

Сергій Копилов

**ІВАН ОГІЄНКО:
у пошуку української ідеї
та шляхів її реалізації
(перша третина ХХ ст.)**

**Кам'янець-Подільський
2022**

УДК 001(477)Огієнко"19"
ББК 72.6(4Укр)–8
К65

Копилов Сергій

К65 ІВАН ОГІЄНКО: у пошуку української ідеї та шляхів її реалізації (перша третина ХХ ст.). Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня "Рута"», 2022. 380 с.

ISBN 978-617-8221-02-7

У книзі представлено найголовніші праці історика середини 1990-х – перших десятиріч 2000-х років, присвячені суспільно-політичній і організаційній діяльності видатного вченого-філолога, державного, громадського і церковного діяча – Івана Огієнка. Через з'ясування важливих складових життя національних вищих шкіл розглянуто його участь у процесі утворення і діяльності Кам'янець-Подільського державного українського університету в 1918-1921 роках, проаналізовано життя вченого «на важкім вигнанні» в ІІ Речі Посполитій, зокрема: педагогічна діяльність у відділі православного богослов'я Варшавського університету, взаємини з діячами української громади в Польщі – митрополитом Галицьким Андреем Шептицьким, професорами К. Студинським і В. Бідновим. В окремій частині видання вміщено листи відомих діячів українських громад у країнах Центрально-Східної Європи: В. Біднова, Д. Донцова, Д. Дорошенка, М. Кедріна, М. Ковальського, М. Кордуби, А. Лівницького, В. Приходька, П. Скоропадського, К. Студинського, І. Фещенко-Чопівського, митрополита А. Шептицького та ін. до І. Огієнка, а також окремі листи останнього, що не були опубліковані й вводяться в науковий обіг.

Книгу присвячено 140-річчю з дня народження Івана Огієнка. Вона буде пізнавальною і корисною для науковців, студентів, усіх, хто цікавиться історією.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 2 від 27 січня 2022 р.)*

УДК 001(477)Огієнко"19"

ISBN 978-617-8221-02-7

© С. Копилов, 2022

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

140-літній проміжок часу сприймається людською увагою не тільки як ювілейна дата, а й як сакральне число, котре потребує осмислення й виважених розмірковувань. Проте у випадку інтелектуального буття ювілей Івана Івановича Огієнка (1882-1972) – видатного українського вченого, громадського діяча і провідника національної ідеї, невтомного громадського діяча – є гарною нагодою не тільки згадати цю незабутню особистість, але й спробою подивитися на неї з інших перспектив і ракурсів останніх десятиліть. Це особливо важливо тепер, коли впродовж останніх років дедалі виразніше проступає справжній масштаб постаті І. Огієнка як ученого-філолога й самовідданого оборонця українських інтересів.

Із перспективи сьогодення І. Огієнко, попри десятки книг і сотні публікацій, присвячених його біографії та науковій спадщині, постає як знакова особистість, що й тепер спонукає дослідників на ще глибший аналіз, спостереження чи зіставлення, уточнення висновків. Як інтелектуал Іван Огієнко жив і творив у часі й просторі кількох культурних світів – українського, російського, польського, канадського. Його яскрава постать вражає діапазоном сфер діяльності, багатством духовних обширів, незвичним колом наукових зацікавлень, дивовижною ерудицією, знанням низки європейських і класичних мов, продуктивністю творчої праці та ін.

І. Огієнко здобув складний і болісний життєвий досвід, який був відчутним на стрімких поворотах його тернистої персональної історії. Звичайний перелік самотутніх сторінок біографії вченого справляє неабияке враження: трагічна загибель батька, коли йому ще не виповнилося трьох років, кризові життєві колізії дитинства та раннє заробітчанство на цукрових плантаціях землевласника, відрахування з університету через заборгованість за навчання, перше невдале сходження на університетську кафедру через відмову Міністерства народної освіти, участь у державотворенні Української Народної Республіки та співпраця з усіма трьома державними формаціями – Центральною Радою, Гетьманатом, Директорією, участь у заснуванні та діяльності Кам'янець-Подільського

Переднє слово

державного українського університету, гіркі випробування в еміграції на теренах Другої Речі Посполитої, тяжка хвороба і смерть дружини, прийняття чернечого постригу, рукоположення у сан єпископа й архіпастирське служіння Холмсько-Підляській єпархії (1940-1944 рр.), важкі роки емігрантського життя в Лозані, душпастирське служіння у Канаді наприкінці 40-х – у середині 60-х років минулого століття.

Видається неймовірним, що попри такі випробування І. Огієнко залишався послідовним і незламним патріотом, вірним національній ідеї і справі продовження боротьби за незалежну Українську державу, хоча мав складне спілкування з деякими представниками української політичної еміграції міжвоєнного періоду.

Полівимірність та розмаїття спадщини І. Огієнка, політичні й ідеологічні мотиви, мінливі виклики та запити культурного середовища спричинили змагання візій, оцінок і виявів щодо багатоманітних підходів цього інтелектуала й громадського діяча. Невипадково стосовно його постаті та творчої спадщини циркулювали і подекуди й сьогодні циркулюють амбівалентні тлумачення та інтерпретації.

Уже майже чверть століття мені цікаво досліджувати окремі аспекти життя та діяльності І. Огієнка, а розпочалося моє огієнкознавство в 1995 р., коли серед інших матеріалів Державного архіву м. Києва (Фонд № 16, Київський університет Св. Володимира, 1834-1920 рр.) відшукав документи про Івана Огієнка як професорського стипендіата кафедри російської мови і словесності. Вони стосувалися складання ним магістерського іспиту й підготовки дисертаційного дослідження про відомого церковного й освітнього діяча, письменника Іоанікія Галятовського. Ці матеріали стали основою статті, опублікованої у збірнику матеріалів Всеукраїнських науково-педагогічних читань, присвячених вивченню спадщини І. Огієнка і виданих під титлом Київського університету імені Тараса Шевченка та Інституту українознавства (1996), та були використані в підготовці публікації про співпрацю Івана Огієнка і професора В'ячеслава Петра в Кам'янець-Подільському державному українському університеті в 1918-1920 рр. (1997).

Здійснював також рецензування огієнкознавих праць і полемізував із приводу різного висвітлення діяльності І. Огієнка іншими науковцями. За 25 років написав майже два десятка різних статей (деякі у співавторстві з відомим дослідником національної вищої школи доби визвольних змагань 1917–1921 рр. доктором історичних наук, професором Олександром Завальнюком), заміток, здійснив декілька археографічних публікацій джерел, пов'язаних з І. Огієнком. Не всі ці студії надруковано в доступних широкому загалові періодичних виданнях і збірниках, тому для зацікавленого читача у пропонованому виданні подаємо найважливіші праці з огієнкознавства за чотирма розділами: 1. На шляху до університетської кафедри; 2. Участь в організації та діяльності Кам'янець-Подільського державного українського університету; 3.«На важкім вигнанні...»: роки еміграції на теренах Польщі; 4. Епістолярій.

У четвертому розділі вміщено листи відомих діячів українських громад міжвоєнного періоду в країнах Центрально-Східної Європи: В. Біднова, Д. Донцова, Д. Дорошенка, М. Кедріна, М. Ковальського, М. Кордуби, А. Ливицького, В. Приходька, П. Скоропадського, К. Студинського, І. Феценко-Чопівського, митрополита А. Шептицького та інших до І. Огієнка, а також деякі листи останнього, що не були опубліковані й вводяться в науковий обіг. В археографічному опрацюванні епістолярних матеріалів максимально збережено особливості авторського написання. Уживання розділових знаків, великої букви, написання слів разом, окремо, через дефіс узгоджено із сучасними нормами.

Ця книга виходить у рік 140-річчя з дня народження Івана Огієнка і є нашою пошаною великому Українцеві.

НА ШЛЯХУ ДО УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ КАФЕДРИ

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ОГІЄНКОЗНАВЧИХ СТУДІЙ ІСТОРИКІВ В УКРАЇНІ (1990-І РР.)*

Досліджуються основні напрями розвитку українського історичного огієнкознавства 1990-х рр., встановлюються найбільш перспективні з них, які згодом дістали найбільшу підтримку в науково-дослідній практиці, забезпечивши дальший, вагомий розвій студій про постать Івана Огієнка і збагативши їх новими, якісними результатами.

Ключові слова: огієнкознавство, дослідження, вчені, наукові конференції, монографії, статті, збірники матеріалів.

У нинішніх українських реаліях огієнкознавство конституювалося як доконаний факт, як важлива складова національної гуманітаристики, що після тривалих гострих дискусій набула справедливого визнання і постійно підтримується активною працею цілої плеяди вчених України – істориків, філологів, політологів, філософів, педагогів, культурологів, які щороку наполегливо продукують десятки праць, що наповнюють і збагачують наукову сферу, пов'язану з іменем видатного вченого, державного, освітнього, церковного і громадського діяча Івана Огієнка (митрополита Іларіона).

У 1990-х роках ситуація щодо визнання Огієнка, як і чимало інших раніш замовчуваних тоталітарним режимом постатей значущих українців, була вкрай непростою, політизованою, поляризувала значну частину суспільства, розділену різним ставленням до українських національно-визвольних змагань у різні історичні періоди, спонукала авторитетних столичних і регіональних націонал-демократів, з-поміж яких виділялися чимало і вчених-гуманітаріїв, до широкої громадської дискусії, чесного і відкритого діалогу у науковій спільноті, який мав на меті об'єктивно розібратися у цих суперечностях, спростувати ідеологічні фальшування, надумані оцінки. Виявом цього стала низка успішно проведених науково-теоретичних конференцій, присвячених безпосередньо Іванові Огієнку. У ході форумів (Київ, Львів, Житомир, Кам'янець-Подільський та ін.) було виголошено сотні доповідей, що стосувалися різних ас-

* Друкується за: С.А. Копилов, О.М. Завальнюк. Основні напрями огієнкознавчих студій істориків в Україні (1990-і рр.) // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія: Історична. 2017. Вип. 13. С. 5-23.

пектів складної і неоднозначної біографії цього діяча, його багатогранного наукового доробку, діяльності в інших сферах.

Значення тих наукових форумів, дискусій, які мали виробити науковий підхід до сприймання постаті Огієнка, його творчості, важко переоцінити. Утім поки що вчені якось обходять цю тему, хоч деякі з них у своїх працях зафіксували ці події як важливі з погляду життя наукової спільноти гуманітаріїв огієнкознавців¹, не поодинокі використали опубліковані доповіді².

Метою нашої розвідки є з'ясування основних напрямів огієнкознавчих студій українських вчених-істориків у 1990-х рр. в контексті апробації їх результатів в ході проведення всеукраїнських науково-теоретичних конференцій, присвячених духовній і науково-педагогічній діяльності Івана Огієнка в контексті українського національного відродження.

Напередодні і в перші місяці після проголошення незалежності України вчені-гуманітарії, які відчували послаблення партійно-ідеологічного контролю за вибором тематики наукових досліджень, зробили необхідні кроки до становлення наукового огієнкознавства. На Хмельниччині однією з перших на цей шлях стала доцент-філолог Кам'янець-Подільського педінституту Є. Сохацька, яка з грудня 1990 по лютий 1992 рр. кілька разів виступила на сторінках преси із невеликими матеріалами, що містили новий погляд на постать Івана Огієнка, зокрема його діяльність на посаді ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.)³ (у травні 1991 р. вона доповіла на республіканській міжвузівській науково-практичній конференції про роль І. Огієнка у заснуванні українського університету у Кам'янці-Подільському⁴). Це починання підтримали професор А. Копилов, який підійшов до висвітлення цієї постаті з історичних позицій, залучивши до цього раніш невідомий джерельний матеріал⁵, а також О. Климчук⁶. У той же час на Львівщині ім'я І. Огієнка та його церковну діяльність вміло представив громадськості З. Тіменик⁷, на Рівненщині – С. Наконечна⁸, на Тернопільщині – О. Опанасюк⁹. На всеукраїнському рівні змістовні і різнобічні матеріали про І. Огієнка оприлюднили А. Білан¹⁰, І. Гирич¹¹, Н. Павловська¹², С. Соловей¹³, Д. Степовик¹⁴, О. Опанасюк¹⁵, О. Климчук¹⁶ та ін. Таким чином у регіональному та всеукраїнському інформаційному просторі з'явилися новітні, не заідеологізовані погляди на невідомого поки

що більшості українцям яскравого представника національного відродження 1917–1920 рр. (щоправда, тоді робилися відверті спроби не допустити нового бачення постаті І.Огієнка, відновити призабуті радянські міфи про нього і таким чином досягти неймовірного – загальмувати/зупинити повернення цього імені до української суспільної свідомості¹⁷).

У квітні 1992 р., у перший рік державної незалежності України, зусиллями цілої низки відданих новітньому національному відродженню структур – Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка та Інституту української мови АН України, Спілки письменників України разом з Кам'янець-Подільським державним педагогічним інститутом, Товариством української мови імені Т.Г. Шевченка «Просвіта» і Подільським братством провели першу велику науково-теоретичну конференцію «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження», присвячену 110-й річниці від дня народження цього діяча. У її програмі – понад 120 доповідей і повідомлень, згрупованих за такими секціями: 1. Духовна і культурно-освітня діяльність Івана Огієнка; 2. Іван Огієнко як мовознавець; 3. Іван Огієнко – письменник, літературознавець і дослідник фольклору. Вчені непропорційно представляли столичні і львівські академічні установи, а також вищі навчальні заклади Києва, Полтави, Сум, Запоріжжя, Кіровограда, Сімферополя, Житомира, Львова, Івано-Франківська, Луцька, Тернополя, Рівного, Чернівців, Ужгорода, Дрогобича, Ізмаїла, Хмельницького, Кам'янця-Подільського. Щодо останнього, то його представили 35 доповідей вчених двох місцевих інститутів і обласного державного архіву. Це був прорив у становленні наукового огієнкознавства, гідною відповіддю тим, хто і далі намагалися чи брудними піар акціями, чи «тихою сапою» нищити масові паростки національної свідомості українців у той складний, переломний час.

Історична тематика була «у меншості» – переважали доповіді мовно-літературного характеру, що засвідчило про відповідний науковий інтерес та недостатню обізнаність істориків та суспільствознавців зі спадщиною Огієнка через існування архівних спецховів аж до кінця 1980-х – початку 1990-х рр. Попри це науковій громадськості відразу були запропоновані цікаві, унікальні розвідки, присвячені, по-перше, Кам'янець-Подільському державному українському університету (К-ПДУУ) та його ректору І.І. Огієнку

(А. Копилов, І. Тюрменко, Н. Ваврик, П. Пиріг, Л. Третяк¹⁸; по-друге, державно-управлінській діяльності Івана Огієнка в освітній сфері (О. Городецький, С. Дмитрієв, О. Завальнюк, І. Тюрменко)¹⁹; портрет, його державній роботі на посаді головного представника Ради Народних Міністрів УНР у зносинах з польською адміністрацією на Поділлі (О. Климчук)²⁰; по-четверте, дослідницьким зусиллям з висвітлення історії українського православ'я та вирішенню практичних питань функціонування Української автокефальної православної церкви (О. Шевченко, В. Плисюк, О. Козловська, Л. Филипович, А. Ткачук, В. Пашенко)²¹; по-п'яте, громадській роботі І. Огієнка у кам'янець-подільський період життя і діяльності (О. Головка)²²; по-шосте, окремим питанням джерелознавства, історіографії, історії України та краєзнавства (П. Охріменко, В. Романюк, М. Алещенко, Г. Сергієнко, І. Лозинський, В. Цибульський, Л. Баженов)²³. Тож, попри відносно меншу кількість доповідей, підготовлених істориками, вони мали чимале значення, поперше, для проведення на початку 1990-х рр. своєрідного огляду рядів істориків-огієнкознавців, з'ясування їх потенціалу для подальших досліджень відповідного спрямування, по-друге, окреслилися, як видно, основні напрями огієнкознавчих історичних досліджень, хоча вони були представлені неоднаково чисельно.

У 1992–1996 рр. вчені доклали значних зусиль для збагачення і поглиблення тематики студій, присвячених І. Огієнкові. Запропоновані на згаданій конференції доповіді дали поштовх до розвитку дослідної роботи, в результаті чого накопичувався цінний фактографічний матеріал, почерпнутий як з архівних джерел, преси, так і мемуарних видань, з'явилися свіжі, багато в чому оригінальні публікації М. Жулинського, Н. Захлюпаної, А.М. Колодного, М.І. Кирюшко, Л.О. Филипович, М. Тимошика, В. Пашенка, П. Пилявця, М. Рибачука, А. Копилова, В. Ляхоцького, присвячені його загальній і творчій біографії, зокрема і в еміграційний період²⁴, С. Копилова – підготовці вченим науково-кваліфікаційної праці в університеті св. Володимира²⁵, Л. Ляхоцької, О. Машевського – участі у відродженні народної освіти і створенню національної вищої школи²⁶, О. Завальнюка – політичній діяльності на Поділлі²⁷, А. Копилова, О.В. Колпакової, О. Завальнюка, Є. Сохаської – К-ПДУУ, його фундаментальній бібліотеці та першому ректорові²⁸, С. Копилова – про взаємини з науково-педагогічними працівниками

Основні напрями огієнкознавчих студій...

Кам'янець-Подільського університету²⁹, С. Кармалюка, О. Завальнюка – діяльності на посаді голови управи Подільського відділу Українського товариства Червоного Хреста, створенню першої університетської профспілки³⁰, В. Майбороди, О. Завальнюка – роботі на посаді міністра освіти УНР³¹, І. Тюрменко, М. Кудрявцева, В. Мацька, О. Завальнюка, А. Опрі – місцю і ролі в процесах становлення Української автокефальної православної церкви³², В. Ляхощького, М. Петрова, О. Завальнюка – роботі на посаді головноуповноваженого уряду УНР³³, О. Удода, А. Копилова, О. Купчинського, М. Тимошика – історіографічним та джерелознавчим аспектам його наукової спадщини та історії України³⁴, Л. Баженова – краєзнавчим аспектам діяльності І. Огієнка³⁵, М. Тимошика – журналістській, видавничій і редакторській діяльності³⁶, В. Мацька – ґрунтовному відгуку на державотворчу діяльність великого українця³⁷.

Словом, за час, що минув після проведення представницького форуму огієнкознавців у Кам'янці-Подільському, вчені-історики, і не тільки ті, що виступали на пленарному і секційних засіданнях того резонансного заходу, взяли участь у нових всеукраїнських і регіональних конференціях, круглих столах, наукових читаннях, видали кілька десятків наукових праць (переважно матеріали конференцій, статті у науковій періодиці і різних збірках), що переконливо засвідчили про стабільний науковий інтерес до постаті і багатогранної діяльності Івана Огієнка як в Україні, так і в еміграції. Вони були виконані на більш якісному рівні, у багатьох випадках – на основі ще не знаних досі історичних джерел, що робило їх особливо привабливими. Щоправда, окремі опубліковані невеличкі матеріали засвідчували якщо не про перші кроки науковців в огієнкознавстві, то поки що про контурне окреслення тематики, зі сподіванням на поглиблене дослідження її згодом. Незаперечним було й те, що в Україні сформувалося потужне ядро істориків, які наполегливо, крок за кроком, піднімали із небуття різні складові біографії видатного українського діяча, вибудовували нові плани, пов'язані із підготовкою більш глибоких і змістовних праць.

На цьому шляху важливе значення мала друга Всеукраїнська науково-теоретична конференція «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження», яку приурочили 115-й річниці від дня народження діяча і провели 18–19 лютого 1997 р. у Кам'янці-

Подільському. Її організатори (Всеукраїнське товариство Івана Огієнка, Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, місцеві державний педінститут та відділ Держархіву Хмельницької області) врахували низку побажань, висловлених науковцями при закритті попереднього огієнкознавчого форуму. На цей раз до участі запросили перш за все вчених, які вже були відомі своєю участю в подібних заходах і опублікованим важливим доробком; до друку приймали більші за обсягом авторські тексти, відмовившись від нераціонального повторення вже відомого матеріалу. Тож у другій конференції взяли участь менше доповідачів – понад 120 осіб. Серед них були й учасники, які вперше взялися за огієнкознавчу тематику, що засвідчило про збільшення прихильників постаті і творчості І. Огієнка. Історична тематика була представлена у 30 матеріалах, які були насичені новими фактами і положеннями, загалом відповідали раніш сформульованим напрямам досліджень і розширювали межі наукового пізнання. На цей раз велику увагу було приділено кам'янецькому періодові життя, освітянській, державотворчій, духовній і громадській діяльності І.Огієнка в адміністративному центрі Поділля – офіційно невизнаній столиці УНР (тут основну увагу приділили колоритній державній співпраці і міжособистісним взаєминам С. Петлюри та І. Огієнка, І. Огієнка і представників професорсько-викладацької корпорації університету) (М. Тимошик, В. Ляхоцький, О. Завальнюк, А. Заводовський, В. Лозовий, Є. Назаренко, С. Копилов, Л. Баженов, А. Гаврищук, Л. Третяк, Т. Конькова)³⁸. Доповідачі не залишили без розгляду й інші важливі питання, зокрема пов'язані з відкриттям і функціонуванням К-ПДУУ (І. Тюрменко, Я. Козачок, С. Борисевич)³⁹, дослідженням І. Огієнком української і молдавської культури та історії (А. Філінюк, А. Шинкарюк, О. Григоренко, Є. Сохацька, З. Тіменик, В. Нечитайло, П. Ткачук)⁴⁰, періодичним виданням, до яких приклав свій талант І. Огієнко (Ф. Погребенник, В. Ляхоцький)⁴¹.

Новим напрямом, запропонованим О. Алтуховою, стала доля соратників Івана Огієнка під час проведення політики сталінських репресій в Україні у 1930-х роках⁴².

Відзначення 115-річчя від дня народження І. Огієнка упродовж 1997 р. ознаменувалося появою нових історичних праць, у яких автори намагалися з'ясувати невідомі та маловідомі аспекти,

пов'язані з цією постаттю, у переважній більшості розширюючи і поглиблюючи раніш започатковану тематику. Продовжили розвивати огієнкознавчі студії М. Тимошик (щодо цілісного бачення життєвого і творчого шляху І. Огієнка⁴³, В. Ляхоцький (про освітню діяльність великого українця⁴⁴, його співпрацю з Іваном Стешенком⁴⁵, історіографічний потенціал досліджень, вміщених в огієнківському часописі «Рідна мова»⁴⁶, коло спілкування І. Огієнка⁴⁷, останні дні та прощання канадських українців зі своїм духовним наставником у 1972 р.⁴⁸), І. Тюрменко (з аналізом частини епістолярію вченого⁴⁹), О. Завальнюк (про його державну діяльність на Поділлі в умовах польського адміністрування⁵⁰, Є. Сохацька (про культурно-просвітницькі зусилля у Кам'янці-Подільському)⁵¹.

Того ж року з'явилися перші монографічні праці, присвячені І. Огієнку, які започаткували ще один напрям огієнкознавства – комплексні дослідження, які включали цілу низку раніш зазначених аспектів. Зокрема, М. Тимошик у видавництві «Заповіт» видав змістовну працю «Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності» накладом у 2 тис. примірників⁵², яка викликала значний резонанс в науковому середовищі. Як відзначив в передмові до цієї праці академік М. Жулинський, вона стала першою в Україні монографією про життя і творчість «цього видатного, реабілітованого історією, українського вченого-державотворця», виконаною на великій архівній базі, зокрема й зарубіжній⁵³. І справді, це видання стало проривом у великому масиві праць, присвячених І. Огієнкові. На фоні переважно малих за формою попередніх досліджень воно вигідно виділяється великим за обсягом, добре структурованим текстом, створеним на великій джерельній та історіографічній базі, яка нараховує майже 200 позицій. У вступній частині, названій «Запізніле вороття на батьківщину», М. Тимошик називає І. Огієнка ученим-енциклопедистом, борцем за українську державність, людиною складної долі, якій замість заслуженого пошанування й доброї пам'яті довелося упродовж десятиліть бути затаврованим радянською пропагандою, а згодом відновити своє заборонене режимом в Україні ім'я через справедливу реабілітацію історією. Саме антиукраїнською політикою пояснює автор відсутність у радянську добу «не лише жодної монографії, а й бодай кількох правдивих рядків у енциклопедичних та довідкових видан-

нях», присвячених ученому. Щоправда, він наводить приклад, як 1961 року в одній із монографічних робіт, що з'явилися в УРСР, І. Огієнка віднесли до «зарубіжних фальсифікаторів української літератури», а згодом його і ще кількох зарубіжних вчених-українців безпідставно назвали «неуками і бездарями». Спростуванням цього ярка і зайнявся М. Тимошик.

У 12 розділах він у проблемно-хронологічній послідовності досліджує дитячі і юнацькі роки Івана Огієнка; його наукову, освітню, державну і громадську діяльність у 1917–1920 рр.; життєві поневіряння і вирішення цілої низки творчих проектів у європейській еміграції у 1920–1946 рр.; митрополичу службу в Українській православній церкві Польщі, наукову діяльність, перекладання і підготовку друку богослужбових книг (у першу чергу Біблії) українською літературною мовою напередодні, під час Другої світової війни і у перші післявоєнні роки; переїзд за океан і керівництво церковною парафією св. Покрови у Вінніпезі, а згодом Українською Греко-Православною Церквою Канади; мовознавчі аспекти доробку вченого; організацію і видавництво ним українського часопису «Рідна мова»; Огієнкову концепцію виникнення українського друкованого слова, викладену в його монографії «Історія українського друкарства»; специфіку видавничої і редакторської роботи вченого при підготовці півдесятка ним заснованих україномовних періодичних видань; поетичні, драматичні й історико-біографічні твори; уроки Івана Огієнка для наступних поколінь українців. Словом, автору вдалося охопити основні аспекти життя і багатогранної, потужної діяльності українського освітянина, вченого, державного, церковного і громадського діяча, талановитого майстра художнього слова, редактора і видавця, борця за невмирущість українського світу.

Ця монографія, попри здебільшого філологічний зміст, має багату історичну основу. Вчений послуговувався, зокрема, й методами історичної реконструкції подій та фактів, історико-біографічного аналізу та іншими, чим підсилив наукову вагу свого дослідження. Для істориків цінним стали використані і цитовані тут архівні матеріали, унікальні епістолярні джерела, добуті як в Україні, так і Канаді. Щоправда, історичні праці попередників використані обмежено. Це стосується таких важливих складових діяльності Івана Огієнка, як керівництво Кам'янець-Подільським державним украї-

нським університетом, Міністерством народної освіти та Міністерством ісповідань, виконання спеціального доручення від Ради Народних Міністрів УНР для забезпечення діалогу і вирішення низки принципових питань у зносинах з польською цивільною адміністрацією у листопаді 1919 – липні 1920 рр. Впевнені, що опертя на низку уже згаданих статей істориків дозволило б уникнути погрешностей щодо окремих фактів, їх хронологічної достовірності, могло б сприяти збагаченню в окремих частинах дослідження фактографічної бази. В цілому ж робота – добротна, оригінальна, синтетично-комплексна, стала серйозною подією в гуманітарній науці. Не випадково, її автор за вклад у розвиток новітнього огієнкознавства був удостоєний звання лауреата Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка в галузі науки.

У ювілейному доробку 1997 р. видне місце посіла монографія З. Тіменика «Іван Огієнко (митрополит Іларіон). 1882–1972: Життєписно-бібліографічний нарис», виконана в рубриці «Визначні діячі НТШ» і схвалена видавничою радою Наукового товариства імені Шевченка у Львові⁵⁴. Праця складається із вступного слова, десяти розділів, коротких висновків, матеріалів до бібліографії творів І. Огієнка. Крок за кроком дослідник простежує різні складові сформульованого ним предмета дослідження – відомості про життя і діяльність вченого; його місце в українській науці, відгуки еміграції та зарубіжних вчених на наукову спадщину І. Огієнка, доля його рукописів і опублікованих робіт, методологічні засади досліджень; мовознавчі дослідження; богословські студії, праці з церковної історії; філософські погляди; питання історіософії і культурології; педагогічну спадщину; художню, фольклорно-етнографічну, мистецтвознавчу спадщину і публіцистику; редакторсько-видавничу діяльність; співпрацю з Науковим товариством Шевченка та іншими інституціями. Отже, автор основну увагу приділив науковій біографії вченого, утім переважно у її еміграційний період. Для широкого з'ясування зазначених напрямів у більшій мірі використано опубліковані джерела, до яких віднесено і багато праць самого І. Огієнка, у меншій – документи і матеріали з Центрального державного історичного архіву у м. Львові, відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, Державного архіву Львівської області, домашнього архіву автора. На жаль, до фактографічного тіла роботи не залучено жодного до-

кумента з Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України. Крім того, дослідник не скористався цінним фактажем, на той час уведеним у науковий обіг працями істориків-огієнкознавців, що спричинило певні фактографічні погрішності, недоречно приписування І. Огієнкові окремих заслуг.

Дещо відмінною за характером від двох попередніх є праця Б. Андрусишина, присвячена Церкві в Українській Народній Республіці доби Директорії⁵⁵. За анотацією видавництва, вона віднесена до жанру навчальної літератури, хоча, на наш погляд, є науковим виданням, яке спеціально присвячено питанням Української православної церкви. Щоправда, обійтися без висвітлення діяльності Івана Огієнка, який з середини вересня 1919 р. посідав в уряді посаду міністра ісповідань, автор принципово не міг. Власне це і дає нам підставу віднести представлене видання значною мірою до огієнкознавчих (найбільший третій розділ роботи, присвячений основним напрямам діяльності Міністерства ісповідань під керівництвом Івана Огієнка, нараховує 60 стор.; про нього вміщено чимало матеріалу також у двох завершальних розділах – четвертому і п'ятому). Текст густо всіяний науковим апаратом, зокрема, посиленнями на документи Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ф.ф.1062, 1065, 1071, 1072, 2623, 3305) Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ф.1), Держархіву Київської області (ф.Р-294), що дало змогу широко використати ту частину джерельної бази, яка ще не була в науковому обігу, або використовувалася дослідниками обмежено. Автор представив І.Огієнка як вдумливого, далекоглядного церковного політика, який, проте, намагався отримати і швидкі результати в українізації Служби Божої, йшов на конфронтацію з ретроградами і противниками справді Української церкви. Крім того, у праці висвітлено зусилля міністра ісповідань з упорядкування апарату відомства, розвитку духовної освіти, охорони пам'яток церковної старовини тощо. Загалом дослідник значно ширше і ґрунтовніше, ніж попередники, представив спектр церковної діяльності Івана Огієнка на батьківщині, показав як її позитивні результати, так і невирішені проблеми.

У завершальні роки 1990-х історики продовжували вивчати архівні і опубліковані матеріали, узагальнювали їх у нових працях з огієнкознавства. Так з'явилися цікаві синтетичні дослідження про

Кам'янець-Подільський державний український університет, його науково-краєзнавче життя, взаємодію з державною та іноземною владою, зусилля, спрямовані на зміцнення основ державності, поліпшення матеріального становища викладачів, працівників і студентів, а також основні складові управлінської діяльності І. Огієнка (А. Копилов, В. Прокопчук, О. За вальнюк)⁵⁶. Невідомі документи про життя Івана Огієнка виявив і опублікував В. Ляхоцький⁵⁷. Він також проаналізував документальний вміст фонду головноуповноваженого уряду УНР з метою встановлення його джерельного потенціалу для дослідження завершального етапу визвольних змагань в Україні, бібліографічну спадщину вченого, з'ясував його роль у процесі формування українських університетів, захисті архівної спадщини українського народу⁵⁸. Широке і добротне історичне полотно про основні напрями діяльності І. Огієнка від імені уряду УНР з листопада 1919 до жовтня 1920 рр. та їх результати представила І. Тюрменко⁵⁹. Вона також дослідила формування суспільно-політичних поглядів і державницькі позиції вченого⁶⁰, його роботу на посаді міністра ісповідань під час еміграції у 1920–1923 рр.⁶¹, зусилля щодо творення української державності на посаді митрополита в роки Другої світової війни⁶², а також церковну діяльність в Канаді і вклад у національно-культурне життя української еміграції, проаналізувала наукову спадщину І. Огієнка щодо діяльності Кирило-Мефодіївського товариства і української культурної традиції XIV–XVII і XIX ст.⁶³. Питання реформування освітньої галузі за міністра І. Огієнка висвітлив А. Пижик⁶⁴. Одним із нових напрямків, який започаткувався у той період і буде розвинутий пізніше, стало з'ясування вкладу І. Огієнка у вироблення політики з державної підтримки студентської молоді⁶⁵.

Утім найбільшим доробком на фініші 1990-х стала ґрунтовна монографія І.І. Тюрменко «Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона)»⁶⁶, як концентрований результат її роботи над докторською дисертацією, захищеною двома роками пізніше. Структура роботи охоплює такі важливі складові теми, як умови формування державницького світогляду, участь в Українській революції, життя в еміграції, боротьба за Українську державу в роки Другої світової війни та основні напрями наукових досліджень Івана Огієнка в контексті українського державотворення. Авторка уперше цілісно дослідила проблему в широких географіч-

них і хронологічних межах, із використанням багатого джерельного матеріалу, наукової і художньої спадщини вченого, праць українських і деяких зарубіжних істориків. Вона встановила, що ідея української державності була провідною у творчості І. Огієнка, проходить через його історіософське узагальнення української історії і культури. Ця ідея знайшла розвиток у його концепції державотворення, найбільш важливими складовими якої є положення про духовно-політичну, національну та територіальну єдність України, що узагальнювалося поняттям соборності, а також республіканська форма правління в українській державі. Великого значення вчений надавав створенню української системи освіти і культури, які формують національну свідомість і еліту – рушія поступу нації, а також церкві – осередку національно-культурного розвитку суспільства та його національного відродження.

Отже, упродовж 1990-х рр. в Україні склалося історичне огієнкознавство, яке охопило різні напрямки і швидко стало надбанням сучасної української історіографії, нагромадивши понад півтори сотні різних за величиною і значенням праць, зокрема і фундаментальних. Вчені за короткий час, опанувавши раніш недоступну багату джерельну базу вітчизняного і зарубіжного походження та виробивши загалом прийнятну концепцію, пов'язану як з окремими аспектами життя і діяльності Івана Огієнка, так і їхнім серйозним цілісним узагальненням, зуміли ґрунтовно проаналізувати його великий науковий спадок, що висвітлював й складні питання історичного розвитку українського народу, багатогранну діяльність вченого, що стосувалася українського державотворчого процесу, освітньо-культурного і духовного розвитку як найбільш важливих складових національного відродження.

Успішні здобутки у зазначеній сфері стали базою для подальшого розвитку цієї персоніфікованої галузі історичних знань, дали змогу вийти на більш вищий якісний рівень досліджень, які у XXI ст. увінчалися десятками нових праць про Івана Огієнка і його державницьку, церковну, науково-освітню і громадську діяльність, які заслуговують наукового осмислення і цілісного аналізу.

Примітки:

1. Тимошик М.С. «Лишусь навіки з чужиною...». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. К.: Наша культура і наука;

Основні напрями огієнкознавчих студій...

- Вінніпег: Україн. правосл. Собор Св. Покрови, 2000. С. 21; Прокопчук В.С. Перші кроки Центру огієнкознавства // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник: серія історична та філологічна. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 2005. Вип. II. С. 228-235.
2. Ляхоцький В.П. Тільки книжка принесе волю українському народові... Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2000. С. 406-411, 414-420, 423, 440, 441, 443-444, 448, 474.
 3. Сохацька Є.І. Іван Іванович Огієнко // Радянський студент. Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут, 1990, 13 груд.; Сохацька Є.І. Творець українського Ренесансу (І.І. Огієнко) // Кам'янець-Подільський вісник. 1992, 8 січ.; Сохацька Є. Перший ректор // Корчагінець. Хмельницький, 1992, 8 лют.
 4. Сохацька Є.І. До історії Кам'янець-Подільського Українського Державного Університету (1918–1921 рр.) // Використання спадщини повернутих і забутих діячів науки та культури в навчальному процесі педагогічного вузу та школи: Тези республіканської міжвузівської науково-практичної конференції (29–31 травня 1991 р.). Рівне, 1991. С. 45-46.
 5. Копилов А. І.І. Огієнко – перший ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету // Студентський меридіан. Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут, 1992, 15 квіт.; Копилов А.О. І слово чисте орлокриле: До 110-річчя від дня народження І.І. Огієнка // Край Кам'янецький. Кам'янець-Подільський, 1992, 14 квіт.
 6. Климчук О. В чистій любові до краю // Радянське Поділля. Хмельницький, 1991, 17, 18, 20 верес.
 7. Тіменик З. Іван Огієнко // За вільну Україну. Львів, 1991, 20, 21 лют.; Тіменик З. Одержимий соборністю: До 110-річчя від дня народження митрополита Іларіона (Огієнка) // Молода Галичина. Львів, 1992, 16 січ.
 8. Наконечна С. Повернення Івана Огієнка // Волинь. Рівне, 1992, 25 січ.
 9. Опанасюк О. «Петлюрівський міністр»: Про Івана Огієнка // Заповіт. Тернопіль, 1992, 5 бер.
 10. Білан А. Іван Огієнко // Українська культура. К., 1992. №1. С. 13.
 11. Гирич І. Іван Огієнко. Хроніка життя і спадщини // Старожитності. К., 1992. Ч. 4 (20). С. 4.
 12. Павловська Н. Перший ректор // Старожитності. К., 1992. Ч. 4 (20). С. 5.
 13. Соловей С. «Служити народові – то служити богіві» // Старожитності. К., 1992. Ч. 4 (20). С. 6.

14. Степовик Д. Іван Огієнко // Літературна Україна. К., 1992, 16 січ.
15. Опанасюк О. Повернення пророка: [Бесіда з заст. голови респ. комісії з питання святкування ювілею І. Огієнка письменником О. Опанасюком: До 110-річчя з дня народження І.І. Огієнка] // Голос України. К., 1992, 1 лют.
16. Климчук О. В чистій любові до краю // Україна. К., 1992. №19. С. 16-20.
17. Прапор Жовтня. Кам'янець-Подільський, 1991, 20 січ.; Радянський студент. 1991, 7 бер.
18. Копилов А. Професор І.І. Огієнко – ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету // Тези доповідей науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). Кам'янець-Подільський: Видав. комплекс фірми «Імідж»; Хмельницький: Вид-во «Поділля», 1992. С. 3-7; Тюрменко І, Ваврик Н. І.І. Огієнко – фундатор Кам'янець-Подільського державного українського університету // Тези доповідей науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя дня народження). Кам'янець-Подільський: Видав. комплекс фірми «Імідж»; Хмельницький: Вид-во «Поділля», 1992. С. 9-10; Пиріг П. Запрошення на відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету – важливий документ для вивчення його історії // Тези доповідей науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). Кам'янець-Подільський: Видав. комплекс фірми «Імідж»; Хмельницький: Вид-во «Поділля», 1992. С. 10-12; Третяк Л. До історії видавничої діяльності Кам'янець-Подільського університету (1920) // Тези науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). Кам'янець-Подільський: Видав. комплекс фірми «Імідж»; Хмельницький: Вид-во «Поділля», 1992. С. 68-70; Федоренко С. Вивчення творчої спадщини Т.Г. Шевченка у Кам'янецькому університеті // Тези доповідей науково-теоретичної конференції «духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). Кам'янець-Подільський: Видав. відділ фірми «Імідж»; Хмельницький: Вид-во «Поділля», 1992. С. 78-79.

19. Городецький О. До питання про освітянську діяльність І. Огієнка // Тези доповідей науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). Кам'янець-Подільський: Видав. відділ фірми «Імідж»; Хмельницький: Вид-во «Поділля», 1992. С. 12-13; Дмитрієв С., Завальнюк О. Іван Огієнко – міністр народної освіти УНР // Тези доповідей науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). Кам'янець-Подільський: Видав. відділ фірми «Імідж»; Хмельницький: Вид-во «Поділля», 1992. С. 13-15; Тюрменко І. І.І. Огієнко і відродження національної школи в Україні (1918–1920) // Тези доповідей науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). Кам'янець-Подільський: Видав. відділ фірми «Імідж»; Хмельницький: Вид-во «Поділля», 1992. С. 15-16; Завальнюк О. І. Огієнко і українізація освітнього та духовного життя в 1918–1920 рр. // Тези доповідей науково-теоретичної конференції «духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). Кам'янець-Подільський: Видав. відділ фірми «Імідж»; Хмельницький: Вид-во «Поділля», 1992. С. 65-66.
20. Климчук О. Діяльність І.І.Огієнка на посаді головноуповноваженого уряду УНР // Тези доповідей науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). Кам'янець-Подільський: Видав. відділ фірми «Імідж»; Хмельницький: Вид-во «Поділля», 1992. С. 67-68.
21. Шевченко О. Проблеми історії української православної церкви другої половини XVII ст. в працях І.І. Огієнка // Тези доповідей науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). Кам'янець-Подільський: Видав. відділ фірми «Імідж»; Хмельницький: Вид-во «Поділля», 1992. С. 21-23; Плисюк В., Козловська О. І. Огієнко – борець за відродження української церкви // Тези доповідей науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). Кам'янець-

- Подільський: Видав. відділ фірми «Імідж»; Хмельницький: Вид-во «Поділля», 1992. С. 23-25; Филипович Л. І. Огієнко про національну церкву українців // Тези науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). Кам'янець-Подільський: Видав. відділ. фірми «Імідж»; Хмельницький: Вид-во «Поділля», 1992. С. 25-27; Ткачук А. Деякі питання історії української автокефальної церкви в книзі Івана Огієнка «Українська культура» (К., 1918) // Тези доповідей науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). Кам'янець-Подільський: Видав. відділ фірми «Імідж»; Хмельницький: Вид-во «Поділля», 1992. С. 29-30; Пашченко В. Священослужитель і лінгвіст І. Огієнко // Тези доповідей науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). Кам'янець-Подільський: Видав. відділ фірми «Імідж»; Хмельницький: Вид-во «Поділля», 1992. С. 34-36.
22. Головка О. І. Огієнко та Український Червоний Хрест (1919 р.) // Тези доповідей науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). Кам'янець-Подільський: Видав. відділ фірми «Імідж»; Хмельницький: Вид-во «Поділля», 1992. С. 36-37.
23. Охріменко П. І. Огієнко як дослідник давньої української культури // Тези науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). Кам'янець-Подільський: Видав. відділ фірми «Імідж»; Хмельницький: Вид-во «Поділля», 1992. С. 70-72; Романюк В., Алещенко М. Книга І.І. Огієнка «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу (Київ, 1918)» як джерело вивчення історії України // Тези доповідей науково-теоретичної конференції «Духовна та науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка у контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). Кам'янець-Подільський: Видав. відділ фірми «Імідж»; Хмельницький: Вид-во «Поділля», 1992. С. 54-55; Сергієнко Г. Кирило-Мефодіївське товариство (1846–1847) в інтерпретації професора І.І. Огієнка // Тези доповідей науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті

- українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). Кам'янець-Подільський: Видав. відділ фірми «Імідж»; Хмельницький: Вид-во «Поділля», 1992. С. 57-58; Лозинський І. Іван Огієнко про початки українського книгодрукування // Тези доповідей науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). Кам'янець-Подільський: Видав. відділ фірми «Імідж»; Хмельницький: Вид-во «Поділля», 1992. С. 59-61; Цибульський В. Хмельниччина в працях Івана Огієнка // Тези доповідей науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). Кам'янець-Подільський: Видав. відділ фірми «Імідж»; Хмельницький: Вид-во «Поділля», 1992. С. 63-64; Баженов Л. І. І. Огієнко і краєзнавство Поділля // Тези доповідей науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). Кам'янець-Подільський: Видав. відділ фірми «Імідж»; Хмельницький: Вид-во «Поділля», 1992. С. 80-81.
24. Жулинський М. «Людина невсипущої праці й обов'язку» // Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу / Іван Огієнко. К.: Фірма «Довіра», 1992. С. 5-10; Захлюпана Н. Іван Огієнко. Життя і діяльність // Іван Огієнко (незабутні імена української науки): тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка (26–27 травня 1992 р.). Львів, 1992. Ч. 1. С. 81-88; [Колодний А.М., Кирюшко М.І., Филипович Л.О.] Митрополит Іларіон. Львів: Львів. музей історії і релігії; Видав. відділ «ЛОГОС», 1993. 78 с.; Тимошик М. «Смирений богомолець за кращу долю українського народу»: Маловідомі сторінки життя й діяльності Івана Огієнка // Огієнко І. (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови: підручник / І. Огієнко. К., 1995. С. 7-47; Тимошик М. Іван Огієнко: маловідомі сторінки життя та творчості // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. Львів, 1995. Вип. 2. С. 294-315; Тимошик М. Огієнко Іван // Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопедичного словника. Львів: Львівська наукова бібліотека імені Василя Стефаника, 1995. Вип. 2. С. 154-157; Пашенко В. Іван Огієнко // Історія України в особах: ХІХ–ХХ ст. К.: Україна, 1995. С. 289-296; Пилявець П., Рибачук М. Огієнко Іван Іванович // Мала енциклопедія етнодержавознавства/НАН Украї-

- ни. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К.: Довіра; Генеза, 1996. С. 869-870; Ляхоцький В. Невідомі документи про життя Івана Огієнка (на матеріалах фонду Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському) // Студії з архівної справи та документознавства. К., 1996. №4. С. 107-114; Ляхоцький В. У вигнанні: польський період еміграції І.І. Огієнка // Українська еміграція в історії та літературі: матеріали міжнародної наукової конференції (18–20 верес. 1996 р.). Тернопіль, 1996. С. 53-56; Ляхоцький В. Епістолярна спадщина як джерело вивчення життя та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона) // Велетень науки: матеріали Всеукраїнських науково-педагогічних читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15–16 січня 1996 року). К.: Четверта хвиля, 1996. С. 39-45.
25. Копилов С. Іван Огієнко – професорський стипендіат університету св. Володимира // Велетень науки: матеріали Всеукраїнських науково-педагогічних читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15–16 січня 1996 року). К.: Четверта хвиля, 1996. С. 15-17.
 26. Ляхоцька Л.Л. І.І. Огієнко і відродження української народної освіти (1918–1920 рр.) // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Відродження української державності: проблеми історії та культури». Одеса, 1996. Ч. 1. С. 145-146; Машевський О. Іван Огієнко – організатор українського вищого шкільництва в 1917–1920 роках // Велетень науки: матеріали Всеукраїнських науково-педагогічних читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15–16 січня 1996 року). К.: Четверта хвиля, 1996. С. 22-26; Усатенко Т. Роль митрополита Іларіона (Івана Огієнка) у творенні українського національного шкільництва // Велетень науки: матеріали Всеукраїнських науково-педагогічних читань, присвячених спадщині Івана Огієнка (15–16 січня 1996 року). К.: Четверта хвиля, 1996. С. 27-31.
 27. Завальнюк О.М. Політична діяльність Івана Огієнка на Поділлі // Велетень науки: матеріали науково-педагогічних читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка. К.: Четверта хвиля, 1996. С. 32-34.
 28. Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний український університет: становлення і діяльність (1918–1921) // XXXXIII звіт на наукова конференція кафедр [Кам'янець-Подільського державного педагогічного] інституту за 1991–1992 рр. (секція суспільних наук): тези доповідей. Кам'янець-Подільський, 1993. С. 12-18; Колпакова О.В. Кам'янець-Подільський український університет (1918–1921) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. К.: Ін-т іст. Укр. НАН Укр., 1994. Вип. 3. С. 20-24; Завальнюк О.М.

- Кам'янець-Подільський державний український університет: від ідеї створення до реорганізації (1917–1921 роки) // VII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність»: (матеріали пленарного та секційних засідань). К.: Рідний край, 1995. Ч. I. С. 209-211; Завальнюк О., Копилов А. Дітище Івана Огієнка // Дивокрай: науково-краєзнавчий альманах. Хмельницький, 1995. Вип. I: Південно-Східна Волинь. С. 82-89; Kopylov A., Zavalniuk O. Starania o otwarcie uniwersytetu państwowego w Kamiencu Podolskim w 1918 roku // Studia historyczne: [Polska Akademia Nauk – oddział w Krakowie. Komisja historyczna]: Kwartalnik. R.XXXIX. Krakowow: Secesia, 1996. Zeszyt 3(154). S. 341-356; Завальнюк О.М. І.І. Огієнко і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1920 рр.) // Наукові праці історичного факультету [Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту]. Кам'янець-Подільський, 1995. Т. 2. С. 90-103; Ляхощкий В.П. Бібліотека Кам'янець-Подільського університету (1918–1920 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 1996. Т. 4. С. 305-315; Сохацька Є.І. Кам'янець-Подільський державний український університет – осередок національної культури // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 1995. С. 252-255.
29. Копилов С.А. М. Драй-Хмара в Кам'янець-Подільському державно-українському університеті (1918–1921 рр.) // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 1995. С. 264-268.
30. Кармалюк С. Іван Огієнко – голова Подільського відділу Українського Товариства Червоного Хреста // Духовні витoki Поділля: Творці історії краю: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (9-11 вересня 1994 р.). Хмельницький, 1994. Ч. I. С. 314-315; Завальнюк О. Спілка «служачих» Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919–1920 рр.) // 90 років виникнення масового профспілкового руху в Україні: матеріали наукової конференції. К., 1996. С. 95-97.
31. Майборода В. Іван Огієнко – міністр – міністр освіти і мистецтва України // Велетень науки: Матеріали Всеукраїнських науково-педагогічних читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15–16 січня 1996 року). К.: Четверта хвиля, 1996. С. 97-105; Завальнюк О. І. Огієнко у Вінниці // Тези доповідей дванадцятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. Вінниця, 1993. С. 43-44.

32. Тюрменко І.І. Іван Огієнко – митрополит Іларіон // Укр. іст. журн. 1995. №2. С. 19-33; Кудрявцев М., Мацько В. Іван Огієнко – церковний діяч на Поділлі // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження: науковий збірник. Хмельницький; Стара Синява, 1995. С. 211-216; Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільське Кирило-Мефодіївське братство і боротьба за самостійну українську православну церкву в 1919–1920 роках // Науково-практична конференція «Культура України і слов'янський світ»: тези доповідей та повідомлень. К., 1992. Ч. 1. С. 48-51; Опря А.В. Проблема автокефалії Української Православної Церкви і спроби реалізації її на Поділлі в 1917–1920 роках // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 1995. С. 255-258.
33. Ляхоцький В.П. Іван Огієнко – головно уповноважений міністр уряду УНР (1919–1920) // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Відродження української державності: проблеми історії та культури» (13–16 травня 1996 р). Одеса, 1996. Ч. 1. С. 80-81; Завальнюк О.М., Петров М.Б. Кам'янець-Подільський – іррегулярний державний і політичний центр УНР в 1919–1920 рр. // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 1995. С. 299-303.
34. Удод О. Освіта кінця XVIII ст. – першої половини XIX ст. на Україні у праці І. Огієнка «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу» // Іван Огієнко (незабутні імена української науки): тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка (26–27 травня 1992 р.). Львів, 1992. Ч. II. С. 188-190; Копилов А. Спогади Івана Огієнка «Рятування України, на службі своєму народові» – важливе джерело до вивчення історії УНР // Велетень науки: матеріали всеукраїнських науково-педагогічних читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15–16 січня 1996 року). К.: Четверта хвиля, 1996. С. 59-65; Копилов А.О. І.І. Огієнко про польську військову присутність у Кам'янці-Подільському в 1919–1920 рр. // Наукові праці історичного факультету [Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту]. Кам'янець-Подільський, 1996. Т. 2. С. 189-194; Копилов А.О. Українські державні інституції в Кам'янці-Подільському восени 1919 – влітку 1920 року (за книгою І.І. Огієнка «Рятування України») // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 1995. С. 278-281; Купчинський О. Іван Огієнко – дослідник і видавець пам'яток писемності // Іван Огієнко (незабутні

- імена української науки): тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка (26–27 травня 1992 р.). Львів, 1992. Ч. I. С. 112-116; Тимошик М. Невідомий Іван Огієнко: за матеріалами колишніх спецфондів львівських архівів // Велетені науки: Матеріали Всеукраїнських науково-педагогічних читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка (15–16 січня 1996 року). К.: Четверта хвиля, 1996. С. 211-218.
35. Баженов Л. Іван Огієнко і розвиток краєзнавства на Правобережній Україні (1919–1920 рр.) // Тези доповідей XIII Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції (6 верес. 1994 р.). Вінниця, 1994. С. 67-69.
 36. Тимошик М. Іван Огієнко – журналіст, редактор, видавець // Українська періодика: історія і сучасність: доповіді і повідомлення другої Всеукраїнської науково-практичної конференції. Житомир, 1994. С. 156-160; Тимошик М. Редакторська і видавнича діяльність Івана Огієнка на терені українознавства // Засоби масової інформації і процеси державотворення в Україні: тези наукової конференції. К., 1994. С. 25-26.
 37. Мацько В. Григорій Костюк про Івана Огієнка // Дивослово. К., 1996. №5-6. С. 62-86.
 38. Тимошик М. Іван Огієнко як державотворець (кам'янець-подільський період) // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18-19 лютого 1997 року). До 115-річчя від дня народження. Кам'янець-Подільський; К., 1997. С. 14-16; Ляхоцький В. Іван Огієнко та Кам'янець-Подільський (за маловідомими джерелами) // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: Наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18–19 лютого 1997 року). До 115-річчя від дня народження. Кам'янець-Подільський; К., 1997. С. 17-28; Завальнюк О. Державна співпраця І. Огієнка і С. Петлюри у 1919–1920 рр. // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження. Наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18-19 лютого 1997 року). До 115-річчя від дня народження. Кам'янець-Подільський; К., 1997. С. 71-74; Ляхоцький В. І. Огієнко і С. Петлюра (з невидрукованого) // Духовна і науково-

педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: Наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18–19 лютого 1997 року). Кам'янець-Подільський; К., 1997. С. 75-85; Заводовський А. І. Огієнко – Головноуповноважений уряду УНР // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18–19 лютого 1997 року). Кам'янець-Подільський; К., 1997. С. 86-88; Лозовий В. Діяльність І.Огієнка в кам'янецький період Директорії УНР // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18–19 лютого 1997 року). Кам'янець-Подільський; К., 1997. С. 89-90; Назаренко Є. Огієнко і університетська друкарня // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18–19 лютого 1997 року). Кам'янець-Подільський; К., 1997. С. 98-99; Копилов С. Освітня діяльність І. Огієнка у Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918–1920 рр.) // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18–19 лютого 1997 року). Кам'янець-Подільський; К., 1997. С. 100-102; Баженов Л. Краєзнавство у діяльності і творчості Івана Огієнка // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18–19 лютого 1997 року). Кам'янець-Подільський; К., 1997. С. 113-116; Гавришук А. Кам'янець-Подільський у працях Івана Огієнка // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18–19 лютого 1997 року). Кам'янець-Подільський; К., 1997. С. 119-122; Третяк Л., Конькова Т. Ідея з переломним хребтом (про кам'янецьку гімназію для дорослих) // Ду-

- ховна і науково-теоретична діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18–19 лютого 1997 року). До 115-річчя від дня народження. Кам'янець-Подільський; К., 1997. С. 325-326.
39. Тюрменко І. Відкриття Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету в спогадах Микити Шаповала // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18–19 лютого 1997 р.). До 115-річчя від дня народження. Кам'янець-Подільський; К., 1997. С. 93-97; Козачок Я. Вклад Івана Огієнка в розбудову системи національної освіти // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18-19 лютого 1997 р.). До 115-річчя від дня народження. Кам'янець-Подільський; К., 1997. С. 316-320; Борисевич С. Документи держархіву Хмельницької області як джерело дослідження історії державного українського університету в м. Кам'янці-Подільському // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18–19 лютого 1997 року). До 115-річчя від дня народження. Кам'янець-Подільський; К., 1997. С. 130-135.
40. Філінюк А. Українська культура XVIII – початку XIX століття у працях І.І. Огієнка // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18–19 лютого 1997 року). До 115-річчя від дня народження. Кам'янець-Подільський; К., 1997. С. 108-112; Шинкарук А. Погляди І.Огієнка на іконопис у контексті української культури та її впливу на московську культуру в XVII–XVIII ст. // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) у контексті українського національного відродження: наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18–19 лютого 1997 року). Кам'янець-Подільський; К., 1997. С. 283-284; Григоренко О. Використання І. Огієнком творчості Т. Шевченка у дослідженні вітчизняної історії // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: наукові доповіді другої Всеукраїнської нау-

- ково-теоретичної конференції (18–19 лютого 1997 року). До 115-річчя від дня народження. Кам'янець-Подільський; К., 1997. С. 126-127; Сохаська Є. Ідея соборності і культурологічній спадщині Івана Огієнка // *Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18–19 липня 1997 року). До 115-річчя від дня народження. Кам'янець-Подільський; К., 1997. С. 29-33; Тіменик З. Митрополит Іларіон (Огієнко) про церковну автокефалію як процес: методологічний аспект // *Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18–19 лютого 1997 року). До 115-річчя від дня народження. Кам'янець-Подільський; К., 1997. С. 67-68; Нечитайло В. Іван Огієнко про «друге покріпачення» українського селянства (друга половина XVIII ст.) // *Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18–19 лютого 1997 року). До 115-річчя від дня народження. Кам'янець-Подільський; К., 1997. С. 123-125; Ткачук П. Іван Огієнко як дослідник молдавських грамот // *Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18–19 лютого 1997 року). До 115-річчя від дня народження. Кам'янець-Подільський; К., 1997. С. 165-167.****
41. Погребенник Ф. Варшавські видання Івана Огієнка (до історії української періодики за межами України) // *Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18–19 лютого 1997 року). До 115-річчя від дня народження. Кам'янець-Подільський; К., 1997. С. 49-50; Ляхоцький В. Іван Огієнко: до витоків видавничої діяльності // *Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18–19 лютого 1997 року). До 115-річчя від дня народження. Кам'янець-Подільський; К., 1997. С. 289-295.**
42. Алтухова О. Репресовані соратники Івана Огієнка 1933 року // *Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в*

- контексті українського національного відродження: наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18–19 лютого 1997 року). До 115-річчя від дня народження. Кам'янець-Подільський; К., 1997. С. 136-140.
43. Тимошик М. Весь вік, весь труд віддав Україні // Пам'ять століть. К., 1997. №1. С. 70-86.
 44. Ляхоцький В. Освітнянський подвиг Івана Огієнка // Початкова школа. 1997. №1. С. 38-42.
 45. Ляхоцький В.П. Співпраця на ниві української освіти (І. Огієнко та І. Стешенко) // Центральна Рада і український державотворчий процес: матеріали наукової конференції. К., 1997. Ч. 2. С. 250-272.
 46. Ляхоцький В. Українознавчі студії на сторінках часопису «Рідна мова» Івана Огієнка // Мова і культура: матеріали 5-ї Міжнародної наукової конференції. К., 1997. Т. 3. С. 97-104.
 47. Ляхоцький В. О. Нестеренко та І. Огієнко: до проблеми вивчення кола спілкувань митрополита Іларіона // Велетень науки: матеріали Всеукраїнських науково-педагогічних читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка. К.: Четверта хвиля, 1997. Вип. 2. С. 72-77.
 48. Ляхоцький В. Останні дні Івана Огієнка // Початкова школа. 1997. №4. С. 56-57; Ляхоцький В. Прощання з Іваном Огієнком // Пам'ять століть. К., 1997. №5. С. 92-94.
 49. Тюрменко І. До проблеми датування деяких листів І. Огієнка до Л. Білецького // Велетень науки: матеріали Всеукраїнських науково-педагогічних читань, присвячених вивченню спадщини Івана Огієнка. К.: Четверта хвиля, 1997. Вип. 2. С. 95-98.
 50. Завальнюк О.М. І.І. Огієнко і польське адміністрування на території Поділля (листопад 1919 – липень 1920 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 1997. Т. 1 (3). С. 137-152.
 51. Сохацька Є.І. Культурно-просвітницька діяльність Івана Огієнка у Кам'янці-Подільському (1918–1920 рр.) // Огієнківські читання: матеріали наукових круглих столів 1991-1996 рр. К.: Четверта хвиля, 1997. Вип. 1. С. 70-79.
 52. Тимошик М.С. Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності. К.: Заповіт, 1997. 231 с.
 53. Там само.
 54. Тименик З. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). 1882–1972: Життєписно-бібліографічний нарис. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1997. 228 с.

55. Андрусишин Б.І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР): навч. посібник. К.: Либідь, 1997. 176 с.
56. Копилов А.О., Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний український університет: від ідеї створення до ліквідації (1918–1921 рр.) // Укр. іст. журн. 1999. №4. С. 41-50; Копилов А.О., Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний український університет: від ідеї створення до ліквідації (1918–1921 рр.) (продовження) // Укр. іст. журн. 1999. №5. С. 26-36; Прокопчук В.С. Краєзнавство в Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918–1920 рр.) // Освіта, наука, культура на Поділлі: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський, 1998. Т. 1. С. 20-27; Завальнюк О.М. Радянська влада і Кам'янець-Подільський державний український університет (1919, 1920–1921 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 1998. Т. 1. С. 9-20; Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний український університет – опора українського державотворення (1918–1920 рр.) // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань: збірник наукових праць. Фастів: Поліфаст, 1999. С. 163-170; Завальнюк О.М. Матеріальне становище викладачів, працівників і студентів Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1921 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 1998. Т. 2 (4). С. 245-252; Завальнюк О.М. Українська влада і Кам'янець-Подільський державний університет (1918–1920 рр.) // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: збірник статей. К.: Ін-т іст. Укр. НАН Укр., 1999. Вип. 9. С. 200-214; Завальнюк О.М. Польська влада на Поділлі і Кам'янець-Подільський державний український університет (листопад 1919 – липень 1920 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. К., 1999. Т. 3 (5). С. 311-317; Завальнюк О.М. Волинянин Іван Огієнко – будівничий і ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.) // Актуальні проблеми історії і літератури Волині та Київщини: збірник наукових праць. Житомир: Волинь, 1999. Ч. 1. С. 163-170; Завальнюк О. І.І. Огієнко і створення Кам'янець-Подільського державного українського університету // Краєзнавство: науково-популярний журнал. К., 1999. №1-4. С. 24-30.
57. Ляхоцький В. Невідомі документи про життя Івана Огієнка (на матеріалах фонду Українського державного університету

Основні напрями огієнкознавчих студій...

- в м. Кам'янці-Подільському) // Студії з архівної справи і документознавства. К., 1999. Т. 1. С. 107-114.
58. Ляхоцький В. Фонд головноуповноваженого уряду УНР на Поділлі як джерело дослідження заключного етапу визвольних змагань 1917–1921 рр. // Студії з архівної справи і документознавства. К., 1998. Т. 3. С. 101-113; Ляхоцький В. Бібліографічна спадщина Івана Огієнка // Студії з архівної справи і документознавства. К., 1999. Т. 2. С. 49-57; Ляхоцький В. Діяльність І.І. Огієнка по формуванню національних університетів // Студії з архівної справи і документознавства. К., 1999. Т. 5. С. 157-163; Ляхоцький В.П. Роль І.І. Огієнка у фундації Українського Народного Університету // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: збірник статей. К.: Рідний край, 1999. Вип. 5. С. 193-206; Ляхоцький В.П. І.І. Огієнко та архівна справа // Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921 рр.). К., 1998. С. 199-208.
 59. Тюрменко І.І. Іван Огієнко – Головноуповноважений уряду УНР (листопад 1919 – жовтень 1920 рр.) // Укр. іст. журнал. 1999. №5. С. 101-109; Тюрменко І.І. Іван Огієнко – Головноуповноважений уряду УНР (листопад 1919 – жовтень 1920 рр.) // Укр. іст. журн. 1999. №6. С. 101-111; Тюрменко І.І. Іван Огієнко – Головноуповноважений уряду УНР (листопад 1919 – жовтень 1920 рр.) // Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України. К., 1999. Вип. 7. С. 256-268.
 60. Тюрменко І.І. Формування суспільно-політичних поглядів і державницької позиції І. Огієнка // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Історія. К., 1999. Вип. 44. С. 27-31.
 61. Тюрменко І.І. Діяльність І. Огієнка на посаді міністра ісповідань в 1920–1923 рр. // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Історія. К., 1999. Вип. 44. С. 57-60.
 62. Тюрменко І.І. Іван Огієнко – митрополит Іларіон у боротьбі за незалежну Українську державу в роки Другої світової війни // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Історія. К., 1998. Вип. 39. С. 33-36.
 63. Тюрменко І.І. Діяльність митрополита Іларіона під час еміграції в Канаді (1947–1972) // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Історія. К., 1999. Вип. 45. С. 39-42; Тюрменко І.І. Іван Огієнко і національно-культурне життя української еміграції // Бористен. К., 1999. №7. С. 13-15; Тюрменко І.І. Наукова спадщина Івана Огієнка в світлі кирило-мефодіївської проблематики // Проблеми слов'янознавства. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 1999. Вип. 50. С. 36-45; Тюрменко І.І.

- Українські культурні традиції XIV–XVII ст. у науковому доробку І. Огієнка // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Історія. К., 1999. Вип. 48. С. 24-27; Тюрменко І.І. Тенденції розвитку української культури в XIX ст. у творчості І. Огієнка // Наукові записки: збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова. К., 1999. Вип. спец. С. 151-158.
64. Пижик А.М. Реформування системи національної освіти в добу Директорії УНР. К.: Бланк-Прес, 1998. 40 с.
 65. Завальнюк О.М. І. Огієнко і українське студентство // Творчі вершини вченого: збірник наукових праць до 60-ліття від дня народження доктора історичних наук, професора М.Г. Кукурудзяка. Кам'янець-Подільський, 1998. С. 242-248.
 66. Тюрменко І.І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона): монографія / І.І. Тюрменко; передм. Н.І. Миронець. К., 1998. 282 с.: іл.

The following article deals with the investigation of the basic areas of development of the Ukrainian historical Ohienko studies in 1990s.; it is found out as well that the most promising of them later received the most powerful support in research practice, providing a further, significant spread of studies on the figure of Ohienko proper and enriching them with new, high-quality results.

Key words: Ohienko studies, researches, scientists, scientific conferences, monographs, articles, collections of materials.

ІВАН ОГІЄНКО – ПРОФЕСОРСЬКИЙ СТИПЕНДІАТ УНІВЕРСИТЕТУ ІМ.СВЯТОГО ВОЛОДИМИРА*

У формуванні наукових уподобань І. Огієнка вирішальне значення мали його початки на російсько-слов'янському відділі історико-філологічного факультету університету ім. Святого Володимира, а також професорське стипендіанство по кафедрі російської мови і словесності у 1911–1914 рр. Саме тоді відбулось становлення І. Огієнка як наукової особистості, а публікації професорського стипендіата засвідчили появу в українській науці талановитого вченого.

Невдалою була перша спроба І. Огієнка, по закінченні університету в 1909 р., залишитись на кафедрі російської мови і словесності для підготовки до професорського звання. Незважаючи на схвальні відгуки і рекомендації ряду професорів, кандидатура молодого науковця, який вважався «українським сепаратистом», була відхилена Міністерством народної освіти і керівництвом навчального закладу. Не останню роль при цьому відіграла характеристика наукових здібностей і українських поглядів київського студента на адресу куратора навчального округу, видана колишнім деканом факультету (1890–1905 рр.) Т. Флоринським. Цей учений, славіст з європейським ім'ям, був відомий громадськості своїми відверто антиукраїнськими настроями.

Лише після настирливих клопотань старших колег і знайомих І. Огієнко повернувся до університету: з 1 січня 1911 р. його було затверджено професорським стипендіатом по кафедрі російської мови і словесності із утриманням за рахунок коштів міністерства. Його науковим керівником і консультантом став професор кафедри В. Перетц, семінари російської філології якого він відвідував ще студентом. Під його керівництвом І.Огієнко написав і перше самостійне наукове дослідження, присвячене розгляду збірки проповідей «Ключ розуміння» І. Галятовського. В 1910 р. ця праця колишнього київського студента із деякими доповненнями побачила світ на сторінках «Русского филологического вестника», а також вийшла з друку окремим виданням. Саме на вивченні творчості цього українського письменника і церковно-освітнього діяча другої по-

* Друкуються за: С.А. Копилов. Іван Огієнко – професорський стипендіат університету ім. Святого Володимира // Велетень науки: матер. всеукр. наук.-пед. читань, присвяч. вивченню спадщини Івана Огієнка (15-16 січ. 1996 р.). К.: Четверта хвиля. 1996. С. 15-17.

ловини XVII ст. та деяких його сучасників зосередив свою увагу І. Огієнко, працюючи над магістерською дисертацією. У 1912–1914 рр. низка його наукових праць з цієї проблематики побачила світ в наукових часописах чи вийшла друком окремими виданнями у Києві та Варшаві. Виконуючи програму стипендіатства, в 1912 р. І. Огієнко виступив перед науковою громадськістю факультету із рефератом «Руно Орошенное» Св. Димитрія Ростовського». В ці роки він видав кілька словників наголосу і правопису складних та загальноновживаних іноземних слів, а також низку студій з цієї проблематики, підготував навчальні посібники для вивчення правопису російської мови.

Професорське стипендіатство І. Огієнко поєднував із навчанням на вищих педагогічних курсах (1910–1912), громадською і науковою діяльністю у київській «Просвіті» та Українському Науковому Товаристві у Києві, видавничою діяльністю. Все це не дозволило йому в повній мірі зосередитись на підготовці до складання магістерського іспиту та написанні дисертації. Ця обставина, як і активна дерусифікаторська діяльність молодого вченого, обумовили те, що на пропозицію куратора київського учбового округу йому було відмовлено у виділенні державних коштів на третій рік стипендіатства.

Тільки на початку 1914 р. І. Огієнко відновлює підготовку до складання магістерського Іспиту. Рукопис програми іспиту Із давньо-церковно-слов'янської мови на ступінь магістра російської мови і словесності свідчить про достатньо високий рівень кваліфікаційних вимог щодо професорського стипендіанта. Програма складалась із чотирьох частин. Перша – «Історія вивчення церковно-слов'янської мови» передбачила докладне вивчення проблеми на основі аналізу головних наукових шкіл цієї галузі (описової, історичної, історико-порівняльної та граматичної) та знайомства з найважливішими працями їх преставників (Добровський, Востоків, Буслаєв, Срезневський, Колосов, Фортунатов, Шахматов, Ягич, Ляпунов, Щепкін). Друга частина програми іспиту – «Пам'ятки давньо-церковно-слов'янської мови. – Видання і дослідження» – мала на меті знайомство із найбільш відомими пам'ятками глаголиці (Київська Миссаль – видання Срезневського та Ягича; Зографське Євангеліє – видання Ягича; Маріїнське Четвероевангеліє – видання Ягича; Ассіманіве Євангеліє – видання Рачкого та Чернічича; Гла-

голиця Х ст. – видання Копітара; Сінайська Псалтир – видання Гейтера; Сінайський Требник). А також кирилиці (надпис царя Самуїла – видання V, папського та Флоринського; Саввина книга – видання Срезневського та Щепкіна; Хілендарські Листки – видання Григоровича та Кульбакіна; Листки Ундольського – видання Карського; Македонський кирилівський листок – видання Ільїнського). Третя частина була присвячена одному із найбільш спірних питань історії церковно-слов'янської мов і називалась «Питання про батьківщину церковно-слов'янської мови і питання про походження слов'янських азбук». Програма передбачала ознайомлення стипендіата із відповідними працями російських і зарубіжних вчених – Ягича, Флоринського, Фортунатова, Соболевського, Міклошича, Кульбакіна та інших. Заклучна частина – «Сполучення глухих із плавними в церковно-слов'янській мові» передбачала докладне студіювання цього розділу навчальної дисципліни, а також іменної відміни церковно-слов'янській мові. У списку рекомендованої літератури до цієї частини іспиту перераховувались праці Шахматова, Ляпунова, Щепкіна, Соболевського, Потєбні, Брандта та інших вчених. Підготовка І. Огієнка до магістерського іспиту здійснювалась під безпосереднім керівництвом професора В. Перетца, підпис і затверджуюча резолюція якого стояли на цьому документі, датованому 21 травня 1914 року.

Успішне витримання І. Огієнком магістерського іспиту на початку 1915 р. і здобуття звання приват-доцента по кафедрі російської мови і словесності університету ім. Святого Володимира відкрило йому шлях до викладацької діяльності у навчальному закладі. Розпочалась нова сторінка творчої біографії вченого-педагога і викладача вищої школи.

Примітки:

1. Державний архів Києва (далі ДАМК). Ф.16. Оп.465. С.1205. А.13.
2. ДАМК. Ф.16. Оп.474. С.88а.

ІЗ ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ ІВАНА ОГІЄНКА (ЛИСТИ ДО АКАДЕМІКА О.ШАХМАТОВА ТА ПРОФЕСОРА О.СОБОЛЕВСЬКОГО)*

Вперше публікуються листи І.Огієнка до академіка О.Шахматова та професора О.Соболевського, написані ним у 1910–1917 рр., які можуть прислужитися дослідникам спадщини відомого діяча української науки та культури.

Ключові слова: епістолярна спадщина, І. Огієнко.

Упродовж останніх десяти років із забуття були повернуті імена багатьох діячів української науки та культури. Серед них вирізняється постать відомого учасника українських національних змагань 1918–1921 рр., культурного, а згодом церковного діяча Івана Огієнка. Завдяки зусиллям вчених суспільствознавців у науковий обіг було введено чимало архівних матеріалів і підготовлено десятки праць різного формату, започатковано видання спеціального періодичного видання, що, зрештою, сьогодні дозволяють повністю відтворити життєвий шлях і творчість цього діяча.

Разом з тим, чималий комплекс архівних матеріалів про І. Огієнка, практично не відомих дослідникам, зберігається у низці архівів Російської Федерації. Йдеться про його епістолярії 1910-х рр., коли він, молодий науковець-початківець, робив перші кроки в академічну науку та готував магістерську дисертацію, присвячену творчості відомого українського культурного і церковного діяча другої половини XVII ст., ректора Могилянського колегіуму Іоанікія Галятівського. Зокрема, увазі читачів пропонуються листи адресовані відомому російському вченому-філологу, редактору академічного часопису «Известия русского языка и словесности Императорской Академии наук», дійсному члену Імператорської Академії наук О. Шахматову із фондів Санкт-Петербурзького філіалу Архіву Російської Академії наук, а також лист дійсному члену Імператорської Академії наук О. Соболевському із фондів Російського державного архіву літератури і мистецтва.

У листах до О. Шахматова, написаних упродовж 1910–1916 рр., І. Огієнко обговорював можливість публікації в російському академічному часопису своєї статті «Небо Нове Іоанікія Галятівсько-

* Друкується за: С.А. Копилов. Із епістолярної спадщини Івана Огієнка (листи до академіка О.Шахматова та професора О.Соболевського) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський, 2007. Т. 10. С. 16-21.

го» (№1, 2), обмовляв можливість отримання окремих випусків наукових часописів і книг із бібліотеки Імператорської академії наук (№2-7), а також висловлював прохання щодо отримання «кваліфікованої зауваги» на одну із своїх статей (№ 8) тощо. Лист І. Огієнка до відомого російського лінгвіста, діалектолога і палеографа, дійсного члена Імператорської Академії наук О. Соболевського був написаний під час його двотижневого перебування влітку 1917 р. у Петрограді. Автор листа висловлював «покірне прохання» допомогти визначити коло пам'яток давньоруської літератури XIV–XVI ст. для підготовки на основі їх спеціальної студії з історії наголосу (№9).

Сподіваємося, що видрукувані матеріали епістолярію І. Огієнка можуть прислужитися майбутнім дослідникам його наукової спадщини, стимулюючи їх творчий пошук. Усі листи друкуються уперше, мовою оригіналу із збереженням авторської редакції, пропуски окремих другорядних фрагментів позначені трьома крапками.

1. И.Огиенко – А.Шахматову, 12 декабря 1910 г.

Обращаюсь к Вам с покорнейшей просьбой, не откажите, если можно, принять мою работу «Небо Новое Иоаникия Галятовского». Работа окончена еще летом, а напечатать не удалось.

Если понадобится, я еще сокращу кое-что в своей работе. Полагаю, что более 8 печатных листов она не займет.

При работе посылаю Вам свой «Словарь неправильных слов» – это нужная книга для юго-западного края. Если сделаете на нее какие-либо указания? приму их с глубокой благодарностью.

СПФА РАН. – Ф.134. – Оп.3. – Ед.хр.1081. – Л.1.

2. И.Огиенко – А.Шахматову, 25 февраля 1911 г.

Возвращаю Вам свою работу и с некоторым ожиданием того момента? когда Вы начнете печатать. Кое что переделал, вторую главу в извлечении читал в ОИНЛ (Обществе истории Нестора-летописца – С.К.) 25 февраля. Подаю кроме этого и прошение во 2 отделение с просьбой о выдаче книг. Попутно просил бы Вас, если только можно, передать мое ходатайство. Вообще, я крайне нуждаюсь в книгах; в будущем обращусь к Вам с покорной просьбой снабдить меня пособиями для диалектических изыскания, чему думаю посвятить наступающее лето.

Вы любезно обещали выслать «Известия», я покорно просил бы, если только возможно, выслать несколько последних книг.

Искренне уважающий Вас И. Огиенко.

Дмитриевская 31, кв.11.

СПФА РАН. – Ф.134. – Оп.3. – Ед.хр.1081. – Л.2.

3. И.Огиенко – А.Шахматову, 31 октября 1911 г.

Посылаю Вам свою маленькую работу – «Об ударении в географических именах». Книжечка, конечно, наукового характера не носит – преследовал цель дать справочник...

Обращаюсь с просьбой, даже двумя:

- 1) Вы мне обещали выслать «Известия ОРЯС ИАН», а между тем выслали «Известия ИАН», VI серия (выслали один номер – 5).*
- 2) Меня очень интересует Ваша статья о кельтских влияниях на русский язык, помещенная в «Archiv X.H. Pil». Если возможно, я покорно просил бы Вас выслать мне эту статью; со своей стороны не примену выслать Вам свою статью (появиться около Рождества) «Об изданиях “Неба Нового” И. Галятовского».*

Б. Дорогожицкая, №21.

СПФА РАН. – Ф.134. – Оп.3. – Ед.хр.1081. – Л.3.

4. И.Огиенко – А.Шахматову, 14 декабря 1911 г.

Посылая Вам свои последние работы: критическую заметку «К вопросу об иностранных словах, вошедших в русский язык при Петре Великом» и «Издание “Неба Нового” Иоаникия Галятовского».

...Я чувствую крайнюю нужду в пособиях по изучению русского и старославянского языков, что и заставляет меня обратиться с прошением во 2-Отд. О выдаче мне некоторых академических изданий. Прошу Вас поддержать мое прошение...

Вашу статью «Zu den ältesten slavisch-keltischen Beziehungen» получил и прочел ее с глубоким интересом.

Б.Дорогожицкая, №21.

P.S. При сем посылаю прошение во Второе Отделение.

СПФА РАН. – Ф.134. – Оп.3. – Ед.хр.1081. – Л.4-5.

5. И.Огиенко – А.Шахматову, 28 апреля 1912 г.

Еще в декабре прошлого 1911 г. я обратился во второе Отделение АН с прошением. ...Теперь обращаюсь к Вам, глубокоуважаемый Алексей Александрович, еще раз с покорнейшей просьбой – поддержать мое прошение.

Теперь вторая просьба. В феврале 1910 г. я, вместе с товарищем, просил Отделение выслать мне «Известия ОРЯС ИАН», а мне выслали «Известия ИАН VI серия». Обращаюсь к Вам с покорнейшей просьбой не отказать мне о высылке означенного журнала.

СПФА РАН. – Ф.134. – Оп.3. – Ед.хр.1081. – Л.6-7.

6. И.Огиенко – А.Шахматову, 5 мая 1912 г.

Письмо Ваше получил и сейчас же высылаю Вам свое прошение. Приношу Вам сердечную благодарность за поддержку. М-ко Брусилов Киевской губернии.

СПФА РАН. – Ф.134. – Оп.3. – Ед.хр.1081. – Л.8.

7. И.Огиенко – А.Шахматову, 15 марта 1914 г.

Летом 1913 г. от Академии на мое имя выслана была посылка с книгами. Меня в то время в Киеве не было и посылку доставили в деревню, где ее получили и, где она пролежала до сих пор (о посылке я узнал толь недавно). Случилось какое-то недоразумение: книг от Академии я не просил, а между тем их выслали. Я объясняю это так: в 1912 г. я просил книг, но прошение мое было утеряно (так Вы мне писали), почему я послал второе прошение и книги мне выслали. Теперь же (т.е. летом 1913 г.), вероятно, прошение мое случайно было найдено и книги были высланы. Эти случайно высланные мне книги я все возвращая на книжный склад Академии. Глубоко извиняюсь, что делаю это так несвоевременно.

Позволю просить передать мое прошение, при сем посылаемое, о выдаче мне Академией изданий, крайне необходимых для моих занятий. Много был бы Вам обязан, если бы мое прошение удовлетворили до Пасхи.

Дорогожицкая, №21.

P.S. Посылаю Вам «Проповеди Иоаникия Галятковского».

СПФА РАН. – Ф.134. – Оп.3. – Ед.хр.1081. – Л.9-10.

8. И.Огиенко – А.Шахматову, 19 апреля 1916 г.

Посылая Вам свою статейку «Об ударении в слове музыка» с покорной просьбой, – если она заслуживает, – принять ее в «Известия». Наперед извиняюсь в своей дерзости, что беспокою маленькой статейкой такой серьезный орган.

Покорно прошу также Вашего просвещенного указания, если я в своих выводах в посылаемой статье в чем-либо ошибаюсь.

Дорогожицкая, №21, кв.11.

СПФА РАН. – Ф.134. – Оп.3. – Ед.хр.1081. – Л.11.

9. И.Огиенко – А.Соболевскому, 17 июня 1917 г.

Глубокоуважаемый Алексей Иванович!

С месяц тому назад я послал Вам заказное письмо в Петроград, тогда как Вы уже были в Москве; письмо мое, очевидно, к Вам не дошло.

В настоящее время я живу в Петрограде и работаю по истории русского ударения, – Выписываю ударения из памятников XIV–XV–XVI веков.

Обращаюсь к Вам с покорной просьбой: укажите, какие памятники следует привлечь к исследованию. Я чувствую, что у меня особенно мало памятников ранних XIV–XV веков чисто русских, по возможности без югославянского влияния; для XVI века не имею интересного по ударению памятника.

Я проанализировал для ударения следующие памятники:

- 1) Молитва IX–X века, в Вашем изд.
- 2) Киевские глаголические листки.
- 3) Чудновский Новый Завет.
- 4) Листвица 1419 г.
- 5) Служебник 1462 г., Псковск.
- 6) Псалтирь 1576 г., Вильно.
- 7) Острожская Библия 1581 г.
- 8) Грамматика М. Смотрицкого, Московское издание 1648 г.
- 9) Книга рати 1647 г.
- 10) Уложение 1649 г.
- 11) Кормчая 1650 г.
- 12) Стефанит конца XVIII в.
- 13) Арифметика Магницкого 1703 г.
- 14) Ведомости Петра Великого 1703 г. и

Из епістолярної спадщини Івана Огієнка...

15) *Грамматика 1721 года. На очереди – Хронограф, но не знаю, каким списком лучше всего заняться.*

Для изучения малорусского ударения уже изучил:

1) *Апокрисис 1591 г.*

2) *Грамматика Л. Зизания 1596 г.*

3) *Грамматика М. Смотрицкого 1619 г. (и сравнил ее с изданием 1648 г.)*

4) *Лексикон П. Беринды 1627 г.*

5) *Ключ Разумения И. Галятовского 1665 г.*

6) *Небо Новое его же, 1665 г.*

По сербскому ударению:

1) *Monumenta serbica* Миклошича.

2) *Евангелие XIII века.*

3) *Молитвослов 1536 г.*

4) *Молитвослов 1538 г.*

5) *Сборник 1536 г.*

По болгарскому ударению:

1) *Четвероевангелие* акад. наук конца XIII – начала XIV в.

2) *Сборник 1348 г.*

В Петрограде я пробуду еще недели две, сильно хотелось бы заниматься интересными в смысле ударения памятниками, но найти их не могу. Не откажите, глубокочтимый Алексей Иванович, помочь мне в этом отношении. С нетерпением буду ждать Вашего ответа.

Искренне Вас Уважающий, покорный слуга Ваш И. Огиенко.

Петроград, Невский пр. №131, кв.29.

17 июня 1917 г.

РГАЛИ. – Ф.449. – Оп.1. – Ед. хр.282. – Л. 1-2.

Впервые публикуются письма И. Огиенка к академику А. Шахматову и профессору А. Соболевскому, написанные им в 1910–1917 гг., которые могут послужить исследователям наследия известного деятеля украинской науки и культуры.

Ключевые слова: *эпистолярное наследие, И. Огиенко.*

УЧАСТЬ В ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО*

У 2018 р. Кам'янець-Подільському національному університету імені Івана Огієнка виповниться століття. Він пройшов складний історичний шлях, на якому були і високі державні визнання та повага, і непродумані, руйнівні експерименти, і переривання діяльності. В ньому за радянської доби поєднувалися, на перший погляд, несумісні, суперечливі явища і події – це високий пафос творення і драматизм; трагічність долі людей-інтелігентів, які своєю наполегливою, самовідданою працею формували фахівців; виховання високих творчих якостей педагогів-наставників і, на жаль, формування прислужників правлячого режиму; розвій науково-дослідної роботи; підкореність заходам із нав'язування ідеологічних стереотипів у суспільних науках тощо.

Основу нинішнього університету закладено в часи Кам'янець-Подільського державного українського університету – унікальної національної вищої школи, що з'явилася і функціонувала завдяки Українській революції 1917–1921 рр. Без цього вишу-первістка Кам'янець-Подільський у наступні десятиліття взагалі міг залишитися без вищих закладів освіти. Університет мав класичну структуру і, за сприятливих умов, мав би стати визнаним освітньо-культурним центром для кількох регіонів України, одним із найбільших флагманів національного відродження. Утім поразка українських національно-визвольних змагань негативно вплинула і на долю цього вишу. Його розчленували на два окремих інститути.

Велику роль у становленні і забезпеченні умов функціонування університету в 1918–1920 рр. відіграв харизматичний діяч, державотворець, науковець, рішучий захисник української ідеї професор Іван Іванович Огієнко (1882–1972). Завдяки його величезним організаторським зусиллям, цілеспрямованості і наполегливості за короткий час вдалося блискуче перетворити місцеву

* Друкується за: С.А. Копилов, О.М. Завальнюк. Організаторська, управлінська, науково-педагогічна та громадська діяльність Івана Огієнка на посаді ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.) // Іван Огієнко – керівник і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.): Документи. Матеріали. Світлина. Хроніка діяльності. Кам'янець-Подільський: Медобори–2006, 2014. С. 7-43.

ідею щодо заснування одного із перших українських університетів в адміністративному центрі Поділля, підтриману на столічному громадському і державному рівні, у доконаний факт, який став справжнім проривом у творенні національної вищої освіти. Подальший розвиток університету також: пов'язаний з його іменем.

Враховуючи наближення 100-літнього ювілею з часу заснування Кам'янець-Подільського національного університету, а також підвищення інтересу науковців і широкої громадськості до цієї події, було прийнято рішення підготувати збірник документів, матеріалів, світлин і хроніки діяльності Івана Івановича Огієнка на ниві вищої освіти в Подільському регіоні.

Збірка складається із кількох частин, найбільшу цінність з яких становить колекція документів і матеріалів. Вони згруповані за трьома розділами: 1) діяльність І.І. Огієнка із заснування і відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ), 2) зусилля ректора щодо формування кадрового і студентського складу, матеріально-технічного, інформаційного, навчально-методичного забезпечення вишу і 3) науково-педагогічна, культурно-освітня і громадсько-патріотична діяльність вченого, керівника, державотворця і патріота.

Документи і матеріали в межах кожного розділу подаються в хронологічному порядку. Кожен із них має порядковий номер, дату створення (публікації), подається з максимальним відтворенням його текстуальної автентичності, включно з особливостями скорочення слів, збереження орфографії та пунктуації. Наприкінці видання подано весь перелік документів і матеріалів. Представлені світлини ілюструють різні фрагменти, пов'язані зі святом відкриття К-ПДУУ.

Хроніка діяльності, складена на основі величезної кількості архівних і опублікованих джерел, дає змогу значно розширити уявлення про масштаби діяльності ректора і міністра І.І. Огієнка щодо заснування, відкриття, розвитку, підтримки і надійного захисту від різних негативних чинників першого на Поділлі державного українського університету. Надалі упорядники мають намір продовжити вивчення документів Національного архівного фонду, опублікованих джерел з тим, щоб нагромаджувати нові, невідомі маловідомі документи про діяльність фундатора і першого керівника нашого національного університету і у майбутньому підготувати друге, розширене видання цієї збірки.

**ОРГАНІЗАТОРСЬКА, УПРАВЛІНСЬКА, НАУКОВО-
ПЕДАГОГІЧНА І ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
ІВАНА ОГІЄНКА НА ПОСАДІ РЕКТОРА
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
(1918–1920 рр.)**

«З Кам'янецьким університетом душею своєю я навіки зв'язаний».
Ректор Іван Огієнко, жовтень 1920 р.

З іменем видатного українського діяча і державотворця Івана Огієнка нерозривно пов'язані заснування і діяльність Кам'янець-Подільського університету – однієї із двох державних вищих шкіл, які появилися в добу Української революції 1917–1921 рр. і довели наявність в українців великого творчого потенціалу, спроможності до змістовної, конструктивної і високорезультативної праці в освітній галузі, бажання не відставати в культурно-освітньому поступі від розвинутих європейських націй.

Дослідники (О. Герус¹, Є.І. Сохацька², А.О. Копилов³, О.М. Завальнюк⁴, М.С. Тимошик⁵, І.І. Тюрменко⁶, В.П. Ляхоцький⁷, А.А. Марушкевич⁸ та ін.) звернули певну увагу на різні аспекти управлінської діяльності І.І. Огієнка щодо заснування, відкриття і забезпечення нормальної роботи державного українського університету в Кам'янці-Подільському. В одній із наукових робіт, присвяченій ректору зазначеного вишу, проаналізовано десятки праць, де у тій чи тій мірі висвітлюється складові його організаторської і керівної праці, її ефективність, зазначено, що «досі [2009 р. – Авт.] не з'ясованими залишаються питання, пов'язані із організацією навчального процесу, науково-дослідною роботою, зміцненням кадрового потенціалу, стилем керівної діяльності, співпрацею з студентством тощо»⁹.

Автори цієї статті ставлять за мету комплексне висвітлення організаторської і керівної діяльності ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ) І.І. Огієнка в період з 4 квітня 1918 р., першого приїзду до Кам'янця-Подільського в складі спеціальної делегації вчених Київського народного українського університету, по 14 листопада 1920 р. – від'їзду в еміграцію.

Участь в організації та діяльності...

Нами встановлено, що у зазначений період діяльність І.І. Огієнка охоплювала щонайменше 15 різних важливих напрямків із заснування та успішного функціонування К-ПДУУ. Кожний із них мав свої зміст, вагу, тривалість, обов'язкову підпорядкованість стратегічній меті. Різною була при цьому і роль Огієнка – від роботи в складі кількох команд, офіційно очолюваних іншими діячами, до виконання спеціального доручення на стадії юридичного оформлення вищу, а також особистого лідерства у вирішенні багатьох питань, пов'язаних як з відкриттям, так і діяльністю університету. Ми пропонуємо короткий аналіз кожного із цих напрямків діяльності.

Важливе значення для реалізації університетського проекту у Кам'янці-Подільському мала відповідна експертна робота, до якої прилучився Іван Огієнко. Громадський освітній рух в Україні забезпечив відкриття 5 жовтня 1917 р. Київського народного українського університету (КНУУ) – першої неофіційної вищої ніколи з трирічним терміном навчання, яка мала на меті обслуговувати освітньо-культурні потреби, у першу чергу, етнічних українців. Наприкінці 1917 р. – на початку 1918 р. народні університети вже працювали у Катеринославі, Сумах, Умані, Полтаві, Чернігові та інших містах¹⁰.

3 січня 1918 р. розпочався рух за відкриття вищої школи у Кам'янці-Подільському. Міська дума направила свою делегацію до Генерального секретарства освіти УНР. Там кілька разів побували і подільські просвітяни. Для з'ясування відповідних умов для заснування вишу (передусім наявність приміщення для тимчасового розміщення, фінансування підготовчих робіт, можливості для будівництва нових навчально-лабораторних корпусів). 4 квітня 1918 р. до адміністративного центру Поділля прибула делегація КНУУ на чолі з ректором І.М. Галицьким (раніше не могла добратися через воєнно-політичні причини). У її складі був і приват-доцент І.І. Огієнко. Разом з іншими делегатами він оглянув будинки, у яких пропонувалося розмістити виш, земельну ділянку під будмайданчик, з'ясував місцевий науково-педагогічний потенціал, бібліотечні фонди різних губернських установ і закладів, взяв участь у спільному засіданні Університетської комісії міської думи і київської делегації, під час якого висловив свої міркування щодо структури майбутнього університету, обсягу прийому студентів і слухачів підготовчого відділення, можливості відкриття богословського відділення історико-філологічного факультету. Для місце-

вої громади І.І. Огієнко виголосив яскраву лекцію про українську культуру, яку схвально сприйняли присутні¹¹. Місцеві діячі висловили побажання, щоб ректором К-ПДУУ став саме 36-річний Огієнко¹².

Так було покладено початок залученню молодого науковця і діяча національного відродження до здійснення цього університетського проекту.

Іван Огієнко брав участь у процесі юридичного оформлення університету. Домовленості на різних рівнях про заснування вишу у Кам'янці-Подільському повинні були матеріалізуватися у відповідному юридичному акті. Утім за Української Центральної Ради цей процес не був завершений. Його продовжили за гетьманату Павла Скоропадського, який взяв курс на відкриття кількох державних українських університетів. Уже 18 травня 1918 р. Рада лекторів КНУУ обрала І.І. Огієнка відповідальним за відкриття у Кам'янці-Подільському з 1 червня того ж року філії Київського народного українського університету. А через 4 дні, 22 травня, той же орган висловився за те, щоб вважати «відповідального за відкриття» «ідентичною [особою] з в.о.ректора університету»¹³. З того часу на Огієнка були покладені обов'язки щодо вирішення багатьох питань, які мали відношення до заснування вишу в адміністративному центрі Подільського регіону. У зв'язку з цим 19 червня 1918 р. міністр освіти М.П. Василенко ввів його до складу комісії із заснування вищих шкіл і наукових інституцій, якою керував академік В.І. Вернадський (для участі у розгляді питань, що стосувалися Кам'янець-Подільського університету). За дорученням цієї комісії І.І. Огієнко 5-6 липня знову побував у Кам'янці-Подільському, звідки доставив цінні підтверджувальні документи: ухвалу міської думи про асигнування на потреби університету 1 млн. крб., виділення під нього 100 дес. громадської землі, передачу університетові (до збудування власних приміщень) триповерхового будинку міської середньої технічної школи, склад університетської комісії (її очолив І.І. Огієнко), яка мала займатися ремонтними роботами в отриманих приміщеннях; ухвалу губернського народного зібрання – про асигнування в розпорядження Міністерства освіти на потреби Кам'янець-Подільського університету 1 млн. крб. сумарно на 3 роки (по 333,3 тис. крб. щорічно)¹⁴. Ці документи значно пришвидшили вирішення справи в комісії В.І. Вернадського. І.І. Огієнка залучили до роботи підкомісії з вироблення переліку факуль-

Участь в організації та діяльності...

тетів. За її активної роботи 26 липня 1918 р. комісія погодила остаточний варіант законопроекту про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету, який передала до Міністерства освіти й мистецтв для внесення на засідання Ради Міністрів Української Держави¹⁵. 5 серпня текст із змінами було ухвалено, а через 12 днів його затвердив гетьман Павло Скоропадський. У цій перемозі була певна частка і в.о. ректора К-ПДУУ.

Однією із найскладніших для нового університету була кадрова проблема. Уперше відвідуючи старовинний Кам'янець, І.І. Огієнко дізнався, що до роботи в університеті можна залучити лише незначну кількість місцевих науково-педагогічних працівників. Тож треба було розпочинати пошуки вчених, які добре володіли українською мовою, були готові перейти на роботу до університету і активно працювати на становлення національної вищої освіти. З подачі в.о. ректора у серпні 1918 р. міністр освіти, відповідно до закону, зробив перші кадрові призначення до К-ПДУУ. Так, ординарним професором кафедри зоології і водночас деканом фізико-математичного факультету став П.М. Бучинський, в.о.екстраординарного професора кафедри історії мистецтва – приват-доцент Петроградського університету К.В. Широцький, приват-доцентами кафедр слов'янської філології і української літератури – професорські стипендіати університету св. Володимира М.О. Драй-Хмара і Л.Т. Білецький. Професора В.І. Петра (Ніжинський історико-філологічний інститут) перевели на посаду ординарного професора кафедри грецької словесності (у 1882,1883–1885 рр. працював у гімназіях Кам'янця-Подільського). Станом на 22 жовтня 1918 р., час відкриття університету, професорсько-викладацький склад історико-філологічного і фізико-математичного факультетів, на які було здійснено прийом студентів, нараховував реально всього 13 осіб¹⁶.

Збільшення кількості професури, якої, на жаль, не вистачало для виконання навчальних планів у 1918–1919 навчальному році, відбулося у січні 1919 р., вже за Директорії УНР. Міністр І.І. Огієнко (за ним залишалася посада ректора К-ПДУУ) упродовж першого місяця праці у Міністерстві народної освіти призначив до університету 16 нових осіб (до того вони працювали у Києві, Одесі, Катеринославі, Харкові) їм різні науково педагогічні посади. До 25 квітня 1919 р., коли Огієнко розстався і міністерським постом, йому вдалося залучити до професорсько-викладацької корпорації ще 4 науковців.

За старання І.І. Огієнка при наступних міністрах на роботу до К-ПДУУ у липні-жовтні 1919 р. прийняли в штат 34 особи (також 3 викладачів Київського державного українського університету прикомандирували до різних факультетів на невизначений час). Влітку 1920 р. загальна чисельність професорів, приват-доцентів, лекторів, асистентів і професорських стипендіатів становила 65 осіб, що вистачало для забезпечення навчального процесу на 5 факультетах¹⁷. З нового навчального року кількість ставок науково-педагогічних працівників зросла у зв'язку з переведенням студентів на вищі курси. Утім через від'їзд за кордон ректор не брав участі у заміщенні вакансій.

Створення високопрофесійного науково-педагогічного колективу за активної участі І.І. Огієнка заклало надійну основу для навчально-виховного процесу, наукової, публіцистичної і громадської роботи університету.

В центрі уваги керівника закладу було вирішення проблеми формування і збереження студентського контингенту. У серпні-жовтні 1918 р. центральна і регіональна преса розмістила заклики І.І. Огієнка до молоді подавати документи для вступу до К-ПДУУ. Сам ректор очолив університетську комісію із зарахування абітурієнтів, яка розпочала свою роботу 19 жовтня 1918 р. До кінця року вона засідала 12 разів і прийняла на навчання 414 осіб. На навчання зараховували не лише у встановлені вишем терміни, а й упродовж семестрів. Наприкінці першого навчального року в університеті налічувалося 493 студенти і вільних слухачі, а другого – 1393¹⁸. За правилами прийому, кожний студент щосеместру повинен був вносити плату за право навчання (150 крб. – на фізматі і 125 крб. – на інших факультетах). Утім важке матеріальне становище молоді, їх родин не давало змоги вчасно робити ці платежі – утворювалася заборгованість, яка негативно позначалася на роботі університету. Восени 1919 р. не внесли встановленої плати за право навчання 320 осіб. Навесні 1920 р. боржниками виявилися аж 972 студенти (понад 2/3 загального складу). Щоб зберегти студентський контингент, рада професорів на чолі з І.І. Огієнком вирішила відтермінувати внесення плати, аби не відраховувати молодь з університету і тим самим не позбавляти її можливості здобути вищу національну освіту. Як свідчить архівне джерело, хід був правильний – згодом студенти ліквідували абсолютну біль-

Участь в організації та діяльності...

шість своєї заборгованості, чим допомогли університету розв'язати частину накопичених фінансово-господарських проблем.

Коли І.І. Огієнко приступив до виконання обов'язків міністра освіти, він взявся, зокрема, за вироблення заходів, спрямованих на поліпшення становища студентської молоді. Враховуючи її соціальне походження, а також низький рівень доходів родин, які підтримували своїх дітей-студентів, він 5 лютого 1919 р. видав наказ, яким дозволяв ректорам державних українських університетів звільняти від внесення плати за право навчання до 30 відсотків студентського контингенту, які були найменш забезпеченими¹⁹. Цей крок мав позитивне значення для збереження контингенту студентів, особливо у 1920 р.

Розвиток університету ректор не мислив без відкриття нових спеціальностей і збільшення навчальних підрозділів. За законом про заснування К-ПДУУ, в його структурі мало бути 4 факультети, однак на перший навчальний рік відкривалися лише два – історико-філологічний і фізико-математичний. Тут готували вчителів історії, української мови і літератури, математики і природознавства. За наполегливості І.І. Огієнка вдалося пришвидшити вироблення закону про відкриття при університеті богословського факультету, який мав готувати священників для Української Автокефальної Православної Церкви. Гетьман Павло Скоропадський затвердив відповідний закон 20 листопада 1918 р., тобто під час навчального процесу в університеті. Рада професорів на чолі з ректором вирішила приймати молодь на цей факультет, хоча за відсутності відповідних науково-педагогічних кадрів студенти-богослови змушені були слухати до початку весняного семестру лекційні курси не з фахових дисциплін (історія української мови, історія України та ін.). Повноцінно богословський факультет запрацював у лютому 1919 р., коли до викладацької праці приступили 7 вчених, призначених міністром І.І. Огієнком²⁰.

У квітні 1919 р. І.І. Огієнко домігся прийняття Радою Народних Міністрів двох законів, за якими з 1 квітня 1919 р. у К-ПДУУ відкривалися правничий і сільськогосподарський факультети для підготовки українських юристів і агрономів (зазначені підрозділи запрацювали у жовтні 1919 р.) На ці спеціальності попит був надзвичайно великий, про що засвідчив прийом документів від абітурієнтів під час вступної кампанії 1919 і 1920 рр.²¹ У жовтні 1920 р.

було зроблено спробу відкрити шостий за ліком факультет – політехнічний (тут мали готувати геодезистів, архітекторів, інженерів-хіміків, інженерів-електромеханіків та інженерів-шляховиків), утім через критичне становище УНР підготовлений законопроект не набрав юридичної сили²².

Відкриття нових спеціальностей сприяло перетворенню університету у багатопрофільний вищий навчальний заклад, який з більшою віддачею працював на майбутнє України.

Багато зусиль керівник вишу докладав до створення і розвитку інформаційної та навчально-методичної бази. Влітку-восени 1918 р. він і неодноразово звертався до наукових і громадських інституцій, університетів, інших навчальних закладів, а також до населення з проханням дарувати всіляку літературу, особливо наукову і навчальну, бібліотеці К-ПДУУ, щоб мати змогу повноцінно забезпечити навчальний процес. Крім того, він передав вишу зі своєї наукової бібліотеки 114 примірників літератури²³. Не стояли осторонь цієї акції його колеги по університету, інші представники української інтелігенції, військовики, студенти. Ректор знаходив кошти для придбання літератури, відряджав до різних міст України і за кордон вчених і бібліотечних працівників для закупівлі різних видань. Частина цінних колекцій вдалося купити у поміщиків, які боялися конфіскації чи погромів своїх маєтків. На заклик Огієнка відгукнулися керівники різних навчальних закладів і передали дублети сотень унікальних книг зі своїх фундаментальних бібліотек. Тож за період з жовтня 1918 до кінця 1920 рр. університетська бібліотека зросла з 2000 до 35951 примірників українською, російською, німецькою, англійською, французькою, польською, румунською, сербською та іншими мовами²⁴. Понад 40 відсотків бібліотечного фонду були подарованими. Раціональному використанню літератури сприяло відкриття читального залу для студентів та інших користувачів. Вся література була поділена на такі групи: 1) загальні твори, 2) філософія, 3) релігія, 4) соціальні науки, 5) філологія, 6) точні науки, 7) прикладні науки, 8) мистецтвознавство, 9) література і 10) історія. Україномовної літератури було небагато, тож читачі користувалися переважно російськомовними виданнями, яких також не вистачало. З липня по вересень 1920 р. до фонду надійшло 1592 книги українською і 2548 – російською мовами, що значною мірою відповідало пропозиціям книжкового ринку країни²⁵.

Участь в організації та діяльності...

Організуючи україномовний навчальний процес, рада професорів К-ПДУУ на чолі з ректором сформулювала завдання, щоб усі підготовлені науково-педагогічними працівниками лекційні курси публікувалися як посібники з навчальних дисциплін і були доступними для студентів. Технічний бік справи переважно забезпечував видавничий відділ ради студентських представників (готували тексти до друку, обслуговували гектограф, шивали наклад тощо). Першими, хто зумів скористатися такими умовами, були І.І. Огієнко (видрукував лекції з історії української мови) і П.М. Бучинський (випустив курс лекцій із загальної гістології). Загалом було видано 25 таких видань. Готували тут й іншу літературу, присвячену окремим питанням навчальних курсів, творчості українських письменників тощо, доступну студентам. У 1919–1920 рр. побачили світ щонайменше 13 таких книг і брошур. Окремі підручники перекладалися із зарубіжних²⁶. Студентська молодь цінувала зазначену літературу, однак вказувала на відсутність її з низки дисциплін (через брак коштів не всі підготовлені рукописи друкувалися – таких було не менше 10).

Завдяки І.І. Огієнку і його команді університетська бібліотека стала однією із найбільших в регіоні, в основному задовольняла інформаційні потреби професури і студентів, нарешті, поступово поповнювалася україномовною навчальною літературою, чого не було в жодному іншому університетському місті України.

З самого початку роботи К-ПДУУ постала проблема раціональної організації і вдосконалення навчального процесу. Російський університетський статут 1884 р., яким належало керуватися в роботі українського вишу, зокрема визначав обов'язки його керівника. З-поміж них – наглядати за «правильним ходом» навчального процесу в університеті і за повнотою викладання усіх дисциплін²⁷. Дотриматися цієї норми у повній мірі було далеко не просто, адже з перших днів роботи вишу потрібно було дбати про заповнення вакантних посад науково-педагогічних працівників. І надалі кадровий голод давав про себе знати. Тож у буквальному розумінні «правильно» організувати навчання відповідно до навчальних планів ректор не міг (посада проректора появилася лише у лютому 1919 р.). Це стосувалося і часу проведення занять. Задовольняючи бажання студентів, які змушені були шукати засобів до життя, рада професорів на чолі з І.І. Огієнком неодноразово переносила

лекції і практичні заняття на другу половину дня. На жаль, не завжди дотримувалися встановленої тривалості занять (на це переважно впливало запровадження у місті поліцейської години). Для того, щоб контролювати ритм навчальної праці, ректор розпорядився, щоб у його кабінеті був розклад занять на всіх 5 факультетах²⁸.

Дбав він і про україномовний характер навчання в університеті. Якщо першого року двоє професорів отримали від міністра освіти й мистецтв дозвіл викладати російською, то надалі лише В.І. Петр, чех за національністю, послуговувався цією мовою (у діловодстві він використовував українську). Решта викладачів дотримувалися норми закону. За розпорядженням І.І. Огієнка всі призначені на викладацьку роботу до К-ПДУУ читали вступні лекції. Цю роботу ректор розпочав з себе. Про лекторську майстерність Івана Івановича збереглися гарні відзиви його колишніх студентів²⁹.

Щоб молодь краще засвоювала україномовний зміст лекцій і практичних занять, в університеті, на виконання розпорядження міністра освіти І.І. Огієнка, у 1919–1920 рр. проводили іспити з української мови (виявляли ступінь розуміння) для вступників і тих студентів, які були прийняті на навчання раніше. Цей захід хоч і не сподобався частині студентів-неукраїнців, утім в підсумку забезпечив краще сприймання навчального матеріалу.

Огієнко очолював комісію, яка під час т.з. літнього семестру займалася переекзаменуванням невідстаючих студентів. Така робота давала позитивні результати – майбутні фахівці позбавлялися академічної заборгованості, а декани переводили їх у наступний семестр.

Різноманітні питання, пов'язані з навчальним процесом (наприклад, тривалість семестрів, якість вступних лекцій, зміни до навчальних планів, шкала оцінювання знань студентів, терміни складання іспитів з української мови, відкриття нових кафедр, організація літнього семестру), розглядала рада професорів університету і приймала відповідні ухвали. В обговоренні цих та інших питань і виробленні конструктивних пропозицій активну участь брав І.І. Огієнко. До його думки прислухалися і старші, і молодші за віком колеги³⁰.

Для повноцінної роботи вишу важливе значення мало налагодження науково-дослідної роботи і видавничої діяльності. Процес формування викладацьких кадрів з часом забезпечив концентрацію тут значного, за мірками того часу, наукового потенціалу, від

якого варто було очікувати певних здобутків. На пропозицію ректора вирішили заснувати періодичну збірку наукових праць – «Записки Кам'янець-Подільського державного українського університету». На жаль, із восьми запланованих томів вдалося видрукувати лише два. Та й вони появилися завдяки тому, що І.І. Огієнко, обіймаючи, крім ректорської, ще й посаду Головноуповноваженого міністра уряду УНР, зумів роздобути кошти під цей проєкт³¹. До того часу, доки не було створено власної поліграфічної бази (під це держава виділила відповідні кошти), університет взяв в оренду друкарню, яка належала місцевому Свято-Троїцькому братству³². За нашими підрахунками, вчені К-ПДУ опублікували у 1919–1920 рр. щонайменше 11 наукових і 7 науково-популярних робіт, по 2 підручники і посібники для української школи³³. Майже усі наукові праці увійшли до «Записок» (т. 2). Раніше вони були виголошені на засіданнях двох секцій Наукового товариства (НТ) університету. Щоправда, члени НТ виголосили значно більшу кількість доповідей (на засіданнях історико-філологічної секції їх зафіксовано 29, секції точних наук – 15)³⁴. Понад 30 матеріалів мали бути опубліковані в інших томах «Записок», але через брак коштів цього не сталося.

Для того, щоб науковці могли творити і друкувати свої наукові, науково-методичні праці та курси лекцій І.І. Огієнко організував придбання дефіцитного для того часу паперу. 28 осіб отримали по 0,5 пуда зі складу університету (1 пуд білого паперу у січні 1920 р. коштував 5000 крб.)³⁵. Розпорядившись роздати папір викладачам, І.І. Огієнко у такий спосіб уберіг його від реквізиції з боку військової влади і сприяв друку праць.

Сам ректор, попри виконання великого обсягу державної і громадської роботи, не стояв осторонь наукової діяльності. Він доклав зусиль до вироблення і ухвали Статуту наукового товариства. У 1919–1920 рр. опублікував 1 наукову статтю, 1 курс лекцій та 5 посібників для загальноосвітньої школи, брав участь у різних наукових дискусіях³⁶. Оформивши оренду і налагодивши роботу університетської друкарні, керівництво вишу забезпечило вихід у світ кількох десятків видань, потрібних студентам.

Завдяки заходам ректора університет став осередком національного наукового життя, у якому брали участь викладачі різних фахів, представники студентської молоді.

У Огієнкової концепції національного університету велика роль відводилася участі трудового колективу і студентської молоді у тодішніх державотворчих, демократичних процесах. Сам ректор, посідаючи важливі державні посади за сумісництвом, тим самим прилучився до активної розбудови української держави, проведення такої політики, яка забезпечувала національне відродження в сфері освіти, культури, церкви. Вона відповідала інтересам етнічних українців і привертала увагу в різних країнах Європи.

К-ПДУУ на чолі зі своїм керівником урочисто відзначив другу річницю І Універсалу Української Центральної Ради. Разом з кількома колегами І.І. Огієнко взяв участь в роботі Державної наради, яку провели в Кам'янці-Подільському керівники УНР. Він підписав звернення до українського народу із закликом підніматися на бій проти денікінської загрози, ініціював ухвалу радою професорів університету «Звернення до світових держав з протестом проти нищення генералом Денікіним української культури». У пресі викладачі університету друкували матеріали, присвячені самостійній Україні, а також тим важливим процесам, які вона переживала у той важкий і складний час. На базі університету були проведені курси волосних інструкторів-інформаторів для 6 повітів Подільської губернії, курси для місцевих священиків для переходу на українську вимову богослужбових текстів, професура читала публічні лекції для робітників, ремісників, держслужбовців, військовиків, які зміцнювали їх переконання у необхідності захисту всього українського³⁷.

Як голова управи Подільської організації Українського Червоного Хреста, дбав про підготовку сестер-жалібниць для військового часу, ревізував стан військових шпиталів, ініціював збір коштів на підтримку хворих і поранених козаків армії УНР (з листопада 1919 р. працівники університету відраховували по 5% зі свого заробітку. Лише у січні 1920 р. вони у такий спосіб зібрали і передали за призначенням 6097 крб. 67 коп.)³⁸.

Для підвищення авторитету української влади ректор у червні 1919 р. влаштував у своїй квартирі обід за участю перших осіб УНР, під час якого у товариській обстановці обговорювали перспективи українського державотворення³⁹. 1 травня 1920 р. тисячі кам'янчан зустрічали і вітали вигуками «Слава!» та квітами на залізничному вокзалі, вулицях, перед головним будинком К-ПДУУ і в універси-

Участь в організації та діяльності...

тетській залі Головного отамана військ УНР С. Петлюру. Сценарій зустрічі розробив сам І.І. Огієнко⁴⁰. Тим самим було продемонстровано, що Кам'янець-Подільський продовжує бути надійним чинником морально-психологічної і політичної підтримки молодій республіки. А серцевину цієї допомоги становив державний університет на чолі з його ректором.

Найбільш патріотично налаштовані студенти активно допомагали українським воякам, йшли на фронт захищати УНР, окремі з них загинули за українську справу, довівши, що для рідної країни і її кращого майбутнього їм не жаль власного життя⁴¹. Самого ректора у різних колах суспільства сприймали як патріота, державотворця, людину, яка самовіддано служила національній ідеї, власним прикладом утверджувала українське в різних сферах життя.

У багатогранній діяльності керівника К-ПДУУ важливе місце посідали просвітницька робота, захист культурно-історичної та архівної спадщини українського народу. Про майстерність публічного лектора І.І. Огієнка відомо з серпня 1917 р., коли на секції вищої школи II Всеукраїнського учительського з'їзду він зробив доповідь про «Найперші завдання української філології», а на пленарному засіданні того ж форуму виступив з іншою темою – «Рідна мова в школі». 5 жовтня 1917 р. для учасників свята відкриття Київського народного українського університету він виголосив лекцію «Українська культура», яка викликала справжній фурор серед присутніх і стараннями Українського військового генерального комітету була опублікована окремим виданням великим накладом⁴². Потім був пам'ятний виступ 7 (20) січня 1918 р. перед делегатами Собору Української Православної Церкви у Києві, який Огієнко присвятив проблемі українізації літургії⁴³.

Майбутній керівник вишу розпочав свою просвітницьку діяльність у Кам'янці-Подільському 4 квітня 1918 р. Перед представниками місцевої громади виступив з коротким нарисом про українську культуру⁴⁴. 22 жовтня, пут, час відкриття К-ПДУУ, ректор виголосив промову про основні етапи творення українського університету в адміністративному центрі Поділля⁴⁵. А у листопаді прочитав лекцію з історії української мови для 150 урядовців міста, які вчилися на курсах з українознавства⁴⁶. Наприкінці року в залі, де зібралася майже тисяча осіб, запропонував доповідь на тему «Українська мова»⁴⁷. Розгорнути лекційну діяльність він, на жаль, не встиг,

оскільки наприкінці місяця, отримавши від Директорії запрошення переїхати до столиці і зайняти високий пост міністра народної освіти УНР, вирішував питання передачі керівних справ в університеті і готувався до від'їзду з міста, яке вже встиг полюбити.

Наступного публічного виступу І.І. Огієнка довелося чекати майже півроку. Повернувшись з Галичини до університету 4 червня 1919 р., він організував для робітників і козаків республіканського війська, яке визволило місто від більшовиків, цикл безкоштовних лекцій, що відбувалися в університеті. Сам же запропонував аудиторії тему «Що таке українська мова»⁴⁸. У вересні в переповненій університетській аудиторії ректор виступив з публічною лекцією «Політичні етнографічні назви східного слов'янства». А 6 жовтня на багатолюдному засіданні ради професорів, присвяченому пам'яті професора К.В. Широцького, повідомив про основні моменти життя і діяльності відомого українського вченого.

Просвітницькі зусилля І.І. Огієнка підтримувала професорсько-викладацька корпорація університету. У 1919–1920 навчальному році нею було прочитано загалом 478 науково-популярних лекцій для населення міста. Частина з них прослухали півтори сотні студентів Кам'янець-Подільського народного українського університету⁴⁹.

Розпочавши роботу із формування бібліотечного фонду К-ПДУУ, ректор покладав надії на отримання як звичайної навчальної і наукової літератури, так і раритетів, які були найціннішим скарбом будь-якої університетської бібліотеки Європи. У відповідь на його багаторазові звернення різні інституції передали у власність вищу десятки цінних видань. Частина унікальної літератури університет придбав за власні кошти. Станом на 22 жовтня 1920 р. у бібліотечному фонді нараховувалося 24 стародруки XVI ст. і 82 – XVII ст., а також 663 примірники книг, виданих у XVIII ст.⁵⁰. Власне ці раритети були врятовані для наступних поколінь у тих страшних умовах, коли «книжка [масово]... нищилась, попросту палилася в печах, продавалася на вагу як із приватних рук, так із закладів»⁵¹.

Глибоко усвідомлюючи значення архівних документів для наукових досліджень, І.І. Огієнко з боєм ставився до будь-якого повідомлення про нищення архівних сховищ і комплексів в умовах анархії і частой зміни влади в різних регіонах України. Зокрема, у Кам'янці-Подільському в часи Директорії УНР склалася вельми загрозлива ситуація щодо існування багатьох архівних фондів різ-

Участь в організації та діяльності...

них установ. Це було пов'язано здебільшого з гострим дефіцитом паперу, невиплатою зарплатні працівникам архівів, відсутністю коштів для належного збереження приміщень, фондів тощо. Негативно впливали на долю архівних документів неодноразова зміна влади, функціонування впродовж майже 8 місяців структур польського окупаційного режиму. Через це чимало архівних колекцій зникло безслідно.

8 серпня 1919 р. І.І. Огієнко направив до Головного управління мистецтв і національної культури, що діяло в структурі Міністерства народної освіти УНР, у якому просив «вжити можливих заходів щодо упорядкування охорони пам'яток старовини». До листа було додано заяву групи вчених-гуманітаріїв університету, у якій пропонувався конкретний план збереження архівної спадщини на території міста⁵². До думки науковців прислухалися, і вже незадовго запрацювала офіційна Архівна комісія, яка взяла на себе обов'язок навести лад у цій справі. Університет делегував до неї професора П.В. Клименка. Влада призначила його головою цієї комісії, а також доручила очолити Відділ охорони пам'яток старовини МНО УНР. Їх діяльності активно сприяв І.І. Огієнко. Щоб мати можливість впливати у містечках і селах на частину анархічно настроєних мешканців, які нищили історичні будинки, пам'ятники, а також старовинні колекції з дворянських маєтків, продавали їх і сприяли вивозу за кордон, Іван Іванович звернувся до сільських священиків з проханням запобігати руйнівним настроям серед віруючих.

Ректор зініціював створення університетського архіву на базі «безгоспних» архівних фондів. Він звернувся до громадськості з проханням передавати вишу на збереження матеріали, присвячені історії Української революції. Концентрація тут великої кількості архівних документів (точних даних про це немає), різних свідчень про події 1917–1920 рр. врятувала їх від загибелі чи руйнування. За участю керівника у закладі було створено кабінет (музей) мистецтв, у якому наприкінці 1920 р. нараховувалося 3274 одиниці зберігання, які мали художню цінність. Сам І.І. Огієнко передав сюди свою нумізматичну колекцію, яка складалася із 135 монет різних країн світу⁵³.

Загалом університет і його керівник відіграли чималу роль у збереженні культурно-історичної, архівної спадщини української народу на Поділлі.

В умовах глибокої економічної кризи, тотального дефіциту і нестримної гіперінфляції на внутрішньому ринку країни успішна робота університету у великій мірі залежала від того, наскільки купівельно спроможними і матеріально забезпеченими були члени трудового колективу, передусім ті, хто безпосередньо формував майбутню українську інтелігенцію. І.І. Огієнку в різні періоди діяльності вдалося залучити до надання разової матеріальної допомоги викладачам і членам їх сімей як губернське земство, так і державні структури, що па короткий час поліпшувало матеріальний стан людей. Входячи до урядових структур, Іван Іванович постійно нагадував керівництву вищої виконавчої влади про необхідність перегляду оплатних норм усім категоріям працівників університету відповідно до інфляційних процесів. Для того, щоб кожен професор і приват-доцент могли мінімально задовольняти свої щоденні потреби, їх місячні доходи мали б становити, наприклад, у вересні 1919 р., щонайменше 6 тис. крб. на одну особу. Таких зарплат в університеті просто не було, працівники отримували у кілька разів меншу. Щоб посприяти виживанню цих людей, правління університету на чолі з І.І. Огієнком пішло на те, аби роздати частину землі, отриманої від міської влади під будівництво університетських корпусів, для індивідуального городництва (всім бажаним була нарізана земля, а для її обробітку виділили значну грошову позику). Іншим кроком господарчого органу К-ПДУУ в інтересах трудового колективу стала реалізація продукції із зразкового університетського городу за цінами, нижчими від ринкових. І, нарешті, щоб мати дешевше борошно, керівництво вишу вирішило засіяти 40 дес. ярими зерновими. Ці заходи дали певний ефект, який позитивно сприйняли різні категорії працівників⁵⁴.

Особливу увагу І.І. Огієнко звертав на матеріальне становище студентів, їх харчування. Засновуючи університет і надаючи українській молоді можливість здобути вищу національну освіту, влада подбала і про те, щоб незначна частина студентства могла отримати фінансову допомогу у вигляді стипендій і окремих разових виплат. Але враховуючи, що майже все студентство К-ПДУУ було незможним, гостро виникала проблема його матеріальної підтримки з боку держави. Ще до офіційного відкриття університету І.І. Огієнко розпочав роботу із формування стипендіального фонду. Сподіватися на громадську допомогу було справою не дуже

Участь в організації та діяльності...

певною, бо більшість земств регіону мали порожні каси. І все ж, відповідаючи на прохання ректора, низка повітових земств (Кам'янецьке, Ушицьке, Вінницьке, Гайсинське, Ольгопільське і Бердичівське) приймали ухвали про виділення коштів на стипендії студентам першого подільського вишу. Згодом, у 1919 р. до них приєдналася Подільська губернська народна управа, яка профінансувала 46 стипендій (кожна – по 1200 крб.). За нашими підрахунками, в осінньому семестрі із 430 студентів державні (земські) стипендії і допомоги отримували всього 12 осіб або 2,8%. Така незначна кількість молодих людей, яким дісталися ці виплати, явно не задовольняло керівництво університету, і вже у листопаді 1918 р. І.І. Огієнко звернувся до Міністерства освіти й мистецтв з проханням збільшити на перше півріччя 1919 фінансового року обсяги стипендіального забезпечення, оскільки молодь бідує. Доводи ректора виявилися переконливими, і у наступному семестрі кількість стипендіатів зросла до 32 (відсоток підвищився до 7,4), причому 10 з них отримували допомогу впродовж двох семестрів, інші – уперше. За січень-травень 1919 р. стипендіат отримував загалом 600 крб. (в середньому 120 крб. щомісяця). Враховуючи постійне зростання індексу споживчих цін, така допомога насправді була мізерною. Це, власне, визнавав і ректор І.І. Огієнко, який напередодні першої річниці існування закладу публічно стверджував, що «наша університетська допомога та стипендії не такі великі, щоб студент міг цілком прожити на них». Упродовж двох навчальних років кількість стипендіатів становила 153. З них двоє отримували допомогу впродовж усіх чотирьох семестрів, 8 – трьох, 26 – двох і 117 – упродовж одного семестру.

І.І. Огієнко, поєднуючи роботу в університеті і на високому державному посту, зумів провести офіційне рішення про збільшення кількості підвищених стипендій. Місячний розмір однієї із них становив 2000 крб. У квітні 1920 р. її отримували 38 осіб, у квітні-травні – вже 50. У такому ж розмірі видавалися й одноразові місячні, рідше – двомісячні допомоги. Однак основна частина стипендіатів отримували щомісяця значно менше: одна група – по 100 крб., інша – по 312,5 крб.⁵⁵

Такий диференційований підхід до стипендіального забезпечення сприймався значною частиною студентської молоді як вияв несправедливості, особливо тими, хто отримував порівняно менші

суми. Не випадково, вони (студенти) досить часто вимагали відмовитися від різних типів виплат і встановити єдину стипендію, яка у 1920 р. мала б фіксований розмір 2000 крб. на місяць з одночасним наданням стипендіатам права ще й заробляти своєю фізичною працею поза університетом. Інші джерела свідчать, що студенти неодноразово зверталися до ректора з проханням видати їм стипендію наперед на кілька місяців, щоб можна було вижити. І.І. Огієнко, який щиро вболівав за поліпшення становища молоді, 15 лютого 1920 р. розпорядився як Головний уповноважений міністр УНР видати університету 2,4 млн. крб. на стипендіальні виплати 100 студентам-незаможникам, передусім вихідцям зі Східної Галичини, які не мали матеріальної підтримки від своїх батьків через відсутність з ними будь-якого зв'язку. У весняному семестрі 1919–1920 навчального року із 1401 студента державні грошові виплати (одно-шестимісячні стипендії, одно-двомісячні допомоги) отримали всього 7,8%. Однак і цей, на перший погляд, невеликий показник дався ректорові дуже непросто (для порівняння, у такому ж університеті, що діяв у столиці, стипендіальне забезпечення отримували у рази менша кількість молоді). 27 березня І.І. Огієнко провів нараду присутніх у Кам'янці-Подільському українських міністрів та їх заступників, де зокрема розглянули питання про матеріальне становище студентів. Було прийнято ухвалу про підвищення розміру стипендій для студентів К-ПДУУ у 5 разів⁵⁶. Разом з тим він сприяв фінансовій і речовій допомозі хворим юнакам і дівчатам в умовах вкрай холодної зими 1919–1920 рр. (молоді видали 122 пари штанів, 213 гімнастерок, 129 теплих сорочок тощо)⁵⁷.

Особливою турботою ректора було відкриття і робота студентської їдальні, яка обслуговувала молодь за дешевими цінами. Позики на її утримання надавав Головноуповноважений уряду УНР І.І. Огієнко. Лише у березні 1920 р. на безкоштовні і дешеві обіди він виділив 150 тис. крб. Наступного місяця ця сума зросла удвічі. 3 грудня 1919 по травень 1920 рр. їдальня отримала загалом 675000 крб.⁵⁸

У квітні 1920 р. через нестачу коштів на допомогу студентам, погіршення їх матеріального становища, ректор звернувся до міністра освіти П.І. Холодного з таким листом: «На Україні в теперішній час найбільш активним єсть Кам'янець-Подільський Державний Український Університет. В ньому скупчується молода інтели-

Участь в організації та діяльності...

генція, що вже не раз виявляла свою здібність до творчої праці й любов до рідного краю. Але в цей надзвичайний час студентство знаходиться в дуже скрутному матеріальному становищі. Студентством ніхто не піклується, воно голодає і, не маючи засобів до життя, розбігається з Кам'янця. Мент [момент. – Авт.] вимагає, аби негайно було організовано допомогу незаможному студентству. Треба негайно закласти студентську їдальню [вона припинила свою роботу через нестачу коштів. – Авт.] й студентський дім, де незаможний студент мав би притулок. ...Звертаюсь до Вас як до людини, що багато працює на користь благодійну, щиро прошу взяти на себе труд по організації допомоги студентству. Я сподіваюсь, що Ви не одмовите в проханні і підете назустріч потребі»⁵⁹. Реалізувати пропозицію Огієнка, на жаль, не вдалося через поразки польсько-українського війська та дестабілізацію державного життя.

У київський період життя і діяльності І.І. Огієнко не посідав великих посад, тож до його призначення спочатку в.о.ректора, а згодом і повноцінним керівником університету важко було судити про те, наскільки він справиться з новими обов'язками. І все ж, перш ніж 22 травня 1918 р. за нього, як відповідального за відкриття вишу на Поділлі, проголосували члени ради лекторів Київського народного українського університету, його знали в українських колах столиці як вченого-українознавця, відповідальну, рішучу і наполегливу людину, з великим відчуттям приналежності до національної спільноти. У квітні 1917 р. одним із перших він перейшов на викладання свого лекційного курсу в університеті св. Володимира українською мовою. Згодом обстоював відкриття українських кафедр в російських університетах України, звертався з відповідним листом до Центральної Ради і української громадськості. На всеукраїнському педагогічному з'їзді у серпні 1917 р. виступив із змістовними доповідями про українізацію середньої і вищої освіти. З іменем Огієнка тісно пов'язана робота із заснування КНУУ відповідній комісії працював над виробленням штату і навчального плану історико-філологічного факультету, а після відкриття вишу йому доручили обов'язки секретаря того ж факультету (друга посада після декана), з якими він справлявся успішно. Входив до складу кількох комісій (бібліотечної і з розбудови мережі народних університетів у різних регіонах України), закликав Міністерство народної освіти УНР до твердого курсу на

українізацію старої вищої школи. Власне подібні неодноразові заяви І.І. Огієнка призвели до того, що його обрали до складу комісії, яка проводила експертизу умов для відкриття університету у Кам'янці-Подільському. Очевидно, велика активність цього лектора на ниві становлення національної вищої освіти, наведення конструктивних контактів з місцевими діячами і цілком позитивні їх відгуки на його перебування в адміністративному центрі Поділля 4 квітня 1918 р. (продемонстрував «ширий, гарячий запал до цього діла»⁶⁰), вміння співпрацювати з людьми якраз і стали тими вирішальними аргументами, що забезпечили 36-річному діячеві перемогу під час альтернативних виборів на посаду в.о.ректора університету.

В.К. Приходько відзначав у Огієнка як «виключну діловитість і працьовитість», «пунктуальність», «робочу дисципліну», так і «тяжкенькість» (часом говорить прикрості). Тим, хто не виконував його доручень по університетській комісії, якій було доручено підготувати приміщення вишу до роботи, він злегенька й делікатно, але досить в'їдливо докоряв: «А я ж вас ласкаво просив, та ласкаво просив невідмінно це зробити, й Ви ж обіцяли... Та як же ж буде?»⁶¹. У дорученій йому українською державою справі не бачив дрібниць – усі питання, пов'язані з виконанням посадових обов'язків, були для нього важливими. За О.М. Пашенко, «Ректор Університету мав багато клопоту, – треба було спорядити акти й документи на даровані землі, будинки, прийняти все майно, скласти інвентаря всьому; виселить мешканців Технічної Школи з університетських будинків, що не хотіли виступати, хоч їм Миська Управа відвела інші мешкання, або обов'язувалася платити грішми. Треба було скласти кошториси на перебудови, добудови, пристосування будинків до потреб Університету. .. Моделі меблі, ґатунок матеріалів, ціни, фарбування й усякі дрібниці – все це ... не опускав без своєї апробати ... Огієнко... [За тиждень до відкриття університету] Огієнко, здається, вже зовсім не виходив із будинку ... (в своїм урядовім кабінеті і снідав, й обідав, а може й ночував...), все щось ще й ще знаходилося до роботи, кожну, навіть дрібницю, хотілося йому самому закінчити, самому доглянути»⁶².

Велелюдне свято відкриття, до проведення якого ректору вдалося залучити десятки відомих в Україні діячів, багатонаціональну місцеву громаду, залишило у пам'яті його учасників найяск-

равіші враження і зміцнило віру в успіх національної справи. Виступаючи на відкритому урочистому засіданні ради професорів, І.І. Огієнко наголосив, зокрема, що університет буде зв'язком між професурою і студентством⁶³. Малось на увазі забезпечити тісну співпрацю між суб'єктом і об'єктом навчання як головної умови підготовки кадрів української інтелігенції. Над його вирішенням керівник вишу працював постійно.

Надзвичайно складним завданням було оперативне формування якісної, патріотично налаштованої професорсько-викладацької корпорації, як вирішального чинника успішного навчально-виховного процесу в українському університеті. Робота над його вирішенням протікала складно, суперечливо, не завжди успішно, наштотуючись на низку різних перешкод об'єктивного і суб'єктивного характеру. Використовуючи різні джерела, ректори вдалося зібрати інформацію про українських вчених, готових переїхати до Кам'янець-Подільського для роботи в університеті. Листування з ними не завжди було вдалим, проте у більшості випадків забезпечило потрібний результат.

Колектив поступово зростає. Його душею був І.І. Огієнко. Він приходив на допомогу тим, хто опинявся у складному становищі. Так було з Д.І. Дорошенком, коли той прибув на роботу до університету, але не мав де поселитися. Сім'я Івана Івановича, яка складалася із чотирьох осіб, відвела у займаній нею з осені 1918 р. державній квартирі «дуже гарну й теплу кімнату», у якій оселився Дмитро Іванович. «Сердечна прихильність і тепле відношення, які я зустрів у гостиннім домі Огієнків, – писав він згодом у своїх мемуарах, – дуже скрасила мені життя в чужому місті, серед невеликих обставин і настроїв»⁶⁴.

Колеги ставилися до свого шефа загалом прихильно. С.Ф. Русова закидала керівникові, що до нього слід було звертатися не інакше, як «пане ректоре». Разом з тим вона наголошувала, що «цю дріб'язковість треба Огієнкові простити й цінити його за надзвичайну працездатність та повну відданість українським справам, які він підтримував часто не без ризику для себе, зостаючись на сторожі їх до останньої хвилини»⁶⁵. Професор В.О. Біднов стверджував, що для керівництва вишем І.І. Огієнко «був найбільше придатною особою, якої ... тоді ніхто інший замінити не міг». Разом з тим, він згадував, що «відносини між ректором і професора-

ми спочатку були дуже гарні, але згодом погіршилися. Старші віком і стажем професори піддержували ректора, молодші – переважно приват-доценти [йдеться про П.Г. Клепатського і М.О. Драй-Хмару. – Авт.] – чим далі, тим гостріше виступали проти нього» у виробничих питаннях. Утім «з-за цього ніяких поважних інцидентів не виникало»⁶⁶. За мемуарним джерелом, з критикою ректора виступав М.О. Драй-Хмара, утім це було пов'язано, як роз'яснював Л.Т. Білецький, «скоріше особистими мотивами, ніж загальним добром університету»⁶⁷. Кістяк пофесорсько-викладацької корпорації вважав, що «заслуга проф. Огієнка в історії заснування і розвитку університету є безперечна і дуже велика. Крім того, проф. Огієнко виявився дуже добрим організатором і керівником, і завдяки цим безперечним здібностям університет Кам'янецький в очах суспільства стояв дуже високо». Під час таємних виборів ректора університету на початку травня 1920 р. тільки два члени ради професорів не підтримали кандидатуру І.І. Огієнка⁶⁸. (Очевидно, ними були П.Г. Клепатський і М.О. Драй-Хмара. За Л.Т. Білецьким, відносини між ними і ректором так і не нормалізувалися⁶⁹). 31 жовтня 1920 р. пленум Подільської Національної ради під головуванням Н. Григорієва (у ньому брали участь й окремі викладачі вишу) висловився проти поєднання посад ректора університету і міністра ісповідань УНР (їх посідав І.І. Огієнко), оскільки це, за їх висновком, призводить до тривалої відсутності керівника на роботі «в самі тяжкі часи життя українського університету» [9 липня 1920 р., напередодні вступу до міста червоного війська, ректор з сім'єю виїхав до Галичини, куди йому наказав глава уряду. – Авт.]⁷⁰. При цьому заслуги діяча перед університетом і українством до уваги зовсім не бралися. Коли 7 листопада 1920 р. він таки повернувся до Кам'янця-Подільського, то йому, ймовірно, показали відповідний лист від Національної ради, але свідчень про негативну реакцію керівника на невчасну пропозицію політиків не виявлено. Більше того, як член уряду він добре знав про трагічну ситуацію на фронті і невтішні перспективи української держави, але в ректорському кріслі працював по-можливості спокійно і ритмічно (за тиждень провів два засідання правління університету, листувався з деканами факультетів, проаналізував зміни у закладі за час останнього радянського керування), готував найважливіші документи і частину бібліотеки до перевезення в еміграцію. В офіційних зно-

Участь в організації та діяльності...

синах з керівниками підрозділів продовжував звертатися до них через чемне «ласкаво прошу», засвідчуючи тим самим свою повагу⁷¹.

ІІ. Огієнко з прихильністю ставився до навчально-допоміжних і технічних працівників, усвідомлюючи, що без їх участі університет не зможе повноцінно працювати. Враховуючи кепське матеріальне становище, намагався посприяти їм в отриманні грошової допомоги, земельних ділянок для городництва тощо. Ю. А. Гудзій зафіксував, що ректор, повернувшись на початку червня 1919 р. з еміграції, «докладно розпитував кожного з нас [управлінський персонал. – Авт.], як нам поводилось тут [за більшовиків. – Авт.]»⁷². Взагалі «Огієнко був завжди лагідний, спокійний, тактовний. Це мало дуже велике значення для урядовця, бо після того в нього повставала ще більша повага й до самого Університету. За те все любили ми свого Ректора...»⁷³.

З особливим душевним теплом ставився керівник вишу до студентства, яке, на його велике переконання, мало відіграти найактивнішу роль у національному відродженні країни, забезпечити її майбутній розвиток по європейському шляху. Для цього треба було створити належні умови для життя і навчальної праці майбутніх фахівців. Після зарахування на навчання восени 1918 р. молодь побачила «цілком готовий учбовий заклад з усім необхідним влаштуванням і науковим приладдям для нормальних занять, що яскраво вказувало на незвичайну, натхненну активність керівництва, що за такий короткий час успіло пустити на повний хід таку складну машину, і то в таких несприятливих умовах воєнно-революційного часу»⁷⁴.

За спостереженням одного із колишніх студентів, центральною фігурою «як в академічному, так і в ідейно-виховальному відношенні» був І.І. Огієнко. Він приділяв належну увагу вирішенню проблем студентської молоді, по можливості приймав її представників у своєму кабінеті, вів і ними зацікавленні розмови, демонструючи батьківське піклування про юнаків і дівчат⁷⁵. На отримані письмові звернення студентського самоврядування давав вчасні підбадьорюючі відповіді, що задовольняли прохання молоді⁷⁶. У день Пасхи, який припав на 11 квітня 1920 р., взяв участь у святковому обіді, який студенти-галичани влаштували в університеті на кошти, виділені І.І. Огієнком, виступив з чуйною промовою про українську молодь і кращі перспективи її життя⁷⁷.

У стосунках між ректором і окремим студентами трапився інцидент, який, проте, не мав великого резонансу. Йшлося про те, що 14 червня 1920 р., під час прийому офіційної молодіжної делегації, на запитання одного із її членів, який представляв одну із національних меншин, про ставлення до критики деяких університетських порядків, висловленої у студентському журналі «Нова думка», І.І. Огієнко заявив, що не бажає розмовляти про це, бо, мовляв, «його [студента. – Авт.] серце не болить за українським університетом»⁷⁸. Очевидно, ректорові не хотілося обговорювати статтю Футурбільша (за цим псевдонімом ховався дещо егоцентричний студент-філолог Валер'ян Поліщук), у якій робилися різні принизливі випадки проти його колег – М.М. Хведорова, В.О. Біднова, Є.К. Тимченка, Л.Т. Білецького, М.А. Плевако. Дісталось від «ключого» автора і ректорові за те, що не виділив кошти на видання третього числа журналу «Нова думка», а також і за бюрократичність (потрапити на прийом до нього можна було лише за попереднім записом)⁷⁹. Щодо цих закидів, то 22-річний критик явно не врахував, що, по-перше, в умовах галопуючої інфляції і дефіциту фінансування керівник вишу намагався направляти кошти передусім на збільшення кількості студентських стипендій. По-друге, І.І. Огієнко, крім виконання обов'язків керівника, у той час посідав ще дві вельми відповідальні посади – керував міністерством ісповідань, яке продовжило політику українізації Православної церкви на Поділлі, і був представником української влади у зносінах з польськими військовою та цивільною адміністраціями, які функціонували в регіоні з середини листопада 1919 р. до 8 липня 1920 р., налагодив роботу апарату різних українських міністерств, який об'єднав у галузеві референтури, що підпорядковувалися Раді Головноуповноваженого уряду УНР⁸⁰. Тож щоденно йому доводилося приймати у різних державних питаннях чималу кількість відвідувачів. Але за цим всім він не забував і про університетську молодь. Коли стало відомо, наприклад, про арешт групи студентів польськими жовнірами, то негайно звернувся до начальника Подільської округи Б. Крачковича з проханням звільнити їх з-під варті і повернути вилучені у них документи і кошти. Неодноразово обстоював він і право студентів-галичан на подальше навчання в університеті після того, як польська військова влада вирішила їх депортувати за Збруч. Врешті-решт, усі «непокірні»

Участь в організації та діяльності...

вихідці зі Східної Галичини залишилися у Кам'янці-Подільському і змогли продовжити свою навчальну працю⁸¹.

І.І. Огієнко відзначався доброзичливістю, відкритістю, доступністю, демократичністю, шанував людей праці, молодь, дбав про них. Прислухався до раціональних ідей, порад, пропозицій. Не нав'язував своєї позиції іншим. Важливі питання життя колективу виносив на обговорення колегіальних органів. Але неконструктивну критику не сприймав.

Великих зусиль І.І. Огієнко докладав до створення і розвитку матеріально-технічної бази університету. Після свого призначення на посаду в.о. ректора ще не створеного К-ПДУУ одним із напрямів його діяльності стало забезпечення вишу необхідними адміністративними і навчально-лабораторними приміщеннями. З самого початку реалізації університетського проекту Кам'янецька міська дума зобов'язувалася забезпечити майбутній вищий навчальний заклад добротними будинками. Коли 4 квітня 1918 р. до міста прибула з Києва спеціальна комісія, яка мала з'ясувати умови відкриття університету, їй запропонували оглянути готові споруди, де, на думку Університетської комісії, можна було проводити навчальну працю, розмістити студентів. Уже тоді спільне засідання обох структур погодило (за це голосував й І.І. Огієнко), що під заклад найкраще підходять будинки середньої технічної школи, а також чоловічої і жіночої духовних шкіл⁸². Коли комісія в справах вищих шкіл й наукових інституцій України розглянула законопроект про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету, питання про приміщення знову актуалізувалося, вимагало юридичного вирішення і фіксування у тексті документа. Для отримання відповідних юридичних актів до Кам'янця-Подільського відрядили І.І. Огієнка. 11 липня 1918 р. під час чергового засідання комісії, він представив привезені ним необхідні письмові запевнення і заявив, що під тимчасове розміщення університету відводиться триповерховий будинок технічної школи (54 кімнати). Його корисна площа становила 1313 кв. сажнів (2801,9 кв. м)⁸³. Оскільки зазначений будинок використовувався під постій війська і зазнав у зв'язку з цим чимало руйнувань приміщень, то він вимагав серйозного внутрішнього і зовнішнього ремонту. Для його проведення ректор, який прибув до міста 3 вересня 1918 р., зініціював створення в складі Університетської ко-

місії (він її і очолював), підкомісії з ремонту будинку і придбання меблів, яка відразу приступила до роботи⁸⁴. Оскільки гроші передбачені законом «Про асигнування 60000 крб. на ремонт будинків Кам'янець-Подільської технічної школи» (прийнятий не пізніше 23 серпня 1918 р.) не поступали зі столиці, І.І. Огієнко направив телеграму з відповідним проханням директору департаменту вищої школи Міністерства освіти й мистецтв Ф.П. Сушицькому. Через три дні необхідний аванс надійшов⁸⁵. Крім того, треба було подбати ще й про додаткові суми (кошторис ремонтних робіт сягав 119 тис. крб.). Про це керівник закладу домовився з головою Подільської губернської народної управи В.К. Приходьком (ця структура замість грошей, яких бракувало їй самій, виділила безкоштовно необхідні будівельні матеріали – цеглу, вапно тощо). Крім того, він запропонував негайно звернутися до ліквідаційних комісій майна російської армії про надання університетові різних матеріалів (відповідного листа направив на ім'я спеціального губернського уповноваженого). З цього та інших питань І.І. Огієнко попросив аудієнції у самого гетьмана (Павло Скоропадський двічі приймав ректора і дав відповідні доручення про невідкладну допомогу К-ПДУУ⁸⁶. За О.М. Пашенко, ректор з Києва, де вирішував важливі питання університету, контролював підготовку будинку до роботи, «мало не кожний день цікавився, що зроблено»⁸⁷. До свята відкриття закладу, яке відбулося 22 жовтня 1918 р., всі найважливіші роботи були завершені.

І.І. Огієнко відіграв велику роль у забезпеченні університету новими приміщеннями. Займаючи посаду міністра народної освіти в уряді Директорії УНР, він уже 20 січня 1919 р. наказав третій поверх будинку, у якому одночасно були розміщені університет і технічна школа, а також флігель передати у повне розпорядження вищої школи до зведення власних приміщень⁸⁸.

Довго не розв'язувалося питання про передачу університетові будинку двокласної жіночої церковно-парафіяльної школи. У зв'язку з цим І.І. Огієнко змушений був звернутися до міністра культурів І.Липи, після чого у лютому 1919 р. воно було вирішено⁸⁹.

Після офіційного відкриття К-ПДУУ ректор взявся за виконання статті закону про заснування університету, яка передбачала спорудження власних адміністративних і навчально-лабораторних корпусів. 23 листопада 1918 р. він призначив архітектором вишу

Участь в організації та діяльності...

інженера Папенгута (у вересні 1919 р. його змінив інженер Сердюк). Після кошторисних обрахунків він приступив до планування будівельних робіт на частині великої земельної ділянки (100 дес.), яку міська дума виділила університетові. 26 січня 1919 р. міністр І.І. Огієнко вніс на розгляд уряду відповідні пропозиції. В результаті ухвалили «Закон про асигнування в розпорядження Міністра народної освіти з коштів державної скарбниці 1786435 карб. 31 коп. на заготовлення матеріалів та на збудування помічних будинків для збудування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету». Акт затвердила Директорія УНР⁹⁰. Але до його виконання змогли приступити лише після визволення Кам'янця-Подільського від більшовицьких військ. 29 серпня 1919 р. правління університету затвердило підготовлений Папенгутом план будівництва, розроблений 5 місяців тому. Проект був розрахований на 5-10 років⁹¹, тож усі ці заходи мали скоріше моральне і символічне значення, адже в умовах гострої воєнної конфронтації вести будівельні роботи виглядало нереально.

Разом з тим, досвід керівника вишу засвідчує, що за існуючої потреби і при великому бажанні, навіть за складних обставин внутрішнього життя, все-таки можна успішно вирішувати матеріально-технічні питання, робити спробу будівництва приміщень.

І.І. Огієнко сприяв розвитку освітнього середовища у Кам'янці-Подільському. У зв'язку з цим підтримував різноманітні корисні проекти, започатковані місцевими діячами, зокрема щодо відкриття тут українських курсів для дорослих з правами для учнів середніх шкіл (подібні курси, але і російською мовою викладання, вже діяли у місті). Після їх закінчення випускники могли вступити до українського університету і здобували вищу освіту, краще прислужитися національному відродженні по батьківщини. На посаду директора курсів просвітяни вирішили запросити ректора вишу. Той, давши згоду, відразу затвердив розклад вступних іспитів, запропонував перевести курси в будинок університету⁹². У Міністерстві освіти й мистецтв він швидко домігся дозволу на відкриття цих курсів (вони були чотирирічними і фінансувалися за рахунок плати учнів за навчання).

Враховуючи досвід російських університетів в Україні, І.І. Огієнко поставив за мету заснувати при К-ПДУУ українську гімназію. З відповідною пропозицією він вийшов на Міністерство осві-

ти й мистецтв, і 12 жовтня його прохання про перетворення кусів у гімназію для дорослих розглянули в департаменті середньої школи. В результаті докладених зусиль прийшов очікуваний успіх. Як писав І.І. Огієнко, «поки нам дозволено називатися «Кам'янець-Подільська українська гімназія для дорослих» (за архівним джерелом, 2 листопада 1918 р. міністр освіти й мистецтв підписав наказ про створення «Першої Української гімназії для дорослих»⁹³). Дбаючи про високий якісний рівень педколективу, він запропонував «з числа професорів ... притягти до праці в цій новій гімназії не менше як чоловік 5 ... і поставити гімназію так, як не поставлено ніяку іншу в Кам'янці»⁹⁴.

Виконуючи настанови І.І. Огієнка, до викладацької праці в закладі вже у 1918–1919 навчальному році залучили 6 викладачів університету. Офіційне відкриття української гімназії для дорослих відбулося 16 жовтня. На свято прибули: ректор університету, педагогічний колектив у повному складі, понад 100 зарахованих на той час гімназистів обох статей, представники міської управи, керівники і члени товариства «Просвіта». Відбувся урочистий молебень в університетській церкві. До учнів промовляв І.І. Огієнко, гості⁹⁵.

Після того, як керівник К-ПДУУ приступив до роботи на посаді міністра народної освіти УНР за сумісництвом, Перша Кам'янець-Подільська змішана гімназія для дорослих дістала в його особі ще більшого оборонця. Передусім був розроблений і внесений на розгляд уряду законопроект, що мав врегулювати правове становище навчального закладу. Відселення з університетського будинку середньої технічної школи, яка прихистила українську гімназію, не вплинуло, «за розпорядженням І. Огієнка, на долю останньої»⁹⁶.

4 березня 1919 р. міністр освіти видав наказ про перейменування закладу на Кам'янець-Подільську університетську гімназію для дорослих. Вона повинна була підлягати гімназійному статуту, крім статей, що обмежували вік учнів і тривалість навчання. Для ведення справ їй надавалася допомога в розмірі 15 тис. крб.⁹⁷ Старами І.І. Огієнка 5 квітня 1919 р. уряд ухвалив створити університетську гімназію для дорослих з наданням їй повних державних прав (передусім отримання фінансування з держбюджету)⁹⁸. Скористатися отриманою прерогативою вдавалося, на жаль, нетривалий час. Як свідчать архівні документи, державні кошти надходили лише перших півроку. Після звільнення І.І. Огієнка з посади

Участь в організації та діяльності...

керівника Міністерства народної освіти його наступник А.В. Крушельницький не ставив перед урядом питання про продовження державного фінансування для університетської гімназії, в результаті чого її становище різко погіршилося. З 1 липня 1919 р. вона утримувалася лише коштами, що надходили від учнів як плата за навчання⁹⁹.

Восени 1919 р. утриматися в університетських приміщеннях гімназії не вдалося. Становище ускладнювалося ще й тим, що не вистачало коштів для належного облаштування закладу, який до кінця навчального року перебазувався до будинку Кам'янець-Подільської учительської семінарії. Плату за право навчання, через збільшення видатків і гіперінфляцію, збільшили до 800 крб. на рік. У черговий раз на допомогу прийшов І.І. Огієнко. Обіймаючи посаду Головноуповноваженого уряду УНР, він, маючи у своєму розпорядженні кошти на підтримку українських інституцій, провів через фінансову комісію Комітету Головноуповноваженого УНР рішення про переведення університетської гімназії для дорослих на державне утримання, чим сильно підтримав її¹⁰⁰. У зв'язку з цим поліпшилось матеріальне становище педколективу і учнів (останнім загрожувала плата 1200 крб. на рік), заклад отримав можливість існувати (в разі дальшого підвищення плати за право навчання більшість учнів могли покинути гімназію).

І.І. Огієнко допоміг заснуванню у Кам'янці-Подільському дворічних педагогічних курсів з підготовки фахівців для вищих початкових закладів освіти. Очевидно, в середовищі земців ця ідея народилася після відкриття К-ПДУУ і остаточно визріла після того, як ректор вишу став міністром освіти УНР. Саме йому і спрямували офіційне прохання виконавчого органу подільського земства за підписом його голови В.К. Приходька. Основним мотивом, який спонукав земців ініціювати відкриття курсів, стала проблема відсутності педкадрів для забезпечення початкових шкіл. Концепція курсів зводилася до того, що вони приймають на навчання осіб, які виявили бажання присвятити своє життя педагогічній справі, незалежно від того чи була у них завершена середня освіта, чи ні. Для випускників гімназій й інших середніх шкіл пропонувався одnorічний термін підготовки. Особи, які ж не мали завершеної середньої освіти, підлягали дворічному навчанню, їх збиралися готувати спочатку за програмою середньої школи, а вже згодом (на другому році) давали фахову підготовку¹⁰¹.

Міністр освіти без вагань пішов назустріч Подільській губернській управі у питанні відкриття курсів, оскільки сам добре знав проблеми з шкільною підготовкою абітурієнтів під час зарахування до університету. До того ж, він вибудовував плани відкриття нових факультетів, які могли з часом прийняти на навчання ще більше української молоді. Без розвитку загальноосвітньої ніколи різних типів ці задуми, на жаль, могли залишитися нереалізованими.

До викладацької роботи на курсах, які університет вирішив розмістити в себе, залучили 3 професорів, 9 приват-доцентів і 2 асистентів. Директором курсів призначили приват-доцента М.А. Чайковського, який нагромадив чималий педагогічний і організаторський досвід у Східній Галичині і Європі¹⁰².

Ці курси мали функціонувати на кошти Подільської губернської управи, утім кошторис цієї структури був бідний і не міг справитися з таким навантаженням. З подачі І.І. Огієнка український уряд 22 лютого 1919 р. ухвалив постанову про асигнування подібних курсів з Державної скарбниці. Утім, через невідповідність слухачів Кам'янець-Подільських педкурсів вимогам «Статуту тимчасових педагогічних курсів для підготовки вчителів вищих початкових шкіл» (усі зараховані на навчання повинні були мати середню освіту) кредити так і не надійшли¹⁰³. У жовтні 1919 р. українська влада прийняла закон про заснування однорічних педагогічних курсів з метою підготовки учителів середніх шкіл. Одні курси мали відкритися при Кам'янець-Подільському державному українському університеті. Відповідний лист з Міністерства народної освіти І.І. Огієнко отримав на початку листопада 1919 р.¹⁰⁴. Відповідну роботу щодо цього розпочали, однак в середині місяця вона припинилася через зміну державно-політичної ситуації в регіоні і перехід його під польський контроль.

Коли 1 листопада 1919 р. у Кам'янці-Подільському відкрився народний український університет (К-ПНУ), який мав не науковий, а науково-популярний характер, професорсько-викладацька корпорація К-ПДУУ допомогла новому закладові своїми приват-доцентами. Ректор І.І. Огієнко дозволив слухачам К-ПНУ користуватися бібліотечним фондом держуніверситету¹⁰⁵. Як Головноуповноважений представник уряду УНР, він посприяв виділенню з державних коштів 20 тис. крб. на видання лекцій викладачів народного університету¹⁰⁶.

Участь в організації та діяльності...

Державний, науковий, освітній і громадський діяч І.І. Огієнко переконливо довів, що творення і підтримка української освіти є для нього національним пріоритетом, якому він готовий служити повсякчас.

* * *

У дуже складні і доленосні для становлення молодого української нації 1918–1920 рр. І.І. Огієнкові, активному національно-освітньому діячеві і молодому науковцеві, волею обставин довелося стати одним із організаторів і, за рішенням Міністерства освіти, очолити Кам'янець-Подільський державний український університет – один із двох добре відомих і самобутніх осередків національної вищої освіти і науки, який залишив по собі яскравий, незабутній і повчальний слід. Ним пишалися лідери і багато активних учасників українського відродження, простих громадян. Вони бачили у цьому вищій вияв руху країни до вищої національної культури, намагання увійти через неї до кола розвинутих європейських націй. Такий вражаючий результат став можливим, зокрема, завдяки величезній організаторській і керівній діяльності І.І. Огієнка, яка охоплювала півтора десятка основних (різних за вагою, тривалістю і значенням) напрямів, спрямованих на всі найважливіші сегменти творення і функціонування національної державної вищої школи – першої на Поділлі і другої в Україні. Всі вони були на своєму важливі, значимі, доповнювали один одного, часто перепліталися, засвідчуючи про неабиякі організаторські якості керівника, не відкидаючи і не применшуючи при цьому значення різних державних і громадських чинників, а також трудового колективу. Все це утворило складну, раціональну і досить дієву модель управління навчальним закладом, яка зберігає актуальність і нині. В результаті очолюваний І.І. Огієнком університет увібрав кращі риси своїх попередників в Україні, мав задовільну, як на ті часи, матеріально-технічну і навчально-лабораторну базу, різноманітне інформаційне забезпечення, реально став справді національною школою, що задовольняла потребу молоді в україномовній освіті відповідно до тодішніх офіційно не затверджених стандартів, відігравав роль осередку наукового життя і книговидавання, чинника формування національної свідомості, підтримки державотворчих процесів, прямого і опосередкованого творення різних закладів української освіти тощо.

У центрі уваги керівника завжди була людина – професор, доцент, лектор, асистент, працівник управлінської чи технічної сфери, студент. До всіх ставився толерантно. Дбаючи про поліпшення їх матеріальних статків, без яких не можна було забезпечити повноцінне існування університету, через різні державні важелі добивався підвищення розмірів окладів і стипендій, допоміг профінансувати роботу студентської їдальні, сприяв такому режиму роботи вишу, який би не перешкоджав вимушеним заробіткам молоді з метою виживання. Сприяв працівникам різних категорій і студентам в отриманні одноразової державної і земської грошової допомоги.

Кредо І.І. Огієнка – це велика, постійна, самовіддана і наполеглива праця в ім'я свого народу, його стабільного державного, економічного і культурного майбутнього, у якому розкриється величезний творчий потенціал українців, що підносить їх до цивілізованого, заможного життя, процвітання і визнання у всьому світі.

Примітки:

1. Gerus O. Ivan Oqienko and founding of Kamianets-Podilsky Ukrainian State University // Український історик: журнал історії і українознавства. Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1990. Т. 27. Ч. 1-4. С. 78-92.
2. Сохацька Є.І. До історії Кам'янець-Подільського Українського державного університету (1918–1921 роки) // Використання спадщини зарубіжних і повернутих діячів науки та культури в навчальному процесі вузу та школи: тези республіканської міжвузівської науково-практичної конференції, м. Рівне, 29-31 травня 1991 р. Рівне, 1991. С. 45-46; Сохацька Є.І. Культурно-просвітницька діяльність Івана Огієнка у Кам'янці-Подільському (1918–1920 рр.) // Огієнківські читання: матеріали наукових круглих столів 1991–1996 рр. К., 1997. Вип. 1. С. 70-79; Сохацька Є.І. «Молюся за весь рідний край...» Штрихи до життєпису Івана Огієнка та його культурологічної діяльності. Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2007. 276 с.
3. Копилов А.О., Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний український університет: від ідеї до ліквідації (1817–1921 рр.) // Укр. іст. журн. 1999. №4. С. 41-50; №5. С. 26-36; Копилов А. Професор І.І. Огієнка – ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету // Тези доповідей науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). Кам'янець-Подільський, 1992. С. 3-7.

4. Завальнюк О. І.І. Огієнко і підготовка богословів у Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918–1920 рр.) // Науковий збірник, присвячений 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона Огієнка: збірник доповідей та матеріалів. Київська православна академія УПЦ КП, 2007. С. 67-75; Завальнюк О.М. Волинянин Іван Огієнко – будівничий і ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.) // Актуальні проблеми історії і літератури Волині та Київщини: збірник наукових праць. Житомир, 1999. Ч. 1. С.163-170; Завальнюк О.М. Дослідження діяльності Івана Огієнка на посаді ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник: серія та філологічна. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. Вип. VI. С. 30-42; Завальнюк О.М. Іван Огієнко і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1920 рр.) // Наукові праці історичного факультету / Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут. Кам'янець-Подільський, 1996. Т. 2. С. 90-103; Завальнюк О.М. Іван Огієнко – творець національної освіти в Україні, фундатор і ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник: серія історична та філологічна. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2008. Вип.V. С. 297-321; Завальнюк О.М. І.І. Огієнко і створення Кам'янець-Подільського державного українського університету // Краєзнавство: науково-популярний журнал. К., 1999. №1-4. С. 24-30; Завальнюк О.М. І.І. Огієнко і українське студентство // Творчі вершини вченого: збірник наукових праць до 60-річчя від дня народження доктора історичних наук, професора М.Г. Кукурудзяка. Кам'янець-Подільський, 1998. С. 242-248; Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 58-83; Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний український університет: основні результати діяльності (1918–1920 рр.) // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції (18-19 вересня 2010 року). Присвячується 80-річчю від дня народження І.С. Винокура. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. С. 398-409; Завальнюк О.М. Національно-патріотичне виховання студентів Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.) // Освіта, наука і культура на

- Поділлі: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2008. Т. 11. С. 3-19; Завальнюк О.М. Професорсько-викладацька корпорація і фундаментально бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2007. Т. 10. С. 289-299; Завальнюк О.М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1917–1920 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. С. 92-127; Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 644 с.; Свято відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету: Дослідження, Документи. Матеріали / [упоряд., автор передн. слова і досліджень О.М. Завальнюк]. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 280 с.
5. Тимошик М.С. Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності: монографія. К.: Заповіт, 1997. 231 с.; Тимошик М.С. «Лишуть навіки з чужиною...» Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. Вінніпег: Український Православний Собор Св. Покрови; К.: Наша культура і наука, 2000. 548 с.:іл.
 6. Тюрменко І. Життя, віддане народові: Іван Огієнко (митрополит Іларіон) // Історія України. К., 1999. №16. С. 6-7; №17. С. 4-5; Тюрменко І.І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона): монографія / передмова Н.І. Миронець. К., 1998. 282 с.; Тюрменко І.І. Огієнко – митрополит Іларіон // Укр. іст. журн. 1995. №2. С. 79-90.
 7. Ляхоцький В.П. Діяльність І.І. Огієнка по формуванню національних університетів // Студії з архівної справи та документознавства. К., 1999. Т. 5: гетьман Павло Скоропадський та Українська держава 1918 року. С. 157-163; Ляхоцький В.П. Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2000. 528 с.: іл.; Ляхоцький В.П. Тільки книжка принесе волю українському народові... Книга, бібліотека, архів у житті Івана Огієнка (митрополита Іларіона). К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2000. 664 с.: іл.; Ляхоцький В. Ректор Іван Огієнко і бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету // Пам'ятки України: історія та культура. К., 2000. №3-4. С. 70-74.
 8. Марушкевич А.А. Актуальні проблеми науково-педагогічної спадщини Івана Огієнка (цикл лекцій). К.: Вид-во «АСМІ», 2005. 312 с.

Участь в організації та діяльності...

9. Завальнюк О.М. Дослідження діяльності Івана Огієнка на посаді ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник: серія та філологічна. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. Вип. VI. С. 35.
10. Осташко Т. Український національно-освітній рух у 1917 р. // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія: історія, економіка, філософія. К., 1999. Вип. 3. С. 105.
11. Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 64.
12. Завальнюк О.М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1917–1920 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. С. 108-109.
13. Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 64.
14. Там само. С. 65.
15. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 2201, оп. 1, спр. 329, арк. 55.
16. Державний архів Хмельницької області, ф.р-582, оп. 1, спр. 5, арк. 22.
17. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 190-192, 195-196.
18. Державний архів Хмельницької області, ф.р-302, оп. 1, спр. 5, арк. 2; Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 210.
19. Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 72.
20. Завальнюк О. І.І. Огієнко і підготовка богословів у Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918–1920 рр.) // Науковий збірник, присвячений 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона Огієнка: збірник доповідей та матеріалів. Київська православна академія УПЦ КП, 2007. С. 69-70.
21. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 208-209.

22. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 2582, оп. 2, спр. 21, арк. 89-89зв.
23. Завальнюк О.М. Професорсько-викладацька корпорація і фундаментально бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т. 10. С. 292.
24. Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний український університет: основні результати діяльності (1918–1920 рр.) // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції (18-19 вересня 2010 року). Присвячується 80-річчю від дня народження І.С. Винокура. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. С. 400.
25. Державний архів Хмельницької області, ф.р-582, оп. 1, спр. 100, арк. 4.
26. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 281-284.
27. Высочайше Учрежденный Общій Устав Императорских Российских Университетов // Полное собрание законов Российской империи. Собр. 3-е. СПб., 1887. Т. IV. С. 458.
28. Державний архів Хмельницької області, ф.р-582, оп. 1, спр. 26, арк. 7.
29. Гарба В. На розпутьях (до історії одного покоління). Нью-Йорк: УВАН, 1976. С. 258.
30. Університетське життя // Наш шлях. 1920. 11 травня. Ч. 90. С. 4; Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 2582, оп. 1, спр. 187, арк. 8.
31. Записки К.П.Д.У.У. // Наш шлях. 1920. 27 квітня. Ч. 83. С. 4.
32. Державний архів Хмельницької області, ф.р-582, оп. 1, спр. 44, арк. 20.
33. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 298-301.
34. Швидкий О. Історико-фільологічна секція Наукового Т-ва при Кам[’янець]-Под[ільському] Держав[ному] Укр[аїнському] Ун-ті та діяльність її за 1919–1920 роки // Наш шлях. 1920. 6 червня. Ч. 109. С. 3-4; Бачинський С. Секція точних наук Наукового товариства при Кам'янець-Подільському Державному Університеті // Наш шлях. Кам'янець на Поділлі, 1920. 24 лютого. Ч. 36. С. 3; Державний архів Хмельницької області, ф.р-302, оп. 1, спр. 49, арк. 36.

Участь в організації та діяльності...

35. Державний архів Хмельницької області, ф.р-582, оп. 1, спр. 89а, арк. 29-29зв.; Хроніка // Наш шлях. 1920. 30 січня. Ч. 17. С. 2.
36. Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 75, 79.
37. Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний український університет: основні результати діяльності (1918–1920 рр.) // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції (18-19 вересня 2010 року). Присвячується 80-річчю від дня народження І.С. Винокура. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. С. 402, 403.
38. Там само. С. 401, 402.
39. Марушкевич А.А. Актуальні проблеми науково-педагогічної спадщини Івана Огієнка (цикл лекцій). К.: Вид-во «АСМІ», 2005. 312 с.
40. Огієнко І. Урочистий в'їзд С. Петлюри до Кам'янця-Подільського 1-го травня 1920 р. Уривок споминів // Наша культура: науково-літературний місячник. Варшава, Львів, 1936. Кн. 5(14). С. 327-328.
41. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 369.
42. Державний архів Хмельницької області.
43. Ульяновський В.І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Української Центральної Ради): навч. посібник. К.: Либідь, 1997. С. 163.
44. Марушкевич А.А. Актуальні проблеми науково-педагогічної спадщини Івана Огієнка (цикл лекцій). К.: Вид-во «АСМІ», 2005. 312 с.
45. Свято відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету: Дослідження, Документи. Матеріали / [упоряд., автор передн. слова і досліджень О.М. Завальнюк]. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. С. 89-90.
46. З життя «Просвіт» Поділля. Кам'янець-Подільське Товариство «Просвіта» // Село. 1918. 22 листопада. №46 і 47. С. 15.
47. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 388.
48. Университетская жизнь // Подольский край. Каменец-Подольск, 1919. 12 июля. №412. С. 2.
49. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 166, оп. 1, спр. 878, арк. 9-10.

50. Державний архів Хмельницької області, ф.р-582, оп. 1, спр. 100, арк. 2; Библиотека // Подольский край. Каменец-Подольск, 1920. 22 октября. №594. С. 2.
51. Пащенко О. Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету // Наша культура. Варшава, Львів, 1936. Кн. 10 (18). С. 671.
52. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 411, 412.
53. Державний архів Хмельницької області, ф.р-582, оп. 1, спр. 28, арк. 1-30; спр. 29, арк. 1-50; спр. 30, арк. 1-26.
54. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 316-319.
55. Державний архів Хмельницької області, ф.р-582, оп. 2, спр. 120, арк. 1, 3.
56. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 1131, оп. 1, спр. 35, арк. 30.
57. Державний архів Хмельницької області, ф.р-582, оп. 1, спр. 74, арк. 26.
58. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 334.
59. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 2582, оп. 1, спр. 187, арк. 81-81зв.
60. Пащенко О. Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету // Наша культура. Варшава, Львів, 1936. Кн. 5(14). С. 343.
61. Приходько В. Повстання Українського Державного Університетут в Кам'янці на Поділлі: відбитка з «Нашої Культури» 1935-1936 рр. Варшава: Друкарня Синодальна, 1936. С. 22, 23, 28.
62. Пащенко О. Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету // Наша культура. Варшава, Львів, 1936. Кн. 5(14). С. 344, 345, 346.
63. Свято відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету: Дослідження, Документи. Матеріали / [упоряд, автор передн. слова і досліджень О.М. Завальнюк]. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. С. 127.
64. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. 2-е вид. Мюнхен: Укр. вид-во, 1969. С. 412.
65. Русова С. Мої спомини. Львів: Видавнича кооператива «Хортиця», 1937; К.: «Україна – Віта», 1996. С. 150.

Участь в організації та діяльності...

66. Біднов В. Перші два академічні роки Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському. (Уривок із спогадів). (Кінець) // Літературно-науковий вістник. Річник XXVII. Львів: З друкарні Ставропігійського ін.-ту, 1928. Т. ХСVII. Кн. XII. С. 328, 331.
67. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 3876, оп. 1, спр. 3, арк. 146зв.
68. Вибори ректора К.П.Д.У.У. // Наш шлях. 1920. 12 травня. Ч. 91. С.1.
69. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 3876, оп. 1, спр. 3, арк. 142-142зв.
70. Там само, ф. 2582, оп. 1, спр. 188, арк. 110-110зв.
71. Державний архів Хмельницької області, ф.р-582, оп. 1, спр. 26, арк. 21.
72. Гудзій Ю. З життя Кам'янець-Подільського державного українського університету. Спомини лікарського помічника й скарбника університету. 1918-1920 // Наша культура: науково-літературний місячник. Варшава, Львів, 1936. Кн. 3(12). С. 233.
73. Там само. Кн. 4(13). С. 295.
74. Кам'янецький український державний університет: спогади студента // Пам'ятки України: історія та культура. К.,2000. №3-4. С. 110.
75. Там само. С. 111.
76. Державний архів Хмельницької області, ф.р-582, оп. 1, спр. 74, арк. 26.
77. Великдень в Кам'янецькому Університеті // Наш шлях. 1920. 17 квітня. Ч. 75. С. 3.
78. Державний архів Хмельницької області, ф.р-582, оп. 1, спр. 69, арк. 33-35зв.
79. Футурбільш. Про Кам'янецький Університет // Нова думка: літературно-науковий журнал: орган студентства Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Кам'янець на Поділля, 1920. Ч.III.С.36.
80. Тюрменко І.І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона): монографія / передмова Н.І. Миронець. К., 1998. 282 с.
81. Державний архів Хмельницької області, ф.р-582, оп. 2, спр. 86, арк. 6; спр. 123, арк. 11.
82. Державний архів Хмельницької області, ф.р-582, оп. 3, спр. 3, арк. 3.
83. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 2201, оп. 1, спр. 329, арк. 54-54зв.
84. Державний архів Хмельницької області, ф.р-582, оп. 3, спр. 3, арк. 11-11зв.
85. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 2201, оп. 1, спр. 153, арк. 31, 319.

86. Державний архів Хмельницької області, ф.р-582, оп. 1, спр. 3, арк. 10, 35-35зв.
87. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 226.
88. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 2582, оп. 1, спр. 188, арк. 224; спр. 224, арк. 19.
89. Державний архів Хмельницької області, ф.р-582, оп. 1, спр. 27, арк. 1.
90. Державний архів Хмельницької області, ф.р-582, оп. 1, спр. 12, арк. 5; спр. 124, арк. 36.
91. Свято відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету: Дослідження, Документи. Матеріали / [упоряд., автор передн. слова і досліджень О.М. Завальнюк]. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 280 с.
92. Державний архів Хмельницької області, ф.р-3023, оп. 1, спр. 3, арк. 2.
93. Державний архів Хмельницької області, ф.р-3023, оп. 1, спр. 6, арк. 11.
94. Державний архів Хмельницької області, ф.р-3023, оп. 1, спр. 5, арк. 5.
95. Державний архів Хмельницької області, ф.р-3023, оп. 1, спр. 6, арк. 30-30зв; 3 життя «Просвіт» Поділля. Кам'янець-Подільська «Просвіта» // Село. Кам'янець на Поділлі, 1918. 8 листопада. №44 і 45. С. 23.
96. Державний архів Хмельницької області, ф.р-3023, оп. 1, спр. 3, арк. 24.
97. Державний архів Хмельницької області, ф.р-3023, оп. 1, спр. 14, арк. 27зв.
98. Державний архів Хмельницької області, ф.р-3023, оп. 1, спр. 23, арк. 13.
99. Державний архів Хмельницької області, ф.р-3023, оп. 1, спр. 23, арк. 28.
100. Державний архів Хмельницької області, ф.р-3023, оп. 1, спр. 14, арк. 28зв.
101. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф.2582, оп. 1, спр. 155, арк. бзв.
102. Державний архів Хмельницької області, ф.р-582, оп. 1, спр. 93, арк. 3-3зв.; Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф.2582, оп. 1, спр. 155, арк. 10.
103. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 432-433.
104. Державний архів Хмельницької області, ф.р-302, оп. 3, спр. 17, арк. 23.
105. Користування бібліотекою // Наш шлях. 1919. 29 листопада. Ч.6. С. 2.
106. Хроніка // Наш шлях. 1920. 18 лютого. Ч. 32. С. 2.

**ПЕРШОПРОХОДЕЦЬ:
ІВАН ОГІЄНКО – ОСВІТЯНИН, БУДІВНИЧИЙ, РЕКТОР
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ***

Постать видатного українського вченого, організатора і керівника національної вищої школи, державотворця, митрополита, невтомного громадського діяча і самовідданого оборонця українських інтересів Івана Огієнка справедливо увійшла до пантеону самовідданих борців за вільну, демократичну, європейську Україну, за кращу долю українства, його політичне, етнічне і культурне міжнародне визнання, входження до цивілізованого, культурного світу.

Майже сім десятиліть ім'я цього самовідданого і незламного патріота, який залишився вірним національній ідеї і справі продовження боротьби за незалежну Українську державу, комуністична влада цілеспрямовано не пускала в інформаційне поле на батьківщині. Історичні джерела про діяльність Івана Огієнка і плеяди українських державних діячів 1917–1920 рр. були строго засекречені, не могли бути використані для спростування ганебних ідеологічних штампів і антинаукових положень про національні державні утворення тієї доби.

В окремих радянських виданнях Огієнкове ім'я таки згадували, утім його подавали хіба що як непримиренного ворога радянської наддержави, політичного (жовто-блакитного) банкрута, неспроможного розібратися у перевагах соціалізму як суспільно-політичного ладу, до якого ніби прагнув український народ. Із зрозумілих причин І. Огієнко не міг спілкуватися з аудиторією на батьківщині і спростовувати ганебні вигадки про себе й свої патріотичні діяння, викривати брехливість радянської ідеології про національновизвольний рух, Українську революцію та її лідерів і учасників. Цю роботу він послідовно проводив у середовищі українських емігрантів, використовуючи друковане слово, яким доносив правду про події 1917–1920 рр., свою важку роботу, яка нічого спільного не мала зі зрадою українських національних інтересів.

* Друкується за: С.А. Копилов, О.М. Завальнюк. Першопроходець: Іван Огієнко – освітянин, будівничий, ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету: відкрита лекція (прочитана 21 вересня 2018 року в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка). Кам'янець-Подільський: Друк. «Рута», 2018. 60 с. (Із циклу щорічних лекцій пам'яті Івана Огієнка).

Спроби спотворити Огієнків образ, не дати змогу українцям дізнатися про його заслуги перед нацією рано чи пізно мали зазнати краху. Та й повністю викоренити з народної пам'яті цю постать, як і багато інших, заборонених комуністичних режимом, не вдалося. В умовах глибокої кризи кінця 1980-х років влада, намагаючись стримати ріст народного невдоволення, вимушено робила певні кроки із демократизації суспільного життя і на вимогу міцніючих національно-демократичних сил, частково розсекречувала фонди історичних архівів, повертаючи тим самим із переповнених тайників, зокрема, праці раніше заборонених авторів, що не вписувалися у комуністичну парадигму і нагадували про шлях формування української народної нації. Тоді про Огієнка почали дізнаватися тисячі і тисячі спраглих до правди громадян – українців.

У завершальні роки радянського режиму українські філологи і суспільствознавці, скориставшись певним послабленням ідеологічного контролю за пресою, уміщали на шпальтах різних газет біографічні відомості про І. Огієнка, звертаючи особливу увагу на його внесок у національне відродження. Їм у цій справі активно протистояли компартійні пропагандисти. Переломним у цьому процесі і водночас величезним стимулом до посилення роботи із розвінчування радянських міфів стало проголошення державної незалежності України, становлення демократичної Української держави, поступове очищення гуманітарних наук від комуністичних стереотипів.

Вчені потягнулися до розсекречених архівних фондів, мемуарних джерел, забороненої української преси, праць діячів доби визвольних змагань, взялися досліджувати різні складові Огієнкової біографії, його творчий спадок. Про це вони доповідали на наукових конференціях, круглих столах, різних читаннях, які відбувалися у Києві (1991, 1996, 1997), Кам'янці-Подільському (1992, 1997; загалом виголошено понад 200 доповідей), Житомирі (1997) та ін. містах. Важливим підсумком цих форумів стали опубліковані матеріали доповідей і повідомлень, які широко розповсюдилися в Україні. Доповіді мовознавців і літературознавців, істориків, політологів, філософів, релігієзнавців, педагогів, журналістів про І. Огієнка звучали на кількох десятках всеукраїнських і регіональних офіційних наукових зібраннях. Словом, поступово формувалося сучасне українське огієнкознавство, до якого долучилися сотні

Участь в організації та діяльності...

вчених. Організуючу і координуючу роль у розгортанні нових наукових досліджень, періодичному проведенні різноманітних заходів на честь великого українця взяло на себе створене 1992 року Всеукраїнське Товариство Івана Огієнка. Завдяки йому ім'я вченого завойовувало міцні позиції як у науці, так і громадському житті. У Житомирській обласній раді заснували для науковців, літераторів і митців Огієнківську премію. У Кам'янці-Подільському з'явилася вулиця Івана Огієнка. На фасаді головного корпусу Київського національного університету імені Тараса Шевченка розмістили меморіальну дошку, присвячену цій постаті. З 2003 р. Кам'янець-Подільський університет разом з Товариством Івана Огієнка започаткували науковий збірник «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта» (здійснено 15 випусків).

Вчені-огієнкознавці підготували і успішно захистили більше десятка кандидатських і докторських дисертацій, видали низку змістовних монографій, присвячених Іванові Огієнку. Велика увага приділялася перевиданню його найбільш значущих праць. Про нього розповідають сучасні історичні, політичні та педагогічні енциклопедії і довідники, світова електронна україномовна енциклопедія Вікіпедія, чимало популярних видань. Його ім'я увійшло до навчальної літератури закладів середньої і вищої освіти. Тут використовують праці вченого, його ґрунтовні рекомендації і настанови щодо національного виховання.

Справжнім проривом у вшануванні вченого стало присвоєння у 2008 р. його імені Кам'янець-Подільському національному університету. На фасаді головного корпусу цього вишу розміщено меморіальний знак на честь Івана Огієнка як фундатора і першого ректора. До 125-річчя від дня його народження вчена рада нагородила його посмертно знаком «За заслуги у розвитку освіти й науки».

Сьогодні більш як у 20 українських містах є вулиці і площі, названі Огієнковим іменем, у трьох – споруджено пам'ятники. Меморіальну дошку на честь діяча розмістили на фасаді Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Словом, духовне повернення цієї постаті в Україну відбулося. Важливо, щоб на державному рівні було вирішено питання про передачу Канадою, де чверть століття жив і творив Огієнко, безцінного архіву вченого, а також перепоховання видатного українця на батьківщині.

Найбільш характерною рисою молодого Івана Огієнка була величезна працелюбність, націленість пізнавати нове, активно набувати знання і збагачувати світогляд, щоб бути більш освіченим, краще служити своєму малоосвіченому народові. Навчаючись в російськомовному університеті св. Володимира, студент Огієнко виявив неабиякі зацікавлення філологією, хист до дослідницької роботи, що стало прерогативою його подальшого науково-педагогічного росту. 1909 року, захистивши кандидатську працю «Ключ Розуміння «Іоаникія Гаяттовського», закінчив університет із дипломом I ступеня. Як талановитого і перспективного випускника, рада історико-філологічного факультету рекомендувала його для підготовки до викладацької праці. Однак на той час він уже мав тавро «українського сепаратиста» (пізніше стверджував, що «свідомим українцем» його зробила молода дружина, вихована на творчості Тараса Шевченка). Тому Міністерство народної освіти Росії, яке перевіряло кожного претендента на професорського стипендіата, спочатку відмовилось затверджувати його у цьому статусі. Не бажаючи втрачати дорогоцінний час, вступив на Вищі педагогічні курси, після закінчення яких 1912 року дістав право працювати на учительських посадах у київських середніх навчальних закладах. Під час навчання на ВПК несподівано розв'язалося його питання щодо підготовки до науково-педагогічної діяльності: на початку 1911 р. міністерські чиновники переглянули своє попереднє рішення щодо І.І. Огієнка як кандидата на професорського стипендіата, і змінило його з негативного на позитивне й дозволили навчатися зі спеціальності російська мова і література. Щоправда, як наголошував сам здобувач посади, спочатку йому не надали стипендіального забезпечення, але згодом помилку виправили, призначивши щорічну допомогу в розмірі 100 руб. Навчання тривало до початку 1914 р. Упродовж 1914–1915 рр. Огієнко успішно склав магістерські іспити з церковно-слов'янської, російської, польської та сербської мов й історії європейської і російської літератури.

Після того, як 33-річний магістрант прочитав у квітні 1915 р. дві вступні лекції («Жидівствуючі й їхня література» й «Наголос в слові музика»), став приват-доцентом університету св. Володимира при кафедрі російської мови і словесності. Його лекції були сприйняті

студентами як високомайстерні, за що молодого вченого було нагороджено гучними і тривалими оплесками. Здавалося, перед Огієнком відкрилися серйозні науково-педагогічні перспективи. Однак викладацька діяльність несподівано перервалася через евакуацію вишу (крім медичного факультету) до Саратова у зв'язку із подіями Першої світової війни. У якійсь мірі її компенсувала учительська праця, спочатку у приватній, згодом у державній гімназіях. А 1916-го, коли історикофілологічний факультет університету св. Володимира повернувся до Києва, Огієнко відновив свої виклади студентам з історії східнослов'янського наголосу. Вчений працював ритмічно, доки у зв'язку з лютневими подіями 1917 р. у Петрограді студенти не перервали одну із його лекцій, бо була потреба використати велику аудиторію для мітингу з нагоди революції.

Після повалення самодержавства українство прокинулось і відчувало нові політичні віяння, скористалося новими свободами, зокрема зняттям заборони на українське друковане слово. Іван Огієнко став активним пропагандистом, домагався запровадження української мови у навчальному процесі шкіл різних типів, видав у зв'язку з цим невелику, але змістовну працю «Рідна мова в українській школі», яка стала своєрідним маніфестом відродження своєї мови і потреби вивчення її у суспільстві і навчальних закладах.

Цією та низкою інших філологічних праць, «Вчимося рідної мови: нарис про мову вкраїнську», «Рідна мова в українській школі: замітки з методики української мови», «Українська граматики», «Українська мова: бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови» та ін., І. Огієнко зарекомендував себе професійним українським вченим-філологом, фактично увів себе до кола щирих патріотів, які взялися за справу національного відродження.

Сподіваючись на негайне запровадження української мови до шкільного ужитку, Іван Огієнко запропонував програму її викладання з покажчиком літератури, виробив проект закону українського правопису з історичним підтекстом, а також орфографічний словник української мови. Він був на високому емоційному піднесенні, прочитавши у першій відозві Української Центральної Ради (УЦР) про «заведення рідної мови по всіх школах, од нижчих до вищих». До того ж Міністерство народної освіти революційної Росії своїм циркуляром висловилося за запровадження у вишах на території України кафедр українознавства – української мови, лі-

тератури, історії й права. І вже у квітні 1917 р., коли студенти повернулися до аудиторій після участі у довготривалій пропагандистській кампанії з нагоди революції, він, всупереч офіційним настановам, вирішив здійснити свою давню мрію і почав без дозволу адміністрації вишу читати україномовні лекції з історії української мови. Як стверджує М. Тимошик, сміливе починання молодого приват-доцента підтримав маститий професор І. Шаровольський, утім інші професори українці не надто поспішали приєднуватися до нововведення.

Мрії про україномовне навчання здійснилися у жовтні того ж року, коли було відкрито Київський народний український університет. Його керівництво запровадило для студентів історико-філологічного факультету навчальний курс під назвою «Українська культура», який доручило І.І. Огієнку. Судячи зі структури і змісту навчальної дисципліни, студенти вперше у практиці вищої школи отримували ґрунтовні знання з історії культури українського народу. Курс І.І. Огієнка, орієнтований на озброєння студентів історико-культурними знаннями з довготривалого історичного періоду (XI–XIX ст.), зробив справжній прорив у вишівському українознавстві, став відчутним вкладом у підготовку власне українських істориків і філологів, формування їх національного світогляду.

Крім зазначеної початкової дисципліни, І. Огієнко викладав на історико-філологічному факультеті історію української мови, яка також уперше пробилася до вишівської аудиторії і стала предметом захоплення студентської молоді (послухати ці лекції приходили студенти з інших київських вишів, де така дисципліна не викладалася).

Влітку 1918 р. проводилися офіційні заходи з перетворення народного українського університету в Київський державний український університет. Серед новопризначених екстраординарних професорів значився й І. Огієнко. Як приват-доцент університету св. Володимира і одночасно лектор КНУУ та екстраординарний професор КДУУ, вчений працював над виконанням своєї наукової програми, матеріалізованої, як уже в згаданих, так й семи інших, переважно невеликих за обсягом працях 1917–1918 рр. Вони мали як суто науковий, так і практичний характер, оскільки були орієнтовані на методичне забезпечення навчального процесу з української мови у різних школах.

У червні 1917 р. Іван Огієнко долучився до процесу заснування Київського народного українського університету, увійшовши до складу відповідної громадської комісії, і разом із такими українськими науковцями, як професор Г. Павлуцький, приват-доценти О. Грушевський, І. Свенціцький, взявся за вироблення проектів штату і навчального плану для історико-філологічного факультету. Доручення виконали оперативно і якісно. А 24 вересня І. Огієнка обрали секретарем історико-філологічного факультету. Він став і членом ради лекторів, а також двох комісій – бібліотечної і з розбудови мережі народних українських університетів.

Очікуючи відкриття в університеті св. Володимира українських кафедр, 17 серпня 1917 р. Іван Огієнко направив Українській Центральній Раді свою записку «Про українські кафедри», де наголосив на потребі і значенні університетського українознавства в житті українців, а можливе відкриття відповідних кафедр розцінив як важливий крок на шляху «українізації університетів на нашій рідній землі». Але УЦР не відреагувала на звернення вченого.

5 жовтня 1917 р. на офіційному святі відкриття КНУУ він виголосив заплановану академічну промову «Українська культура», яка справила на присутніх велике враження, стала предметом обговорення в різних громадських колах. Цією цікавою і змістовною промовою науковець нагадав усім – і друзям, і недругам, що є український народ, його культура, а отже українці вправі розраховувати на реалізацію свого історичного права будувати власну державу. За згодою вченого Генеральний секретар військових справ С. Петлюра організував розмноження тексту доповіді 100-тисячним накладом й розповсюдження серед українізованих частин російської армії для підвищення рівня національної свідомості солдатів-українців.

З проголошенням УНР треба було вирішувати, зокрема, питання про творення українських університетів, долю російських вишів в Україні. Генеральне секретарство освіти виробило «Проект українізації вищої школи», яким передбачалося запровадження української викладової і діловодної мови у закладах вищої освіти, які не належали до культури національних меншин. Україномовне навчання мало стати основним, на інших мовах – паралельним. У контексті цієї реформи в усіх вишах запроваджувалася

обов'язкова лектура з української мови, яка завершувалася екзаменом. І. Огієнко, який був обізнаний з цим документом, сподівався на його швидку імплементацію. Утім несподівана війна, а згодом і окупація Києва більшовиками негативно вплинули на реалізацію цього проекту. Після визволення столиці українська влада повернулася до питання про долю російських і творення українських вишів. Міністерство освіти накреслило план відкриття українських вишів у першу чергу в Києві, Кам'янці-Подільському, Катеринославі, в другу – у Полтаві і Чернігові. Щодо українізації старих вишів, то практично нічого не було зроблено, що дуже бентежило українських вчених, зокрема й І. Огієнка, які виступали за радикальні зміни у галузі вищої школи.

Як учасник дискусій, пов'язаних із потребою формування національної вищої школи, він схилив держслужбовців УНР до конкретних позитивних результатів, піддавав критиці повільність української влади в питаннях українізації старої вищої школи. Коли 24 березня 1918 р. рада лекторів КНУУ слухала звіт директора департаменту вищої і середньої школи Міністерства освіти Ф. Сушицького про роботу, починаючи з листопада 1917 р., то найбільш критичним у обговоренні був виступ саме Івана Огієнка, який звернув увагу на невіршені проблеми українізації вишів. Вчений заявив: «Те, що було зроблено Міністерством, досі є або дуже мізерне, або тільки викликає жаль... По університетах [російських. – Авт.] щодо українізації поки що нічого не зроблено, а між тим рік учений кінчається... В Академії Духовній також нічого не зроблено на зустріч українізації... Велика хиба Міністерства, котре підтримало Російську Академію та єврейські семінарії... Те, що робило Міністерство освіти – мляве, треба аби воно вдалося до твердого курсу». Очевидно, саме ця критика сприяла тому, що Огієнка включили до складу міністерської комісії, якій доручили побувати у Кам'янці-Подільському і розібратися, чи варто тут відкривати університет.

* * *

4 квітня 1918 р. він уперше ступив на землю цього давнього історичного міста, яке мало гарну славу. Створена з числа гласних міської думи і представників двох наукових товариств, університетська комісія продемонструвала гостям низку приміщень, у

Участь в організації та діяльності...

яких можна було би розмістити омріяний виш, велику земельну ділянку, де з часом можна було б звести університетський будинковий комплекс. Потім відбулося спільне засідання комісії київських і місцевих діячів освіти, науки і культури. Домовилися про структуру майбутнього університету, чисельність першокурсників і слухачів підготовчого відділення, а також механізм фінансування робіт, пов'язаних із відкриттям закладу. Увечері того ж дня в міському театрі І. Огієнко виголосив резонансну лекцію на улюблену тему «Українська культура». О. Пащенко згодом писала: «Усі слухали, затаївши Духа... Небувале свято в історії Кам'янецьчини! Українські професори (крім І. Огієнка, зі своїми лекціями виступали І. Ганицький, В. Дуб'янський і К. Титаренко. – Авт.) українською мовою перший раз на українській (кам'янецькій. – Авт.) землі голосять слово про українську культуру, історію, націю...». Після цього заходу київських гостей проводжали на вокзал, висловлюючи сподівання, що українська влада ось-ось видасть відповідний закон про заснування Кам'янець-Подільського українського університету. Про реальність цих очікувань засвідчили і рішення Подільської губернської народної ради про виділення в розпорядження Міністерства освіти УНР 1 млн. крб. на потреби заснування цього вишу. Та у реалізацію проекту несподівано втрутилася крута політика – у столиці відбувся гетьманський переворот.

Павло Скоропадський не заперечував проти відкриття нових вишів. Його Міністерство освіти продовжило розпочате за УНР у цій галузі, взяло курс на творення двох українських держуніверситетів – у Києві і Кам'янці-Подільському. 18 травня 1918 р. рада лекторів КНУУ, діючи у погодженні з керівним освітнім органом, на своєму засіданні вирішила «обрати відповідальну людину, котра відповідала б за справу відкриття з 1-го червня (1918 року. – Авт.) філіалу Київського українського університету в Кам'янці». У результаті проведених виборів на альтернативній основі цією людиною став Іван Огієнко (за – 14, проти – 5), який погодився переїхати до Кам'янця-Подільського на 2 роки при умові, що у Києві за ним буде збережена кафедра. По суті, цю нову якість його професійної діяльності можна було прирівняти до посади в.о. ректора вишу. Нелогічність формулювання рішення відразу помітили в Міністерстві освіти. Тому 22 травня рада лекторів знову повернулася до цього питання. Ректор І. Ганицький запропонував призна-

чити Івана Огієнка «в.о. ректора Кам'янецького Університету згідно з пропозицією п. Міністра освіти». Після коротких дебатів рада одногосно висловила за те, аби «рахувати людину, відповідальну за своєчасне відкриття Університету в Кам'янці на Поділлі, ідентичною з в.о.ректора Університету». Це рішення й стало початком нової сторінки біографії молодого вченого, який доклав величезних зусиль, щоб виправдати довір'я і реалізувати стратегічне завдання – створити на голому місці заклад вищої освіти.

У червні його обрали до складу створеної при Міністерстві освіти Тимчасової комісії у справах вищих шкіл і наукових інституцій, надавши право дорадчого голосу як в.о. ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ) для розгляду питань, пов'язаних із цим вишем. 24 червня 1918 р. комісія заслухала доповідь І. Огієнка про стан справ із заснування вишу. Щоб додатково в'яснити усі принципи питання, керівника ще не створеного закладу відрядили до адміністративного центру Поділля. Завдання сформулювали так: «Цілком конкретно з'ясувати питання про ті обіцянки, які дають університету місто і земство, і перетворити ті обіцянки в зобов'язання юридичного характеру, звернувши увагу на закріплення окремим актом землі не менше 50 дес. за університетом».

Міністерство освіти негайно телеграфом повідомило Кам'янець-Подільську міську думу про те, що незабаром до неї завітає ректор Іван Огієнко для вирішення різних питань. До його приїзду думі пропонували визначитися із приміщенням для розміщення закладу, виділення на університетські потреби раніш задекларованого 1 млн. крб. і 50 дес. землі. У зв'язку з цим 27 червня гласні думи більшістю голосів ухвалили підтвердити своє попереднє рішення про асигнування 1 млн. крб. Крім того, вони погодилися на виділення земельної ділянки (50 дес.). Щодо приміщення, то вирішили звернутися до Міністерства освіти із проханням надати під університет частину будинку місцевої технічної середньої школи.

6 липня Огієнко залізницею прибув до міста, провів низку корисних зустрічей. Передусім з університетською комісією, якій повідомив, що комісія, очолювана В. І. Вернадським, визнала за необхідне якомога швидше відкрити Кам'янець-Подільський університет у складі чотирьох факультетів. Потім зачитав підготовлений підкомісією законопроект про заснування цього вишу. Від се-

Участь в організації та діяльності...

бе додав: «Висока школа для губернії – це придбання величезного національно-культурного значення: для міста Кам'янця – це висока честь і основа майбутнього його розвитку культурного та економічного. Тому до праці коло організації Університету мають стати всі інституції та всі люди, що розуміють значення справи й можуть їй реально допомогти».

Скликана терміново міська дума на своєму засіданні розглянула питання про формування нового складу університетської комісії і ухвалила збільшити її до 21 особи. Головою обрали І.І. Огієнка. Рішення мав затвердити міністр освіти.

Враховуючи багатонаціональний склад місцевого населення і можливість залучення найбільших національних громад міста до роботи з відкриття вишу, високий гість провів дві зустрічі – з рабином Оксманом і представником польських громадських організацій Т. Заленським. У кожному випадку він закликав візаві до активної участі їхніх громад у справі, обіцяючи добиватися відкриття в університеті кафедр юдеє- і полонознавства, виділити для їхньої молоді студентські місця (євреям – до 25 відсотків від загальної кількості, полякам – без обмежень). Взамін отримав обіцянку фінансової допомоги (від єврейської громади – 100 тис. крб., польської – 50 тис. крб.). Зустрівся з головою Кам'янецької повітової народної управи і просив її долучитися до фінансування роботи вишу.

До столиці Іван Огієнко привіз цінні документи: від міської думи – про асигнування на потреби університету 1 млн. крб., виділення земельної ділянки площею 50 дес., згоду на використання частини будинку технічної школи для розміщення вишу; від губернської народної управи – про асигнування для потреб університету 1 млн. крб. упродовж трьох років. 11 липня комісія В.І. Вернадського заслухала звіт Огієнка про результати поїздки до Кам'янця-Подільського і висловила в.о. ректора подяку за ефективну роботу. Після цього його увели до складу підкомісії (7 осіб) на чолі з професором Д. І. Багалієм із вироблення переліку факультетів К-ПДУУ. За її активної роботи 26 липня 1918 р. комісія без будь-якого тертя погодила остаточний варіант україномовного варіанту законопроекту про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету, який передала до Міністерства освіти й мистецтва для внесення на засідання Ради Міністрів Української Держави. 5 серпня тест із невеликими змінами було ухвалено,

а через 12 днів його затвердив гетьман Павло Скоропадський. Закон набрав юридичної сили. У цій перемозі була певна частка і в. о. ректора І.І. Огієнка. Піднесений і схвильований, він телеграфував своєму заступнику в університетській комісії професору П.М. Бучинському: «Гетьман затвердив Університет. Слава Україні! Слава робітникам щирим! Скоро приїду, привітаю місто».

* * *

Після появи зазначеного Закону потрібно було у максимально стислі строки підготувати матеріально-технічну базу вишу. Домовленість, а потім і юридичне оформлення права на часткове користування триповерховим будинком місцевої технічної школи було певним успіхом. Але приміщення, які 1917 року російські військовики використовували під казарму, а перший поверх перетворили на конюшню, зовсім не було придатним для навчальної праці: колишні «мешканці» привели його у зовсім негідний стан, розікравши усе електричне й сантехнічне обладнання, попаливши меблі і підлоги, понищивши опалювальні труби та забравши різні цінні речі. У стінах і стелях були сліди від куль. Словом, треба було вчинити подвиг, щоб із руїни зробити світлий, чудовий храм науки, який стане окрасою міста. Тож фронт робіт для університетської комісії і особисто для її голови був величезний.

3 вересня до міста прибув І. Огієнко, який все ще був у статусі виконуючого обов'язки ректора. Усі міські чиновники, причетні до місцевих заходів із заснування вишу і формування його матеріально-технічної бази, влаштували високому гостю пишну зустріч на вокзалі. Після цього Іван Огієнко провів засідання університетської комісії: повідомив зміст закону про заснування університету, доповів про хід розв'язання питання із вироблення закону про заснування богословського факультету. Після висловлення подяки Огієнку за його роботу із заснування університету, перейшли до організаційних питань. На пропозицію голови у структурі університетської комісії утворили 3 підкомісії: 1) з ремонту будинку і придбання меблів; 2) із придбання дров на опалювальний період; 3) із вироблення церемоніалу відкриття університету, а також погодилися з його пропозицією взятися за відкриття для майбутніх іногородніх студентів бурси і їдальні. Наприкінці засідання керівник закликав

Участь в організації та діяльності...

усіх «до дружної праці, бо саме тепер настав той момент, коли комісія повинна напружити всі сили, щоб можливо швидко відкрити університет й збудувати власні помешкання для університету».

У наступні дні керівник займався вирішенням питань про розмежування приміщень навчального корпусу і флігеля між університетом і технічною середньою школою, ремонтом аудиторій, кабінетів і поверхів, організацією Товариства допомоги незаможним студентам, підготовкою сценарію відкриття закладу.

Як стверджує О. Пащенко, ректор, якого затвердили 14 жовтня, вникав у кожну дрібницю, давав свої настанови і розпорядження з підготовки до майбутнього свята відкриття університету. 22 жовтня заклад прийняв понад 200 гостей, серед яких було чимало столичних посадовців. За сценарієм, свято розпочалося літургією в університетській церкві. До університету направилися хресні ходи, колони школярів. Потім відбулося відкрите засідання ради професорів, на якому від імені гетьмана виступив київський генерал Лібов. Він оголосив гетьманську грамоту, якою стверджувалося що цей виш створено «для всього люду українського» за сприяння «широкому відродженню нашої національної культури», виявленню творчих сил «багатого духом та здібностями Українського Народу». У відповідь на це послання ректор переказав керівникові держави щиру подяку і запевнив, що «наш університет творитиме нову справу для держави через те, що має політичне та національне значіння».

Промовців було багато. Заклад отримав чимало подарунків, сотні вітальних телеграм. Відповідаючи усім, хто сприйняв цю подію як свою рідну, І. Огієнко наголосив: «День, що ми переживаємо, – це день здійснення бажань України – відкриття вищої школи. Україна давно мріяла [про] вищу школу, доказом чого [були] Острозька академія та Київська академія... заснування вищих шкіл – це перше, чим може похвастатись нарід. За один рік відкрито 200 гімназійних та вищих шкіл. Майже кожного тижня відкриваються все нові і нові школи. Наш університет закладено по новому зразкові, де фахова освіта сполучена з загальною по типові університетів Лондона і Америки. Крім вже заведених, у нас проектується комерційний та будівельний, а також в стані утворення богословський факультет, котрий вже затвердив міністр Василенко. Наш університет не забуває й інших національностей і при ньому засно-

вано катедри польського та єврейського письменства й історії. Слава тому народові, котрий дає у своїм університеті катедри національні. Наш університет український по духові й устроєві, а наша мета: науковий досвід і виховання молоді. Університет виховуватиме українську інтелігенцію, ... буде вселяти любов до інших народів. Коли ти руський – будь руським. Коли ти поляк – будь поляком. Коли ти єврей – будь євреєм. Університет буде зв'язком між професорами та студентами, що дасть змогу працювати на користь рідної України».

Гості були у захваті від нового вогнища науки й освіти, історичного Кам'янця-Подільського. У той день вони заявляли, що тут прорубується вікно в Європу, до її науки. Ректор був на сьомому небі – свято вдалося на славу. Через київську пресу про нього дізналася вся Україна. Щоб заповнити студентські аудиторії і тим виконати взяті на себе зобов'язання, на навчання запросили молодь із різних регіонів України.

* * *

Уперше відвідуючи старовинний Кам'янець, І. Огієнко дізнався, що до роботи в університеті можна буде залучити лише незначну кількість місцевих науково-педагогічних працівників. З подачі в.о. ректора у серпні 1918 р. міністр освіти зробив перші кадрові призначення до К-ПДУУ. Професорські посади посіли П. Бучинський (зоолог), К. Широцький (мистецтвознавець), В. Петр (філолог), В. Біднов (історик, богослов), приват-доцентські – М. Дай-Хмара і Л. Білецький (філологи), І. Крип'якевич (історик). На час відкриття вишу у викладацькому штаті, враховуючи й І. Огієнка, нараховувалося всього 13 осіб, які мали працювати на двох факультетах – історико-філологічному й фізико-математичному.

Збільшення чисельності професорсько-викладацького складу, якого, на жаль, не вистачало для виконання навчальних планів, відбулося у січні 1919 р., коли міністром освіти працював І. Огієнко (за ним залишалася посада ректора вишу). Університетський штат поповнили 16 науковців, які до того працювали у Києві, Харкові, Катеринославі, Одесі. Серед них були професори М. Хведорів і М. Столярів (математики), А. Малиновський (фізик), приват-доценти О. Неселовський, Й. Оксіук і О. Прахов (богослови), М. Плевако (літературознавець), І. Любарський (філолог), П. Клименко,

Участь в організації та діяльності...

Д. Дорошенко і П. Клепатський (історики) та ін. До 25 квітня 1919 р., коли І. Огієнко залишив посаду керівника Міністерства освіти, йому вдалося залучити до роботи в університеті ще 4 осіб.

Стараннями ректора й міністрів освіти восени 1919 р. кількість викладачів довели до 34 осіб. А станом на червень 1920 р. їх нараховувалося вже 65, що було цілком достатньо для забезпечення навчального процесу на 5 факультетах (у 1919 р. відкрили правничий та сільськогосподарський). В умовах економічної кризи і погіршення матеріального життя громадян очолюване І. Огієнком правління університету передало частину землі під городи своїм викладачам і працівникам. Зібрані з університетського поля сільгосппродукти реалізовувалися в трудовому колективі за цінами, нижчими від ринкових.

Ректор робив усе від нього залежне аби залучити до університету якомога більше української молоді, не забуваючи про свої обіцянки приймати на навчання й представників різних національностей. Якщо на 22 жовтня 1918 р. приймальна комісія на чолі з І. Огієнком зарахувала до вишу тільки 106 студентів, то вже наприкінці року їх нараховувалося 414. За 1919 р. чисельність студентської молоді збільшилася до 1407 осіб, а восени 1920 р. становила майже 2000. Це був резерв української інтелігенції, на який розраховувала держава у своїх подальших планах.

Турбуючись про незаможних студентів, І. Огієнко закликав земські і міські владні структури, а також кооперативи посприяти у формуванні стипендіального фонду. Його слова подіяли. Першим відгукнулося кам'янецьке повітове земство, яке відшукало на цю справу 10 тис. крб. і планувало в наступні роки переказувати на рахунок університету таку ж суму. За ним відповідні кроки зробили й інші самоврядування, зокрема ямпільське, ушицьке і гайсинське повітові земства. У перші місяці 1919 р. свій внесок у підтримку кам'янець-подільського студентства зробили народні збори Бердичівського, Вінницького, Гайсинського і Ольгопільського повітів (загалом 50 тис. крб.). Але найбільш потужну допомогу надало подільське губернське земство (55,2 тис. крб.). Крім того, воно пообіцяло відшукати 50 тис. крб. для відкриття студентської їдальні. Цікаво, що у проханні ректора відмовила Одеська міська дума, голова якої заявив: «Діячі Кам'янець-Подільського університету, – шовіністичної закраски, тут демократизм і не ночував. Як

українська мова не буде, «торжествующей», то ми будемо рекомендувати кожній думі піддержку українській культурі».

І. Огієнко турбувався про збільшення кількості стипендій від держави. За нашими даними, в осінньому семестрі 1918–1919 навчального року із 430 студентів державні (земські) допомоги отримувало усього 12 осіб або 2,9 відсотка. Така незначна кількість молодих людей, яким дісталася грошова підтримка, явно не задовольняла ректора. І вже у листопаді 1918 р. він звернувся до Міністерства освіти й мистецтва з проханням збільшити на перше півріччя 1919 фінансового року обсяги стипендіального забезпечення, оскільки молодь бідує. Доводи виявилися переконливими, і у наступному семестрі кількість стипендіатів зросла до 32 (відсоток підвищився до 7,4). У січні-червні 1919 р. стипендіат отримував загалом 600 крб. Враховуючи індекс споживчих цін, можна вважати, що така допомога насправді була мізерною. Це, власне, визнавав і керівник вишу. Деяко більшими були стипендії імені Директорії УНР, започатковані 21 жовтня 1919 р. для 10 осіб – по 12 тис. грн. (6 тис. крб.) на рік. Загалом за два навчальні роки кількість стипендіатів становила 153 особи.

Завдяки Івану Огієнку, який, окрім ректорських, у Кам'янці-Подільському виконував ще й обов'язки спеціального представника українського уряду із широкими повноваженнями, вдалося збільшити кількість підвищених стипендій. Місячний розмір однієї з них становив 2000 крб. У травні 1920 р. її отримували 38 студентів, у травні-червні – вже 50. У такому ж розмірі видавалися й одноразові місячні, рідше – двомісячні допомоги. Однак основна частина стипендіатів отримувала щомісяця значно менше: одна група – по 100 крб., інша – по 312,5 крб.

Для підтримки малозабезпечених ректор ініціював створення Товариства допомоги незаможним студентам, яке мало на меті збирати кошти і в міру достатнього нагромадження розподіляти між тими, хто їх потребував у першу чергу, а також сприяти медичному обслуговуванню, за потреби і можливості підшукувати різні види тимчасових підробітків, що надавали б засоби для життя. Кошти, які надавалися студентам, не були безповоротними – їх оформляли як тимчасову безвідсоткову позику, яку належало погасити до завершення терміну навчання. Грошовий фонд утворювався із членських та одноразових внесків, а також позичок. Утім

Участь в організації та діяльності...

досягти наміченого не вдалося. Як зазначав сам І. Огієнко, засноване 1918 року товариство згодом завмерло «через байдужість громадянства». Ініційована зверху схема підтримки молоді, не прижилася передусім через бідність студентства, яке мало стати основним фінансовим донором. Крім того, реципієнтів, до певної міри, відлякувало те, що отримані від організації кошти треба було з часом повертати.

Вживаючи щодня, багато молодих людей не були впевнені, що завтра у них знайдуться потрібні кошти, аби погасити борг. Тому справи «Товариства» їх цікавили мало.

Для проживання іногородньої молоді ректор запропонував створити невеличку бурсу на 25 осіб, яка, за його ж словами, була поруйнована «революційним студентством» під час діяльності у місті більшовицького ревкому у квітні-травні 1919 р. Утім згодом І. Огієнку довелося знову займатися питанням відновлення студентського житла, оскільки для частини майбутніх фахівців оплачувати проживання в орендованих кутках ставало непосильним.

Ректор добився відкриття наприкінці 1918 р. студентської їдальні, яка була ліквідована за часів більшовиків. З відновленням у місті органів УНР він знову взявся за відкриття дешевої їдальні для незаможних студентів. Перешкодою була відсутність відповідного приміщення. Цю проблему вдалося розв'язати до кінця 1919 р. Правління університету відразу виділило 25 тис. крб. на забезпечення роботи їдальні, причому 40% цієї суми мали покривати безкоштовні обіди незаможних студентів. Надалі суми на харчування студентів зростали. Кошти на це охоче відпускав Комітет при головноуповноваженому уряду УНР – структура, пов'язана з іменем І. Огієнка. Коли у квітні 1920 р. кошти на підтримку студентства вичерпались, ректор з хвилюванням пише до в.о. міністра освіти П.І. Холодного: «...В цей надзвичайний час студентство знаходиться в дуже скрутному матеріальному становищі. Студентством ніхто не піклується, воно голодає і, не маючи засобів до життя, розбігається з Кам'янця. Мент [момент. – Авт.] вимагає, аби негайно закласти студентську їдальню й студентський дім, де незаможний студент мав би притулок... Звертаюся до Вас як до людини, що багато працює на користь благодійну, щиро прошу взяти не себе труд по організації допомоги студентству. Я сподіваюся, що Ви не одмовите в

проханні і підете назустріч потреби». На жаль, через події польсько-українсько-радянської війни це питання так і не було вирішене.

В іншому питанні, яке стосувалося внесення студентами плати за право навчання, І. Огієнко, працюючи на посаді міністра освіти УНР (за ним зберігалася посада ректора К-ПДУУ), спромігся надати реальну допомогу. В очолюваному ним міністерстві було прийнято ухвалу про право державних українських університетів зменшувати розмір платні за право навчання на 20%. Трохи згодом, 5 лютого 1919 р. міністр видав наказ, за яким дозволяв звільняти від плати 30% загальної кількості студентської молоді, дозволивши окремим студентам скорочувати термін навчання з 4 до 3 років (це могло зекономити кошти), розпорядився здешевити обіди в студентській їдальні К-ПДУУ за рахунок дотації із земських переказів.

* * *

Взявши курс на збільшення навчальних спеціальностей і відкриття нових факультетів, І. Огієнко був свідомий, що цей ріст не можливий без додаткових приміщень. За його найактивнішої ролі вже на початку 1919 р. університету вдалося отримати третій поверх будинку, де раніше навчалися учні технічної школи. Великим придбанням став просторий двоповерховий будинок місцевої жіночої церковно-парафіяльної школи, де восени 1919 р. розмістився сільськогосподарський факультет. У 1920 р. за державні кошти, які швидко знецінювалися, керівництво вишу придбало два одноповерхових будинки. А згодом було взято в оренду приватний триповерховий будинок, де раніше знаходилася жіноча гімназія С. Славутинської (тут розмістили біологічний інститут фізико-математичного факультету).

Словом, навчальних площ поки що вистачало.

Враховуючи одну із норм Закону про заснування К-ПДУУ, у недалекому майбутньому мали збудувати навчальні і лабораторні корпуси, квартири для професорськовикладацького складу і бурси для студентів. В умовах війни це було надто складно, хоча робота у цьому напрямку таки розпочалися. Іван Огієнко прийняв на роботу архітектора. Згодом приступили до вироблення проектно-кошторисної документації. Влітку 1919 р. зайнялися заготівлею лісоматеріалів, виробленням логістики щодо експлуатації ка-

Участь в організації та діяльності...

меноломень. Було затверджено план будівництва, розрахований на 5-10 років. Через погіршення воєнно-стратегічного становища УНР відмінили запланований конкурс на краще розміщення майбутніх будинків.

Прибувши на початку вересня 1918 р. до Кам'янця-Подільського, в.о. ректора зайнявся, зокрема, формуванням університетської бібліотеки. До різних вишів в Україні він надіслав листи із проханням поділитися дублетами, оскільки бібліотека К-ПДУУ була порожня. Аналогічні прохання надіслав до Наукового товариства Шевченка у Львові, Українського наукового товариства у Києві, Подільського церковно-історичного товариства у Кам'янці-Подільському, різних видавництв, які друкували україномовну літературу. А ще був заклик до української громадськості допомогти університету різними книгами, на який відгукнулися викладачі, лікарі, адвокати, військовики тощо. Тож на час свого відкриття виш уже мав 1686 книг. Надалі робота із наповнення бібліотечного фонду не припинялася. Книги купували, отримували в дарунок. Наприкінці 1919 р. бібліотека КПДУУ мала у своєму розпорядженні понад 17 тис. примірників літератури різними мовами. Робилися спроби зробити відповідні придбання за кордоном, зокрема у Польщі, Румунії. На 1 жовтня 1920 р. фонд фундаментальної бібліотеки нараховував вже понад 33 тис. примірників.

У зв'язку із ростом бібліотеки ректор збільшував її штат. Станом на 1 січня 1920 р. тут працювали 1 бібліотекар, три помічники бібліотекаря і 14 урядовців. Рада професорів затвердила «Правила бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету». Поповненням і раціональним користуванням фонду займалася бібліотечна рада. Крім фундаментальної бібліотеки, діяли факультетські книгозбірні, літературу для яких закуповували переважно вчені, які побували у різних відрядженнях. Великою популярністю серед студентів користувалася відкрита у вересні 1919 р. читальня, яка мала задовольнити їхні інтереси. Тільки у січні 1920 р., коли було дуже холодно, тут сумарно побували 1198 осіб. Надалі ця кількість тільки зростала. На жаль, не всі вимоги студентів задовільнялися. Так, у травні-червні 1920 р. не виконаними залишилися 357 замовлень, що, звісно, засмучувало молодь. Для професорів при бібліотеці діяла лекторія, де зосереджувалися усі періодичні видання, які отримував заклад. Студенти-філологи

організувалися в бібліографічний гурток, який допомагав бібліотечним працівникам формувати наукову бібліографію творів українського красномовства.

Бібліотечним фондом К-ПДУУ також користувалися різні державні структури, лектори юнацької військової школи, десятки державних службовців, учителів, простих мешканців, що сприяло росту громадського визнання вишу.

* * *

Після відзначення пишного свята відкриття, яке надовго запам'яталося його учасникам, університет приступив до навчальної праці. І. І. Огієнко через брак достатньої кількості науково-педагогічних кадрів у перші місяці виконував на громадських засадах обов'язки декана історико-філологічного факультету. Академічне навантаження розподіляли на засіданні викладацького колективу цього підрозділу. Огієнкові дістався курс історії української мови, який він раніше викладав у меншому обсязі (у народному університеті навчання тривало 3, у державних університетах – 4 роки). Згідно університетської практики, професура і приватдоценти, які вперше займали ті чи інші кафедри (обов'язкові навчальні дисципліни, які завершувалися іспитами) повинні були прочитати вступні лекції перед строкатою аудиторією (викладачі, студенти, представники громадськості). Свій лекторський дебют у К-ПДУУ екстраординарний професор 1 листопада 1918 р. провів з історії української мови (тема лекції, на жаль, не зафіксована), в присутності «запрошеного місцевого громадянства». Приватдоцент Л. Білецький, який також побував на цій лекції, згодом писав, що аудиторія, розрахована на 200 осіб, де І. І. Огієнко читав взагалі першу в історії вишу лекцію, «ломилася від слухачів-студентів і приватних осіб та професорського складу університету. ... В гарній промові, з якою ректор звернувся до студентів, і заохочував їх до наукових студій у всіх ділянках українознавства та інших галузів на добро української культури та українського народу. Ця перша лекція була справжнім тріумфом того єднання професури і студентства в однім гучнім голосі першого викладу в мурах університету. Спостерігаючи те захоплення студентства, те підняття, той настрій, я був глибоко переконаний, що університетська наука в рідній мові без російських традицій в минулому, без тієї боротьби між реакційною професурою, цією бюрократією офіційної нау-

Участь в організації та діяльності...

ки, і прогресивним, ідеалістично настроєним студентством, витворив нову традицію, цілком відмінну від тієї, якою хоріла університетська робота в російських університетах. [...] Другу годину свого викладу проф. Огієнко присвятив уже своїй черговій дисципліні по розкладу».

Оскільки для вивчення історії української мови практично не було навчальної літератури, вчений взявся за підготовку курсу лекцій, який мали намір опублікувати. За тижневиком «Освіта», вже у грудні 1918 р. університетська літографія видрукувала перші 3 лекції з історії української мови професора І.І. Огієнка, а студенти почали розповсюджувати їх у своєму середовищі за кошти. Після закінчення навчального року він видав першу частину курсу лекцій (взагалі у 1919–1920 рр. у виші було опубліковано 25 навчальних посібників). Перешкодою до видання наступної частини стало призначення ректора К-ПДУУ з 5 січня 1919 р. на посаду міністра освіти УНР (із залишенням на посаді керівника вишу) і, як наслідок, переїзд до столиці для роботи в міністерстві й уряді. Щоправда, у весняному семестрі 1918–1919 навчального року професор таки частково викладав свій курс студентам трьох факультетів. Цьому сприяло те, що, поперше, під час роботи уряду і міністерства освіти у Вінниці (лютий – початок березня 1919 р.), І.І. Огієнко не раз навідувався до Кам'янець-Подільського, а згодом 11 березня, за рішенням Ради Народних Міністрів, міністр зі своїм невеликим міністерським штатом розмістився в будинку К-ПДУУ, де пробув до кінця березня. За цей час, доки не довелося відбути до Галичини, він виконував свої ректорські й професорські обов'язки щодо навчання студентів із дорученої дисципліни.

В еміграції опублікований у Кам'янці-Подільському «Вступ до історії української мови» автор увів до більш ґрунтовної праці – «Історії української літературної мови» (Вінніпег, 1949). Власне, з її перших розділів і можна судити про теми лекцій, які І. Огієнко читав у 1918–1920 рр. у К-ПДУУ. Це – розділ I «Постання української мови», де розглядалися питання про праїндоевропейську добу, теорію походження мов, їх поділ на різні групи, праслав'янську мову, постання української мови, про українську землю й український народ, українські племена, територію їх розселення, білоруську та російську мови, обґрунтовував відсутність спільної «руської» мови, відмінність української мови й «раси», викривав царсь-

ку політику «исконного единства руських наречій», доводив необґрунтованість мовних теорій російської школи, переконував що українська мова не є наріччям.

У розділі II аналізуються назви «Русь-Україна Малоросія», в III-му «Мова народна й літературна» увага звернена на народну мову як джерело літературної, мовну базу розвитку літературної мови, вплив говірок на літературну мову та вплив останньої на мову народну.

Невеликі за обсягом розділи IV–XV присвячені початкам української літературної мови як за княжої, так і литовської, польської і московської доби, зменшенню чисельності населення України у XVIII ст., добі відродження (І. Котляревський), Т. Шевченку як творцю української літературної мови, ідеологу і творцю цієї мови П. Кулішу, каменярам української літературної мови (М. Вовчок, А. Свидницький, І. Нечуй-Левицький, О. Білозерська, О. Кониський, М. Кропивницький, М. Коцюбинський, Б. Грінченко та ін.), розвою національної свідомості й літературній мові в Галичині, державному статусу української мови тощо.

Звісно, що сучасні університетські курси з історії української мови більш розлогі і ґрунтовніші, утім не треба забувати, що тоді творився перший національний досвід вивчення цієї дисципліни у вищій школі, який із часом мав бути удосконалений. На жаль, перебіг тодішніх державотворчих подій не залишив для цього часу. Але розпочате було продовжене у більшовицьку добу, коли влада відразу не наважилася ліквідувати попередні здобутки у мовній політиці й освіті.

Про лекційну майстерність І.І. Огієнка один із його слухачів залишив такі рядки: «Особливо імпонували нам лекції самого ректора університету проф. І. Огієнка з української мови. Під його науковою аналізою та цікавою манерою викладів наша мова, така собі звичайна та часами навіть банальна, оживала, на превелике для нас диво, виростала в поважний об'єкт наукового дослідження та аналіз поряд інших братніх (і не дуже братніх) мов слов'янських народів. Цікава порівняла метода розгляду мов, посилання на стародавні санскритські джерела, широке використання етнічних відмінностей, все нам імпонувало і сповняло гордість за той скарб, що маємо та нічого про нього не знали. Гарячими оплесками винагороджувала аудиторія кожного разу цього улюбленого професо-

Участь в організації та діяльності...

ра. У захопленні та піднесеному настрої розходилися ми з такої лекції, якось ніби по-іншому вже вимовляючи, вслухаючись та милоуючись нашим звичайнісіньким буденним словом. Чарівною музикою звучали нам такі ординарні слова, як «будь ласка», «дякую», «красно дякую», «прошу вибачення», «моє поважання...».

У 1919–1920 академічному році вчений не покидав Кам'янець-Подільського (це станеться пізніше), тож викладацьку діяльність проводив за розкладом занять на п'яти факультетах. Щоправда, розгорнути свою наукову і навчально-методичну активність так, як це було у Києві, вченому не вдалося, – цю роботу найбільше стримувало виконання дуже відповідальних посадових обов'язків міністра ісповідань і головноуповноваженого представника РНМ (де-факто, керівника невеликого українського уряду з обмеженими повноваженнями). Була ще й ректорська робота. Доки 11 липня 1920 р. не відбулися евакуація державних установ і від'їзд за Збруч, він зумів опублікувати дві наукові статті, присвячені св. Дмитрію Ростовському і відродженню української церкви, та низку навчальних видань, зокрема: «Вчимося рідної мови. Нариси про мову українську» (2-е вид.), «Український правопис, його історія і закони», «Рідна мова в українській школі» (2-е вид.), «Історична хрестоматія української мови. Зразки нашої мови з найдавніших часів», «Головніші правила українського правопису». Вчений багато працював над словником мови Тараса Шевченка та Івана Котляревського, заповнив багато карток із назвами творів обох діячів. Але довести цю справу до завершення не зумів через розпорошення своїх сил між серйозними державними посадами і роботою в університеті. Крім того, у місті над Смотричем він підготував до друку раніше розпочаті тексти монографій: «Ключ Розуміння Іоанікія Галятовського, українського проповідника XVII віку» (20 авт. арк.), «Небо Новое» Іоанікія Галятовського» (15 авт. арк.), а також брошуру «Брусилівське церковне цехове братство» (4 авт. арк.). Утім, доля цих рукописів сумна. Спішно покидаючи Кам'янець-Подільський 14 листопада 1920 р. і маючи обмежені можливості для вивезення домашньої бібліотеки (нараховувала кілька тисяч томів), у якій знаходилися і підготовлені матеріали для наукових праць, він не зміг вивезти все це в еміграцію. Їхній слід загубився, хоча автор згодом і робив невдалі спроби повернути собі ці рукописи через Українську академію наук.

І. Огієнко розробив дієву концепцію участі К-ПДУУ у державотворчих, культурно-просвітніх процесах України загалом і Подільського регіону зокрема, працював над її реалізацією залежно від державно-політичної ситуації, залучаючи до цього професорсько-викладацьку корпорацію, працівників-управлінців, студентський актив.

Зокрема, колектив вишу на чолі з ректором урочисто відзначив другу річницю І Універсалу Української Центральної Ради. Разом із кількома своїми колегами він взяв участь в роботі Державної наради, яку в Кам'янці-Подільському провели керівники УНР. І. Огієнко підписав звернення до українського народу із закликом підніматися на бій проти денікінської загрози, ініціював ухвалу ради професорів «Звернення до світових держав з протестом проти нищення генералом Денікіним української культури». У пресі викладачі університету друкували матеріали, присвячені самостійній Україні, тим небезпечним процесам, які вона переживала у той важкий час. На базі університету були проведені курси волосних інструкторів-інформаторів для шести повітів Подільської губернії, курси для місцевих православних священиків щодо підготовки до переходу на українську вимову богослужбових текстів. Професори, зокрема й І. Огієнко, читали публічні лекції для робітників, ремісників, державних службовців, військовиків, які розширювали їх світогляд і зміцнювали переконання у необхідності захисту всього українського на військовому й культурному фронтах.

Ректор не цурався громадської роботи, очолив управу Подільської організації Українського Червоного Хреста, дбав про підготовку сестер-жалібниць військового часу, час від часу ревізував стан військових шпиталів, ініціював збір коштів і різних речей на підтримку хворих і поранених козаків Армії УНР (з листопада 1919 р. працівники університету відраховували на ці потреби по 5% зі свого заробітку. Лише у січні 1920 р. вони у такий спосіб зібрали і передали за призначенням 6097 крб. 67 коп.).

Для підвищення авторитету української влади ректор у червні 1919 р. влаштував у своїй квартирі обід на участю перших осіб УНР, які повернулися з Галичини. У товариській і конструктивній обстановці вони обговорили перспективи державного будівництва. А 1 травня 1920 р. тисячі кам'янчан зустрічали і вітали вигуками «Слава!» та квітами на залізничному вокзалі, вулицях,

Участь в організації та діяльності...

перед головним будинком К-ПДУУ і в університетській залі Головного Отамана військ УНР Симона Петлюру. Сценарій зустрічі, яка мала важливе державне значення, розробив І. Огієнко. Тим самим було продемонстровано, що місто продовжує бути надійним чинником морально-психологічної підтримки молодій республіці. А серцевину цієї допомоги становив державний університет на чолі з його ректором.

Почуття патріотизму, яке панувало в К-ПДУУ, забезпечило залучення молоді до різних проектів, які мали національне значення. Це стосувалося, по-перше, створення студентської сотні наприкінці 1918 року, коли народ піднявся на боротьбу проти гетьманського режиму; заходів із надання фізичної допомоги в обороні столиці від наступу більшовицького війська наприкінці січня 1919 р.; по-друге, добровільний вступ юнаків до лав української армії, участь їх у боях проти «червоного» війська, фізичні втрати на фронті, по-третє, добровільна участь найбільш підготовленої частини студентства у забезпеченні роботи українських міністерств під час «кам'янецької доби» Директорії УНР.

Добре знаючи ціну архівним документам для наукових досліджень, І. Огієнко з боєм відгукувався на будь-які повідомлення про нищення архівів в умовах анархії і частой зміни влади в різних регіонах України. Щоб запобігти цьому негативному, руйнівному процесу, ректор 8 серпня 1919 р. направив до Головного управління мистецтв і національної культури, що діяло в структурі Міністерства народної освіти, у якому просив «вжити можливих заходів щодо упорядкування охорони пам'яток старовини». До листа було додано заяву групи вчених-гуманітаріїв університету, у якій пропонувався конкретний план збереження архівної спадщини на території Кам'янця-Подільського. До думки науковців прислухалися, і вже незадовго запрацювала державна Архівна комісія, яка взяла на себе обов'язок навести лад у цій справі. Університет делегував до неї професора П. Клименка. Влада призначила його головою цієї комісії, а також доручила очолити відділ охорони пам'яток старовини того ж міністерства. Їхній діяльності активно сприяв І. Огієнко.

Крім того, ректор зніціював створення університетського архіву на базі «безгоспних» архівних фондів. Він звернувся до громадськості з проханням передавати вищу за збереження матеріа-

ли з історії Української революції. Концентрація тут значної кількості архівних документів, різних мемуарних свідчень врятували їх від загибелі. За участю керівника у виші було створено кабінет (музей) мистецтв, у якому зібрали 3274 предмети, що мали значну художню цінність. Сам Огієнко передав сюди свою нумізматичну колекцію, яка нараховувала 130 монет різних країн світу.

Ректор (міністр) сприяв розвитку освітнього середовища Кам'янця-Подільського. У зв'язку з цим він підтримував проекти, започатковані місцевими діячами, зокрема щодо відкриття тут чотирирічних українських курсів для дорослих з правами для учнів середніх шкіл. Після їх закінчення випускники могли вступати до українського університету для отримання вищої освіти, більш активної участі у національному відродженні батьківщини. Директором певний час працював І. Огієнко. Він домігся перейменування курсів на «Першу українську гімназію для дорослих» (згодом вона стала іменуватися університетською гімназією для дорослих), залучив до навчальної роботи у ній 6 професорів, приватдоцентів і асистентів К-ПДУУ, які значно підсилили педагогічний потенціал закладу середньої освіти і надавали послуги для більш як 100 учнів. А ще ректор добився для гімназії державних прав, передусім фінансування з кошторису УНР, був її почесним директором. У 1920 р. частина випускників цього навчального закладу поповнила контингент першокурсників університету.

Працюючи міністром освіти, І. Огієнко допоміг заснуванню при К-ПДУУ дворічних педагогічних курсів із підготовки фахівців для вищих початкових шкіл, у яких регіон мав велику потребу. До викладацької роботи з числа професорсько-викладацької корпорації університету було залучено 3 професорів, 9 приват-доцентів і 2 асистентів. І в цьому випадку керівник освітнього відомства посприяв переведенню курсів на державне утримання.

Восени 1919 р. ректор підтримав міністерський проект про відкриття при К-ПДУУ однорічних курсів для підготовки педагогів для української середньої школи. Утім через зміну стратегічної ситуації цей задум виявився незавершеним, хоча відповідні підготовчі заходи і були проведені.

Коли 1 листопада 1919 р. у Кам'янці-Подільському відкрився народний український університет, який мав науково-популярний і просвітний характер, К-ПДУУ допоміг йому своїми лекторами.

Участь в організації та діяльності...

Ректор не перешкоджав науковцям працювати за сумісництвом у закладі, який користувався популярністю серед малоосвічених груп населення. Через відсутність своєї інформаційної бази, слухачам народного університету було дозволено користуватися бібліотечним фондом держуніверситету і працювати у читальні. Так тривало до того часу, доки керівник вишу не виїхав з Кам'янець-Подільського влітку 1920 р.

* * *

У київський період життя і діяльності І. Огієнко не посідав високих управлінських посад, тож до його призначення спочатку в.о. ректора, а згодом і повноцінним керівником університету важко було судити про те, наскільки він справиться з новими обов'язками. І все ж, перш ніж 22 травня 1918 р. за нього, як відповідального за відкриття вишу на Поділлі, проголосували члени ради лекторів КНУУ, його знали в українських колах столиці як справедливу, відповідальну, рішучу і наполегливу людину, з гострим відчуттям приналежності до національної спільноти, яка вміє працювати в колективі.

Відомий подільський громадський діяч В. Приходько відзначав у Огієнка як «виключну діловитість і працьовитість», «пунктуальність», «робочу дисципліну», так і «тяжкенькість» (часом говорить прикrostі). Тим, хто не виконував його доручень по університетській комісії він злегенька й делікатно, але досить в'їдливо докоряв: «А я ж вас ласкаво просив, та ласкаво просив невідмінно це зробити, й Ви ж обіцяли... Та як же ж буде?»

У дорученій йому Українською державою ректорській справі не бачив дрібниць – усі питання, пов'язані з виконанням посадових обов'язків, були для нього важливими. Як згадує О. Пащенко, напередодні відкриття вишу «Ректор Університету мав багато клопоту, – треба було спорядити акти й документи на даровані землі, будинки, прийняти все майно, скласти інвентаря всьому; виселить мешканців Технічної Школи з університетських будинків, що не хотіли виступати, хоч їм Миська Управа відвела інші мешкання, або обов'язувалася платити грішми. Треба було скласти кошториси на перебудови, добудови, пристосування будинків до потреб Університету... Моделі меблі, гатунок матеріалів, ціни, фарбування й усякі дрібниці – все це [він] ... не опускав без своєї апробати».

Опановуючи найвищу керівну посаду в К-ПДУУ, Іван Огієнко чудово розумів, що заклад добре справлятиметься з покладеними на нього завданнями при умові, що перша особа в колективі буде задавати високу робочу тональність, слугуватиме прикладом культурності і добросовісного виконання покладених на нього обов'язків. До підлеглих і осіб, з якими листувався, звертався не інакше як «ласкаво прошу». Неухильно дотримувався трудової дисципліни, постійно демонстрував такі риси, як обов'язковість, конкретність, діловитість, зацікавленість. Намагався просувати справи якомога швидше. Нагадував працівникам про доручення, які йшли від колегіальних дорадчих органів – ради професорів й правління університету. У цьому дехто бачив дріб'язковість, намагання опікуватися всім, утім, як наголошувала С. Русова, вказані недоліки, а також певну амбітність, треба Огієнкові вибачити, оскільки він надзвичайно працездатний, повністю відданий українським справам, які захищав до останньої хвилини.

Іванові Огієнку вдалося створити в колективі загалом сприятливий морально-психологічний клімат; цікавився життям не тільки професорсько-викладацького складу, а й рядових управлінців, демонструючи, за їх спогадами, «лагідність», «спокійну вдачу», «тактовність». Його любили і поважали представники різних професійних груп, студенти за доступність, готовність допомогти, підтримку. Щоправда, окремі представники молоді викладацької генерації іноді критикували свого керівника. Старші ж відзначали, що Огієнко має великі заслуги у заснуванні університету, є гарним організатором і керівником, сприяє тому, що громадськість високо цінує діяльність українського вишу в Кам'янці-Подільському. Свідченням високого авторитету ректора стала майже однотайна підтримка його радою професорів, де у травні 1920 р. він переобирався на посаду.

Окремі дослідники вважають, що ректор І. Огієнко поєднував демократичність із авторитарністю, тобто з антидемократичністю. На нашу думку, тут треба вести мову про інше – поєднання участі колективу у вирішенні важливих університетських питань із юридично встановленою єдиноначальністю. Не можемо погодитися і з тим, що за навчально-виховним процесом у виші існував жорсткий контроль. Насправді його не було, бо, як свідчать факти, студенти, що навчалися у другу половину дня, скаржилися

Участь в організації та діяльності...

керівництву на те, що після скорочення тривалості занять до 50 хв., викликаного польською комендантською годиною, викладачі перебирали час і нерідко ті, хто значилися в розкладі останніми, мали на свої лекції усього по 30 хв. Для критичних побажань студентів у читальному залі університетської бібліотеки завели відповідну книгу. З ними час від часу знайомився І. Огієнко, водночас даючи доручення для усунення недоліків, виявлених читачами.

На критику, в разі її конструктивності, реагував спокійно, виважено, по-діловому. Не застосовував адміністративного тиску. Різні прохання і пропозиції розглядав невідкладно, намагаючись їх задовольнити, особливо це стосувалося фінансових проблем, які перешкоджали молоді навчатися. Студенти були за це вдячні. Один із них згадував: «За ректором вічно увивався рій студентів, коли легкою, молодю ходюю, з завжди привітним лицем він не йшов, а літав по коридорах. Коло дверей його кабінету завжди стояло декілька студентів, дочікуючись своєї черги, по найрізноманітні[ш]их, іноді зовсім дрібних і докучливих справах. ... І треба було бачити, з яким терпінням і батьківською любов'ю він говорив і поводився зо студентами, коли вони з відкритою душею, мов рідні діти, приходили до нього».

* * *

Непередбачуваний перебіг польсько-українсько-радянської війни влітку – восени 1920 р. призвів до того, що вже у липні Іван Огієнко змушений був разом з урядом відбути до Східної Галичини, тривалий час перебував у Станіславі, а потім у невеличкому місті Тарнів, подалі від фронту. Доля була вкрай складною, виснажливою і непередбачуваною. У 20-х числах вересня уряд повернувся до Станіслава, де працював до кінця жовтня. І. Огієнко хвилювався за свою сім'ю, яка залишилася у Кам'янці-Подільському, адже дружина Домініка Данилівна була при надії. Напередодні другої річниці відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету він, передчуваючи, що керівна праця незабаром може завершитися через незалежні від нього причини, направив колективу свою святкову телеграму, в якій наголосив, що з університетом він «душею своєю навіки зв'язаний». А ввечері 7 листопада він раніше, ніж уряд, на короткий час повернувся до міста, але

вже через тиждень, 14 листопада, разом з сім'єю і деяким майном виїхав на двох університетських підводах до Галичини.

Проживаючи на чужині, вчений докладав великих зусиль для поширення української науки, культури в середовищі емігрантів, зарубіжних українців. Значну увагу він приділяв створенню низки мемуарних і популярних праць з історії становлення і діяльності К-ПДУУ. Заснувавши 1935 року у Варшаві науково-літературний часопис «Наша культура», він хотів, щоб це видання потрапляло у кожную українську родину, бібліотеку, різні товариства й громадські організації, несло правду, зокрема, про одне із найбільших культурних досягнень часів Української революції 1917–1921 рр. – університет у Кам'янці-Подільському, який, на його думку, не мав права залишатися поза історичною пам'яттю української нації. У 5-й книзі місячника І. Огієнко вмістив звернення такого змісту: «Кам'янець-Подільський Державний Український Університет. Сердечно просимо присилати нам різні матеріали для історії заснування й життя цього Університету: фотографії, газетні статті, спогади і т. п. Повідомте, у кого такі матеріали є. Просимо всіх професорів, доцентів і асистентів, а також всіх урядовців К.-П.Д.У.У. прислати нам свої фотографії й біографію». Навесні 1935 р. редактор і видавець «Нашої культури» звернувся до Л. Білецького, професора українського права в галузі дослідження старовинних пам'яток Українського вільного університету в Празі, з проханням домовитися зі своїм колегою приватдоцентом В. Приходьком про розміщення у місячнику підготовлених ним спогадів про заснування університету в Кам'янці-Подільському. Цей крок увінчався успіхом, і вже 21 червня 1935 р. редактор писав автору: «Сердечно Вам дякую й прошу поспішити з присилкою [матеріалу]». Отримавши рукопис, І. Огієнко зайнявся підготовкою його до друку, листувався з В. Приходьком щодо окремих фактів, зафіксованих у тексті. Зокрема, в одному з листів редактор зробив автору кілька пояснень щодо тексту спогадів: «Відповідаю найперше в справі Ваших споминів. Прокопович [міністр освіти УНР в період з 24 березня по 27 квітня 1918 р. – Авт.] не може ображатися, бо делегація (коли вона була; по-моєму приїжджав тільки К. Солуха на якийсь з'їзд) не була в Міністра, а тільки в Ф. Сушицького [директор департаменту вищої і середньої школи Міністерства народної освіти УНР. – Авт.] і тільки пізніше ми його вговорили... Про гетьмана поли-

Участь в організації та діяльності...

шене все суттєве, зайве опущене виключно за браком місця. Ви те подасте у своїх інших споминах, бо воно не пасувало до Кам'янецького Університету. Взагалі ж я Вам нічого не виправляю, крім мови. Одна була виправка про Міністерство – бо вона явно помилкова». Порівнюючи опублікований текст з авторським, дослідник В. Адамський встановив, що він зазнав незначного скорочення за рахунок вилучення кількох фрагментів, які, на думку редактора, мали політичне забарвлення і негативно характеризували гетьманську адміністрацію (І. Огієнко вважав, що національна ідея і справа повинні об'єднувати, а не, навпаки, роз'єднувати українську еміграцію, незалежно від її політичної орієнтації і державницьких уподобань).

Спогади «Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі» друкувалися частинами, з ілюстраціями впродовж 1935–1936 рр., а після того вийшли окремою брошурою. На 60 сторінках В. Приходько детально розповів про задум українських діячів відкрити виш в адміністративному центрі Поділля, про послідовні дії із налагодження взаєморозуміння у цьому питанні з міністерськими працівниками, зусилля міської думи, земських органів і університетської комісії міста з підготовки умов для заснування вишу, нарешті, проведення пишного свята його відкриття.

3 травня по жовтень 1936 р. «Наша культура» видрукувала ще одні спогади, присвячені цьому закладу вищої освіти – «Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету», підготовлені відомою діячкою О. Пащенко.

Ці матеріали, як і попередні, вміло структуровані, містять цікавий, часто унікальний матеріал про народження ідеї відкриття університету, діяльність з її реалізації місцевої «Просвіти», інспекційний приїзд до Кам'янця-Подільського комісії із Києва з метою з'ясувати можливості міста розмістити у себе виш, роль І. Огієнка у просуванні університетського проекту в столиці, заходи із підготовки приміщень до навчальної і наукової праці, проведення свята відкриття та початок діяльності закладу, студентський контингент, університетські бібліотеку, город, їдальню й інтернат для молоді, а також структури, які діяли при К-ПДУУ – гімназію для дорослих і курси українознавства. Тобто, діячка порушила велике коло питань.

Про різні аспекти діяльності університету йдеться у менших за обсягом спогадах, залишених працівниками вишу. Так, 1936 р. І. Огієнко розмістив у третій і четвертій книгах «Нашої культури»

невеличкі матеріали лікарського помічника і скарбника університету Ю. Гудзія «З життя Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету». Крім біографічної складової, автор, який до того ознайомився із спогадами попередників та намагався не повторюватися, зафіксував цікавий матеріал про ректора І. Огієнка, зусилля працівників вишу у справі забезпечення його життєдіяльності, зокрема щодо доставки потягом закупленої в столиці і отриманої в подарунок літератури для університетської бібліотеки, про видавничу діяльність, основний зміст спілчанського часопису «Наше життя» (ч.1-3), вплив радянського режиму на зміну порядків в університеті тощо.

У 11-й книзі «Нашої культури» за 1936 р. І. Огієнко розмістив невеличкі спогади «Найкращі хвилини мого життя», підготовлені колишнім молодшим асистентом кафедри зоології К-ПДУУ Леонідом Бачинським, який також опинився в еміграції і проживав у Перемишлі. Автор стисло розповів про свою працю на сільсько-господарському, а згодом фізико-математичному факультетах, віддав належне своїм старшим колегам, але найбільше – очільнику вишу І. Огієнку, який, за його твердженням, «вмів сам робити й змусити інших робити, а зроблене перевірити ... Ця особа викликала у мене подив своєю працьовитістю, солідністю й організаційними здібностями в кожній ділянці».

І. Огієнко вдалося залучити до автури «Нашої культури» екс-гетьмана Павла Скоропадського, який проживав у Німеччині й працював, зокрема, над спогадами про свою діяльність в Україні. Його матеріал «Українська культурна праця за гетьманщини 1918-го року», вміщений у 4-й книзі за 1936 р., був широкоплановим і спеціально не стосувався університетського будівництва. Утім тут згадувалося про заснування Кам'янець-Подільського українського університету – одного із двох державних вишів, відкритих за гетьманату, про ректора І. Огієнка.

Редактор і видавець «Нашої культури» опублікував на сторінках місячника і свою працю-спогад «Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва», яка друкувалася з продовженням у семи книгах, що виходили у 1935–1936 рр. Автор повідомив основні моменти, зокрема своєї організаторської і ректорської праці, навіть чимало фактів із життя улюбленого вишу. Щоправда, він припустився низки несуттєвих неточностей, які проте не знижують вар-

Участь в організації та діяльності...

тості його цікавих спогадів, зроблених у тезовій формі. Окремі згадки і факти про К-ПДУУ І. Огієнко умістив у працях: «Урочистий в'їзд С. Петлюри до Кам'янця-Подільського 1-го травня 1920 р. Уривок споминів», «Раз добром налите серце. Світлій пам'яті Д.Д. Огієнкової. (Замість вінка надмогильного)» і «Світлій пам'яті Івана Липи».

Тож Огієнко-емігрант здійснював велику роботу з популяризації історії Кам'янець-Подільського державного українського університету. Тим самим колишній ректор намагався зафіксувати для сучасників і наступних поколінь не стільки власний слід у цій важливій національній справі, скільки не допустити зникнення з історичної пам'яті українців ліквідованого більшовицьким режимом одного із величних і переможних результатів національно-культурного відродження 1917–1920 рр. Це також було своєрідною відповіддю на політику правлячих кіл УСРР піддати забуттю все те позитивне, що було пов'язано з існуванням Української державності, зокрема й К-ПДУУ, діяльність якого відверто спотворювалася чи замовчувалася існуючою владою, а майже десяток колишніх професорів і доцентів стали на батьківщині жертвами незаконних сталінських репресій.

Сьогодні ці спогади, як і низка інших, є важливим і незамінним джерелом у дослідженні історичного шляху Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, особливо цінні напередодні 100-річного ювілею його відкриття.

* * *

У дуже складні, важкі і доленосні для становлення молоді української нації 1918–1920 рр. І. Огієнкові, патріоту, активному діячеві національно-освітнього життя і молодому науковцеві, волею обставин довелося стати одним із організаторів і керівником Кам'янець-Подільського державного українського університету – самобутнього, добре відомого осередку національної вищої освіти і науки, який залишив в історії України яскравий і повчальний слід. Цим закладом пишалися лідери держави і багато активних учасників тодішнього українського відродження, простих громадян, які бачили в цьому виші вияв руху країни до вищої національної культури, намагання увійти через неї до кола розвинутих європейських народів. Такий вражаючий результат став можли-

вий, зокрема, завдяки величезній організаторській і керівній діяльності Івана Огієнка, яка охоплювала багато напрямів, спрямованих на всі найважливіші сегменти творення і функціонування національної державної вищої школи – першої на Поділлі і другої в Україні. Усі вони були по-своєму важливі, значимі, доповнювали один одного, часто перепліталися, засвідчуючи про неабиякі здібності керівника, не відкидаючи і не применшуючи при цьому значення різних державних і громадських структур, а також трудового колективу. Керівник виробив складну, раціональну, гнучку і дієву модель управління навчальним закладом, яка зберігає актуальність і нині. У результаті очолюваний І. Огієнком університет увібрив кращі риси своїх попередників в Україні, мав задовільну як на ті часи матеріально-технічну і навчально-лабораторну базу, різноманітне інформаційне забезпечення, реально став національною школою, що задовольняла потреби молоді в україномовній освіті відповідно до тодішніх державних стандартів, відіграв роль визнаного осередку наукового життя і українського книгодрукування, активного чинника формування національної свідомості, підтримки державотворчих процесів, прямого і опосередкованого творення різних закладів української освіти.

У центрі уваги керівника завжди була людина – викладач, студент, простий працівник. До усіх ставився толерантно, шанобливо. Дбав про поліпшення у складних кризових умовах їхніх матеріальних статків, без чого не міг повноцінно існувати університет, через різні державні і самоврядні важелі добивався підвищення розмірів окладів і стипендій, виплату одноразової допомоги, сприяв фінансуванню студентської їдальні, сприяв такому порядку роботи вишу, який не перешкоджав заробіткам молоді поза університетом з метою виживання.

Стиль керівництва «трудоголіка» Івана Огієнка був демократичний, колективістський, сприяв залученню до вирішення назрілих питань управлінських органів вишу, був націлений на пошук оптимальних шляхів вирішення тих чи інших проблем. Ректор працював над створенням сприятливого морально-психологічного клімату в колективі, що позитивно позначалося на внутрішньому житті вишу. Дбав про відкритість закладу, залучення його до активної участі у державних і громадських справах.

Найбільш цінні уроки Івана Огієнка – це глибока, істинна любов до своєї країни, народу, його мови, культури, церкви й історії, а ще повсякчасна потреба бути українцями, патріотами, щоденно, самовіддано й наполегливо трудитися в ім'я України, її стабільного державного, економічного і культурного майбутнього, у якому обов'язково розкриється невичерпний творчий потенціал нації, що піднесе її до цивілізованого, заможного життя, процвітання і визнання в усьому світі.

Примітки:

1. Білецький Л.Т. Мої спомини (1917–1926 рр.) / підгот. тексту, вст. стаття та імен. покажч. В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006», 2013. 239 с.
2. Дічек Н.П. Огієнко Іван Іванович // Українська педагогіка в персоналіях: у 2-х кн.: навч. посіб. / за ред. О.В. Сухомлинської. Київ: Либідь, 2005. Кн. 2. С. 401-409.
3. Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. 632 с.
4. Завальнюк О. М., Копилов А. О. Дітище Івана Огієнка // Дивокрай: наук.-краєзн. альманах. Хмельницький, 1995. Вип. 1. С. 82-89.
5. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.) : монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 644 с.
6. Іван Огієнко – організатор, керівник і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.). Документи. Матеріали, Світлина. Хроніка діяльності / уклад. і автори статті С. А. Копилов і О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. 384 с.
7. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1921). Ювілейні спогади / упоряд. та автор передм. В.Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2015. 359 с.
8. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1921 рр.) в документах і матеріалах / уклад. і автори статті С.А. Копилов і О.М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. 848 с.
9. Копилов А. Професор І. І. Огієнко – ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету // Тези доп. наук.-теорет. конф. «Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження). Кам'янець-Подільський, 1992. С. 3-7.

10. Копилов С. А., Завальнюк О. М. Основні напрямки огієнкознавчих студій істориків в Україні (1990-ті рр.) // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. зб. Серія історична. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2016. Вип. 13. С. 5-23.
11. Ляхоцький В. Діяльніть І. І. Огієнка по формуванню національних університетів // Студії з архівної справи та документознавства. Київ: Укр. ін.-т арх. справи і документознавства, 1995. Т. 5. С. 157-163.
12. Ляхоцький В. Невідомі документи про життя Івана Огієнка (на матеріалах фонду Українського Державного Університету у м. Кам'янці-Подільському) // Студії з архівної справи та документознавства. Київ: Укр. ін.-т арх. справи і документознавства, 1996. № 4. С. 107-114.
13. Ляхоцький В. Ректор Іван Огієнко і бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету // Пам'ятки України: історія та культура. Київ, 2000. № 3-4. С. 70-74.
14. Марушкевич А. А. Актуальні проблеми науково-педагогічної спадщини Івана Огієнка. (Цикл лекцій): навч. посіб. з педагогіки. Полтава: Вид-во «АСМІ», 2005. 312 с.
15. Романько І. І. Роль Івана Огієнка в становленні національної вищої освіти (1917–1920 рр.) // Наук. записки / Кіровоград. держ. пед. ун. ім. Володимира Винниченка. Серія: іст. науки. Кіровоград: Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка, 2010. Вип. 13. С. 121-130.

ОСВІТЯНСЬКА СПІВПРАЦЯ В. ПЕТРА ТА І. ОГІЄНКА У КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1918–1920 рр.)*

Внесок І. Огієнка в піднесення української національної школи, посилення її значення в духовному житті народу, вироблення стабільної державної політики в галузі народної освіти доби визвольних змагань сьогодні є незаперечним. Проте ці здобутки були б неможливими без підтримки центральних державних інституцій, наукової і культурної інтелігенції й загалу українських освітян. Чимало зусиль для становлення Кам'янець-Подільського державного українського університету (КПДУУ) докладав серед інших професор В'ячеслав Іванович Петр (1848–1923), освітянська співпраця якого з І. Огієнком заслуговує на увагу.

Запрошення І. Огієнком до викладацької діяльності у створюваному навчальному закладі одного з провідних професорів Ніжинського історико-філологічного інституту, доктора грецької філології, 70-річного В. Петра, зважаючи на сталі традиції російських університетів, навряд чи було випадковістю. Чех за походженням, він у 1871 р. після закінчення Празького університету приїхав до Петербурга, де закінчив Слов'янський учительський інститут. Працював учителем давніх мов в гімназіях Києва і Одеси. У середині 70-х років був відомий українській та російській громадськості як автор музики «Слов'янського маршу» (на твір Г. Аристова), котрий було написано під впливом повідомлень із Балканського півострова. Пройнятий глибоким співчуттям до національно-визвольного руху південних слов'ян і усвідомленням моральної необхідності подати їм допомогу, цей музичний твір викликав широкий відгомін в слов'янському світі.

У 1882–1884 рр. магістр римської словесності В. Петр викладав латинську і грецьку мови у Кам'янець-Подільській гімназії, деякий час виконував обов'язки інспектора гімназії. У 1884 р. в місті над Смотричем в «Русской типографии» М. Глика була видрукувана збірка його наукових праць «Три статті із слов'янознавства». З 1885 по 1904 р. був директором 5-ї (Печерської) гімназії м. Києва, з

* Друкується за: С.А. Копилов. Освітянська співпраця В. Петра та І. Огієнка у Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918–1920 рр.) // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: наук. доп. Другої всеукр. наук.-теорет. конф. (18–19 лют. 1997 р.). До 115-річчя 22 від дня народження. Кам'янець-Подільський; Київ: Всеукр. т-во Івана Огієнка, 1997. С. 100–102.

1900 р. – доктор грецької філології. В. Петр був членом кількох наукових товариств. Після залишення директорської посади викладав чеську й класичні мови в університеті Св. Володимира та історико-філологічному інституті ім. кн. Безбородька в Ніжині. Саме в ці роки, цілком імовірно, відбулося знайомство професора В. Петра і студента, а згодом професорського стипендіата І. Огієнка.

Улітку 1918 р. професор В. Петр відразу прийняв пропозицію зайняти вакантну професорську посаду у щойно заснованому КПДУУ і погодився на переїзд до Кам'янець. Із початком занять на історико-філологічному факультеті восени 1918 р. він приступив до викладання класичної філології. У відомості про зарплату на листопад 1918 р. йому було нараховано 1000 крб., І. Огієнку 1166 крб. 67 коп.¹ Проте офіційне переведення ніжинського професора на кафедру грецької словесності КПДУУ з 17 серпня 1918 р. було оформлено ректором університету й міністром освіти УНР І. Огієнком лише в квітні наступного року².

Досвідчений професор фактично самотужки забезпечував викладання усіх навчальних дисциплін по цій кафедрі. Він читав лекції з історії грецької літератури, античної ритміки й метрики грецького автора Аристофана, вів семінари з грецької та латинської мов. У окремі навчальні семестри він викладав історію музики³. Досконале володіння навчальним матеріалом відразу забезпечили йому авторитет серед молодших колег-професорів і приват-доцентів, пошану студентства. З теплотою згадує «старенького професора В. Петра» у своїх спогадах Д. Дорошенко⁴. Визнанням наукових заслуг і багаторічної діяльності на ниві вищого шкільництва стало затвердження Вячеслава Івановича заслуженим професором університету.

Не просто розвивались взаємини між ректором КПДУУ та його колишнім учителем. Крім 34-річної різниці у віці, світоглядної позиції, давались взнаки відмінності поглядів на політичні процеси, що відбувались в Україні. А втім, спільність життєвих пріоритетів І. Огієнка і В. Петра – наукова і викладацька діяльність, відданість освітянській справі, – сприяли подоланню тертя у взаєминах між ними. Ректор позитивно розв'язував клопотання заслуженого професора і Ради історико-філологічного факультету відрядити його влітку 1919 р. до Ніжина для продовження наукової роботи в книгозбірні місцевого інституту. А на початку серпня І. Огієнко

Участь в організації та діяльності...

підтримав прохання В. Петра і порушив клопотання перед Радою професорів, щоб видати йому випускного квитка для поїздки за кордон з метою придбання наукової літератури, якої бракувало в університетській бібліотеці⁵.

Проте залишаючись поза політичними пристрастями, що вивували в Україні, В. Петр не завжди розумівся в перебудовних процесах, які відбувалися навколо й дестабілізували нормальну роботу навчального закладу. Внутрішні негаразди університетського життя та погіршення матеріального становища професорсько-викладацького складу пов'язувались, як правило, із прорахунками керівництва вузу і вкрай загострили взаємини між І. Огієнком та окремими викладачами, серед яких був також професор В. Петр. На ці негаразди всередині професорської корпорації звертав увагу громадськості ще в 1920 р. приват-доцент університету М.Драй-Хмара⁶. Це й, крім того, погіршення наприкінці 1920 р. стану здоров'я, зумовили рішення заслуженого професора КПДУ залишити викладацьку діяльність у навчальному закладі.

Отже, розбудова національної освіти й становлення вищого шкільництва в УНР, які відбувались за активної участі української держави, її керманичів, наукової і педагогічної інтелігенції, були надзвичайно складним і неоднозначним процесом. Незважаючи на дослідження цієї проблеми в останні роки, все ж вона потребує подальшого докладного вивчення із залученням нових джерел та матеріалів зарубіжних архівів.

Примітки:

1. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). Ф.582. Оп.2. Спр.48. Арк.26.
2. Вісник Української народної республіки. 1919. 1 серпня.
3. ДАХО. Ф.Р.302. Оп.1. Спр.50. Арк.80; Ф.582. Оп.1. Спр.39. Арк.1(зв)-2.
4. Див.: *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. Вид. 2-е. Мюнхен, 1969. С.416.
5. ДАХО. Ф.582. Оп.1. Спр.39. Арк.1(зв)-2, 10.
6. Див.: *Драй-Хмара.* Кам'янець-Подільський Університет за останній рік свого існування // Листок. Присвячується другим роковинам Кам'янецького Державного Українського Університету.

ПРОФЕСОР ІВАН ОГІЄНКО – ПЕРШИЙ РЕКТОР КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1918–1920 РР.)*

Узагальнено результати попередніх досліджень цих авторів про управлінську діяльність першого ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету у 1918–1920 рр. І.І. Огієнка. У статті комплексно висвітлено організаторську роботу молодого керівника, яка стосується таких напрямів, як підготовка заходів із заснування вишу у губернському центрі Поділля, вироблення під університетський проект відповідної нормативно-правової бази, кадрове забезпечення підготовки фахівців, формування і зростання студентського контингенту, збільшення кількості навчальних спеціальностей, створення і розвиток інформаційної та навчально-методичної бази, організація і вдосконалення навчального процесу, налагодження науково-дослідної і видавничої роботи, підтримка державотворчих процесів і просвітницької сфери, захист культурно-історичної спадщини українського народу, організація матеріальної допомоги учасникам навчального процесу і технічним працівникам. Розкрито питання про ріст якісних характеристик ректора, набуття демократичного стилю керівництва, а також його внесок у відкриття у місті і забезпечення умов роботи навчальних закладів різних типів та створення і розвиток матеріально-технічної бази університету.

Ключові слова: Іван Огієнко, Кам'янець-Подільський державний український університет, закони, професорсько-викладацька корпорація, студентство, навчальний процес, наукове життя, громадська діяльність, матеріально-технічна база.

Видатну роль у процесі заснування і функціонування Кам'янець-Подільського державного українського університету відіграв великий українець, представник київської української наукової еліти, екстраординарний професор, мовознавець, історик української культури, невтомний працівник на ниві національного відродження Іван Іванович Огієнко. Його самовідданість українській справі, зразкове служіння Батьківщині, багатогранна і цілеспрямована управлінська діяльність заслуговує на пильну увагу сучасників і врахування при підготовці і підвищенні кваліфікації керівників вищих шкіл в незалежній Україні.

* Друкується за: Копилов С.А., Завальнюк О.М. Професор Іван Огієнко – перший ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута»», 2018. Т. 25: До 100-річчя від заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. С. 268-288.

Участь в організації та діяльності...

Він народився 2(14) січня 1882 р. у бідній, багатодітній селянській родині, що мешкала у містечку Брусилів Радомишльського повіту Київської губернії. Батко помер рано. Його замінила матір, «найкращу пам'ять про яку заховав на все своє життя» і якій присвятив своє оповідання «Обмана».

Дуже любив читати. Рано почав віршувати. Першу освіту здобув у Брусилівській сільській двокласній школі. «Учився дуже добре, за що на нього було звернуто увагу і зроблено заходи, аби свою освіту продовжував далі»¹. 1896 року 14-літній Іван разом з мамою направився пішки до Києва, де успішно склав іспити до першого класу військово-фельдшерської школи. Займався дописами до преси. У 15-річному віці опублікував краєзнавчу замітку про життя селян Брусилова. У 1900 р. закінчив навчання і почав працювати у Київському військовому шпиталі. Відчуваючи пробудження національної свідомості, вирішив стати студентом університету св. Володимира, а потім вибрати відповідне місце в суспільній ієрархії.

Не маючи освіти, яка давала право на вступ до вишу, вирішив скласти екстерном іспити за курс середньої школи в Острозькій гімназії. Для цього брав платні уроки у репетитора. У 1903 р. склав успішно іспити і отримав атестат, вступив на медичний факультет університету св. Володимира, куди його спрямували відповідно до раніш отриманого фаху, а потім, за сприяння декана, перевівся на історико-філологічний. Наступного року його відрахували з вишу через несплату коштів за право навчання. Утім велике бажання вчитися і сприяння його наставників сприяли відновленню статусу студента, а виборення Кирило-Мефодіївської стипендії зняло потребу вносити щомісячну плату на рахунок університету².

Виявляв зацікавленість українознавчими проблемами, готував ґрунтовні наукові розвідки, які оголошував на семінарі у професора В.П. Перетця. З 1905 р. співпрацює з україномовною пресою. Публікує наукові праці. 1909 р. закінчив університетський курс з дипломом I-го ступеня. Виконав кандидатську роботу «"Ключ розуміння" Іоанікія Галятовського», після чого був рекомендований до зарахування професорським стипендіатом. Однак це питання вирішилося не відразу через характеристику, яку професор Т.Д. Флоринський подав на випускника І.І. Огієнка попечителеві Київської шкільної округи. На захист молодого вченого публічно виступили відомі українські діячі, чимало впливових

людей. Доки вирішення цього питання «зависло», працював в різних приватних середніх школах Києва.

Нарешті у січні 1910 р. його затвердили професорським стипендіатом по кафедрі російської мови і літератури університету св. Володимира. Але це повідомлення отримав лише у березні. Науковим керівником було призначено професора В.П. Перетця. Згадуючи у 1930-х рр. про ту перипетію, І.І. Огієнко помилково заявить, що його науковою спеціальністю була «російська й українська мова й література»³. У 1910–1912 рр. паралельно навчається на Вищих педагогічних курсах, розвиваючи свій науковий світогляд. Київський цензор С.М. Щоголев у 1912 р. у праці, присвяченій українському сепаратизму, назвав молодого вченого «патентованим українцем», талановитим учнем професора В.П. Перетця, який намагався розвинути свою українізаторську діяльність⁴. Особливо непокоїло царського наглядча за друкованим словом українофільські публікації І.І. Огієнка в газеті «Рада» під заголовком «Вчімося рідної мови». Утім репресивних наслідків щодо вченого не було: його піддав критиці горезвісний «Киевлянин».

У квітні 1915 р. склав магістерські іспити, прочитав дві вступних лекції і отримав право працювати в університеті приватдоцентом. Утім, через евакуацію майже усіх факультетів, крім медичного, до Саратова, розпочати викладацьку роботу зміг лише восени 1916 року, коли евакуйована частина університету повернулася до Києва (викладав курс «Історія східно-слов'янського наголосу»). До тих пір викладав російську мову на літніх повітових курсах для вчителів вищих початкових шкіл у Радомишлі, успішно працював над відкриттям у Брусиліві вищої початкової школи, формуванням її педагогічного колективу і належним оснащенням, за що отримав звання почесного попечителя цього осередку освіти. Крім того, обійняв посаду вчителя російської мови у шостій Київській державній чоловічій гімназії, увійшов до правління споживчої кооперації на Лук'янівці, що у Києві, де посів місце секретаря⁵. Продовжував працювати у кількох громадських об'єднаннях – київській «Просвіті», Науковому товаристві ім. Т. Шевченка у Львові, Товаристві Нестора-літописця і Українському науковому товаристві у Києві, Товаристві любителів давньої писемності у Петрограді, був одним із редакторів «Записок Українського Наукового Товариства у Києві».

Участь в організації та діяльності...

Лютнева революція, яка суттєво вплинула на становище поневолених народів в Росії, скасувала низку попередніх царських заборон, зокрема на рідне слово і національно-патріотичну тематику. І.І. Огієнко брав участь у різних українських заходах, де лунала рідна мова і обговорювалися перспективи українців, причому не лише у Києві. У квітні його запросили в Радомишль і виступити з лекцією перед членами місцевої спілки народних учителів про українство, його вікову боротьбу і потребу вивчення історії України⁶. У національному відродженні вчений посідав усе більш вагоме місце. Зокрема, підготував і видав для учительства працю «Рідна мова в українській школі». У ній він переконував: «Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування. Мова – душа кожної національності, її святощі, її скарб. І поки житве мова – житиме й народ як національність. Не стане мови – не стане й національності, і вона розпорошиться поміж дужчим народом... Ми повинні більше знати свою мову, бо завше в силі того знання і сила національного руху, сила національного самоусвідомлення»⁷. Ці слова посилювали активність українців.

Тоді ж вийшла з друку ще одна невеличка праця І.І. Огієнка, присвячена відродженню і потребі якомога більшого поширення рідної мови. У ній акцент зроблено на опануванні її у різних верствах суспільства. Сподіваючись на загальне вивчення української мови, передусім у державних і громадських школах, він склав програму її викладання, а також покажчик відповідної літератури, додав до них історію і закон українського правопису, а також орфографічний словник⁸.

Першу відозву Центральної Ради «До українського народу» від 9 березня 1917 р., в якій йшлося, зокрема, про «заведення рідної мови по всіх школах, од нижчих до вищих...»⁹, він сприйняв як початок довгоочікуваного відродження національної освіти, як керівництво до дії, і вже у квітні розпочав виклади курсу історії української мови студентам історико-філлогічного факультету університету св. Володимира власне українською мовою, щоправда, без отримання на те офіційного дозволу від свого керівництва. Такий же крок зробив професор-українець І.В. Шаровольський. Проте, більшість професорської корпорації найпотужнішого і вод-

ночас зрусифікованого університету в Україні зустріла ініціативу своїх колег шаленим спротивом¹⁰. Вони не сприймали «незаконну» українську мову, підтримуючи професора Т.Д. Флоринського, який упродовж десятиліть «доводив», що такої мови просто не існує, а тому, мовляв, і нічого дискутувати про її використання в університетській практиці¹¹.

Про неприпустимість запровадження української мови у вишах йшлося, зокрема, у горезвісному колективному «Протесті ради університету св. Володимира», прийнятому в липні 1917 р. Російська професура в Україні не переймалася гострими економічними проблемами за Тимчасового уряду, продовженням непопулярної у народі участі Росії у Першій світовій війні, погіршенням становища трудового люду; її у першу чергу сильно непокоїло те, що «керівники українського руху (Центральної Ради. – Авт.) прагнуть, – на їх думку, – до повної політичної відчуженості і відокремлення від решти Росії тих областей, які вони називають українськими», а також намагаються надати українській мові статус державної, відчинивши для неї двері у навчальні заклади¹². Останній напрям розцінювали як справжню нісенітницю, адже, на переконання професури, української мови як органічного продукту історичного розвитку і засобу внутрішньо національного спілкування не було, немає і не може бути, бо вона «штучно витворена з певним і явним розрахунком на те, аби зробити її якомога не схожою на загальноросійську мову...»¹³.

З надією на початок українізації закладів вищої освіти в Україні сприйняв І.І.Огієнко рішення двох всеукраїнських учительських з'їздів (квітень і серпень 1917 р.). На останньому він виголосив доповідь про вивчення в школі рідної мови. А під час засідання секції діячів вишів, що працювала на з'їзді під головуванням М.С. Грушевського, доповів про «Найперші завдання української філології»¹⁴.

Перебуваючи під враженням форуму, зокрема, його звернення до Центральної Ради посприяти, «щоб у вищих школах на Україні були заведені виклади курсів на українській мові»¹⁵, 17 серпня І.І. Огієнко направив до крайового органу влади свою записку «Про українські катедри. На увагу Центральній Раді», де передусім привернув увагу до можливості появи чотирьох українознавчих кафедр (української мови, літератури, історії України та історії за-

Участь в організації та діяльності...

хідно-руського права) в усіх трьох російських університетах України – св. Володимира, Харківському і Новоросійському, дозвіл на відкриття яких дало Міністерство народної освіти ще на початку революції. Автор записки наголосив, що «українські катедри мають велику вагу в нашій національній житті. Українські катедри будуть нам тими першими огнищами, що стоятимуть на сторожі коло рідної культури. Це будуть перші й націнніші щаблі до нової українізації університетів на нашій рідній землі»¹⁶.

З'ясувавши призначення цього нововведення, розмірковував над його можливими перспективами: «Українська кафедра стане осередком відомої науки, буде провадити цю науку вперед, вести її на користь та на спожиток рідному краю. Коло кафедри згуртується вся наша молодь, що завше бажає оддати свої сили рідній Україні. Розпочнеться велика культурна праця в самому університеті – піде робота і поза Університетом, проте й там осередком стане українська кафедра. Українські семінарії розпочнуть культурну наукову роботу не тільки в самоу Університеті, але й поза стінами його, і до їх [них. – Авт.] пристануть, крім студентів, і всі [ті], хто офіційно не можуть працювати в Університеті. Такі семінарії та гуртки знаходяться коло вивчення нашої мови, літератури, нашої історії та права»¹⁷.

Наголосивши на значенні українознавства для підготовки студентів, І.І. Огієнко з гіркою констатував, що «українських кафедр нема, і не тільки нема, але й не відаємо, коли будуть». Підстави для такого невтішного прогнозу давав, зокрема, університет св. Володимира, який замість кафедр запровадив приватні (необов'язкові) курси з українознавства, на яких мали викладати не професори, а приват-доценти. Тому вчений пропонував Центральній Раді здійснити такі невідкладні заходи: 1) «негайно подбати, аби якнайшвидше закласти українські катедри, – справжні катедри з повною програмою, повною кількістю годин, з відомим офіційним штатом, як то єсть на кожній кафедрі»; 2) подбати, аби ці катедри було заведено ще в цьому [осінньому. – Авт.] семестрі – тоді студенти зможуть одразу ж взятись за українську науку та свою спеціальність...»; 3) допустити до українознавчих кафедр приват-доцентів, як це зроблено на історикофілологічних факультетах Пермського, Саратовського і Томського університетів¹⁸. Вирішальну роль у вирішенні цієї проблеми І.І.Огієнко відводив

Центральній Раді. Пропозиції вченого не були прийняті до виконання очільниками українського руху – про них ніхто офіційно не наголосив ні на засіданнях Малої Ради, ні під час виступу у пресі, бо, як пізніше наголошував М.С. Грушевський, «українська наша влада так і не здужала б провести українізацію вищої школи. Занадто багато було все-таки побожного страху перед різними фе-тишами старого ладу»¹⁹.

Така активність молодого науковця висувала його на вищі щаблі українського життя, забезпечила йому членство в Товаристві шкільної освіти, а також в Генеральній шкільній раді, яка була до-радчим органом Генерального секретарства освіти Української Центральної Ради.

З червня І.І. Огієнко прилучився до справи організації в Києві Українського народного університету, увійшовши до складу комісії із заснування цього вишу і разом з іншими українськими науковцями мав доручення виробити проекти штату і навчального плану історико-філологічного факультету²⁰. З цим справилися вчасно. У блоці українознавчих дисциплін, які належало у недалекому майбутньому вивчати студентам-філологам, значилася й історія української мови, викладання якої доручать І.І. Огієнку²¹. А 24 вересня його обрали на посаду секретаря історико-філологічного факультету, яка була другою після деканської²².

На святі офіційного відкриття Київського народного українського університету (КНУУ), яке відбулося 5 жовтня, І.І. Огієнко, за дорученням керівництва вишу, виступив перед професурою, студентами і багаточисельними гостями з лекцією на тему «Українська культура», яка мала змістовний історичний ракурс.

До культурних надбань революційної доби лектор відніс і появу КНУУ, якому побажав освітлювати українцям шлях у майбутнє.

Промова викликала велике захоплення присутніх. За згодою лектора, Генеральний секретар військових справ С.В.Петлюра розпорядився видрукувати її текст 100-тисячним накладом і розповсюдити серед бійців українізованих частин російської армії для підвищення рівня їх національної свідомості. Це було зроблено у найкоротший час, що додало Огієнку авторитету в українських колах²³.

Сам факт відкриття українського університету вчений сприйняв як довгоочікувану, велику подію національного значення. Відтепер домагання науковців щодо відкриття кафедр українознавства,

Участь в організації та діяльності...

на перший погляд, немов би втратили свою доцільність. Однак поява КНУУ насправді не знімала з порядку денного завдання щодо українізації старої вищої школи, яку в нових історичних умовах треба було поставити на службу культурним інтересам і майбутньому українського народу. Тож виконання рішення російської влади про відкриття українознавчих кафедр та ідея заснування паралельних кафедр в тодішніх державних університетах, яку обстоював І.І.Огієнко та інші представники наукової спільноти, залишалися актуальними і надалі.

У КНУУ Іван Іванович став членом ради лекторів і входив до складу таких комісій, як бібліотечна та розбудови мережі українських народних університетів, з великою увагою стежив за станом національної освіти, ставленням професорських корпорацій російських вищих шкіл в Україні до процесу національного відродження після проголошення УНР, вважав, що українська влада зможе якнайповніше забезпечити розвиток паростків національної вищої освіти до належно зорганізованої системи, яка відповідатиме інтересам українців, потребі їх майбутнього входження до сім'ї європейських народів. Він був свідомий того, що в молодій, нестабільній державі, з нерозвинутими інститутами влади, виправити успадковане від російського режиму становище в галузі освіти досить складно. Бачив він і той опір, який чинила українізації і російська професура, і педагогічні колективи шкіл, і значні групи зрусифікованого міського населення. Тому і обстоював необхідність твердого державного курсу на створення усіх ланок національної освіти – від нижчої до вищої.

Як член комісії з розбудови мережі українських університетів, приват-доцент І.І. Огієнко 22 березня за ст. ст. (4 квітня за н. ст.) 1918 р. побував в складі делегації київських вчених (очолював ректор КНУУ І.М.Ганицький), що прибула до Кам'янець-Подільського з метою експертизи підстав, зафіксованих у зверненні Кам'янецької міської думи до Міністерства народної освіти УНР про заснування вищої школи в адміністративному центрі Поділля. Разом з іншими делегатами він оглянув будинки, у яких можна було розмістити заклад, земельну ділянку під будмайданчик, де планували звести навчально-лабораторні корпуси, житлові будинки для професури і студентську бурсу, з'ясував рівень місцевого наукового-педагогічного потенціалу, бібліотечні фонди різних губернських

установ і закладів. Взяв участь у спільному засіданні університетської комісії міської думи і київської делегації, під час якого висловив міркування щодо структури майбутнього вишу, обсягу прийому студентів і слухачів підготовчого відділення, доцільності відкриття богословського відділення історико-філологічного факультету тощо. У найбільшому міському залі виголосив яскраву лекцію про українську культуру, яку схвально сприйняли сотні слухачів²⁴. Місцеві діячі, після спілкування з членами делегації, висловили побажання, щоб ректором майбутнього університету став 36-річний Огієнко. Як згадувала свідок тодішніх подій О.М. Пашенко, «в цей приїзд делегації Кам'янець душею почув і вибрав першого ректора свого Університету проф. Ів. Ів. Огієнка. Як українці «просвітяне», так й гласні Думи зрозуміли, що тільки тоді, коли Ів. Ів. Огієнко візьметься за цю надмірну тяжку справу, вона буде доведена до кінця»²⁵. Так було покладено початок залученню молодого науковця і активного діяча національного відродження до безпосередньої реалізації цього університетського проекту.

Після гетьманського перевороту українська влада не відмовилася від заснування університету в Кам'янці-Подільському. 18 травня 1918 р. рада лекторів КНУУ обрала І.І. Огієнка відповідальним за відкриття цього вишу як філії КНУУ. А через 4 дні, 22 травня, той же орган висловився за те, щоб вважати «відповідального за відкриття» «ідентичною [особою] з в.о.ректора університету», але не філії київського вишу²⁶. З того часу на вченого були покладені обов'язки щодо вирішення багатьох непростих питань, які стосувалися заснування першого вишу на Поділлі. У пригоді йому став досвід, пов'язаний із заснуванням та діяльністю КНУУ. 19 червня міністр освіти М.П. Василенко ввів в.о.ректора до складу комісії із заснування вищих шкіл і наукових інституцій, якою керував академік В.І.Вернадський (для участі у розгляді питань, що стосувалися саме Кам'янець-Подільського університету). За дорученням цієї комісії І.І. Огієнко 5-6 липня побував у Кам'янці-Подільському, звідки привіз ціні підтверджувальні документи: ухвалу міської думи про асигнування на потреби вишу 1 млн крб., а також низку рішень про виділення під будівництво закладу 100 дес. громадської землі, передачу університетові (до збудування власних приміщень) триповерхового будинку середньої технічної школи, склад університетської комісії (її очолив І.І. Огієнко), яка мала зайнятися

Участь в організації та діяльності...

проведенням ремонтних робіт в отриманих приміщеннях; ухвалу губернського народного зібрання – про асигнування в розпорядження Міністерства освіти на потреби Кам'янець-Подільського університету 1 млн крб. сумарно на 3 роки²⁷. Ці документи значно пришвидшили вирішення університетського питання в комісії В.І. Вернадського. І.І. Огієнка залучили також до роботи підкомісії з вироблення переліку факультетів. За її активної роботи 26 липня 1918 р. комісія погодила остаточний варіант законопроекту про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету, який передала до Міністерства освіти й мистецтва для внесення на засідання Ради Міністрів Української Держави²⁸. 5 серпня текст зі змінами було ухвалено, а через 12 днів його затвердив гетьман Павло Скоропадський. У цій перемозі була певна частка зусиль і в.о.ректора К-ПДУУ. Щасливий І.І. Огієнко того ж таки дня, з неприхованим радісним хвилюванням і великим піднесенням, телеграфував заступнику голови університетської комісії П.М.Бучинському: «Гетьман затвердив Університет. Слава Україні! Слава робітникам щирим! Скоро приїду, привітаю місто»²⁹.

Цей день припав на 3 вересня. Керівника вишу пишно зустріли на вокзалі. Під час засідання університетської комісії він повідомив зміст закону, розмір кошторису, доповів по хід вирішення питання про заснування богословського факультету. Члени комісії винесли своєму голові «подяку і славу». Основні питання, над якими працювали присутні, – це проведення ремонту університетського будинку, технічний стан якого був незадовільним, придбання меблів, заснування для студентів їдальні і бурси, а також підготовка до урочистого відкриття закладу. У зв'язку з цим планом склад комісії поділили на три підкомісії, кожна з яких отримала свої завдання.

У наступні дні І.І. Огієнко займався невідкладними проблемами, зокрема розмежуванням приміщень навчального корпусу і флігеля між університетом і середньою технічною школою, організацією ремонту аудиторій, кабінетів і коридорів, створенням товариства допомоги незаможним студентам, підготовкою сценарію свята відкриття вишу. Було визначено, коли відбудеться ця подія – 22 жовтня, у вівторок. У зв'язку з цим було запропоновано оголосити його неробочим у школах міста. Губернській і міській управам він запропонував «скласти відповідні постанови та про-

ханья про святкування в цей день інституцій м. Кам'янця», а в школах міста «прочитати лекції учням про значення університету для освіти і взагалі для життя народу»³⁰. На пропозицію ректора вирішили запросити на урочистості 500 видних державних, політичних і культурних діячів України, представників зарубіжних наукових і просвітницьких організацій, вищих начальних закладів, національних об'єднань тощо.

Голова університетської комісії контролював хід робіт з підготовки до святкового дня і початку першого навчального року. Важко вирішувалися матеріально-технічні питання. Через це Огієнку довелося пробиватися на зустріч до гетьмана Павла Скоропадського. Зроблено це було під приводом необхідності запросити його на урочистості з нагоди відкриття К-ПДУУ. Повернувшись до Києва, всіляко рекламував свій виш, вміщував у всеукраїнській пресі матеріали про нього, а також запрошення до української громадськості взяти участь у майбутніх святкових заходах.

А тим часом вирішувалося питання про офіційне призначення І.І. Огієнка на посаду ректора. У пакеті поданих міністру освіти і мистецтва документів був список його наукових і навчально-методичних праць, який нараховував 58 позицій (за мірками тих часів, це був досить гарний доробок). 12 жовтня з'явився наказ по Міністерству освіти й мистецтва, №167, за яким професор Київського державного українського університету, приват-доцент університету св. Володимира Огієнко Іван Іванович командировався з 1 липня 1918 р. (з цього часу розпочиналося фінансування вишу) терміном на 3 роки для виконання обов'язків ректора К-ПДУУ, із залишенням на попередніх науково-педагогічних посадах, без отримання за це платні³¹. Через два дні він із сім'єю (дружина і двоє малолітніх синів) прибули до Кам'янця-Подільського, де усі сили спрямував на завершення ремонтних та інших робіт, розв'язання тих питань, до яких приступив раніше.

За весь період ректоратування Огієнку вдалося більш-менш успішно справитися з низкою існуючих проблем, зокрема, із заповненням штату підготовленими для роботи в українському вишій науково-педагогічними працівниками. До початку 1918–1919 навчального року він зумів залучити порівняно невелику групу вчених, які обслуговували потреби двох, а через неповних два місяці – трьох факультетів. Корпорацію професорів і приват-доцентів утво-

Участь в організації та діяльності...

рили, крім самого І.І. Огієнка, професори П.М.Бучинський (Кам'янець-Подільський), К.В.Широцький (Київ), В.І. Петр (Ніжин), В.О. Біднов (Катеринослав), приват-доценти М.О. Драй-Хмара, Л.Т. Білецький (обидва з Києва), І.П. Крип'якевич, С. Балей (обидва з Галичини)³². Із врахуванням двох асистентів, станом на 22 жовтня кількість викладачів становила всього 13 осіб³³.

Збільшення чисельності науково-педагогічної корпорації відбулося у січні 1919 р., коли міністр народної освіти І.І. Огієнко (за ним залишалася посада ректора К-ПДУУ) призначив 16 осіб з Києва, Катеринослава, Одеси, Харкова професорами і приват-доцентами. До 26 квітня, часу звільнення з керівного поста у Міністерстві народної освіти, він встиг залучити до викладацької роботи ще 4 науковців.

Повернувшись до виконання ректорських обов'язків, І.І. Огієнко, за підтримки наступних міністрів народної освіти, у липні-жовтні 1919 р. зумів збільшити викладацький штат на 34 особи, у т.ч. і троє прикомандированих працівників Київського державного українського університету. Влітку 1920 р. загальна чисельність професорів, приват-доцентів, лекторів, асистентів і професорських стипендіатів становила 65 осіб³⁴. З початком 1920–1921 н.р. кількість ставок науково-педагогічних працівників в університеті зросла у зв'язку з переведенням студентів на вищі курси. Утім, через від'їзд за кордон ректор не брав участі у заміщенні вакансій.

Велику увагу приділяв формуванню студентського контингенту: у пресі розміщував оголошення про прийом юнаків і дівчат різних національностей на навчання, проводив бесіди з майбутніми студентами, працював у складі комісії із зарахування абітурієнтів. Наприкінці 1918 р. на трьох факультетах вже нараховувалося 414 дійсних студентів і вільних слухачів, а у травні 1919 р. – 493 особи. Другий навчальний рік позначився зростанням студентського контингенту до 1393 осіб³⁵. Переважна більшість з них належала до незаможників і гостро потребувала матеріальної допомоги від своїх родин і держави. Через її малозначність, а часто і відсутність, хлопці і дівчата змушені були працювати поза університетом, щоб заробити на життя, затримували внесення плати за право навчатися. Щоб якось їм допомогти, міністр І.І. Огієнко наказав звільнити від цієї повинності до 30% студентів, чим певною мірою полегшив їм існування³⁶.

До університетської молоді ставився надзвичайно толерантно, бачив у ній майбутнє України. У своїй святковій промові 22 жовтня 1918 р. він наголосив, що «наша мета і науковий дослід, і виховання молоді. Університет виховуватиме українську інтелігенцію, ... буде вселяти любов до інших народів»³⁷. Тоді ж він заявив, що відмовляється від своєї ректорської платні, яка стане першою стипендією для когось із сільської бідноти, що здобуватиме вищу освіту в університеті³⁸. Тим самим І.І. Огієнко натякнув на своє селянське походження, розуміння важкого матеріального стану селянства, показав приклад жертвовності у підтримці студентства, який варто було наслідувати небайдужим до українських справ громадянам та інституціям. Ще до відкриття вишу він надіслав органам міського і земського самоврядування своє звернення, де наголосив на гострій проблемі матеріального забезпечення молоді. «...Небувала дорожнеча життя надзвичайно впливає на зменшення академічної праці нашого студентства – бо йому доводиться марнувати свій час тільки на відшукування хліба насущного, забуваючи про хліб духовний». Через це просив відповідні інституції «негайно допомогти незаможньому студентству і дати йому можливу змогу нормально вести своє навчання», виділивши певну суму «на стипендії незаможнім студентам»³⁹. На цей заклик відгукнулися щонайменше 6 повітових земств двох регіонів. Згодом, у 1919 р., до них приєдналася Подільського губерньська народна управа, яка профінансувала 46 стипендій (кожна – по 1200 крб.). Загалом кількість стипендіатів зростала. Упродовж двох навчальних років фінансову допомогу від держави, земств і приватних осіб отримали 153 студенти, що було явно мало, та й розмір їх не задовольняв молодь⁴⁰. Це добре усвідомлював й сам ректор, який відкрито заявляв, що «наша університетська допомога та стипендії не такі великі, щоб студент міг цілком прожити на них»⁴¹. Тому докладав зусиль до збільшення матеріальної підтримки молоді державою. Вже у лютому 1920 р., коли він виконував обов'язки представника вищої української влади у Кам'янці-Подільському, на підтримку університету (переважно на допомогу студентам) було виділено 2,4 млн крб.

Завдяки цьому до кінця червня 109 студентів отримали переважно одномісячні стипендії і одно-двомісячні грошові допомоги⁴².

Участь в організації та діяльності...

Особливою турботою ректора було відкриття і робота студентської їдальні, яка обслуговувала молодь за доступними цінами. Позику на її утримання надавала держава. Лише у березні 1920 р. на безкоштовні і дешеві обіди було виділено 150 тис. крб. Наступного місяця ця сума зросла удвічі. З грудня 1919 по травень 1920 рр. їдальня отримала загалом 675 тис. крб.⁴³. Але цих коштів було замало. Привертаючи увагу міністра народної освіти П.І. Холодного до цього питання, він наголошував, що студентством «ніхто не піклується, воно голодає і, не маючи засобів до життя, розбігається». В інтересах держави просив негайно організувати певну допомогу незаможникам, посприяти поверненню їх в аудиторії⁴⁴. На жаль, через погіршення воєнно-політичної ситуації у державі заява не дала поштовху до вироблення відповідного закону і збільшення коштів на підтримку майбутніх фахівців.

Ректор неодноразово ставив питання про покращення матеріальної підтримки науково-педагогічним, навчально-допоміжним і технічним працівникам, часто нагадував керівництву вищої виконавчої влади про необхідність перегляду оплатних норм цим категоріям через значне прискорення інфляційних процесів. Поєднуючи роботу у виші з державно-управлінською, І.І. Огієнко час від часу добивався від уряду підвищення рівня зарплат, яке, проте, не встигало за ростом цін на споживчому ринку. Щоб посприяти виживанню членів трудового колективу, правління вишу на чолі з ректором дозволило виділити частину університетської землі під городи бажаним працівникам. Іншим позитивним кроком того ж органу стало рішення про реалізацію продукції із зразкового університетського городу за цінами, нижчими від ринкових. І, нарешті, щоб мати дешеве борошно, керівництво закладу вирішило засіяти 40 дес. ярими зерновими. Доступність цін, які у тих умовах були мінімальними і не покривали затрат на обробіток землі та вирощення культур, мала вирішальне значення для придбання харчів. Але керівництво вишу йшло на такі збитки, щоб зберегти колектив. Як наголошує архівне джерело, «коли коло двох тижнів деяким служачим університету не було що їсти, ... город ... дав їм родину»⁴⁵.

Значною була роль І.І. Огієнка у забезпеченні закладу необхідною матеріально-технічною базою. Після призначення на посаду керівника вишу вирішення цього питання стало одним з головних

у його діяльності. Коли виділений для розміщення університету будинок потребував негайного ремонту, ректор довів державним управлінням у столиці необхідність виділення для цього спеціальних коштів. Так з'явився закон про аксигнування державою 60 тис. крб. для проведення ремонтних робіт. Щоправда, кошторис вимагав аж 119 тис. крб. Для покриття дефіциту І.І. Огієнко домовився з керівником Подільської губернської народної управи про безкоштовне виділення на ремонтні роботи будматеріалів із земських складів. Крім того, звернувся до ліквідаційних комісій майна колишньої російської армії, яке залишалося на території України, з проханням виділити на потреби закладу частину різних дефіцитних матеріалів, які неможливо було купити на ринку. З цього та інших питань ректор двічі побував на аудієнції у гетьмана Павла Скоропадського, після чого чиновники отримали від нього відповідні вказівки про допомогу К-ПДУУ⁴⁶. Зрештою, за стислий період вдалося завершити ремонт і представити оновлений будинок сотням гостей під час святкових заходів.

Для розвитку вишу потрібно було значно більше навчальних площ. Працюючи міністром освіти, І.І.Огієнко видав наказ про передачу усіх приміщень будинку, в якому працювали два навчальні заклади, а також флігель в розпорядження університету, до зведення власних корпусів⁴⁷. З великими труднощами було вирішено питання про залучення споруди місцевої другокласної жіночої духовної школи до університетської бази⁴⁸. За державні кошти, виділені управлінням головноуповноваженого І.І. Огієнка, університет придбав два невеликих будинки, які використовувалися для допоміжних цілей. Започаткували перші кроки із спорудження власних навчальних і навчально-лабораторних корпусів.

Як викладач і науковець, ректор постійно працював над розвитком університетської фундаментальної бібліотеки, яка, завдяки його великим старанням, ще до початку першого навчального року нараховувала 2 тис. примірників. Щоб поповнити фонд, звертався з відповідним проханням до різних наукових структур, університетів, духовної академії, видавництва, приватних осіб. Сам пожертвував бібліотеці 114 різних книг. Його приклад наслідували колеги-професори, приват-доценти, лектори, асистенти. Чимало видань вдалося купити. Загалом станом на жовтень 1920 р. бібліотечний фонд зріс до понад 33 тис. примірників українською,

Участь в організації та діяльності...

російською, різними європейськими мовами⁴⁹, що було досить непоганим результатом.

Оскільки навчальний процес проводився українською мовою, а відповідної літератури гостро не вистачало, то цінною виявилася подана ректором ідея опублікувати тексти лекційних курсів для потреб студентів. І.І. Огієнко був одним з перших професорів, які показали приклад. Загалом вдалося опублікувати 25 таких видань, які стосувалися різних навчальних дисциплін практично на всіх 5 факультетах. Готували тут й іншу літературу, присвячену окремим питанням навчальних планів, творчості українських письменників тощо, доступну студентському загалу. У 1919–1920 н.р. побачили світ щонайменше 13 таких книг і брошур. Тексти окремих підручників перекладалися українською з європейських мов, що давало змогу певною мірою врахувати зарубіжний навчально-методичний досвід. Чекали своєї черги на друк щонайменше 10 рукописів підготовлених посібників⁵⁰.

Студенти віддавали належне професорові-керівникові за його високу науково-педагогічну майстерність, захоплювалися високим методичним рівнем його лекцій з історії української мови. Як університетський лектор, він деб'ютував під час відкритої ним серії вступних лекцій, що було обов'язковою умовою допуску прийнятих на роботу професорів і приват-доцентів до викладання лекційних курсів. Викладаючи обов'язкову дисципліну, він намагався максимально зацікавити аудиторію, дати їй необхідну суму знань, яка мала стати основою для збагачення під час самостійної роботи, при підготовці до практичних занять. Один із студентів пізніше так відгукувався про свого професора: «Особливо ж імпонували нам лекції самого ректора університету проф. Огієнка з української мови. Під його науковою аналізою та цікавою манерою викладаїв наша мова, така собі звичайна та часами навіть банальна, оживала і, на превелике для нас диво, виростала в поважний об'єкт наукового дослідження та аналіз поряд інших братніх (і не дуже братніх) мов слов'янських народів. Цікава порівняльна метода розгляду мов, посилення на стародавні санскритські джерела, широке використання етнічних відмінностей, все нам імпонувало і сповняло гордість за той скарб, що маємо та нічого про нього не знали. Гарячими оплесками винагороджувала аудиторія кожного разу цього улюблено всіма професора»⁵¹.

Через неволодіння українською мовою частиною студентів, як правило, представниками національних меншин, на пропозицію І.І. Огієнка Міністерство народної освіти запровадило обов'язковий іспит з цієї мови, яким передбачалося виявити елементарні знання і уміння для того, щоб можна було на достатньому рівні засвоїти дисципліни, на які записалися майбутні фахівці. Цей захід загалом не сподобався тим, хто мав пройти це випробування, утім загалом він мав позитивне значення, так як посприяв кращому засвоєнню професійних програм, про що засвідчують позитивні оцінки у студентських книжках молоді, що не належала до титульної нації (таких було близько 20%).

Одним із найбільш значущих кроків керівника вишу, який був переконаний у необхідності поєднувати освітню і науково-дослідну діяльність, стало заснування наукового товариства з числа осіб професорсько-викладацької корпорації. Воно складалося з двох секцій – гуманітарних і точних наук (сумарно засідали 44 рази) і користувалося значним авторитетом як у виші, так і місті. Ректор доклав зусиль для вироблення і ухвали статуту цього об'єднання, запропонував видавати «Записки Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету». У підсумку світ побачили лише два із 8 запланованих томів. Сам ректор, маючи обмаль часу через зайнятість ще й роботою в органах державного управління УНР, у 1918–1920 рр. зумів опублікувати курс лекцій для студентів-філологів, 5 різних посібників для загальноосвітньої школи, одну наукову статтю. Крім того, він брав активну участь у наукових дискусіях, реалізовував проект із оснащення університетської друкарні українським, слов'янським і латинським шрифтами (за останнім відрядив двох вчених за кордон). Для активізації наукової роботи вчених організував для кожного з них по півпуда дефіцитного білого друкарського паперу⁵².

Університет за І.І. Огієнка активно підтримував національне відродження, виступав на захист всього українського. Сам керівник брав безпосередню участь у державному управлінні (міністр народної освіти, міністр ісповідань, головноуповноважений уряду УНР). У закладі відзначили другу річницю І Універсалу Української Центральної Ради, взяли участь у заходах із присяги Директорії, уряду і війська УНР на вірність українському народові (ректор присягнув від імені професорсько-викладацької корпорації). Де-

Участь в організації та діяльності...

легація вишу на чолі з І.І. Огієнком взяла участь у роботі Державної наради, яку у Кам'янці Подільському провели керівники УНР. Як міністр, Іван Іванович підписав звернення до українського народу із закликом підніматися на бій проти денікінської загрози; як ректор, ініціював ухвалу ради професорів «Звернення до світових держав з протестом проти нищення генералом Денікіним української культури». У пресі викладачі розміщували матеріали, присвячені самостійній Україні. На базі університету були проведені курси підготовки волосних інструкторів і інформаторів для 6 повітів, курси для місцевих священиків з метою переходу на українську вимову богослужбових текстів. Професура читала публічні лекції для робітників, ремісників, держслужбовців, військовиків та інших груп зацікавлених громадян, розширюючи їх світогляд і переконуючи у необхідності захисту всього українського. У цьому активну участь брав керівник єдино діючого українського державного університету⁵³.

Як голова Подільської управи Українського Червоного Хреста, дбав про підготовку на базі університету сестер-жалібниць для військового часу, ревізував стан військових шпиталів, ініціював збір коштів на підтримку хворих і поранених козаків Дієвої армії УНР. Намагався розбудувати червонохрестівські організації у всіх повітах регіону, щоб у разі примножити збір матеріальної допомоги для постраждалих від воєнних дій.

Професор І.І. Огієнко дбав про захист пам'яток української старовини, архівних комплексів, ініціював створення університетського архіву, який взяв на збереження сотні цінних архівних джерел з історії Поділля, зокрема кількатомну слідчу справу народного ватажка Устима Кармалюка (Карманюка). За його участі було відкрито багатий цінними експонатами кабінет (музей) мистецтв, який нараховував понад 3 тис. одиниць зберігання. Сам ректор передав сюди свою нумізматичну колекцію, яка нараховувала 135 монет з різних країн світу⁵⁴.

Ректор сприяв розвитку українського освітнього середовища: був почесним директором українських чотирирічних курсів для дорослих з правами для учнів середніх шкіл, згодом перетворених на гімназію (після їх закінчення випускники могли вступати до українського університету); сприяв відкриттю і роботі на базі університету дворічних учительських курсів з підготовки кадрів для

вищих початкових шкіл; надавав різне сприяння у роботі Кам'янець-Подільському українському народному університету, який виконував роль науково-просвітнього закладу і давав знання для кілької сотень молодих людей, які не мали середньої освіти⁵⁵.

Працюючи у виші на найвищій посаді, І.І. Огієнко демонстрував величезну відповідальність за доручену державою справу, виявляв неабиякі організаторські якості, опановував демократичний стиль керівництва, який базувався на пріоритеті загальнонаціонального, державного над особистим, людиноцентризмі, повазі думки колективу і кожного його члена, розумінні значення освітнього чинника у прогресі країни, виявляв уміння співпрацювати з представниками національних громад, різних політичних орієнтацій, досягати певного компромісу, неухильно дотримуватися національного законодавства, зокрема основоположних принципів нової української вищої школи. Колеги ставилися до свого шефа загалом прихильно. Критику сприймав загалом спокійно, до похвали ставився без особливих емоцій, загалом не переоцінюючи значення власної керівної діяльності. Ніколи не ставав на шлях помсти незгідним з його вказівками чи розпорядженнями. Не замінював собою інших працівників, цінував ініціативу, свіжі ідеї, темп втілення їх у життя. Не сприймав фальші у стосунках між людьми, намагався залучати до спільної праці усіх, особливо професіоналів, практикуючи як конкретні доручення, так і звіти про їх виконання, що посилювало персональну відповідальність і допомагало просувати справи уперед. У принципових питаннях демонстрував безкомпромісність. Його модель управління вишем у більш-менш завершеному вигляді не мала аналогів у тодішній університетській практиці, була досить продуманою, дієвою, перспективною і стосувалася не лише периферійного закладу, а й мала непересічне значення для будь-якого національного вишу.

Отже, невтомно працюючи над проектом заснування і відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету, а також очолюючи цей виш у 1918–1920 рр., І.І. Огієнко зарекомендував себе талановитим, ініціативним і невтомним діячем національного відродження, якому було під силу добитися розв'язання великого комплексу організаторських, кадрових, освітньо-методичних, фінансових і матеріально-технічних питань, сприяючи піднесенню української вищої школи на більш високий

Участь в організації та діяльності...

якісний рівень у складних кризових умовах, спричинених світовою війною і вторгненням російських армій, вимушеною мобілізацією усіх основних державних ресурсів для захисту національного суверенітету. В центрі уваги ректора була людина. Його багатогранна управлінська діяльність, яка включала в себе як роботу у виші, так і різних міністерствах та уряді УНР, допомогла К-ПДУУ існувати безперервно упродовж більш як двох років в умовах збройної боротьби за Україну та її демократичну державу, сприяла виконанню вишем не лише своїх прямих функцій, а й яскравій ролі надійного осередка національного відродження.

Примітки:

1. Свято Поділля. Кам'янець на Поділлі, 1918. 22 жовт. С. 2.
2. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Рятування України / [Упоряд., авт. передм. і комент. М.С.Тимошик]. Київ: Наша культура і наука, 2005. С. 74-75.
3. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Рятування України / [Упоряд., авт. передм. і комент. М.С.Тимошик]. Київ: Наша культура і наука, 2005. С. 79; Свято Поділля. Кам'янець на Поділлі, 1918. 22 жовт. С. 2.
4. Щоголев С.Н. История «украинского» сепаратизма. Москва: Имперская традиция, 2004. С. 160, 175, 341-342.
5. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Рятування України / [Упоряд., авт. передм. і комент. М.С.Тимошик]. Київ: Наша культура і наука, 2005. С. 84.
6. Листування Івана Огієнка (1909–1921) / [Упоряд. та автор передм. В. Р. Адамський]. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори2006», 2014. С. 219.
7. Ляхоцький В.П. Просвітитель. Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 2000. С. 17-20.
8. Ляхоцький В. І. Стешенко та І.Огієнко. Співпраця на ниві української освіти // Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради): Матеріали наукової конференції 20 березня 1997 року. Київ, 1997. Ч.ІІ. С. 18.
9. Тимошик М.С. «Лишусь навіки з чужиною...». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. Вінніпег: Укр. Правосл. Собор св. Покрови; Київ: Наук.-видавн. центр «Наша культура і наука», 2000. С. 38.
10. Свято Поділля. Кам'янець на Поділлі, 1918. 22 жовт. С. 53.

11. Флоринский Т. Малорусский язык и «українсько-руський» літературний сепаратизм // Український сепаратизм в Росії. Ідеологія національного розколу: Сборник. Москва: Москва, 1998. С.330-341.
12. Университетские известия / Университет св. Владимира. 1917. №11-12. С.6-7.
13. Там само. С.7.
14. Ляхощкий В. І.Стешенко та І.Огієнко. Співпраця на ниві української освіти // Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради): Матеріали наукової конференції 20 березня 1997 року. Київ, 1997. Ч.ІІ. С.262.
15. Вільна Українська школа: орган Всеукраїнської учительської спілки. 1917. Ч.1. С.33.
16. ЦДАВО України. Ф.2581. Оп.1. Спр.10. Арк.51.
17. Там само.
18. Там само. Арк.51-54 зв.
19. Грушевський М. Спомини // Київ: літерат.-художн. і гром.політ. журнал письменників України. 1989. №11. С.131.
20. Державний архів міста Києва. Ф.Р-936. Оп.1. Спр.1. Арк.18.
21. Державний архів міста Києва. Ф.Р-936. Оп.1. Спр.1. Арк.45; Нова Рада. Київ, 1917. 24 верес. С. 2.
22. Нова Рада. Київ, 1917. 24 верес. С. 3.
23. Огієнко І. Українська культура. Академічна промова на одкритті Українського Народного Університету в Києві / Видання Укр. Військ. Генерального комітету. Київ: Друкарня Укр. Центр. Ради, 1917. 31 с.
24. Там само. 239 с.
25. Тимошик М.С. «Лишусь навіки з чужиною...». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. Вінніпег: Укр. Правосл. Собор св. Покрови; Київ: Наук.-видавн. центр «Наша культура і наука», 2000. С. 6.
26. Державний архів міста Києва. Ф.Р-936. Оп.1. Спр.28. Арк. 30зв-31.
27. Огієнко І. Рідна мова в українській школі. Київ, 1917. 92 с.
28. Университетские известия / Университет св. Владимира. 1917. №11-12. С.1-11.
29. Державний архів Хмельницької обл. Ф.Р-582. Оп.1. Спр.3. Арк.86.
30. Державний архів Хмельницької обл. Ф.Р-582. Оп.1. Спр.5. Арк.22.
31. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1921 рр.) у документах і матеріалах / [Уклад. й автори статті С.А. Копилов, О.М. Завальнюк]. Кам'янець-Подільський: Аксіома. С. 238, 242-245.
32. Там само. С. 237-238.

Участь в організації та діяльності...

33. Вільна Українська школа: орган Всеукраїнської учительської спілки. 1917. Ч.1. С.33.
34. Наше життя: місячник. Кам'янець на Поділлі, 1920. Ч.1. С.23.
35. Державний архів Хмельницької обл. Ф.Р-302. Оп.1. Спр.5. Арк.2; Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 210.
36. ЦДАВО України. Ф.2582. Оп.1. Спр.187. Арк.81-81 зв.
37. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1921 рр.) у документах і матеріалах / [Уклад. й автори статті С.А. Копилов, О.М. Завальнюк]. Кам'янець-Подільський: Аксіома. С. 119.
38. Іван Огієнко – організатор, керівник і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.): Документи. Матеріали. Світлини. Хроніка діяльності. / [Уклад. і автори статті С.А. Копилов і О.М. Завальнюк]. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. С. 87.
39. Там само. С. 76-77.
40. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 330.
41. Іван Огієнко – організатор, керівник і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.): Документи. Матеріали. Світлини. Хроніка діяльності / [Уклад. і автори статті С.А. Копилов і О.М. Завальнюк]. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. С. 168.
42. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 331.
43. Наш шлях. Кам'янець-Подільський, 1920. 18 берез. С. 4.
44. ЦДАВО України. Ф.2582. Оп.1. Спр.187. Арк.81-81 зв.
45. Державний архів Хмельницької обл. Ф.Р-582. Оп.1. Спр.108. Арк.4.
46. Державний архів Хмельницької обл. Ф.Р-582. Оп.1. Спр.3. Арк.10, 35-35зв.
47. ЦДАВО України. Ф.2582. Оп.1. Спр.188. Арк.224; ЦДАВО України. Ф.2582. Оп.1. Спр.224. Арк.19.
48. Державний архів Хмельницької обл. Ф.Р-582. Оп.1. Спр.27. Арк.1.
49. Державний архів Хмельницької обл. Ф.Р-582. Оп.1. Спр.100. Арк.2.
50. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 281-284.
51. Гарба В. На розпутьях (до історії одного покоління). Нью-Йорк: УВАН, 1976. С. 25.

52. Державний архів Хмельницької обл. Ф.Р-582. Оп.1. Спр.89. Арк.29-29 зв.
53. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 353-354, 357.
54. Державний архів Хмельницької обл. Ф.Р-582. Оп.1. Спр.28. Арк.26 зв.
55. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 424, 426, 430.

The results of previous researches of these authors about the administrative activity of the first Kamianets-Podilskiy State Ukrainian University rector I. I. Ohienko in 1918–1920 are summarized.

The article deals with the complexity of the young leader organizational work, which deals with such areas as preparation of measures to establish higher education in the provincial center of Podillia, the development of a corresponding normative-legal basis for the university, personnel training of specialists, formation and growth of student contingents, increase of the number of educational specialties, creation and development of informational and educational-methodical base, organization and improvement of educational process, establishment of scientific and research work and publishing, support of state-building processes and educational sphere, protection of cultural-historical heritage of Ukrainian people, organization of material assistance to participants of educational process and technical workers.

The issue on the development of the rector's qualitative characteristics, the acquisition of a democratic style of leadership, as well as his contribution to the opening of the city and provision of conditions for the work of educational institutions of various types and the creation and development of the material and technical base of the university, are being discussed.

Key words: Ivan Ohienko, Kamianets-Podilskiy State Ukrainian university, state laws, professorial teaching corporation, students, educational process, scientific life, public activity, material and technical base.

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ВІДРОДЖЕННІ УКРАЇНИ 1918–1920 рр.*

...Серед бурхливої стихії боротьби за свято визволення, рік тому десь в далекому кутку Великої України – в історичному Кам'янці на Поділлію зайнялося ще одне огнище невмирущої української культури – Державний Університет. Викликаний до життя визволенням з-під російського гніту глибоко природним стремлінням українського народу до світу, Державний Кам'янецький Університет по волі Одвічного Предсуду стає Альма Матер не тільки для своїх вихованців, а й для всієї новітньої української культури, що, безперечно, почне свій останній [сучасний. – Авт.] період з часу заснування Кам'янець-Подільського Державного Університету.

**Симон Петлюра, Федір Швець, Андрій Макаренко
(жовтень 1919 р.)**

Перемога лютневої революції 1917 р. відкрила шлях до демократизації як самої Росії, так і підкорених нею регіонів, зокрема й України. Активізувалися політичні сили і громадські структури, які на своїх форумах, мітингах, усіляких зібраннях, у різноманітних петиціях і зверненнях до російської революційної влади серед низки домагань пропонували провести українізацію вищої школи – від нижчої до вищої, запровадити повноцінне україномовного навчання у закладах освіти. Підняті проблеми були глибоко опрацьовані всеукраїнськими педагогічними з'їздами у квітні та особливо у серпні 1917 р. На літньому форумі учительська громадськість, підтримуючи ідею Українського наукового товариства, взяла курс на створення окремого українського народного університету з трирічним терміном навчання¹ (державний можна було відкрити лише з дозволу Тимчасового уряду, що було безперспективно), який мав відповідати раніш виробленим уявленням про національну вищу школу. Восени петроградська влада, задовольняючи вимоги українців, розпорядилася відкрити чотири кафедри українознавства в університеті св. Володимира, керівництво і професорсько-викладацька корпорація якого не ініціювали цього нововведення (тому рішення так і не виконали)². Київський народний український університет (КНУУ) відкрили 5 жовтня 1917 р.,

* Друкується за: С.А. Копилов, О.М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський університет у національному відродженні України 1918–1920 рр. // Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1921 рр.) у документах і матеріалах. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. С. 10-32.

чим справили великий вплив на молодь, яка прагнула здобути національну вищу освіту. Робота цього вишу довела реалістичність задуманого, спростувала усі вигадки і сумніви щодо української мови як мови викладання у вищій школі. Інформація про перший український університет поширилася всією Україною.

Проголошення Української Народної Республіки відкрило шлях до реалізації планів та задумів регіональних еліт щодо творення мережі національної вищої школи. Вже 4 січня 1918 р. Кам'янець-Подільська міська дума заслухала пропозицію гласного О.П. Шулмінського про заснування в місті університету і, підтримавши її майже одногосно, обрала спеціальну делегацію для поїздки до столиці, щоб обміркувати це питання в Генеральному секретарстві освітніх справ УНР. У письмовому зверненні до керівництва цього відомства делегати наголошували, що вони представляють місто, яке є найстарішим історичним центром Поділля «з яскравим минулим історичного життя і багатим майбутнім культурним значенням для великої країни». Щоб переконати очільника секретарства у серйозності намірів міської влади реалізувати університетську ідею, вони стверджували таке: «Немає таких жертв, на які б не пішов город Кам'янець, аби тільки свої мури та пам'ятники освітить вищою освітою, і найкращі місця, найкращі будинки віддасть під університет»³.

Отримавши у Києві відповідну підтримку, кам'яничани прозвітували про результат на наступному засіданні своєї міської думи й обрали для вирішення цього проекту спеціальну постійно діючу університетську комісію у складі 8 осіб на чолі з професором П. Бучинським⁴. Проте розгорнути роботу вона не встигла через військово-політичні події, які призвели до зміни влади – замість українських виборних органів усім життям у Кам'янці-Подільському почав заправляти ревком. За О. Пашенко, в тих жажливих умовах культурна праця української інтелігенції припинилася⁵.

Із відновленням в адміністративному центрі Поділля української влади у березні 1918 р. до Києва вирушила делегація Подільської «Просвіти» на чолі з К. Солухою, яка уточнила у Міністерстві народної освіти наміри щодо підтримки університетського проекту у Кам'янці-Подільському. Було домовлено, що відкриватимуть не філію КНУУ, а окремий університет класичного типу з українською мовою викладання⁶. 28 березня університетська комісія зіб-

Участь в організації та діяльності...

ралася на своє перше засідання у розширеному до 15 осіб складі, заслухала інформацію про результати поїздки просвітянської делегації і висловила за необхідність і своєчасність відкрити до початку нового, 1918–1919-го, навчального року Кам'янець-Подільський державний український університет, вирішили оглянути придатні до тимчасового розміщення закладу великі будівлі, рекомендували міській думі виділити з міського бюджету 1 млн крб. на його майбутні потреби та опікуватися візитом спільної делегації Міністерства народної освіти і Київського народного українського університету, яка мала прибути для того, щоб з'ясувати на місці наявність умов для відкриття університету)⁷. Міська дума розглянула ці пропозиції 1 квітня. Від імені університетської комісії виступав не голова, а один із найбільш дієвих її членів, випускник правового факультету Сорбонни О. Шультінський. Він наголосив на важливій ролі міської громади у заснуванні університету, запропонував надати українській державі на цю справу позику в розмірі 1 млн крб., забезпечити майбутній заклад необхідними приміщеннями, а також асигнувати з того ж джерела на початкові заходи з реалізації університетського проекту 10 тис. крб. Оскільки достатніх надходжень до міського бюджету через тривалу фінансово-економічну кризу не було, гласні вирішили взяти позику під урядові гарантії. Одним із джерел наповнення університетського фонду мав стати збір штрафів від спекулятивних операцій як у самому місті, так і на території сусідніх повітів. Дума ухвалила резолюцію: «Відкрити у Кам'янці-Подільському Університет», за яку проголосували 48 гласних (проти не було жодного, один утримався)⁸.

Дума одностайно проголосувала за пропозицію про обрання спеціальної комісії із 12 гласних для зустрічі київських делегатів, на яких очікували у найближчі дні. Крім того, було вирішено асигнувати 10 тис. крб. на підготовчі роботи з відкриття вишу. Що ж до приміщень для нього, то це питання перенесли, щоб розглянути його спільно з делегацією. Оскільки університет мав бути україномовним, то представники національних курій висловили побажання, щоб у ньому були відкриті кафедри «з історії і літератури польської, єврейської і російської, де викладання проводитиметься рідною мовою – польською, єврейською і російською»⁹. Усі ухвали дума приймала відкрито, за присутності представників міської громадськості. У зв'язку з цим часопис «Поділля» відзначав:

«Зал і хори [міської думи] були переповнені публікою»¹⁰, що яскраво свідчило про велику зацікавленість кам'янчан у реалізації найбільшого за весь час існування міста культурного проекту – відкриття університету.

4 квітня у місті працювала столична делегація (професори І. Ганицький (голова), В. Дуб'янський, приват-доцент І. Огієнко, інженер К. Титаренко), якій доручили «поїхати ... з метою улаштувати справи заснування в Кам'янці українського університету з допомогою від тих місцевих діячів та громадських організацій, забезпечення за тим університетом деяких будинків та майна тилових шпиталів та інших тилових інституцій і загальної популяризації самої ідеї українських університетів та інформації громадянства щодо діяльності Міністерства освіти»¹¹. Такі повноваження були продиктовані ухвалою, прийнятою 20 березня Комісією у справах організації мережі українських університетів, що діяла при КНУУ, про внесення Кам'янця-Подільського до переліку міст, де університети мали бути відкриті у першу чергу¹², і планом діяльності Міністерства народної освіти на чолі з В.К. Прокоповичем, який передбачав заснування в адміністративному центрі Поділля класичного університету¹³. Під час спільного засідання делегації й університетської комісії гості схвально оцінили ідею відкриття вишу у старовинному Кам'янці-Подільському і наголосили, що будуть домагатися, щоб уряд виділив на цей проект 1 млн крб. Було погоджено перелік факультетів (філологічний, природничий з помологічним відділенням і торговельно-технічний) і підготовчих курсів. Навчальний контингент обмежили до 1500 студентів, 300 слухачів. Спільно вибрали 3 будинки під університет¹⁴. Про результати візиту І.М. Ганицький доповів раді лекторів КНУУ 7 квітня 1918 р., після чого та ухвалила рішення про необхідність відкриття вишу у Кам'янці-Подільському і вирішила просити Міністерство народної освіти санкціонувати його¹⁵. Незадовго до кінця доби Центральної Ради Подільські губернські народні збори, які відбулися 22-26 квітня 1918 р., підтримали заходи із заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ) й ухвалили асигнувати на його потреби упродовж 1918–1920 рр. 1 млн крб.¹⁶. Столичні науковці розпочали роботу із формування професорсько-викладацької корпорації майбутнього університету, втім її перервав гетьманський переворот.

Новий міністр освіти М.П. Василенко у погодженні з гетьманом Павлом Скоропадським виробив план творення чотирьох українських університетів, один із яких мали закласти у Кам'янці-Подільському¹⁷. Для матеріалізації ідеї творення нових вишів і Української Академії наук при Міністерстві освіти було створено Комісію в справах вищих шкіл і наукових інституцій на чолі з академіком В.І. Вернадським. Щоправда, приступаючи до роботи, голова комісії був переконаний, що у Кам'янці-Подільському не варто відкривати філію якогось із українських вишів, сюди варто перенести один із раніш створених на українській території вищих навчальних закладів, але краще тут заснувати новий університет, який буде протистояти «полонізації і германізації заходу України»¹⁸. Комісія розпочала роботу 4 червня 1918 р., а вже через 16 днів В.І. Вернадський подав М.П. Василенку російськомовний «Законопроект про перетворення Київського [Народного] Університету в державний університет і про заснування Державного Кам'янецького Університету» (ст.ст. 1-10), підготовлений членами комісії. Передбачалося, що створений в центрі Подільської губернії університет матиме всього два факультети – історико-філологічний з теологічним відділом та природничо-історичний із помологічним відділом¹⁹. Керівник вишу, декани факультетів і професорсько-викладацький склад призначалися Міністерством освіти. На утримання закладу до кінця 1918 р. держава мала виділити 548450 крб. Кам'янець-Подільське міське самоврядування зобов'язували відвести безкоштовно в районі міста земельну ділянку для спорудження університетських будівель, а тим часом розмістити виш у тимчасових, обладнаних за власні кошти, приміщеннях²⁰.

Опрацювавши отриманий документ, міністр освіти 24 червня висловив свої критичні зауваження щодо окремих статей. Після цього законопроект за пропозицією В.І. Вернадського було поділено на два окремих, кожний із яких стосувався окремо планованого університету – Київського і Кам'янець-Подільського. Один із членів комісії – приват-доцент І.І. Огієнко, який представляв інтереси майбутнього вишу в Кам'янці-Подільському, доповів у загальних рисах про зобов'язання, які міська дума і губерньська народна рада взяли на себе з метою відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету. Оскільки візит делегації на Поділля відбувся ще за попередньої державної влади, то не бу-

ло зрозуміло, чи за нових державно-політичних умов міське і губернське самоврядування будуть готові сприяти розв'язанню матеріальної складової університетського питання. Тому, одностайно погодившись із необхідністю заснувати вищий навчальний заклад в адміністративному центрі Подільського регіону, комісія доручила І.І. Огієнку, як майбутньому ректору, і юриконсульту Міністерства освіти й мистецтва Уляницькому навідатись до Кам'янець-Подільського і «цілком конкретно з'ясувати питання про раніше дані обіцянки в зобов'язання юридичного характеру, звернувши увагу на закріплення за університетом відповідним юридичним актом не менше 50 дес. землі». Департаменту вищої школи того ж міністерства належало внести на найближче засідання комісії окремих законопроект про заснування цього вишу²¹.

Унесений документ розглянули і схвалили 1 липня 1918 р., що мало велике значення для поїздки І.І. Огієнка (юриконсульт із невідомих причин із Києва не виїхав). 6 липня він був у Кам'янці-Подільському. Виконуючи покладені на нього обов'язки, передусім зустрівся з Університетською комісією міської думи, якій повідомив, що тимчасова міністерська комісія, очолювана В.І. Вернадським, визнала за необхідне якомога швидше відкрити університет тут, у центрі прикордонного Поділля. Від себе додав, що висока школа для регіону – це надбання величезного національно-культурного значення. Місто матиме основу культурного й економічного розвитку. Тому для організації університету необхідно залучити всі можливі інституції та діячів, які розуміють значення справи і зможуть їй реально допомогти²².

Виходячи з очікуваних більш складних завдань, Університетську комісію реформували. Її склад збільшили до 21 особи, які представляли міську думу, Подільське історико-археологічне товариство, «Просвіту», Товариство природодослідників Поділля, губернське і повітове земства. Головою обрали І.І. Огієнка, який розподілив обов'язки між усіма членами, дав відповідні доручення своєму заступникові П.М. Бучинському²³.

Важливо було залучити до практичного університетського будівництва національні курії, які посідали важливе місце в управлінні, господарстві і культурі міста. Виходячи з цього стратегічного завдання, І.І. Огієнко зустрівся з рабином місцевої єврейської громади Оксманом і пообіцяв йому домогтися відкриття в

Участь в організації та діяльності...

майбутньому виші кафедри юдаїки, виділити для молодих євреїв до 25% усіх студентських місць. Взамін отримав запевнення, що громада збере на потреби закладу не менше 100 тис. крб.²⁴. У розмові з головою польських громадських організацій лікарем Т. Заленським в. о. ректора пообіцяв домогтися відкриття в університеті кафедри полоністики, а також пообіцяв приймати на навчання польську молодь без будь-яких обмежень і виділяти їм державні стипендії. Польські організації зі свого боку мали намір підтримати заклад матеріально і зібрати для його зведення 50 тис. крб.²⁵.

Того ж таки насиченого робочого дня екстрено зібралася міська дума, яка у відповіді, на звернення посланця міністерської комісії мала підтвердити свою попередню ухвалу від 1 квітня 1918 р. або ж відмовитись від неї. За повідомленням тодішньої преси, у приміщенні думи, де вдруге ставилося питання важливої історичної ваги, «зібрався ... увесь інтелігентний Кам'янець, оскільки близько до серця приймає він університетську справу, з одвертою душею йде назустріч великому культурному ділу». Дума, як від неї і очікували, відповіла ствердно. Проводжали І.І. Огієнка до потяга представники усіх культурно-просвітних та інших громадських організацій міста з надією на його швидкий наступний приїзд з усіма прийнятими у столиці історичними документами²⁶.

До Києва в.о. ректора привіз усі необхідні для розв'язання університетської справи постанови: міської думи – про асигнування на потреби вишу 1 млн крб., виділення під спорудження нових корпусів 100 дес. міської землі у вигідному мікрорайоні та передачу йому у тимчасове користування (до збудування своїх приміщень) триповерхового будинку міської середньої технічної школи, склад Університетської комісії, якій треба було надати державні права; губернської народної управи – про асигнування на потреби закладу сумарно на 3 роки 1 млн крб.²⁷.

11 липня комісія заслухала звіт І.І. Огієнка про результати поїздки до Кам'янця-Подільського і висловила йому подяку за оперативне й ефективне вирішення дорученої справи. Крім того, ухвалила рішення звернутися до Міністерства освіти з проханням, по-перше, розв'язати питання про тимчасове розміщення К-ПДУУ в приміщенні технічної школи, а по-друге, тимчасово затвердити склад Університетської комісії і доручити їй узяти на себе обов'язки з охорони будинку і складання інвентарного списку. Для утво-

рення в структурі університету факультетів організували окрему підкомісію, до якої увійшли Д.І. Багалій, В.І. Вернадський, І.В. Єгоров, Б.Л. Личков, В.І. Лучицький, І.І. Огієнко і Г.Г. Павлуцький²⁸.

Комісія повернулася до законопроекту про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету й ухвалила його в останньому читанні 26 липня 1918 р. Текст документа був україномовний²⁹. 5 серпня його розглянула Рада Міністрів. Несподівано виникла дискусія щодо мови викладання на кафедрах польської і єврейської літератури й історії. М.П. Василенко і В.В. Зіньківський вважали, що вивчення цих дисциплін необхідно проводити відповідними національними мовами. Утім з цим не погодилась більшість міністрів, які проголосували за те, «що в інтересах слухачів українців навчання обох наук мусить проводитися на українській мові»³⁰.

Не було згоди і щодо необхідності відкриття кафедри румунської мови (її відкриття обстоював М.П. Василенко). Голосування показало, що позицію міністра освіти підтримали всього три урядовці. Більшість не погодилася із запропонованою нормою. За свідченням Д.І. Дорошенка, який брав участь у тому засіданні, вони виходили з міркувань, що українцям треба збільшувати свій культурний вплив на румунів, а не навпаки, і не допускали розвитку «румунщини, яка, на їх думку, – не має ніякої загальнолюдської ваги й інтересу»³¹.

В остаточному варіанті зазначалося, що К-ПДУУ створюється з 1 липня 1918 р. у складі чотирьох факультетів, утім з осені 1918 р. розпочинали роботу лише два – історико-філологічний і фізико-математичний із двома відділами – математичним і природничо-історичним. Навчальний процес мав бути україномовний. В окремих випадках із дозволу міністра освіти робилися винятки для тих, хто володів російською мовою. До викладацької праці не допускалися особи, які не мали наукових ступенів. Упродовж перших п'яти років на посади в. о. екстраординарних професорів могли обиратися особи з науковим ступенем магістра і звання приват-доцента одного з російських чи українських університетів (не менше трьох років). Що ж до посад ординарних і екстраординарних професорів, то на них могли претендувати українські та російські вчені, які мали ступінь доктора одного із закордонних університетів і були відомі своїми науковими працями й викладаць-

Участь в організації та діяльності...

кою діяльністю у тих самих вищих навчальних закладах. Перший ректор, і перші декани факультетів, а також увесь склад професорської корпорації першого року призначався керівником освітнього відомства. На історико-філологічному факультеті на загальних підставах створювалися дві національні кафедри – польської і єврейської літератури й історії.

До створення статутів і штатів українських університетів належало користуватися загальним статутом і штатом російських університетів від 23 серпня 1884 р. із внесеними до них змінами.

Закон доручав міністрові освіти, починаючи з 1919 фінансово-року, замовляти кредити на будівництво приміщень університету відповідно до реальних потреб. За спорудження нових університетських корпусів відповідала спеціальна «Комісія по збудуванню Кам'янець-Подільського державного українського університету», очолювана ректором (до її складу входили 13 представників міського самоврядування, 5 – губерньського земства, 3 – громадських організацій і наукових установ міста, а також представники правління університету й архітектор)³².

17 серпня гетьман затвердив цей юридичний акт, а 20 листопада – «Закон про заснування Богословського факультету Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету»³³, заклавши необхідну нормативно-правову базу для відкриття вишу і його першого року роботи.

Після цього успіху в реалізації університетського проекту необхідно було завершити усі підготовчі заходи і провести урочисте дійство з відкриття вишу. Свято відбулося 22 жовтня 1918 р. Його перебіг детально висвітлено у кількох працях³⁴. Сотні гостей були приємно здивовані і заангажовані яскравим українським духом урочистостей, вражені гостинністю господарів, виглядом університету і міста. «Всі казали, – згадувала С. Ф. Русова, – що [відкриттям К-ПДУУ] прорубується вікно в Європу, до її науки»³⁵. А журналіст, відомий український політик О.Х. Саліковський, осмислюючи побачене того святкового дня, зробив зв'язок між цією подією і культурним розвитком України загалом: «Перед нашими очима, – писав він, – пройшов ... смотр наших [українських] культурних сил, що вдесьятеро побільшилися за яких-небудь півтора року, перед нами пройшла величезна й чисто по-європейському зроблена організація праці – заслуга невеликого місцевого гуртка українських

патріотів... Тут [в університеті] почувається вже присутність нової майбутньої сили, що зсунулася з мертвої точки і рушила вперед. Ніхто й ніщо її не спинить!»³⁶.

Університет розпочав свою навчальну працю 1 листопада 1918 р. До середини листопада 1920 р. вона протікала майже виключно під контролем української влади. Потім розпочався процес радянської, який завершився у першій половині 1921 р. розформуванням вишу і створенням на його базі двох інститутів радянського типу – народної освіти і сільськогосподарського. За 2 роки університет перетворився в справжнє вогнище національної вищої освіти, науки і культури. За цей час його творцям і будівничим удалося реалізувати низку важливих завдань, які окреслили поважне місце цього вишу в культурно-освітній складовій українського національного відродження.

Заклад очолив екстраординарний професор І.І. Огієнко – талановитий організатор і вчений, гуманіст, патріот, один із найбільш дійових і самовідданих учасників революційної перебудови країни і системи вищої освіти в Україні, відомий державний діяч, який за Директорії УНР очолював два міністерства, ініціюючи і проводячи в життя багато революційних змін, які розвивали і зміцнювали національну освітню систему, Українську Автокефальну Православну Церкву (УАПЦ). За польського адміністрування на Поділлі (листопад 1919 – липень 1920 рр.) ректор залишився на зайнятій польським військом частині Поділля найвищим представником УНР, захищаючи при цьому інтереси усіх українських громадян, державних і громадських інституцій. За цей час університет отримав в особі І.І. Огієнка надійного захисника й оборонця, який не поступився українськими інтересами перед іноземними структурами. Більше того, виш зберіг свій національний характер, вижив у надзвичайно складних умовах галопуючої економічно-фінансової кризи, зберіг професорсько-викладацький склад, студентський контингент і успішно завершив навчальний рік³⁷.

У К-ПДУУ було створено високопрофесійний, дієздатний, патріотично налаштований професорсько-викладацький колектив, який був одним із незаперечних рушіїв національного відродження в різних його складових. До викладацької праці закликали понад 120 ординарних і екстраординарних професорів, приватдоцентів, лекторів і асистентів, переважно українців за націона-

льність. Реально в закладі у різний час працювали з цієї групи лише 88 осіб. Найбільш відомими з-поміж них були І.І. Огієнко, В.О. Біднов, П.М. Бучинський, М.М. Хведорів, Є.К. Тимченко, П.В. Клименко, В.І. Петр, А.Е. Малиновський, М.О. Столярів (професори), Д.І. Дорошенко, М.О. Драй-Хмара, Л.Т. Білецький, В.О. Геринович, Ю.Й. Сіцінський, Х.М. Лебідь-Юрчик, М.А. Чайковський, С.В. Бачинський, С.С. Остапенко (приват-доценти), лектор С.Ф. Русова та ін. Вони представляли різні освітні і наукові центри країни – Київ, Харків, Катеринослав, Ніжин, Львів³⁸. Професура і доцентура викладали українською мовою, крім чеха В.І. Петра, за короткий час зуміли підготувати і видати україномовні курси лекцій із майже 25 навчальних дисциплін; переклали з російської і німецької мов кілька підручників і посібників. У двох секціях Наукового товариства університету вони з кінця 1919 до літа 1920 року виголосили 37 наукових доповідей, третину з яких було опубліковано. Загалом друкована україномовна продукція вчених (курси лекцій, брошури, наукові статті, «Записки Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету» (т. 5) нараховувала 60 одиниць. Чекали своєї черги на друк кілька десятків рукописів підручників, посібників, статей, довідників і художніх творів. Учені працювали над створенням кількох словників: мови Тараса Шевченка, правничого і діячів Подільського краю³⁹. Науково-педагогічний потенціал був достатнім, аби готувати високопрофесійні національні кадри для різних галузей відроджуваної країни (національна середня школа, юриспруденція, аграрний сектор, Українська Автокефальна Православна Церква).

До навчального процесу в університеті вдалося залучити багатонаціональну молодь, переважно українців (80% загального складу влітку 1920 р.), яка бажала отримати вищу освіту на національних засадах і працювати на користь української держави, розвиток освітньо-культурної сфери тощо. Студентський контингент постійно зростав (кінець 1918 р. – 414 осіб⁴⁰, кінець 1919 р. – 1497⁴¹ і вересень 1920 р. – майже 2000 осіб⁴²). Навчальну діяльність молодь, яка вже мала певний / значний життєвий досвід, поєднувала з науковими студіями у 7 секціях студентського наукового товариства, громадсько-політичною, благодійною тощо. З цього середовища згодом вийшли відомі літератори Юрій Липа, Валер'ян Поліщук, Володимир Свідзінський, Микита Годованець,

викладачі вишів – Володимир Георгієвський, Аркадій Животко (Чехословаччина), Антін Шумлянський, Аркадій Розенкранець, Юрій Філь, діячі науки – Микола Грінченко, Микола Гадзінський (США), відомий бібліограф Лев Биковський (Чехословаччина, Польща, США), державний діяч Сергій Козицький (Польща), мистецтвознавець Володимир Гагенмейстер, видавець Євген Вировий (Німеччина, Чехословаччина), співачка Іванна Синенька (Чехословаччина, Німеччина), церковний діяч Петро Білон (США) та ін.⁴³

За малий проміжок часу заклад зумів сформувати свою задовільну навчально-матеріальну та інформаційну базу. На кінець другого року діяльності в його розпорядженні були 5 корпусів: по 2 навчальних і навчально-допоміжних, 1 навчально-лабораторний (орендований), біологічна і метеорологічна станції. Розпочали проектні роботи із збудування на власній земельній ділянці (100 дес.) навчальних і лабораторних корпусів, анатомічного театру, студентських гуртожитків і житла для адміністрації, професури і працівників⁴⁴. З жовтня 1918 до кінця 1920 року університетська фундаментальна бібліотека зросла з 2000 до 35 951 примірника українською, російською, німецькою, англійською, французькою, польською, румунською, сербською та іншими мовами⁴⁵.

Керівництво, професура і студентство брали активну участь у державному будівництві УНР. Не покидаючи ректорського керна, І.І. Огієнко працював міністром народної освіти (5 січня – 25 квітня 1919 р.), міністром ісповідань (з 15 вересня 1919 р. до кінця революції), Головним уповноваженим українського уряду (15 листопада 1919 р. – 31 жовтня 1920 р.), а також в. о. Голови Ради Народних Міністрів (серпень-вересень 1920 р.). У лютому-березні Д.І. Дорошенко, за дорученням вищої української влади, очолив урядову комісію з урегулювання прикордонного конфлікту між УНР і Румунією у Придністров'ї через Хотинське повстання. Наприкінці року уряд дав йому нове важливе доручення – очолити Українську місію Червоного Хреста на Балканах⁴⁶. Представники університету працювали у різних тимчасових державних органах, зокрема у складі групи, яка мала подати пропозиції до законопроекту про збільшення норм оплати педагогам професійних шкіл відповідно до індексу інфляції, у міжвідомчій комісії з вироблення законопроекту про ліквідацію успадкованих від старого режиму со-

Участь в організації та діяльності...

ціальних станів. До Конституційної комісії на початку липня 1920 р. увійшли П.В. Клименко і Є.А. Завадський⁴⁷.

Членами Ради міністра ісповідань стали В.О. Біднов і Ю.Й. Сіцинський, які рішуче обстоювали курс на українізацію Православної Церкви, активно протидіяли підступам консервативно-реакційних клерикальних кіл тощо⁴⁸. П.В. Клименко у серпні 1919 р. очолив кілька державних структур: Відділ охорони пам'яток старовини й мистецтва (з книжковою і архівною секціями) Головного управління у справах мистецтв і національної культури, що діяло при Міністерстві народної освіти, і спеціальну архівну комісію, яка опікувалася збереженням багатой архівної спадщини українського народу⁴⁹. С.В. Бачинський у липні 1919 р. взяв участь у роботі групи членів Трудового конгресу України⁵⁰, а І.І. Огієнко, Є.П. Архипенко, С.В. Бачинський, С.С. Остапенко, Л.Т. Білецький і С.Ю. Гавеський у жовтні того ж року були у складі Державної наради, яку провели у Кам'янці-Подільському Головний Отаман С.В. Петлюра і Голова Ради Народних Міністрів УНР І.П. Мазепа⁵¹.

Колектив університету, обстоюючи національну ідею і потребу подальшого державного будівництва, вчасно й адекватно реагував на річні виклики українській справі, важливі політичні події внутрішнього життя, що сприймалося вельми позитивно у міській громаді, державно-політичних колах країни. Щоб запобігти єврейському погрому в Кам'янці-Подільському під час звільнення міста від більшовиків на початку червня 1919 р., рада професорів К-ПДУУ ухвалила рішення звернутися через пресу до українських козаків із закликом не чинити насилля над євреями. А взяти їх, як і всіх інших мешканців, під захист від насилля більшовицького режиму⁵². Коли республіка відзначала другу річницю I Універсалу Української Центральної Ради, в університеті відбулося відкрите засідання ради професорів, на якому були заслухані кілька доповідей: «Історія українських універсалів» (П.В. Клименко), «Перший Універсал Української Центральної Ради» (В.О. Біднов) і «Культурно-просвітне життя України за два останні роки» (І.І. Огієнко)⁵³. 24 вересня 1919 року І.І. Огієнко разом із присутніми міністрами підписав звернення до українського народу із закликом підніматися на бій проти денікінської загрози⁵⁴. А 15 жовтня того ж року рада професорів університету прийняла «Звернення до світових держав із протестом проти нищення генералом Денікіним української культури»⁵⁵.

Після повернення 1 травня 1920 р. С.В. Петлюри з Варшави до Кам'янця-Подільського студенти К-ПДУУ вирішили взяти участь у відновленні активного державного життя УНР, їх делегація зустрілася з очільником держави і провела після цього мобілізацію активу для роботи в міністерствах, які відновлювали роботу після майже піврічної перерви⁵⁶.

Колектив вишу, студенти не стояли осторонь збройної боротьби за утвердження національно-республіканського ладу. Вже в листопаді 1918 р., коли опозиційні сили взяли курс на повстання проти гетьманщини, симпатії студентів були на боці Директорії. Саме їй, після взяття повстанцями Києва, вони відправили телеграму, у якій привітали «світлих борців за ранок життя України» і висловили здравичу на честь Української Народної Республіки⁵⁷. Для допомоги родинам козаків республіканського війська, які загинули в бою під столицю, Українська студентська громада (УСГ), що діяла в К-ПДУУ, провела 29 грудня 1918 р. вечірку і збрала 181 крб. 20 коп.⁵⁸. На зборах УСГ 22 грудня того ж року було ухвалено рішення про формування студентської сотні для участі у збройному захисті країни. У зв'язку з цим до столиці направили 12 своїх представників⁵⁹. Спираючись на досвід київського українського студентства, яке у січні 1918 р. припинило навчання і в складі організованого куреня виїхало на фронт під Бахмач, молодь К-ПДУУ звернулася з відозвою «До організованого студентства, середнєшкільників та слухачів підготовчих курсів», у якій закликала вступати до юнацького збройного формування, згоду на яке дав С.В. Петлюра. Для запису слід було мати рекомендацію від українських організацій або ж їх відомих членів⁶⁰. На початку 20-х чисел січня 1919 року УСГ вирішила направити сотника й осавула до столиці для вироблення плану спільних дій. Утім задум не здійснили через рішення керівництва країни евакуювати органи влади й управління УНР із Києва до Вінниці⁶¹. До справи студентська сотня прилучилася пізніше. Так, під час наступу українських військ на Кам'янець-Подільський на початку червня 1919 р. частина бійців вийшла назустріч козакам, а інша патрулювала в місті, забезпечуючи порядок і спокій⁶². Проти більшовицьких військових підрозділів боролосся чимало юнаків із числа студентів К-ПДУУ. У кровопролитних боях загинули Юрій Приходько і Степан Грищенко. Згодом молодь влаштувала їм велелюдний похорон, який став

Участь в організації та діяльності...

демонстрацією вірності українським визвольним ідеалам⁶³. Були й інші жертви, принесені університетом на вівтар національної свободи. Зокрема, в бою загинув асистент М. Г. Любичанківський⁶⁴.

Студенти, які пішли на фронт, глибоко усвідомлювали свою захисну місію, з гордістю носили звання козаків Діючої Армії УНР навіть у критичні дні боротьби за долю української держави. Так, у жовтні 1920 р., коли військово-стратегічне становище країни було вкрай складним, юнаки, які покинули навчання і воювали у складі Залізної дивізії, чесно виконували свій військовий обов'язок і навіть підбадьорували тих, хто знаходився у студентських аудиторіях⁶⁵. Після поразки у листопаді 1920 р. студенти-воїни перейшли на територію Польщі, де були інтерновані, зазнали поневірянь далеко від батьківщини, але не розчарувались у правильності свого вибору.

Колектив К-ПДУУ всіляко підтримував тих, хто бився за Україну. З листопада 1919 р. викладачі почали відраховувати 5% своєї платні на потреби хворих і поранених козаків армії УНР. Лише за один місяць у шпиталі надійшло від них 3824 крб. У січні 1920 р. на вказані цілі було перераховано 6049 крб. 67 коп.⁶⁶. Подібні дії мали місце і в наступні місяці.

Професура університету сприяла розгортанню державного будівництва відповідно до внутрішнього становища країни, доклала багато зусиль для кращої обізнаності місцевого населення, оборонців республіканського ладу з основними подіями історії, культури і сьогодення українців. У липні 1919 р. в К-ПДУУ розпочали роботу десятиденні курси за участю представників професорської корпорації з підготовки 54 волосних інструкторів-інформаторів для Кам'янецького, Ушицького, Летичівського, Проскурівського, Могилівського і Брацлавського повітів. По закінченню слухачам видали відповідні посвідчення, з якими вони з'явилися до повітових комісарів і приступили до роботи у закріплених за ними волостях. Дехто з курсистів відразу дістав призначення до Господарсоюзу Поділля на посади інструкторів із кооперативного будівництва⁶⁷.

У червні 1919 р. І.І. Огієнко, В.О. Біднов, П.Г. Клепатський, Л.Т. Білецький, А.С. Синявський, П.В. Клименко і М.О. Драй-Хмара прочитали цикл безплатних лекцій для робітників і ремісників міста з історії української мови, літератури, історії України, слов'яноз-

навства, економіки та інших галузей⁶⁸. Бажаючих послухати університетських світил було стільки, що їх не зміг умістити найбільший зал. У серпні аудиторія зазнала ротації – на побачення з професурою прибули урядовці, старшини і козаки Окремого корпусу кордонної охорони. У вересні – жовтні лекції слухали урядовці Генерального штабу армії УНР, різні групи державних службовців⁶⁹. Лише за один 1919–1920 навчальний рік для населення міста професори і приват-доценти К-ПДУУ прочитали 478 науково-популярних: лекцій, на яких побували 14875 слухачів⁷⁰. Вони сприяли як розширенню світогляду, кращому розумінню української справи, так і зміцненню національно-патріотичних переконань кам'янчан різних вікових груп.

Університет став міцним осередком у проведенні українсько-церковної політики, особливо після того, як на посаді міністра ісповідань з'явився ректор І.І. Огієнко. Вже у жовтні 1919 р. на базі богословського факультету К-ПДУУ відбулися курси для священників, дияконів, регентів церковних хорів і учнів дяківських шкіл (загалом 57 осіб), на яких слухачів готували до проведення Служби Божої українською мовою. За Ю. Сіцінським, після 11 лекцій, які прочитали І.І. Огієнко, В.О. Біднов та інші, частина священників «стали правити Службу Богу з тою [українською. – Авт.] вимовою». 2 червня 1920 р. в університеті відкрилися наступні, вже тримісячні, пастирські курси (60 осіб), які примножили коло прихильників українізації Церкви⁷¹.

Розгортанню цього процесу добре прислужилася праця університетської комісії з перекладу Святого Письма з грецької на українську мову (В.О. Біднов, Ю.Й. Сіцінський, О.З. Неселовський, П.В. Табінський, Л.Т. Білецький, М.О. Драй-Хмара, Й.Ф. Оксюк, О.В. Прахов). Їм удалося перекласти, а згодом і видрукувати за державні кошти накладом у 2 тис. примірників «Новий Завіт. Діяння святих Апостолів»⁷².

Під час Великого посту 1920 р. викладачі-богослови виступили перед православними вірянами з лекціями церковно-історичного та філософсько-морального змісту, три з них присвятили потребі розвою УАПЦ⁷³. Крім викладачів, роботу з церковного відродження проводили студенти-богослови (38 осіб), яких готували до богослужіння в українській церкві. За дорученням ради професорів вони виступили в багатьох церквах Подільської єпархії з пропові-

Участь в організації та діяльності...

дями українською мовою. До того ж майбутні священики висловили рішучий протест проти розпорядження єпископа Подільського і Брацлавського Пимена (Пегова), яке забороняло правити Службу Божу українською мовою, брали активну участь у житті університетської церкви, яка була центром першої Української парафії у Кам'янці-Подільському⁷⁴.

Університет сприяв виробленню засад шкільної реформи, підготовці учительських кадрів для вищих початкових шкіл (ВПШ), поширенню наукових знань серед кам'янчан, становленню і діяльності української гімназії для дорослих. Улітку 1919 р. частина викладачів (І.І. Огієнко, Л.Т. Білецький, В.О. Геринович, М.О. Драй-Хмара, І.А. Любарський, С.С. Остапенко) допомагали міністерській комісії із вироблення «Проекту єдиної школи на Україні», яка діяла під керівництвом П.І. Холодного, узгодити різні підходи, зокрема щодо структури і змісту освіти, й у вересні завершили підсумковий текст, який поклали в основу реформування національної школи⁷⁵.

Ще з лютого 1919 р. при К-ПДУУ розпочали роботу дворічні педагогічні курси (100 осіб) для підготовки учителів ВПШ. Ними керував приват-доцент М.А. Чайківський, згодом – професор А.Е. Маліновський. Навчальну справу забезпечували 6 представників професорсько-викладацької корпорації (професор В.О. Біднов, приват-доценти О.А. Аленич, М.М. Васильківський, П.Г. Клепатський, І.А. Любарський, асистент М.Г. Любичанківський)⁷⁶.

Коли у листопаді 1919 р. в місті відкрили український народний університет, який був культурно-просвітнім закладом, К-ПДУУ надав йому допомогу передусім своїми кадрами. На двох відділах – гуманітарному і природничому, де навчалось загалом 158 осіб, лекційні і практичні заняття проводили, зокрема, професори П.В. Клименко і П.М. Бучинський, приват-доценти П.Г. Клепатський, М.А. Плевако, С.С. Остапенко, Л.Т. Білецький, С.В. Бачинський, В.О. Геринович, Н.Т. Гаморак, асистенти Ю.О. Русов та І.І. Шиманович. Ректор дозволив студентам народного університету користуватися бібліотечним фондом К-ПДУУ⁷⁷.

Важливе значення для українських діячів, які не мали середньої освіти, а отже, не могли розраховувати на здобуття вищої освіти, мало заснування університетської гімназії для дорослих із правами для учнів середніх шкіл. Її відкрили у жовтні 1918 р. У наступному, 1919-му, тут на I-III курсах у вечірній час навчалось

130 дорослих школярів. Почесним директором обрали І.І. Огієнка. Заняття проводили як міські педагоги, так і 6 викладачів університету. Основне завдання гімназії полягало у підготовці значної частини абітурієнтів до вступу в К-ПДУУ. У липні 1920 р. було зроблено перший випуск гімназистів. 13 із них стали першокурсниками держуніверситету. Ряд випускників емігрували за кордон і здобували вищу освіту в навчальних закладах Праги⁷⁸.

Керівництво, професура і студентство університету докладали багато зусиль для збереження культурно-історичних цінностей, які опинилися під загрозою знищення, для майбутніх поколінь українців. Першорядна увага зверталася на пошук, придбання і доставку до закладу бібліотечних раритетів. Уже у перші місяці функціонування вишу вдалося роздобути і розмістити у бібліотечному фонді 60 стародруків, зокрема Біблію Острозького видання 1581 р. Згодом студенти розшукали і передали до бібліотеки один із трьох відомих Литовських статутів XVI ст.⁷⁹. До послуг читачів, у т. ч. й громадян міста, були також 30 томів актів, виданих Віленською археографічною комісією, «Архив Юго-Западной России» з усіма додатками, чимало примірників «Киевской Старины», «Науково-літературного вісника»⁸⁰. Також університет роздобув комплекти видань Наукового товариства Шевченка у Львові, Київської духовної академії, Румунської академії наук тощо⁸¹.

Щоб не допустити пограбування революційною стихією цінних дворянських книгозбірень, які знаходилися у покинутих маєтках регіону, університет скуповував їх, поповнюючи фонд рідкісними різномовними виданнями XVIII–XIX ст. Лишень у липні-серпні 1919 р. до К-ПДУУ надійшло 2106 примірників із недалеких від міста маєтків Пулавського і Даревського⁸². Важче було реалізувати доправлення раритетів із маєтку, що знаходився аж у Могилівському повіті. Утім, за підтримки адміністрації Подільської залізниці цей план реалізували⁸³. Але інший вагон із цінною літературою, що взяли з Янівського маєтку графа Холоневського на Вінниччині, до Кам'янця-Подільського так і не прибув, застрягнувши у Жмеринці. Окремі рідкісні колекції передавали університету військовики. Зокрема, з с. Романи Ольгопільського повіту вони доставили 80-томну російськомовну енциклопедію Брокгауза і Єфрона. В результаті пожертв і закупівлі літератури університетська фундаментальна бібліотека станом на 22 жовтня 1920 р. нарахо-

Участь в організації та діяльності...

увала у своєму фонді 24 стародруки XVI і 82 – XVII ст., а також 663 примірники, видані у XVIII ст.⁸⁴.

Професура не мирилася з жахливим нищенням архівних документів, мистецьких речей і різних культурно-історичних пам'яток. Вона неодноразово зверталася до компетентних органів із вимогою покласти край такому варварству. Навесні 1919 р. в університеті утворили свою архівну комісію (професор П.В. Клименко, приват-доценти О.З. Неселовський, П.Г. Клепатський, Ю.Й. Сіцинський, Л.Б. Б'ялковський та ін.). Не маючи жодних повноважень, вона взяла на себе обов'язок захищати від руйнації архівосховища, розміщені у Кам'янці-Подільському, ініціювала переміщення до К-ПДУУ тих особливо цінних архівних фондів, яким загрожувало знищення. Вчені домагалися прийняття закону про архівну справу. Після того, як П.В. Клименко очолив за сумісництвом Відділ охорони пам'яток старовини, вдалося значно поліпшити справу з утилізацією і переробкою частини архівних документів, які, як вважали, не мали історичної ваги. Стараннями П.В. Клименка та інших діячів удалося заснувати і видати перший номер журналу «Українська старовина». На його сторінках сміливо ставились питання про відповідальність української держави за збереження архівної спадщини⁸⁵.

На початку 1920 р. в структурі університету запрацював науково-дослідний архів, у якому зберігалися тисячі цінних документів із більш як десяти фондів, узятих на збереження з різних установ (його ліквідували через рік, коли працівники ВУЧК під час обшуку конфісковували «антирадянські» документи)⁸⁶. Поруч із ним функціонував кабінет (музей) мистецтв, яким завідував Ю.Й. Сіцинський. Його наповнення відбувалося за рахунок пожертв і придбання цінних речей старовини у колекціонерів, окремих власників. Наприкінці 1920 р. в мистецькому фонді кабінету нараховувалося 3274 одиниці зберігання, які мали художню цінність. Чимало експонатів використовувалося під час вивчення такої дисципліни як «Історія українського мистецтва»⁸⁷.

В університеті буяло колоритне національно-культурне життя. Тут двічі (1919 і 1920 рр.) широко, зі святковою ходою, відзначались Шевченківські дні, роковини смерті І. Франка, Л. Українки і М. Євшана, влаштовувались читацькі конференції з публічними дискусіями, зокрема щодо мемуарно-публіцистичного ви-

дання В. Винниченка «Відродження нації». Студенти залюбки займалися в університетських церковному і світському хорах, драматичному гуртку, виконували народні пісні, твори українських композиторів і драматургів. Свято відкриття закладу, пері на і друга річниці його існування супроводжувалися виступами ушавлених і місцевих національних хорових колективів, які звучали професійно і демонстрували невмирущість українського мистецтва. В закладі лунали виступи Державного симфонічного оркестру. Молодь періодично влаштовувала розважальні вечірки, під час яких виконували народні і патріотичні пісні, танці, декламували вірші українських поетів і свої власні. Під час святкування народних і церковних свят (Андрія, Іванця, Миколая, Михайла, Різдва Христового та ін.) молодь демонструвала свою обізнаність з українськими звичаями, підтримувала традиції своїх дідів і батьків, додавала до цього неповторну власну імпровізацію⁸⁸.

Попри величезну матеріально-фінансову скруту, в К-ПДУУ зуміли розгорнути унікальний проект власних періодичних видань (науково-літературний студентський часопис «Нова думка» і профспілковий журнал «Наше життя»). Загалом вийшло 6 номерів названих органів, у яких засвітилися молоді поети і письменники, вміщено багато цікавої інформації про громадсько-політичне життя студентів, навчальну та іншу літературу, проблеми діяльності профспілкової організації тощо⁸⁹.

Отже, у 1918–1920 рр. Кам'янець-Подільський державний український університет, який з'явився на освітній карті України завдяки національному відродженню, виправдав покладені на нього сподівання щодо розвитку національної вищої освіти й активної ролі у різних сферах державного, культурно-просвітнього і духовного життя, збройному захисті країни. Перед у формуванні та посиленні впливу цього осередку національного відродження вела патріотично налаштована професура, встигаючи і на викладацьку роботу, і до наукових, методичних і видавничих справ, і до лекційно-освітньої, громадської діяльності, і до виконання різних державних доручень тощо. Найважче доводилося ректору, який змушений був поєднувати адміністративну роботу з державно-управлінською і громадською, піклуючись про те, щоб кожний свідомий українець в університеті докладав максимум зусиль для забезпечення інтенсивного українського життя у його основних

Участь в організації та діяльності...

проявах, виразно підтримував політику української держави і брав активну участь у її реалізації. Досить активним у цьому плані було студентство, яке розуміло свою відповідальність перед українським загалом, прагнуло залишити свій незабутній слід у державотворенні, допомогти старшим поколінням закріпити революційні завоювання. Здійснення в основному намічених заходів забезпечило перетворення українського університету в надійну опору національного відродження. За кілька революційних років йому вдалося досягти у цьому плані набагато більше, ніж це змогли зробити українські сили краю за десятиліття імперської доби.

Примітки:

1. Другий Всеукраїнський Учительський З'їзд: тези докладів, дебати, постанови. К.: Видання Всеукр. тов-ва освіти, 1917. С. 35.
2. Вестник Временного правительства. 1917. 23 сент. (6 окт.).
3. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 2201, оп. 1, спр. 353, арк. 1а.
4. Державний архів Хмельницької обл., ф. Р-249, оп. 3, спр. 174, арк. 15-16.
5. Пащенко О. Як зародився Державний Український Університет у м. Кам'янці на Поділлі // Свято Поділля. 1918. 22 жовт.
6. Державний архів міста Києва, ф. Р-936, оп. 1, спр. 8, арк. 3.
7. Державний архів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 3, спр. 3, арк. 2.
8. Державний архів Хмельницької обл., ф. Р-249, оп. 3, спр. 174, арк. 22-23 зв.
9. Там само, арк. 23 зв.
10. Поділля. Кам'янець-Подільський, 1918, 3 квіт. (21 берез.).
11. Державний архів міста Києва, ф. Р-936, оп. 1, спр. 8, арк. 4 зв.
12. Там само, арк. 6.
13. Постернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–19 рр. К.: Печатня видави, тов.-ва «Друкар», 1920. С. 75.
14. Державний архів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 3, спр. 3, арк. 1-3 зв.
15. Державний архів міста Києва, ф. Р-936, оп. 1, спр. 8, арк. 19.
16. Державний архів Хмельницької обл., ф. Р-206, оп. 1, спр. 1, арк. 40; Доклади Подільської Губерніальної Народної Управи Губерніальній Народній Раді Першого чергового народнього зібрання. По народній освіті. Сесія з 22 по 26 квітня 1918 року. Кам'янець на Поділлі, 1918. С. 72.
17. Полонська-Василенко Н. Микола Прокопович Василенко – його життя та наукова діяльність // Український історик. Нью-Йорк – Мюнхен, 1966. №3-4. С.45.
18. Из эпистолярного наследия В.И. Вернадского. Письма украинским академиком Н.П. Васитенко и А.А. Богомольцу / [Сост.: С.Н. Киржаев

- и В.А. Толстов; Комиссия по разработке науч. наслед. акад. В.И. Вернадского]. К., 1991. С.11-12.
19. ЦЦАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 329, арк. 7а.
 20. Там само, арк. 7а – 7а зв.
 21. Там само, арк. 25 зв.
 22. Приходько В. Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі: відбитка з «Нашої культури» 1935-1936 рр. Варшава: Друкарня синодальна, 1936. С. 27.
 23. Там само. С. 28.
 24. Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва // Наша культура. Варшава, 1935. Кн. 8. С. 511.
 25. Там само.
 26. Відродження. К., 1918. 31(18) липня.
 27. Огієнко І. Зазначена праця. С. 511.
 28. ЦЦАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 329, арк. 55.
 29. Там само, арк. 63 зв.
 30. ЦЦАВО України, ф. 1063, оп. 1, спр. 6, арк. 149.
 31. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. Вид. 2-е. Мюнхен: Укр. вид-во, 1969. С. 413.
 32. Державний вістник. К., 1918. 29 серпня; Українська Держава (квітень – грудень 1918 року): Док. і матеріали. У двох томах, трьох частинах / [Упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін.]. К.: Темпора, 2015. Т. 2. С. 240-242.
 33. Там само; Державний вістник. К., 1918. 22 листопада; Українська Держава (квітень – грудень 1918 року): Док. і матеріали. Т. 2. С. 362-364.
 34. Копилов А. О., Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський державний український університет: від ідеї заснування до ліквідації (1917–1921 рр.) // Укр. іст. журн. 1999. № 4. С. 41-50; Свято відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету: Дослідження. Документи. Матеріали / [Укладач, автор переднього слова і досліджень О.М. Завальнюк]. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2008. С. 72-99,122-133.
 35. Русова С. Мої спомини. Львів: Видави, кооператива «Хоортиця»; К.: Україна-Віта, 1996. С.149-150.
 36. Нова Рада. К., 1918. 31(18) жовтня.
 37. Копилов С.А., Завальнюк О.М. Організаторська, керівна, науково-педагогічна і громадська діяльність Івана Огієнка на посаді ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету в 1918–1920 рр. // Іван Огієнко – організатор, керівник і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.): Документи. Матеріали. Світлини. Хроніка діяльнос-

Участь в організації та діяльності...

- ті / [Уклад. С.А. Копилов і О.М. Завальнюк]. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. С. 9-45.
38. Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. 616 с.: іл.
39. Копилов А.О., Завальнюк О.М. Вказ. праця. С. 49; Завальнюк О.М. Науковий доробок Кам'янець-Подільського державного українського університету в часи національного відродження (1918–1920) // Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку», м. Кам'янець-Подільський, 17-18 вересня 2003 р.: доп. і повідомлення. Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острог, 2005. Т.1. С. 49-51.
40. Державний архів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 2, спр. 9, арк. 1-4, 8-17. (Підр. авт.).
41. Державний архів Хмельницької обл., ф. Р-302, оп. 1, спр. 72, арк. 1-23. (Підр. авт.).
42. Державний архів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 2, спр. 116, арк. 108. (Підр. авт.)
43. Завальнюк О. М. Вказ. праця. С. 414-611; Він же. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1920 рр.). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 200-214, 384-401.
44. Завальнюк О. М. Проблеми створення матеріально-технічної бази національної університетської освіти України у 1918–1920 рр. // Україна у ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. наук, праць. К.: Ін-т іст. Укр. НАН Укр., 2009. Вип. 15. Ч.1. С. 102,116.
45. Свято відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету. С. 131; Прокопчук В.С., Філінюк Л.Ф. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. С. 51.
46. Тюрменко І.І. Огієнко Іван Іванович (митрополит Іларіон). Державний та релігійний діяч // Діячі науки і культури України: нариси життя та діяльності. К.: Книги-XXI, 2007 С. 302-304; Дорошенко Д. Вказ. праця. С. 424-428; Табачник Д. Історія української дипломатії в особах. К.: Либідь, 2004. С. 169.
47. Державний архів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 148, арк. 67-67 зв.; Трудова громада Кам'янець-Подільський, 1920, 25 черв, 10 лип.
48. ЦДАВО України, ф. 1072, оп. 1, спр. 27, арк. 1-3; Директорія і Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920: док. і матеріали. У двох томах, трьох частинах. К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2006. Т.2. С.100.

49. Нариси з історії архівної справи в Україні / [За заг. ред. І. Матяш та К.Климової]. К.: Видави, дім «КМ Академія», 2002. С.350; Пам'ятки. Monuments: [док. і матеріали]. К., 1998. Т.ІІ. С.132.
50. Трудовий шлях. Кам'янець-Подільський, 1919, 19 лип., 20 лип.
51. Україна. Кам'янець на Поділлі, 1919, 28(15) жовт.
52. Громада. Кам'янець-Подільський, 1919, 8 черв.
53. Трудовий шлях, 1919, 29 черв.
54. Село. Кам'янець-Подільський, 1919, 20 жовт.
55. ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 1, спр. 187, арк. 69.
56. Державний архів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 69, арк. 13; спр. 79, арк. 2.
57. Життя Поділля. Кам'янець-Подільський, 1918, 28 груд.
58. Життя Поділля, 1919, 3 січ.
59. Життя Поділля, 1918, 25 груд.
60. Життя Поділля, 1918, 28 груд.
61. Життя Поділля, 1919, 22 січ., 23 січ.
62. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. С. 31.
63. Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919, 11 лип.; Новий шлях. Кам'янець-Подільський, 1919, 11 черв.
64. Трудова громада, 1919, 19 лип.; Трудовий шлях, 1919, 9 лип.
65. Слово. Кам'янець-Подільський, 1920, 3 лист.
66. Державний архів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 137, арк. 18 зв.; Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. С. 27.
67. Гудима В.В. Курси з підготовки волосних інструкторів при Кам'янець-Подільському університеті (1919 р.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук, праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. Т. 13. С. 60.
68. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. С. 28.
69. Там само. С. 29.
70. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 878, арк. 10.
71. Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний український університет і церковне відродження Поділля (1919–1920 рр.) // Зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-теорет. конф. «Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне». Вінниця, 2008. С.97-98.
72. Записки Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Кам'янець-Подільський, 1920. Т. 5: Праці Комісії в справі перекладу Св. Письма на богословському факультеті Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. 69 с.
73. Наш шлях. Кам'янець-Подільський, 1920, 26 лют.

Участь в організації та діяльності...

74. Державний архів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 39 а, арк. 10; Наш шлях, 1920, 2 бер.; Завальнюк О. Іван Огієнко і підготовка богословів у Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918–1920) // Наук. зб., присвячений 125-річчю з дня народження Митрополита Іларіона (Огієнка): зб. док. і матеріалів. К., 2007. С. 72.
75. Проект єдиної школи на Україні. Основна школа. Кам'янець-Подільський, С. 5.
76. ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 1, спр. 155, арк. 17-18 зв.
77. Мельник Е.М. Кам'янець-Подільський український народний університет (листопад 1919 – початок 1921 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. Т.7. С. 31-33.
78. Біднов В. Перші два академічні роки Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському: уривок із спогадів // Літературно-науковий вістник. Річник XXVII. Львів, 1928. Т. XXVII. Кн. XI. С. 238.
79. Відродження. К., 1918, 11 лист. (24 жовт.); Пащенко О. Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету // Наша культура: науково-літературний місячник. Варшава – Львів, 1936. Кн. 10 (18). С. 673.
80. ЦДАВО України, ф. 3876, оп. 1, спр. 3, арк. 103.
81. Державний архів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 99, арк. 44; Дорошенко Д. Вказ. праця. С. 415; Свято Поділля. Кам'янець-Подільський, 1918, 22 жовт.
82. Державний архів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 2, спр. 14, арк. 1; Україна. 1919, 17 серп.
83. Пащенко О. Вказ. праця. С. 673.
84. Державний архів Хмельницької обл., ф. Р-582, оп. 1, спр. 100, арк. 2; Подольський край. Каменец-Подольск, 1920, 22 окт.
85. Див.: Українська старовина: орган Комісії для охорони пам'яток старовини й мистецтва при Головному управлінні мистецтва і національної культури. Кам'янець, 1919, №1, с. 1-9.
86. Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний український університет: робота із збереження культурно-історичної спадщини регіону. С. 191.
87. Там само. С. 192.
88. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. С. 27.
89. Нова думка: журнал науково-літературний. Кам'янець-Подільський, Вип. I-II, III; Наше життя: місячник. Кам'янець на Поділлі, 1920. Ч. 1, 2-3.

«НА ВАЖКІМ ВИГНАННІ»: В РОКИ ЕМІГРАЦІЇ У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ

ІВАН ОГІЄНКО У ВАРШАВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: МІЖ ПОЛІТИКОЮ, ДИДАКТИКОЮ І НАУКОВИМИ СТУДІЯМИ (1925–1932 РР.)*

У статті проаналізовано науково-педагогічну діяльність фундатора і першого ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету Івана Огієнка у Варшавському університеті упродовж середини 1920-х – початку 1930-х рр. З'ясовано складні політичні, організаційні й психологічні умови його праці на відділі православної теології навчального закладу.

Ключові слова: учені-емігранти, Варшавський університет, І. Огієнко, наукові студії, педагогічна діяльність.

Життя та діяльність видатного українського політичного і церковного діяча, ученого-лінгвіста, фундатора і першого ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету (далі – КПДУУ), Івана Огієнка (1882–1972) знайшли належне висвітлення у працях вітчизняних (О. Завальнюк, В. Ляхоцький, З. Тіменик, І. Тюрменко та ін.) і зарубіжних (О. Герус, В. Дитель, А. Нестеренко та ін.) дослідників. Зауважимо, що молододослідженими залишаються окремі періоди його життя в еміграції, зокрема львівський і варшавський, що характеризувалися новими рисами його педагогічної діяльності й наукових зацікавлень. Предметом даної статті є наукові студії й викладацька діяльність ученого на відділі православної теології Варшавського університету в 1925–1932 рр.

Після поразки визвольних змагань за незалежну Україну в листопаді 1920 р. уряд Української Народної Республіки разом з армією перейшов річку Збруч і опинився на території Польщі. Свідок цих подій згадував: «Лютував холодний листопад 1920 року... Зде-сяткована тифом і розбита ворожою перевагою Українська Національна Армія день і ніч відступає на захід... Разом з армією відступає й уряд Української народної Республіки. Територія української

* Друкується за: С.А. Копилов. Іван Огієнко у Варшавському університеті: між політикою, дидактикою і науковими студіями (1925–1932 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Рута, 2016. Т. 26 : До 80-річчя від дня народження професора А.О. Копилова. С. 120-124.

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

суверенної держави тане, наче віск на вогні... Річка Збруч. Новий кордон. За річкою на заході дві чужі держави – Румунія і Польща. Від півночі, сходу та півдня розбиту армію переслідує непроглядна хмара більшовиків. Вона лавиною заливає всю територію України».¹

Кордони Другої Речі Посполитої перетнуло майже 40 тисяч українців², серед яких дві тисячі урядовців разом із членами родин, українські політичні та громадські діячі, генерали, офіцери й старшини армії УНР, церковнослужителі, землевласники, педагоги та ін. Сусідня держава прихистила чимало студентів і викладачів КПДУУ. Ректор і міністр сповідань уряду УНР у 1919–1921 рр. Іван Огієнко з сім'єю опинився в місті Тарнові, де продовжив виконувати службові обов'язки. Зокрема, він неодноразово звертався до міністерства закордонних справ і до С. Петлюри про організацію роботи очолюваного міністерства в умовах Державного центру УНР в еміграції на території Польщі, домігся позитивного рішення міністерства освіти останньої щодо отримання дозволу професорам, приват-доцентам та асистентам КПДУУ працювати в лабораторіях і бібліотеках Варшавського університету, забезпечував видачу різноманітних документів і довідок студентам та ін.³

Між І. Огієнком і урядом УНР час від часу траплялися непорозуміння, зумовлені його критичним ставленням до українсько-польського союзного договору 1920 р., який прив'язав емігрантське середовище до федералістських планів Ю. Пілсудського. Як згодом пояснював І. Огієнко, «підпису Головноуповноваженого міністра Огієнка під польсько-українською угодою нема. Він рішуче зрікся цей акт підписати (головно не погоджувався з границями)»⁴. Учений плідно співпрацював з Українським Вільним Університетом (далі – УВУ) у Відні й Празі, а також з Українським науковим інститутом у Берліні. Беззаперечний авторитет І. Огієнка в академічних колах дозволив керівництву УВУ в листі до нього від 9 лютого 1921 р. висловити прохання прочитати цикл лекцій з українознавства, а головно – «прийняти обов'язки декана філософського факультету»⁵. Надалі він спорадично листувався з деякими членами цих інституцій.

Із закінчення першого етапу діяльності уряду УНР у Тарнові, у вересні 1922 р., І. Огієнко остаточно припинив роботу в ньому й зайняв позицію патріотично налаштованої частини західноукраїнської інтелігенції, яка засуджувала цей уряд за офіційну «передачу»

сусідній державі західноукраїнських земель і відмову підтримати безкомпромісну політичну боротьбу інтелектуалів Західної України з польськими окупантами.

У квітні 1921 р., після ратифікації польським сеймом Ризького мирного договору з Радянською Росією, усі політичні структури української еміграції у Польщі ставали де-юре нелегітимними й не могли офіційно фінансуватися з державних джерел.⁶ Неврегульованим залишався правовий статус українських емігрантів. За наказом міністра внутрішніх справ від 8 червня 1921 р. усі іноземці, що прибули в країну до 12 листопада 1920 р., зокрема невелика частина українських урядовців, котрі залишилися в Польщі після евакуації в липні 1920 р., мали право на червоні карти перебування. Інші особи отримували білі карти перебування, що дозволяли тимчасово проживати в країні за винятком міст (Львів, Варшава та Лодзь) і східних воєводств, де переважало українське або білоруське населення. Перебування іноземців з білою картою на тих територіях було можливим лише за спеціальним дозволом владних структур, що свідчило про бажання офіційної Варшави ізолювати українську еміграцію від західноукраїнського суспільного життя та використати її у власних цілях.

Наприкінці літа 1922 р. І. Огієнко з сім'єю переїхав до передмістя Львова – Вінників та завдяки зусиллям митрополита А. Шептицького працевлаштувався вчителем української мови і літератури Української учительської семінарії. У 1924 р. митрополит також посприяв безробітному професорові (31 липня 1923 р. закінчився його контракт із кураторією – С.К.) з переселенням до одного зі своїх приватних будинків на вулиці Ходорівській, 15 у Львові.⁷ «В той час, коли я чах у вогкій хаті у Вінниках, Ви, Високодостойний Владико, самі запропонували мені сухе й світле помешкання у Львові, – щиро писав І. Огієнко у листі до митрополита від 19 червня 1926 р. – А ця Ваша поміч дала мені змогу більш продуктивно продовжувати свою наукову працю»⁸.

Матеріальне становище родини колишнього ректора і міністра було вкрай важким. Він шукав різні шляхи для заробітку, навіть призупинив наукові студії і мав намір йти працювати на одну з фабрик. Останнє спонукало інтелігенцію Львова й представників еміграції домовлятися про збір коштів для допомоги відомому вченому. «Сміття буденщини вже стільки наслоїлось, так за-

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

повнило, що навіть редакції перекладу не роблю. Просто сором і досада», – писав він навесні 1926 р. В. Винниченку.⁹

Тільки восени 1925 р. за сприяння різних діячів і структур української еміграції І. Огієнко отримав запрошення до викладацької праці на відділі православної теології Варшавського університету, створеному за ініціативи Синоду Православної церкви у Польщі. Відкриття навчального підрозділу було зумовлено розумінням лідерів української еміграції вагомості справи підготовки кваліфікованих кадрів і можливості академічної роботи для науковців, окремі з яких налагодили співпрацю з різними державними і громадськими інституціями. Так, з Інститутом дослідження національних справ у Варшаві, створеним у грудні 1921 р. для вивчення становища національних меншин і визначення шляхів розв'язання національних проблем у Другій Речі Посполитій, співпрацювали М. Кордуба, Б. Лепкий, О. Лотоцький, І. Огієнко, Р. Смаль-Стоцький¹⁰. Останній також увійшов до організаційної комісії з вивчення можливості створення українського університету, без якого, за переконання співорганізатора і секретаря Львівського таємного українського університету (1921–1925 рр.) В. Мудрого, «немає новочасної нації»¹¹. Усе ж негативне сприйняття проекту польським політикумом, апатія й суперечки в емігрантському середовищі провалили справу університету.

У 1923 р. Синод Православної церкви у Польщі й митрополит Діонісій (Деонісій) Валєдинський порушили клопотання перед урядом про відкриття нового богословського факультету у Варшавському університеті для підготовки православних священників. Міністр релігійних вірувань і народної освіти підтримав цю ініціативу, але Сенат навчального закладу схилився до запровадження викладання православної теології (богослов'я) на рівні відділу. 24 липня 1924 р. Рада міністрів дала згоду на відкриття відділу православної теології Варшавського університету (пол. – Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warsza-wskiego).¹² Це рішення викликало великий позитивний відгук серед православного населення Речі Посполитої і вже за декілька місяців на студії відділу записалося 92 студенти¹³. Навчання тривало чотири роки, упродовж яких вони вивчали обов'язкові й варіативні предмети.¹⁴

Урочиста інавгурація відділу православної теології відбулася 8 лютого 1925 р. за участю православних ієрархів з усієї Польщі,

віце-прем'єра уряду С. Тугутта, маршалка сейму М. Ратая, міністра релігійних вірувань і народної освіти Я. Завідського. Інавгураційну доповідь «Польська держава і православна церква у перше століття їхнього співіснування» на цьому зібранні виголосив відомий польський учений-історик О. Галецький, який підкреслив рівноправність православних з громадянами інших конфесій у Польській республіці.¹⁵ Упродовж першого академічного року більшість лекцій і семінарських занять відбувалися на інших факультетах університету, а обов'язкові предмети викладав лише митрополит професор Діонісій, який обіймав і посаду куратора (декана) навчального підрозділу. Інші викладацькі посади залишалися вакантними через відсутність кваліфікованих кадрів і заміщувалися упродовж наступних років.

Конфесійна специфіка православного відділу теологічного факультету Варшавського університету, як і політичні чинники в межах Речі Посполитої, зумовлювали багатоступеневу процедуру затвердження штатних викладачів. Професорсько-викладацький склад комплектувався винятково на контрактній основі на один або кілька академічних років. Затвердження кандидатів обтяжувала недовіра до них офіційної Варшави, а вирішальною найчастіше була їх підтримка з боку громадськості й деяких державних структур. Кандидатури претендентів затверджувала комісія академічного Сенату Варшавського університету для організації православного відділу, а далі вони погоджувалися Міністерством релігійних вірувань і народної освіти, відомством внутрішніх справ.

Кандидатуру І. Огієнка на вакантну кафедру відділу православної теології підтримали Комітет польського Товариства допомоги українським емігрантам, Український Центральний Комітет (УЦК – орган української еміграції в Польщі, що опікувався всіма сферами життя емігрантів і представляв їх інтереси перед польським урядом) і митрополит Діонісій. Так, у листі-підтримці голови Товариства А. Слівінського до міністра релігійних вірувань і народної освіти обґрунтовувалася бажаність надання цьому кандидату «допомоги і підтримки», а Управа УЦК запевняла керівників відомства, що «проф. Огієнко є людиною цілком лояльною і прихильно ставиться до Польської держави і польського народу. За лояльність п. проф. Огієнка стосовно Польської Держави Український Центральний Комітет цілком ручається»¹⁶.

Водночас, як стверджував дослідник української еміграції, кандидатуру І. Огієнка «протегував» й історик-емігрант В. Заїкин, оскільки «його дуже не хотіли приймати, зокрема, цьому чинила спротив православна ієрархія, де панували проросійські настрої».¹⁷ Така протекція була малоімовірною: по-перше, інформація про неї ґрунтується лише на свідченнях В. Заїкина й не підтверджується іншими джерелами; по-друге, знайомство цих діячів української еміграції відбулося не раніше 1922 р., коли цей учень професора М. Максимейка по Харківському університету нелегально прибув до Польщі; по-третє, на відміну від І. Огієнка, В. Заїкин не належав до петлюрівського кола еміграції, хоча й мав контакти з С. Петлюрою, характер яких до кінця не з'ясовано¹⁸.

Професором кафедри церковнослов'янської мови та палеографії православного відділу теологічного факультету І. Огієнко був обраний комісією Сенату Варшавського університету 26 листопада 1925 р.¹⁹ Його обрання майже збіглося з 20-річним ювілеєм його наукової діяльності, на відзначення якого В. Заїкин підготував студію «Професор Іван Огієнко як церковний та громадський діяч і як учений. З приводу 20-літнього ювілею української наукової праці 1905–1925 рр.», опубліковану в часописі «Духовна бесіда» та окремим відбитком²⁰. Її автор наголошував, що у студентські роки той відзначався «великим дослідницьким сумлінням і надзвичайною пильністю» й акцентував на «видатному публіцистичному й популяризаторському таланті» вченого.²¹ Крім того, В. Заїкин співавторстві уклав і видрукував бібліографічний покажчик праць ювіляра «Проф. Іван Огієнко: За двадцять літ праці: 1905–1925. [Список творів І. Огієнка]»²². Кожний із тематичних розділів бібліографії мав стислий коментар, наприклад, щодо публікацій вченого з історії української церкви упорядники покажчика зазначали: «Нариси проф. Огієнка з історії Української Церкви XVII–XVIII вв., незважаючи на їх популярний характер, цінні й з наукового погляду, а національно-громадське значення сих нарисів є безперечно дуже велике»²³.

Після погодження з профільним міністерством із І. Огієнком було укладено контракт на термін з 1 лютого 1926 р. до 30 вересня 1927 р., який передбачав викладання 5 лекційних годин і 2 годин семінарських занять на тиждень, заробітну плату відповідно до посади звичайного професора й додатково за семінарські за-

няття.²⁴ 17 березня 1926 р. новообраний професор виголосив польською мовою вступну лекцію «Церковнослов'янська мова в Литві та Польщі за XV–XVIII вв.».²⁵ Після підписання контракту І. Огієнко до кінця квітня 1926 р. залишався у Львові й готувався до переїзду в столицю Речі Посполитої. «До 1 мая я живу у Львові – Львів, вул. Ходорівська, 15, – а потому переносюся до Варшави, де адреса моя буде така: Warszawa, ul. Stalowa, №25, m. 11», – повідомляв він В. Винниченку.²⁶

Професор І. Огієнко викладав студентам відділу православної теології такі дисципліни: «Діяльність св. Братів Кирила і Мефодія» (на 1 курсі), «Граматика церковнослов'янської мови» (на 1 та 2 курсах), «Кирилична палеографія» (на 3 курсі)²⁷. «Праця дуже збільшується через те, що доводиться добре вчитися польської мови, бо я викладаю по-польськи», – писав він у листі до С. Маслова у вересні 1926 р.²⁸ Завдяки ерудиції, вмінню цікаво подати матеріал він швидко здобув авторитет у студентів, а його організаторські здібності дозволили отримати посаду заступника куратора (декана) богословського відділу.

Протекції та рекомендації І. Огієнка відіграли важливу роль у запрошенні на вакантні посади відділу православної теології українських учених О. Лотоцького і В. Біднова. У 1928–1929 навчальному році вони розпочали викладати обов'язкові курси, що сприяли посиленню українського характеру цього навчального підрозділу. Він також вітав переїзд зі Львова до Варшави професора М. Курдуби, запрошеного викладати курс історії України на гуманістичному факультеті університету. 30 січня 1929 р. І. Огієнко разом із професорами-українцями С. Балеєм, В. Бідновим, Р. Смаль-Стоцьким був присутнім на інавгураційній лекції М. Кордуби «Найновіші теорії про початок Руси»²⁹ (викладав в університеті до осені 1939 р. – С.К.). «Публіки було доволі, про се вже постаралася наша еміграція і Гандельсман та Галецький, котрі – як я довідався – на викладах поручили своїм студентам прийти на інавгурацію, – писав М. Кордуба до І. Крип'якевича у листі від 9 лютого 1929 р. – Були й наші професори: Стоцький, Огієнко, Балей і Біднов. Гандельсман, як декан, привітав мене промовою, в якій зазначив мої «наукові заслуги» – я, відповідаючи, вказав на се, що Варшавський університет перший з польських підняв думку поширити круг своїх дисциплін також і на українську історію, і зазначив, що се вийде та-

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

кож і на добро студіям польської історії, бо вже Длугош розумів, що без знання української годі як слід зрозуміти польську історію»³⁰.

Професор І. Огієнко долучився до реалізації видавничих проєктів відділу православної теології. Так, маючи досвід видання науково-популярних і навчальних книг у Києві, Кам'янці-Подільському й Тарнові, він став одним з організаторів видання й редактором наукового збірника відділу православної теології «ELIPS», сприяв призначенню на посаду його технічного редактора В. Заїкина.³¹ Праці викладачів відділу в часописі, перший випуск якого вийшов у 1926 р., друкувалися російською, польською, українською і французькими мовами, а з 1935 р. – лише польською.

Чимало часу І. Огієнко приділяв безкорисливій громадській праці як почесний голова й опікун Української студентської громади, голова студентського Українського Допомогового Комітету. На знак протесту проти полонофільської позиції керівництва останнього й відкритої незгоди з пацифікацією у Галичині й на Волині він подав у відставку з громадської посади його голови. Крім того, професор виступив з ініціативою створення Православного музею церковної старовини в Польщі, що мав збирати церковні писемні (рукописи, метрики, акти) і мистецькі (образи, церковний посуд, хрести, ризи тощо) пам'ятки.³²

І. Огієнко з гіркотою спостерігав за подіями, що розгорталися на рідній Україні: неприпустимими методами фізичного «впливу» на наукову й творчу інтелігенцію та жадливим голодомором. Зокрема, у відповідь на звернення голови Наукового товариства Шевченка у Львові К. Студинського з'ясувати автентичність оприлюднених у Харкові відомостей щодо закордонних «контрреволюційних» зв'язків А. Ніковського (один з головних обвинувачених під час процесу «Спілки визволення України») І. Огієнко у листі від 22 лютого 1930 р. повідомив львівському кореспонденту виявлену інформацію. «Листа Вашого прочитав з великим зацікавленням, – писав він. – Очевидно, Ви подали «урядовий» погляд на справу Єфремова і др.. Лист Ваш робить враження, що Ви вірите всім тим наклепам, які подає в цій справі світська преса. Я попильнував перевірити все, що міг, і подаю Вам таке: 1. Зовсім не відповідає правді, ніби Ніковський мав уповноваження від Петлюри. Н[іковський] виїхав, сильно стукнувши УНРівськими дверима і порвавши всякі зв'язки з Петлюрою і всіма членами УНР-центру. Власне, він на

злість усім і виїхав, бо зо всіма ними пересварився...Отже, коли в Києві в архіві Єфремова знайдено якесь уповноваження від П[єтлюри] для Н[іковського], то ясно, що сфабрикували його в ДПУ. Це все виключене – Н[іковський] ніякого уповноваження не мав. Та й не міг він бути таким необережним, щоби так компрометуючий факт везти з собою. 2. Перевірив я і про зв'язки Єфремова «з одним із [вождів]» – теж із пальця виссано, зовсім не відповідає дійсності, також сфабриковане в ДПУ. Завіряю Вас, що ніколи нічого подібного не було³³.

Одночасно І. Огієнко закликав голову НТШ, враховуючи обставини радянської дійсності та ймовірний суворий присуд у «справі» «Спілки визволення України», виявити людяність і докласти максимум зусиль, аби врятувати жертв більшовицької Феміди: «Ми маємо відомості, що Єфр[емов], Н[іковський], Чех[івський] і др. будуть розстріляні. Перед грозною смертю треба забути особисті порахунки. Ви український патріот-соборник, а тому і для Вас мусить бути трагедією уже одне ув'язнення наших ліпших людей. Згоден з Вами, що Єфр[емов] має багато темних сторін, але ж... він гине за кращу долю батьківщини, гине в боротьбі з наїзниками на нашу Україну. Чи з другими наїзниками ви миритеся? Думаю, Дорогий п. Професоре, що Наукове т[овариство]во мусить зробити все, щоби врятувати кращих синів України. Вибачте за ці щирі слова»³⁴. Цілком можливо, що під враженням цього звернення професора Варшавського університету К. Студинський, у свою чергу, клопотався у листі від 20 березня 1930 р. до Ю. Коцюбинського про пом'якшення долі свого колишнього опонента – С. Єфремова й інших підсудних³⁵.

Викладацька і наукова діяльність І. Огієнка на відділі православної теології викликала нетерпимість і неприхильне ставлення з боку деяких емігрантських кіл. «Настали часи, коли ніякою працею не можна займатися, – нарікав він у листі до львівського приятеля К. Студинського. – ...Як ти хоч трохи маєш свою думку, то горе тобі»³⁶. Про гнітючу атмосферу «колотнечі наших людей поміж собою, що сповільнюють спокійну наукову працю» повідомляв університетський товариш І. Огієнка професор В. Біднов³⁷.

Конфлікти в емігрантському середовищі, найчастіше цілком відмінні за своєю сутністю, стали причиною переслідувань окремих членів української громади вчорашніми однодумцями, які

домагалися конкретних цілей. Канадський дослідник В. Дитель наголошував, що у Варшаві колишній міністр і ректор перебував «у сильній опалі серед *своїх* (виділено автором – С.К.), – українських полонофілів, що й попильнували виставити його з університету³⁸. Цькування професора І. Огієнка, як з'ясували дослідники, розпочалося влітку 1927 р.³⁹ «Становище моє дуже хитке: оббріхано і спровоковано мене настільки, що не виключено, що я знову стану вільним козаком, – писав він 17 червня у листі 1927 р. до львівського адресата. – Панок З[аїки]н обідав щоденно у мене, а з обіду їхав впрост... (ліпше й не писати куди) й передавав усе, що чув і що вивідав»⁴⁰. У свою чергу, В. Заїкин не менш образливо нарікав на колегу: «Уявіть собі, що найгіршу й найпідлішу роль в інтригах проти мене відіграли саме ті люди, яким я зробив безліч користи і добра, як наприклад отакий Ів[ан] Огієнко, що сидить на своїй катедрі майже виключно завдяки моїм безмежним й найпильнішим старанням»⁴¹.

Важко розвивалися стосунки професора І. Огієнка з куратором відділу православної теології митрополитом і росіянином Діонісієм. Після смерті архієпископа Георгія (був застрелений 8 лютого 1923 р. православним ортодоксом, архімандритом Смарагдом – С.К.), котрий за підтримки уряду ініціював проведення в червні 1922 р. синоду православних ієрархів, що всупереч позиції окремих єпископів і вірних проголосив автокефалію Православної церкви у Польщі, Діонісій заступив на митрополичий престол. У 1925 р. він підтримав призначення І. Огієнка на кафедру відділу православної теології, але завжди був проти знеросійщення церкви. Формально конфлікт між двома колегами розпочався, як стверджує український дослідник, з непристойних інсинуацій на адресу І. Огієнка, який начебто у лекції «Українська церква в XV–XVI вв.» тенденційно висвітлював матеріал. Синод Православної церкви в Польщі на засіданні 15 березня 1929 р. заочно присудив йому вибачитися перед митрополитом та осудити себе за діяльність як міністра сповідань УНР⁴². «Хотять на цьому зловити мене, – інформував І. Огієнко К. Студинського в листі від 3 травня 1929 р., – й випхнути з богословського факультету»⁴³.

Стосунки І. Огієнка з українським емігрантським середовищем суттєво погіршилися після його обрання членом Предсоборного зібрання й відмови співпрацювати з Українським науковим інсти-

тутом у Варшаві. Сповнені роздумів і спостережень, його листи до львівських адресатів вказують на політичні мотиви його недоброчинців й ідеологічних опонентів. «Мене постійно на всі боки тягнуть до політичної гри особи, які з професурою не мають нічого спільного», – писав він К. Студинському. – «Тільки кричимо, що ми проти більшовиків, але методи праці й політичної боротьби у Варшавської української еміграції... зовсім більшовицькі»⁴⁴. У листі до Б. Барвінського він вкотре сумував за сповненим національного українського духу академічним середовищем Львова: «А взагалі тужу я за Львовом надмірно, бо в Варшаві почуваш себе зовсім як в чужому місті. Певне, як вгасне час мого контракту, буду знов думати про Львів»⁴⁵.

Чи не єдиним порятунком для І. Огієнка у Варшаві були щоденні напружені наукові студії, хоча атмосфера польської столиці цьому не сприяла. «Умови для наукової праці тут не дуже сприятливі. Всюди панує тіснота..., – писав колезі в лютому 1929 р. професор університету М. Кордуба. – В професорській кімнаті в бібліотеці є 1 стіл з місцями на 8 осіб. Мешкаю поки що провізорично».⁴⁶ Зрештою, результатом напруженої роботи упродовж 1926–1932 рр. стало 30 праць І. Огієнка, кожна з яких демонструвала не лише прекрасне знання пам'яток церковнослов'янської і давньоруської літератур, але й поєднання багаторічного досвіду вченого-мовознавця, палеографа та історика. Найбільш вагомими серед них були: «Історія церковно-слов'янської мови. Повстання церковно-слов'янської мови. Константин і Мефодій. Їх життя і діяльність» (Т.1, 1926), «Історія церковно-слов'янської мови. Повстання азбуки й літературної мови у слов'ян» (Т.2, 1927), «Історія церковно-слов'янської мови. Фонетика церковно-слов'янської мови» (Т.3, 1927), «Історія церковно-слов'янської мови. Пам'ятки старослов'янської мови X–XI віків» (Т.5, 1929), «Крехівський «Апостол» 1560-х років» (1929), «Українська літературна мова XVI ст. і Крехівський апостол 1560-х років. У 2-х т.» (1930).

Найбільш значущою серед цих праць була двотомна літературно-лінгвістична монографія «Українська літературна мова XVI ст. і Крехівський апостол 1560-х р.» (понад 30 друкованих аркушів), видана 1930 р. за підтримки Міністерства релігійних вірувань і публічної освіти, про що автор повідомляв у післямові до першого тому.⁴⁷ І. Огієнко присвятив книгу «Високодостойному і Дорогому

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

учителеві своєму академікові Володимирові Перетцю в день шестидесятиліття життя його 1870–1930 на знак глибокої пошани та щирою вдячності». У першій частині книги – «Повстання перекладів Св. Письма на українську мову й повстання нової української літературної мови» – автор на підставі спеціальних праць українських і зарубіжних авторів проаналізував причини й проблеми перекладів Святого Письма живою мовою в різних країнах, продемонструвавши свої енциклопедичні знання з історії народів Європи і Близького Сходу. Друга частина – «Крехівський апостол 1560-х років» – представляла джерелознавчий і філологічний аналіз пам'ятки та всебічний огляд відомих на той час її перекладів українською мовою. Так, звертаючи увагу на відсутність вихідного листа «Крехівського апостола», автор висловив припущення, що його власник або анонімний читач знищив його, «затираючи таким чином сліди протестантського походження перекладу», характер наявних у рукописі виправлень свідчив про вплив ідей кальвінізму на перекладача пам'ятки, який був ерудованим та високоосвіченим для свого часу інтелектуалом. У прикінцевій частині тому – «Мова Крехівського апостола» – розглянуто фонетичні, морфологічні й синтаксичні особливості мови пам'ятки, зокрема автор виявив чужомовні впливи на розвиток української літературної мови XV–XVI ст. і граматику іншомовних слів в українській літературній мові.

Другий том цієї праці – це «Словник української літературної мови XVI-го віку Крехівського Апостола», для якого І. Огієнко добрав матеріал як із власне тексту, так і з покрайніх написів на полях пам'ятки (подано майже 3350 слів). Вимогливий до укладача цього лексикону, він зазначив, що «словник мій не охоплює цілого мовного матеріалу нашої пам'ятки, але я пильно вибрав з неї все, що тільки було в ній цікавого і цінного під якимось поглядом».⁴⁸ Працю суттєво доповнювали вміщені наприкінці додатки: «Лист Павла Св. до галатов», «Покажчик розділів і віршів Крехівського апостола», покажчик власних імен, географічних назв, граматичних форм слів.

Суттєво доповнює життєпис і дані про творчий шлях І. Огієнка періоду його праці у Варшавському університеті збірник неопублікованих праць ученого, виявлений М. Ковальським в Архіві нових актів у м. Варшаві⁴⁹. Його чернеткові варіанти, нотатки і тези робіт не згадуються в жодній біографії вченого і не ввійшли до

опублікованих бібліографій його праць. У збірці виявлено такі матеріали: «Высшее богословское образование», «Церковні бібліотеки», «Нормальний статут православних церковних братств», «Православні церковні братства у Польщі, їх діяльність та значення», «Науковий комітет при св. Синоді православної церкви в Польщі», «Комісія для перегляду українських релігійних підручників», «Православна термінологія в польській мові», «Охорона старовинних пам'яток православної церкви в Польщі» зі «Статутом православних єпархіальних музеїв церковної старовини». За спостереженням дослідника, вони «фактично представляють програмовий документ щодо створення православної освіти у міжвоєнній Польщі з історично-науковим обґрунтуванням збереження й розвитку традицій української культури та її самобутності»⁵⁰.

Конфлікт в емігрантському середовищі не викликав оптимізму й болісно сприймався І. Огієнком. У листі від 30 травня 1930 р. він знову писав про неприязне ставлення до нього деяких діячів української еміграції в Польщі: «Атмосфера в Варшаві така тяжка, така противна, пані Л[ото]оцькі-С[ото]цькі так розсілися, що дихати нічим. Кожен день загроза, як не з нами, то тебе викинуть з Польщі. Тяжко дивитися, як вони всі знущаються над неповинними студентами, яких вони розкладають і морально руйнують»⁵¹. Цілком можливо, що під враженням цих свідчень один із біографів ученого охрестив Р. Смаль-Стоцького і О. Лотоцького, які займали угодівську позицію щодо офіційної Варшави, ідейними натхненниками переслідувань І. Огієнка⁵².

Загалом становище І. Огієнка у Варшавському університеті, як відзначив М. Ковальський, не було тривким і надійним⁵³. Кожного року куратор (декан) відділу православної теології клопотався про продовження його професорської праці. Зокрема, 2 вересня 1927 р. митрополит Діонісій закликав ректора університету і міністерство продовжити контракт зі звичайним професором І. Огієнком до 30 вересня 1928 р. Через рік Сенат університету знов одностайно підтримав пропозицію організаційної комісії відділу православної теології про продовження контракту з професором церковнослов'янської мови І. Огієнком з 1 жовтня 1928 р. до 30 вересня 1929 р.⁵⁴ Надалі схожа процедура повторювалася щороку.

Такий порядок продовження контрактів викладачів відділу православної теології, запроваджений профільним міністерством

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

з подачі польських шовіністичних кіл, принижував професорів-українців і робив їх становище непевним. Натомість наукові здобутки забезпечували їм, зокрема І. Огієнку⁵⁵, визнання та авторитет в європейському академічному середовищі. Свідченням цього було присудження І. Огієнку вченою радою Університету ім. Масарика у місті Брно почесного звання доктора філософії (*honoris causa*). «Масариків Університет у Брно дав мені ступінь доктора філософії, – писав він К. Студинському на початку січня 1932 р., – Як бачу, чужинці оцінили мою працю»⁵⁶. За традицією, новому доктору під час урочистого засідання було вручено диплом та виявлено найвищі почесті. На зворотному шляху, у Празі, І. Огієнка сердечно вітали його друзі, члени Українського Історико-філологічного Товариства О. Колесса, Л. Білецький, Д. Антонович.

Посилення антиукраїнських настроїв у польському політикумі на початку 1930-х років вплинуло на позицію керівництва Міністерства релігійних вірувань і народної освіти щодо продовження викладацької діяльності І. Огієнка у Варшавському університеті. Уже в липні 1931 р. чиновник цього відомства висловив рекомендацію «не відновлювати» умови контракту з магістром Огієнком на 1932/33 рік, але 7 листопада директор ІV департаменту підтримав клопотання ректора Я. Лукасевича щодо продовження умов його контракту «на період одного року»⁵⁷.

Наступного року ситуація розвивалася по-іншому, хоча 8 червня 1932 р. організаційна комісія студій православної теології висловилася за призначення митрополита професора Діонісія керівником, а професора доктора І. Огієнка заступником керівника студій на 1932–1933 навчальний рік. Це рішення знайшло одностайну підтримку Сенату Варшавського університету, а 11 червня ректор порушив клопотання перед Міністерством релігійних вірувань і народної освіти про надання згоди на подальше продовження контракту. Натомість начальник відділу науки і вищих шкіл цього відомства С. Стипінський 16 червня 1932 р. надіслав до ректорату університету настанову «не відновлювати наступного року контракту з п. д -ром Яном Огієнком як професором на студіях православної теології»⁵⁸. Ця рекомендація стала підставою не поновлювати контракт з українським ученим-філологом і звільнити його з 1 жовтня 1932 р. У квітні наступного року він так пояснив ситуацію: «Через «Діло» (їхне дике протягування мене до про-

цесу К. Студинського) втратив я посаду»⁵⁹. Згодом, осмисливши тогочасні події, І. Огієнко писав, що причиною розриву контракту були «український націоналізм» і його «спротив полонізації православних богословів»⁶⁰.

Отже, педагогічна і наукова діяльність професора І. Огієнка на відділі православної теології Варшавського університету тривала з 12 грудня 1925 р. до 30 вересня 1932 р. Призначення вченого на посаду професора, а потім керівника навчального підрозділу було зумовлено його авторитетом в академічних колах, педагогічними й організаторськими хистами. У цей період учений активно працював над науковими студіями, розробив програму вдосконалення православної освіти у міжвоєнній Польщі, що базувалася на збереженні та розвитку традицій української культури. Протидія польської влади такій діяльності вченого, а також посилення реакційних тенденцій у галузі вищої освіти стали причиною припинення його дидактичної і наукової праці в столичному навчальному закладі.

Примітки:

1. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Львів, 1993. С. 6.
2. Potocki R. Ukraińskie wychodźstwo polityczne w Polsce (1920–1939) // Warszawskie zeszyty ukraïnozawcze. 1996. № 3. S. 194.
3. Листи І. Огієнка до МЗС та С. Петлюри. 1921 р. // ЦДАВО України. Ф.3696. Оп.2. Спр.26, 54, 55, 60, 85, 98 та ін.; Дозвіл Міністра освіти Польщі професорам, приват-доцентам та асистентам КПДУУ працювати в лабораторіях та бібліотеках Варшавського університету. 23 березня 1921 р. // ЦДАВО України. Ф.3696. Оп.2. Спр.419; Лист голови Ради студентських представників українського студентства в еміграції до І. Огієнка від 21 лютого 1921 р. // Листування Івана Огієнка (1909–1921) / упор. та автор передмови В.Р. Адамський. Кам'янець-Подільський, 2014. С. 566, 568 та ін.
4. Огієнко І. Рятуння України. Вінніпег, 1968. С. 68.
5. Віднянський С. Український Вільний Університет // Неопалима купина. Народознавство. Історія. Архіви. 1993. №2. С.42.
6. Wiszka E. Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939. Toruń, 2004. S. 111.
7. Тіменик З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). 1882–1972. Життєво-біографічний нарис. Львів, 1997. С. 33.
8. Лист І. Огієнка до А. Шептицького. 19 червня 1926 р. // ЦДІАУ у Львові. Ф. 201. Оп. 4в. Спр. 1319. Арк. 1-3 зв.
9. Винниченко В. Щоденник: у 3-х т. Т. 3 (1926–1928). К., 2010. С. 90.

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

10. Див.: Działalność Instytutu Badań Spraw Narodowościowych: 1921–1926. Warszawa, 1936.
11. Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині. Львів–Нью-Йорк, 1999. С. 25, 31.
12. Портнов А. Студіум православного богослов'я Варшавського університету (1925–1939) // Український археографічний щорічник. К., 2006. Вип.10/11. С. 386–387.
13. List Rektora Uniwersytetu Warszawskiego S. Pińkowskiego do Departamentu nauki i szkół wyższych Ministerstwa wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 26 listopada 1925 r. // Archiwum Akt Nowych (далі – AGAN). Ministerstwo wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Biuro Personalne. Sygn.4692. S. 8.
14. Plan wykładów i zajęć na Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego // ELPIS. 1926. №1. S. 126–128.
15. Там само.
16. Лист Українського Центрального комітету. 1925 р. // Archiwum Główny Akt Nowych. Ministerstwo wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Biuro Personalne. Sygn.4692. S. 4.
17. Портнов А. Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття. К., 2011. С. 114–115.
18. Портнов А. Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття. С. 113.
19. Ковальський М. Персональна справа Івана Огієнка в Архіві нових актів у Варшаві // Український історик. 1995. Рік XXXII. Вип.1–4 (124–127). С. 263.
20. Заїкин В. Проф. Іван Огієнко як церковний та громадський діяч і як учений: З приводу 20-літнього ювілею української наукової праці 1905–1925 рр. // Духовна бесіда. 1925. Чис. 21. С. 1–7; Його ж. Проф. Іван Огієнко як церковний та громадський діяч і як учений: З приводу 20-літнього ювілею української наукової праці 1905–1925 рр. Варшава, 1925.
21. Заїкин В. Професор Іван Огієнко як церковний і громадський діяч і як учений. Варшава, 1925. С. 6, 8.
22. З.В. Проф. Іван Огієнко: За двадцять літ праці 1905–1925: [Список творів І.І. Огієнка] // Духовна бесіда. 1925. Чис.21. С. 9; О.В. Проф. Іван Огієнко: За двадцять літ праці 1905–1925: [Список творів І.І. Огієнка] // Духовна бесіда. 1925. Чис. 22. С. 8; Чис. 23. С. 9.
23. О.В. Проф. Іван Огієнко: За двадцять літ праці 1905–1925: [Список творів І.І. Огієнка] // Духовна бесіда. 1925. Чис.22. С. 8
24. List Rektora Uniwersytetu Warszawskiego S. Pińkowskiego do Departamentu nauki i szkół wyższych Ministerstwa wyznań religijnych

- i oświecenia publicznego z dnia 26 listopada 1925 r. // Archiwum Akt Nowych (далі – AGAN). Ministerstwo wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Biuro Personalne. Sygn.4692. S. 8, 19.
25. Uroczystość obchodu drugiej rocznicy otwarcia Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego // ELPIS. 1928. № 4. S. 93.
 26. Тимошик М. «Лишусь навіки з чужиною...» Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження / М. Тимошик. Вінніпег-Київ, 2000. С. 95-96.
 27. Uroczystość obchodu drugiej rocznicy otwarcia Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego // ELPIS. 1928. № 4. S. 93.
 28. Лист І. Огієнка до С. Маслова. 23 вересня 1926 р. // ІР НБУ ім. В.І. Вернадського НАН України. Ф. 33. Спр. 6040. Арк. 1зв.
 29. Див.: Українські професори на польських університетах: Дві нові кафедри у Варшаві // Діло. 1929. 10 березня. Ч. 53. С. 1.
 30. Лист М. Курдуби до І. Крип'якевича. 9 лютого 1929 р. // ЦДІАУ у Львові. Ф. 357. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 1.
 31. Портнов А. Наука у вигнання: Наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939). Харків, 2008. С. 132-133.
 32. Тимошик М. «Лишусь навіки з чужиною...». С. 97.
 33. У півстолітніх змаганнях. Вибр. листи до Кирила Студинського (1891–1941) / Упор. О.В. Гайова, У.Я. Єдлинська, Г.І. Сварник. К., 1993. С. 585-586.
 34. У півстолітніх змаганнях. Вибр. листи до Кирила Студинського (1891–1941). С. 586.
 35. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних і культурних процесах (1914–1939). К., 2004. С. 510.
 36. Тимошик М. «Лишусь навіки з чужиною...». С. 96.
 37. Лист В. Біднова до І. Крип'якевича. 5 січня 1931 р. // ЦДІАУ у Львові. Ф. 357. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 30.
 38. Дитель В. Ревний служитель нації // Слово Істини. 1949. Ч. 3. С. 10.
 39. Тіменик З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). С. 36.
 40. Лист І. Огієнка до К. Студинського. 17 червня 1927 р. // ЦДІАУ у Львові. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 20-20зв.
 41. Лист В. Заїкина до Й. Скрутеня. Липень 1927 р. // ЦДІАУ у Львові. Ф. 376. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 3зв.
 42. Тіменик З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). С. 36-37.
 43. Лист І. Огієнка до К. Студинського. 3 травня 1929 р. // ЦДІАУ у Львові. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 358. Арк. 36.
 44. Листи І. Огієнка до К. Студинського. 1929 р. // ЦДІАУ у Львові. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 358. Арк. 17зв., 35-36, 37.

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

45. Лист І. Огієнка до Б. Барвінського // ЦДІАУ у Львові. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 358. Арк. 16.
46. Лист М. Курдуби до І. Крип'якевича. 9 лютого 1929 р. // ЦДІАУ у Львові. Ф. 357. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 1-1 зв.
47. Огієнко І. Українська літературна мова XVI-го ст. і Крехівський апостол 1560-х р.: В 2-х т. Т. 1. Варшава, 1930. С. 520.
48. Огієнко І. Українська літературна мова XVI-го ст. і Крехівський апостол 1560-х р.: В 2-х т. Т. 1. С. 8.
49. Ковальський М. Персональна справа Івана Огієнка в Архіві нових актів у Варшаві. С. 266.
50. Там само. С. 266-267.
51. У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941) / Упор. О. Гайова, У. Єдлінська, Г. Сварник. К., 1893. С. 595.
52. Тіменик З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). С. 36.
53. Ковальський М. Персональна справа Івана Огієнка в Архіві нових актів у Варшаві. С. 264.
54. Petycja Rektora Uniwersytetu Warszawskiego A. Szlagowskiego o decyzję Senatu Uniwersytetu w sprawie przedłużę przedłużenia umów 1928 r. // Archiwum Akt Nowych. Ministerstwo wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Biuro Personalne. Sygn. 4692. S. 28.
55. Ильинский до Попруженко М. 28 декабря 1933 г. // Българо-руски научни връзки XIX–XX век: Документи. Съст. Л. Костадинова, В. Флорова, Б. Димитрова. София, 1968. С. 189.
56. Лист І. Огієнка до К. Студинського. 5 січня 1932 р. // ЦДІАУ у Львові. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 358. Арк. 48.
57. Ковальський М. Персональна справа Івана Огієнка в Архіві нових актів у Варшаві. С. 265.
58. List kierownika działu nauki i szkół wyższych do Rektora Uniwersytetu Warszawskiego S. Pińkowskiego. 16 czerwca 1932 r. // Archiwum Akt Nowych (далі – AGAN). Ministerstwo wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Biuro Personalne. Sygn. 4692. S. 45.
59. Лист І. Огієнка до О. Назарука. 13 квітня 1933 р. // ЦДІАУ у Львові. Ф. 359. Оп. 1. Спр. 226. Арк. 6.
60. Іларіон Митр. Біблійні студії: Богословсько-історичні нариси з духовної культури України. Вінніпег, 1963. Т. 1. С. 229.

СПІВПРАЦЯ ІВАНА ОГІЄНКА ТА КИРИЛА СТУДИНСЬКОГО В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД*

Багатогранна постать професора Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1882–1972) – видатного українського вченого, церковного, політичного і громадського діяча – в розрізі історичного часу має незаперечну цікавість. Це засвідчили десятки книг і сотні інших публікацій, присвячених його державницькій діяльності, науковій і публіцистичній спадщині. Утім, період його політичної еміграції на польських теренах не знайшов належного висвітлення через вузькість джерельної бази, розпорошеної по архівосховищах різних країн.

Серед масиву джерел вивчення життя і творчості І. Огієнка вирізняється його епістолярій з особистого архіву. Останній, як і приватна бібліотека професора, кілька разів зазнавали втрат і двічі нищилися: вперше після еміграції з України до Польщі в листопаді 1920 р., вдруге – після втечі з Холма до Швейцарії в листопаді 1944 р. Сюди митрополит Іларіон прибув, маючи при собі тільки найнеобхідніші документи, зокрема, нечисленні довідки, посвідчення, фотографії, листи до нього від деяких діячів української політичної еміграції та науковців. Інші ж документи та матеріали його особистого архіву залишилися в Холмі, а в повоєнні роки зберігалися в архіві МВС Польщі. Після створення в 1998 р. Інституту національної пам'яті – Комісії з розслідування злочинів проти польського народу (далі – ІНП) документи було передано до архіву цієї установи й зосереджено у фонді «Кореспонденція професора Івана Огієнка. Публікації, дослідження, нотатки, записи». На їх приналежність до його архіву вказують відбитки печаток на обкладинках справ: «Із книгозбірні Проф. Др. Івана Огієнка №9» та «Д-р Іларіон Огієнко Архієпископ Холмський і Підляський». Листи з цієї збірки, зокрема, написані І. Огієнку відомим філологом-славістом, академіком ВУАН з 1924 р., головою Наукового Товариства імені Шевченка (далі – НТШ) у 1923–1932 рр. Кирилом Студинським (1868–1941), дозволяють проаналізувати різнопланову співпрацю двох учених, відтворити окремі аспекти життя і діяльності української громади та еміграції в Польщі, що не були ґрунтовно досліджені.

* Друкується за: С. Копилов. Співпраця Івана Огієнка та Кирила Студинського в міжвоєнний період // Academia. Terra Historiae. Студії на пошану Валерія Смоля: У 2-х кн. К.: Ін-т історії України Національної академії наук України, ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», 2020. Кн. 1: Простори історії. С. 499-512.

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

К. Студинський та І. Огієнко заочно були знайомі, щонайменше, з липня 1921 р., коли міністр сповідань уряду УНР написав із польського Тарнова, що був місцем першого осередку уряду в екзині, листа до «Хвального Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові» на ім'я пошанованого філолога-славіста і його голови філологічної секції К. Студинського, інформуючи про надсилання установі «видань «Української Автокефальної церкви» в двох примірниках кожної брошури».¹

У вересні 1922 р. І. Огієнко остаточно розірвав свої зв'язки з урядом і невдовзі з родиною переїхав до Винників поблизу Львова. Він не передбачав райдужних перспектив свого перебування на польських теренах, але мав непохитний намір працювати для забезпечення своєї родини. 4 листопада 1922 р. він за сприяння предстоятеля УГКЦ митрополита Андрія Шептицького обійняв посаду вчителя української мови і літератури в учительській семінарії у Львові, однак через тиск українофобів з адміністрації Львівського воєводства його було звільнено без вихідної допомоги з 1 серпня 1923 р. Йому загрожувала висилка з Польщі. «Правдою єсть і те, що єпископ Боцян розпитував о[тця] директора семинара, чи не веду я пропаганди, бо я ж православний, а єпископ Будка 23.IV на обіді в Юрі виступив публічно проти мене», – з гіркотою писав І. Огієнко у Львів О. Барвінському².

У складний для безробітного професора час, коли він вкотре відчув матеріальну скруту й інші проблеми, долати їх йому допомагала свідомо галицька інтелігенція, в числі якої був президент/голова НТШ К. Студинський. Зокрема, 10 грудня 1923 р. він передав І. Огієнкові рекомендаційного листа директору бібліотеки Львівського університету Р. Котулі, в якому просив надати професору і ректору університету в Кам'янці-Подільському «ласкаву гостинність в залі бібліотеки»³.

2 серпня 1924 р. І. Огієнко листовно інформував голову НТШ: «Знаходячись на важкій еміграції, одірваний од своєї бібліотеки, я постійно почуваю брак потрібної книжки. Особливо дається в знаки відсутність підручних найпотрібніших видань з ділянки язикознавства, літератури та історії. Як Вам відомо, Пане Голово, наукової праці я не лишив і на важкім вигнанні, і тільки в цій науковій праці бачу і маю собі будь яку розраду важкого емігрантського життя»⁴. Для продовження наукових студій І. Огієнкові бра-

кувало наукової літератури, тому він звертався до голови НТШ з проханням видати з книжкового складу видання товариства, а також «духовно доручити» написання праці «Опис українських стародруків 15–18 віків», що дало б «змогу постійно користати з духовних засобів Товариства, а також допомогти мені матеріально, призначивши щомісячну на рахунок будучого гонорару матеріальну допомогу на пів року»⁵. Достеменно не з'ясовано, чи задовольнила Президія НТШ це прохання, але навесні 1925 р. голова Товариства допомоги емігрантам з Великої України професор І. Огієнко наголошував, що керівник секції допомоги голодній Україні К. Студинський від 1922 р. забезпечував реальну підтримку багатьом емігрантам-українцям, які «мали спроможність твердіше осістися на важкім вигнанні», сприяв у наданні українським ученим-емігрантам доступу до НТШ і публікації їх праць. Беручи до уваги вищезазначене, управа Українського товариства допомоги емігрантам з України в своєму засіданні 21 травня 1925 р. обрала його почесним членом Товариства⁶.

Поступово між двома українськими вченими склалися теплі взаємини, що в період міжвоєнного лихоліття, загальнонаціональної зневіри й переоцінки цінностей переросли у справжні дружні відносини. Після переїзду родини Огієнків до Львова, де вона з 22 квітня 1924 р. винаймала квартиру в будинку по вулиці Ходорівський, 15, розпочалися регулярні зустрічі двох учених – послідовних прихильників Соборної України, як правило, в будинку НТШ або в помешканні Огієнків. «Не забув я на Вас і часто згадую милі хвили побути у Вашій хаті у Львові»⁷, – згодом згадував К. Студинський у листі до свого друга й однодумця.

20 липня 1925 р. голова НТШ дякував І. Огієнку за надіслану статтю «Наголос, яко метод означення місця виходу стародруківаних книжок. Замітки з історії наголосу на послугах палеотипії» до 136–137 тому «Записок НТШ» та запитував: «Чи прислати Вам по 1 августа гроші?»⁸ Судячи з останньої зауваги, К. Студинський продовжував матеріально підтримувати колегу й радив: «Ви до Львова не спішіться. Випочивайте та реставруйте нерви! Про Вашу справу (працевлаштування професором православного відділу Варшавського університету (далі – ВУ. – С. К.) я також, на разі, нічого не знаю. Якби що провідав, – донесу»⁹.

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

26 листопада 1925 р. комісія Сенату ВУ обрала І. Огієнка на посаду професора кафедри церковнослов'янської мови та палеографії православного відділу теологічного факультету¹⁰. 17 березня 1926 р. він виголосив польською своєю вступну лекцію «Церковнослов'янська мова в Литві та Польщі за XV–XVIII вв.»¹¹, а на початку травня переїхав до Варшави. «А я працюю ще більше, як у Львові робив, – інформував 5 червня 1926 р. новообраний професор К. Студинського. – Маю понад 80 студентів, серед яких багато таких, що хочуть працювати. Отже праця єсть, аби лише були сили»¹². Водночас львівський адресант дякував І. Огієнкові за його «картку з святочними бажаннями» й повідомляв про своє переобрання головою НТШ: «Мало що не односторонньо (59 гол.) вибрано Виділ. Prager Presse подало вже про це вістку, тільки «Діло» мовчить, як закладе. Якби мене не вибрано, давно була би звістка. А тут мене підозрівав п. Роман Стоцький, що я велів його в «Дні» «нищити». Чи міг я мати на се силу?»¹³. І. Огієнко ж інформував «Президента західноукраїнської Академії Наук» про видання нової книги «Костянтин І Мефодій, їх життя і діяльність», що була першим томом його синтетичного дослідження «Історія церковно-слов'янської мови»¹⁴.

Після кількомісячної перерви через хворобу К. Студинського¹⁵ листовні контакти колег відновилися та мали усталений характер до середини літа 1939 г. У листах йшлося переважно про видавничу діяльність і фінанси НТШ, педагогічну діяльність І. Огієнка у ВУ, конфлікти між окремими представниками української громади в Польщі та ін. Зокрема, 18 січня 1927 р. К. Студинський із сумом писав варшавському адресату: «Маю багато журби з Товариством. Кінці страшно не в'яжуться. На сплату довгів Товариства взяв особистий кредит і в сей спосіб кручу. Завдяки моєму попередникові стоїмо перед руїною»¹⁶. Натомість І. Огієнко інформував про свою згоду взяти участь у ювілейному збірнику на честь академіка М. Грушевського, до якого підготував статтю «Український наголос в Київській Тріоді 1631 року». Він же повідомив К. Студинського про кроки, спрямовані на покращення фінансового становища НТШ: «Обіцяли бути в Варшаві, та так і не приїхали. А я Вас чекав. Справа допомоги Науковому Товариству була вже налагоджена, але пізніше, через зміни Міністрів, затрималася. Маю вражіння, що коли б Ви самі особисто походили коло цієї справи, то Ви б її виграли»¹⁷. Натомість, К. Студинський дяку-

вав І. Огієнку за отриманий збірник «ELIPS», зазначивши: «де-б Ви тільки не появилися, серйозна робота піде», а зусилля колеги з підготовки великої Євангелії «народною (українською. – С. К.) мовою» назвав великою заслугою¹⁸.

У листі до Варшави від 21 квітня 1927 р. К. Студинський вкотре окреслив важкий фінансовий стан товариства та шляхи його покращення. «Заплатив за недбальство Щурата (дійсний член і колишній голова НТШ. – С. К.) 5050 доларів, з чого Товариство покритло 1500 доларів, а решту треба було позичити..., – писав він. – Я вибирався до Варшави та повірте мене, що не мав грошей на дорогу»¹⁹. У тому ж листі він інформував про вихід з друку чергового тому «Записок» (144–145) і формування наступного, план видати «до загальних] зборів (в маю 1928 р.) ще кілька томів ріжних видань... Хочу видати том «Записок» в пам'ять Куліша». Голова НТШ також дякував І. Огієнкові за надіслані йому «Нариси з історії української мови: система українського правопису» (Варшава, 1927), що стане «у великій пригоді при дискусії над правописом», який приймаємо «так, як його ухвалять на Україні, щоб бодай під сим оглядом не було у нас ріжниці»²⁰.

У вересні 1928 р. К. Студинський листовно інформував варшавського адресата про завершення ремонту двох будівель НТШ. «Виглядають вони сьогодні як гарні палати. Для бібліотеки придбано чотири нові кімнати, відкуплені від Гнатюкової коштом 550 доларів, – писав він у вересні 1928 р. – ...Як Вам відомо, минулого року дістало Товариство в останньому кварталі з міністерства 7500 дол. Надіялися ми цього року дістати бішу підмогу, яку мін[істр] Добруцький мені особисто прирік. Та Доб[руцький] уступив, а новий міністр не відзивається, хоча Товариство двічі до нього писало»²¹. Він також повідомляв про видання наукових праць, зокрема, вихід у світ 149 тому «Записок НТШ», друк їх 150 тому і 27 тому природничо-математичного збірника, книги О. Шульгіна «Уваги до історії розвитку ранішнього капіталізму (головним чином у Франції)», завершення реалізації зі складу «Лемківських пісень» Ф. Колесси. «Вийшло би ще не одно, та грошей дасть Бог. Та горі серця! Поки що робимо довги», – писав К. Студинський. Серед іншого він зазначав, що колишній міністр уряду УНР, учений-металург І. Фещенко-Чопівський прийняв польське громадянство²².

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

Упродовж червня 1927 р. І. Огієнко у трьох листах на ім'я «Президента Західно-Української Академії Наук» за дорученням «осіб з нашого (українського. – С. К.) громадянства» акцентував на особі колишнього інформатора таємної охоранки в Харкові В. Заїкіна, який «тим самим займався і в Варшаві, увесь час провокуючи». Варшавський професор застерігав голову НТШ: «Обрання провокатора патентованого дійсним членом нанесло б ганьбу Науковому Товариству, і я прошу Вас затримати іменування до вияснення цієї жахливої Азефщини»²³. 31 березня 1928 р. І. Огієнко повідомляв «сеньора української науки на зах[ідно]-укр[аїнських] землях», що в газеті «Діло» В. Заїкин незаслужено кинув тінь на харківського професора О. Синявського, який висвітлював його «темну працю», а відтак просив «заступитися за честь проф[есора] О. Синявського і допомогти, щоб спростування Синявського видрукувано було в “Ділі”»²⁴. А за кілька тижнів він сердечно дякував голові НТШ «за вміщення в “Ділі” такого неприємного мені листа», висловлював міркування щодо започаткування у Варшаві «справи допомоги Наук[овому] Товариству] на належній опорі» й жалкував, що «заслужене місце сенатора припало не Вам»²⁵. Натомість К. Студинський відповідав колезі: «Справа Заїкіна дуже несмачна. Читав я його обробку в “Ділі”, та на жаль, вона мене не переконала. Сумно воно взагалі, коли інтелігентний чоловік стає під такими замітами!»²⁶. А за деякий час він інформував: «Заїкіна викинула в марті (1930 р. – С. К.) зі свого складу “Нова Зоря” (клерикальна). З чого він жиє – годі знати»²⁷.

Листування двох учених у середині 20-х років свідчить про їх більш тісні контакти насамперед під час перебування К. Студинського в польській столиці. Так, 16 травня 1927 р. І. Огієнко стурбовано писав, що «Високодостойний Пане Президент», перебуваючи у Варшаві, не відвідав його «вбогої хати»²⁸. Серед інших подробиць свого варшавського життя І. Огієнко повідомляв про можливе звільнення з університету, скрутне матеріальне становище, що покращилося б після отримання гонорару від публікації нової праці. «Як були ви в Варшаві, то ласкаво сказали мені (а потім в листі підтвердили), щоби я готував т[ом] II до друку. Це моя єдина матеріальна надія... Моя єдина надія – Наукове Т[овариство] не дасть мені загинути, бо до того кладеться»²⁹, – писав він. На прохання голови НТШ професор Варшавського університету пред-

ставляв товариство на засіданнях організаційного комітету першої виставки білоруської й української преси у Варшаві³⁰. Водночас І. Огієнко привітав львівського колегу й друга з 60-річчям від дня народження і 35-річчям наукової праці, що відзначали 4 жовтні 1928 р. У подячному листі «Пану Ректору» ювіляр писав: «Люди до мене дуже уважливі, а я ніколи не сумнівався, що між ними завжди зустрінуюсь з Вашою особою»³¹. А дещо згодом він наголошував: «Припускаю, що і Вам тяжко не про одно писати – але коли ласка, не забувайте про мене, а я на кожне письмо негайно дам відповідь»³².

Цікавим психологічним нюансом листовних контактів вищезгаданих респондентів, як і більшості українських науковців, які мешкали у міжвоєнний час на теренах Другої Речі Посполитої, була постійна увага до наукового, культурного й церковного життя на Великій Україні. Це промовисто засвідчує лист голови НТШ від 21 березня 1927 р., в якому він висловив обурення, що зі своїм ювілеєм «має Михайло Сергійович (Грушевський. – С. К.) великі прикrostі з боку тих людей, які повинні би радіти, що на Україні виріс чоловік, якому під оглядом праці, таланту, формування і знання немає рівного в Європі». Він наголошував: «Ми оба із Свенціцьким їздили на Україну і з ювілейного локального свята зробили загально українське, тому і против мене пішла така війна, що хорони Господи!»³³. Згадана автором листа «непрактикована в культурних кругах боротьба», як прикметна риса повсякденного побуту в радянській Україні, оповила своєю нав'язливою «увагою» видатного українського історика після його повернення з СРСР, а комуністична таємна поліція пильно відстежувала будь-які його контакти. За спостереженням голови НТШ, великим нещастям для М. Грушевського стала передчасна втрата їх спільного приятеля – колишнього директора Педагогічного семінару в Чорткові Івана Коссака, який помер у його домівці 17 січня 1927 р., приїхавши відсвяткувати Різдво. «М. С. покрив всі видатки зв'язані і недугою і похороном і на своїх плечах ніс домовину на цвинтарі»³⁴, – відзначав К. Студинський у листі до Варшави.

Уже за рік, 2 березня 1928 р., голова НТШ інформував І. Огієнка про майбутні вибори президента ВУАН і можливе балотування на цю посаду М. Грушевського. «Уряд хотів форсувати кандидатуру Мих[айла] Серг[ійовича] на президента, одначе він просив, щоби цього не роблено. Впрочім, як знаєте, в Академію переведено

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

останнім часами стільки Росіян, завдяки зв'язкам президії з Ленінградською Академією, що ледви, чи вони схотіли би голосувати за Мих[айла] Серг[ійовича]. Сам Мих[айло] Серг[ійович] заявив мені, кандидувати не буде, бо боїться, щоби за адмін[істративною] працею не пропала наукова»³⁵. Далі автор листа визначав іншу причину «здержаності» великого історика. «Він не вірив, щоби можна було працювати спільно з “неодмінним” (А. Кримським. – С. К.). А що уступлення “неодмінного” певне – то й ситуація змінилася основно»³⁶. Остання заувага свідчить, що вчені обговорювали конфлікт М. Грушевського, який прагнув максимальної самостійності Історичної секції як підрозділу ВУАН і виведення її з-під регламентації й диктату Президії ВУАН та неодмінного секретаря А. Кримського. У свою чергу І. Огієнко листовно інформував львівського колегу: «М. Г[рушевський] чогось знову розгнівався на мене»³⁷. Причини останнього залишаються не з'ясованими, але можемо стверджувати, що конфлікт між двома видатними вченими своїми коріннями сягав ще років Української національної революції, коли М. Грушевський відмовився обійняти посаду професора Кам'янець-Подільського державного українського університету, ректором якого був І. Огієнко. У травні ж 1929 р. голова НТШ передавав колезі свої враження й міркування від побаченого під час поїздки до Радянської України: «На Україні йде руйнація церкви, як найбільшого прихильника царизму (не говорю тут про автокефалю)»³⁸.

Однорумці й колеги обговорювали арешти української наукової інтелігенції у 1930-х роках, проти якої спрямовувався удар ГПУ УРСР. Так, 22 лютого 1930 р. варшавський професор відповів на лист К. Студинського (в приватному архіві І. Огієнка його не виявлено) щодо справи так званого процесу Спілки Визволення України (далі – СВУ): «Очевидно, Ви подали “урядовий” погляд на справу Єфремова і др[угих]. Лист Ваш робить вражіння, що Ви вірите всім тим наклепам, які подає в цій справі світська преса... Ми маємо відомості, що Єфр[емов], Нік[овський], Чех[овський] і др[угі] будуть розстріляні. Перед грозячою смертю треба забути особисті прорахунки. Ви український патріот – соборник, а тому і для Вас мусить бути трагедією уже одне ув'язнення наших ліпших людей». І. Огієнко наполягав, що «Наукове Т[овариство] мусить зробити все, щоби врятувати кращих синів України»³⁹. Як можна зрозуміти зі змісту листа, К. Студинський, маючи сумніви стосовно автентич-

ності оприлюднених у Харкові відомостей щодо закордонних «контрреволюційних» зв'язків СВУ, звертався до свого варшавського кореспондента з проханням з'ясувати, підтвердивши або спростувавши, деякі факти, що були інкриміновані підсудним.

Отримавши з України нову інформацію щодо судового вироку у «справі» СВУ, 6 серпня 1930 р. К. Студинський писав колезі: «Єфремов і всі засуджені на волі. Єфр[емов], Холодний, Ганцов і Гермайзе живуть в Петрограді, а Дурдук[івський], обоє Черняхівські, Чехівський і багато інших в Києві. “Діло” мало про все те вістки перед 3 неділями, але не помістило. Також політика! Гидь!... І за що мене зневажено? Чи пам'ятаєте що я писав Вам про процес? – Все сповнилося. Рад[янській] владі залежало на тім, щоби виказати, що в справу була вмішана одна держава: виказала, засудила, дждалася мерзких заяв вірнопідданих, а тепер пустила на волю»⁴⁰. 10 квітня 1931 р. І. Огієнко вкотре писав львівському кореспонденту: «Хоч би поговорити з Вами, бо ж певен знаєте про реальний стан там, на В[еликій] Україні... Як працює М. Грушевський? Чи то правда про ті арешти?»⁴¹

Наукове й літературне життя на теренах радянської України постійно перебувало в полі зору двох однодумців і надалі. Наприклад, обговорюючи редакційні плани щомісячника «Наша Культура», К. Студинський у липні 1937 р. цікавився в його головного редактора про можливість розміщення на шпальтах видання «дуже доброї статті Я. Горд[инського] про найновішу повість в Рад[янській] Україні?»⁴²

У листуванні колеги обговорювали важливу для українців діяльність Польської Автокефальної Православної Церкви (далі – ПАПЦ) і православного відділу Варшавського університету, де навчалися майбутні православні священики. На відділі викладали знані українські науковці, громадські й церковні діячі, серед яких і колишній ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету й міністр сповідань уряду УНР І. Огієнко. Вони критично оцінювали дії декана православного відділу митрополита Діонісія. Так, 16 вересня 1928 р. І. Огієнко інформував голову НТШ, що той за чотири роки свого деканства довів «богословський факультет» (відділ) невмілим керівництвом і виразною промосковською політикою «до повної руїни». «Знехтував уставу, яка каже, що Факультетом керує Професорська Рада, а декан виконує

її постанови. Цього шкідливого свавільства Університет не захотів більше терпіти, – писав він. – ...Прийшли до нас – Лотоцький та Біднов, З[аїкин] усунений вже більше року. Взагалі, М[итрополит] Д[іонісій] створив таку атмосферу, аби усунути мене, бо я вимагаю додержання Уставу при керуванні нашим Факультетом»⁴³. К. Студинський не менш критично оцінював діяльність глави ПАПЦ. «У нас руйнація її недотепа – Дионізий (Діонісій. – С. К.), – писав він у листі до І. Огієнка 18 травня 1929 р. – Унія пропадає через двох недоростків-владик, бо ще один Шептицький умів ладити з громадянством. Чи є які надії на єпископа-грека? Як довго сусіди потребували Дионізія, так довго тримали при собі»⁴⁴. Дещо згодом І. Огієнко вкотре наголошував: «у нас у Варшаві таке діється, що й не описати. Як ти хоч трохи маєш свою думку, то горе тобі»; «у нас тут так тяжко, така задуха, яку утворили свої ж такі люди, що жити не хочеться»⁴⁵.

Відносини між двома вченими стали напруженими навесні 1932 р. внаслідок судового позову, поданого К. Студинським проти редактора газети «Діло» О. Костика та директора кооперативного видавництва «Червона калина» П. Постолюка за «поширювання видуманих та перекручених фактів» щодо нього. Як згодом стверджував позивач, ця спроба його дискредитації була інспірована поліцією⁴⁶. Справу розглядали під час судових засідань у Львові в квітні-травні 1932 р., на яких фігурувало ім'я І. Огієнка. Усунення ж К. Студинського з посади голови НТШ, пов'язане з цим процесом, стало його особистою драмою й підірвало позиції нечисленних і маловпливових радянофілів на західноукраїнських землях. Моральні втрати від львівського процесу відомому вченому почасти компенсувала підтримка його багаторічного кореспондента й колеги І. Огієнка. Про це, зокрема, свідчить його підбадьорливий лист, надісланий із Варшави 2 березня 1932 р.: «Вичитав в “Новім Часі”, ніби Ви збираєтесь уступати з “Наукового Товариства”. Певний я, що коли б Ви, під впливом депресії, зробили це, то Збори знову оберуть Вас, висловивши тим своє повне довірря. Не падайте на дусі, працюйте на користь Товариству, яке без Вас та ще під час кризи, покотиться в прірву. Щиро бажаю Вам найперше заспокоєння й розважності»⁴⁷.

Неодноразове згадування ім'я І. Огієнка під час львівського процесу стало, як він вважав, головною причиною відмови адміні-

страції Варшавського університету продовжити йому контракт на посаді професора православного відділу на наступний навчальний рік. «Сталося: за зносини з Вами, а головно за нещасливе й неправдиве притягнення мене до Вашого процесу, контракту зо мною надалі вже не відновлено, – писав Іван Іванович у листі з поміткою «зовсім довірочно» до К. Студинського від 16 вересня 1932 р. – Від 1-го жовтня я позостаюся без заробітку, а родина моя – без хліба. Впереді – марево голоду й повільного конання, бо ж я нічого не маю»⁴⁸. Натомість колишній голова НТШ по-іншому трактував ці події в листі до варшавського адресата від 20 вересня 1932 р. «В квітні Ваші “приятелі” дуже цікавилися Вашими статтями, тому я перестерігав Вас перед органом, а Ви мене не послухали. Тут, а не в моїй справі треба, на мою думку, шукати джерела Ваших клопотів... Бажаю, щоби Ваша справа приборала корисну форму»⁴⁹.

Не маємо безпосередніх доказів, але є всі підстави припустити, що згаданий судовий процес, напередодні й під час якого фігурувало ім'я І. Огієнка, став для керманічів Міністерства освіти й віросповідань зручним приводом відмовити колишньому міністру сповідань уряду УНР у продовженні контракту. Водночас К. Студинський вважав саме останнього винним у тому, що суд визнав недоведеною вину обох обвинувачених, і наприкінці вересня 1932 р. майже на півроку перервав їхнє листування. І. Огієнко ж не сприйняв цього, як свідчить його лист дійсному члену НТШ Я. Гординському від 1 жовтня 1932 р. «Сердиться на мене Проф[есор] К. Студинський. Мене звільнено зо служби за участь в його процесі, а він тепер – замість допомоги мені – сердиться на мене... Будь ласка, поговоріть із ним і переконайте його, що я невинний в його процесі»⁵⁰, – писав він.

У березні 1933 р. листовне спілкування обох учених було відновлено, зокрема, К. Студинський висловив колезі найкращі побажання щодо видання науково-популярного місячника «Рідна Мова», присвяченого вивченню української мови та обіцяв сприяти отриманню фінансової допомоги для його публікації. У відповідь І. Огієнко обґрунтовував важливість цього науково-популярного видання для української громади Галичини й просив на всебічну підтримку, акцентував на активному спротиві цій праці співредактора газети «Діло» М. Рудницького (Кедрина), який «із запеклістю пса кидається на мене, виконуючи волю Варшави»⁵¹.

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

У вересні 1934 р. К. Студинський та І. Огієнко отримали можливість для особистого спілкування під час роботи II Міжнародного з'їзду славістів, що відбувся у Варшаві та Кракові. «Хаотичний з'їзд якийсь так ішов, що не дав змоги й попрощатися з Вами, а перед тим – наговоритися», – писав у Львів головний редактор «Рідної Мови». Він дякував за сердечне ставлення до видання, що «сумлінно виконує свої обов'язки», і висловлював «сердечне прохання заопікуватися» часописом: «... Дуже Вас прошу прислати обіцяного листа про “Р[ідну] М[ову]”, – це буде їй великою духовною підпорою. Коли можна – заохотьте до цього ж і інших. Не штука робити культурну роботу з допомогою сотні тисяч зл[отих] від Мін[істерства] – я створив культурну інституцію без гроша в кишені»⁵². Згодом головний редактор часопису вкотре звернувся до К. Студинського з проханням написати статтю «Боротьба за правопис у Галичині», в якій акцентувати на тому, «як непотрібно витрачалася енергія по-пустому! А тепер те саме роблять з апострофом, роблять ті самі (духовенство або з їхніх сфер). Тільки Ви можете дати таку об'єктивну солідну статтю»⁵³.

Співпраця двох учених й однодумців полягала і в обміні науковими матеріалами та виданнями. Наприклад, у листі від 21 квітня 1927 р. голова НТШ інформував про намір «видати том “Записок” в пам'ять Куліша» й питав колегу: «Чи міг би я числити на Вашу ласкаву поміч?»⁵⁴ Остання заувага спонукала варшавського адресата підготувати студію до цього ювілейного видання. У січні 1930 р. І. Огієнко звернувся до голови НТШ із проханням надіслати відбитку його статті про лемківський Псалтир, видрукувану в «Записках НТШ» (1930, т. 99), у лютому 1936 р. – надіслати йому для користування або подарувати працю О. Синявського «Норми української літературної мови», а також посприяти, щоб редакції «Н[ашої] К[ультури]» та «Р[ідної] М[ови]» визнали за наукову інституцію, у березні цього ж року просив надіслати до «Нашої Культури» статтю про В. Білозерського, адже «тепер як раз 75-ліття з дня “Основи”», у лютому 1937 р. – взяти у бібліотеці на своє ім'я на місяць і надіслати «дуже потрібні» два томи творів Марка Вовчка видання 1861–1862 рр. й книги 2 і 6 журналу «Мовознавство» та ін.⁵⁵

Розвитку духовної культури зарубіжного українства мало сприяти започатковане І. Огієнком у 1935 р. видання науково-

літературного щомісячника «Наша Культура», до редакційно-наукової колегії якого було запрошено К. Студинського, тому однією з тем їх листування середини 30-х років став друк саме цього часопису. Зокрема, 6 травня 1935 р. І. Огієнко сердечно дякував за «цінні вказівки» та обґрунтовував вибір для цього друкарської бази: «Задумавши видавати “Н[ашу] К[ультуру]”, я звернувся до Д[іонісія], просячи дозволити друкувати в його друкарні. Він був до того приготований і дозвіл відразу дав. Це значить, що я плачу щось 55% того, що мав би платити в Жовкві, і тільки тому я відважився видавати “Н[ашу] К[ультуру]”». Він також наголошував, що стаття митрополита Варшавського і всієї Польщі Діонісія в першому номері видання «зробила на Волині гомове вражіння, – це сигнал духовенству українізуватися! І з цього погляду – факт уміщення статті надзвичайно корисний»⁵⁶. Уже за тиждень для заохочення до подальшої співпраці свого однодумця І. Огієнко інформував його про розміщення надісланої ним статті в другому номері часопису та зазначав: «Взагалі – працюйте і нехай Вашу працю бачить край. Я охоче міститиму, скільки дозволить місце, хоч би це декому й не подобалося»⁵⁷.

Цікаві подробиці дружніх взаємин однодумців знаходимо в листі І. Огієнка до К. Студинського від 27 липня 1936 р., у якому йшлося про план переїзду зі столиці, акцентувалося на відносинах з окремими членами української громади. «Я хотів з Вами більше порадитись, щодо переїзду мого до Львова. Варшава гнітить мене, робити мені тут нічого. Хочу конче перебраться до Львова, до якоїсь тихої дільниці. Хотів би мати 3 кімнати, з них одна більша – на бібліотеку й кабінет», – писав І. Огієнко. Він інформував про невдалу аудієнцію з митрополитом А. Шептицьким, перервану прибуттям львівського воєводи, загострення відносин із філологом і музеєзнавцем, професором І. Свенціцьким, виступи проти нього в пресі С. Гординського й І. Липи, від'їзд на літній період до волинського маєтку І. Фещенка-Чопівського доньки Лесі, стан здоров'я дружини та ін.⁵⁸ Про бажання переїхати до Львова, «бо в Варшаві я зовсім чужий», І. Огієнко писав і у наступних листах, зокрема, наголошував: «На мій погляд – ставайте конче головою Наукового т[оври]ства, бо справді нема кому іншому. Я б тоді поспішив до Львова й охоче допомагав Вам. Вірю, що можна зро-

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

бити дуже багато. Я радо віддав би Товариству кілька годин денно й зорганізував би йому видавництво»⁵⁹.

Керівник філологічної секції НТШ К. Студинський повсякчас надавав моральну підтримку редакторові «Нашої Культури», позиція якого в питанні відстоювання інтересів українства й захисті української мови упродовж 1935 р. зазнавала критики львівської газети «Діло»⁶⁰. Головну причину цих нападів він вбачав у безкомпромисній позиції захисту інтересів українського громадянства. «Бригується, Пане Ректоре, на своїх ворогів. Вони б'ють Вас за Вашу працю – писав він згодом у листі варшавському адресату»⁶¹. Натомість І. Огієнко дякував колезі за підтримку й висловлював сподівання, що «могло б заступитися за мене Наукове т[оварист]во, – я ж його член, а особливо – “Новий Час”. Оце Вам така “наукова праця” нового члена Т[оварист]ва М. Рудницького». Він писав: «Дорогий Пане Професоре, – треба б у “Новім Часі” вмістити статтю про “Рідну Мову” та “Нашу Культуру”, – хоча б невеликі, але справедливі й заохотливі... Це важлива справа, – вона б паралізувала бандитство “Діла”»⁶². Невдовзі головний редактор вкотре дякував колезі за щирі співпрацю з «Нашою Культурою» й сумував з приводу виселення з митрополичої друкарні «не з своєї волі й не з бажання Митрополита», що ставило часопис у надзвичайно складне фінансове становище⁶³.

Різномісна підтримка видавничих проектів І. Огієнка К. Студинським включала його комунікування з відомими українськими вченими, культурними і громадськими діячами, священнослужителями римо-католицької й греко-католицької церков щодо отримання бажаного сприяння від них. Одним з таких діячів був митрополит А. Шептицький. 8 лютого 1938 р. К. Студинський інформував колегу, що через хворобу «не мав нагоди бути у Митр[ополита], а все ж таки старався в'яснити, чи можливе намовити Митр[ополита], щоб він місячно квотою 100 зл. причинився до поновного видання “Н[аша] К[ультура]”. Моя думка – ні, а підтвердить її Вам о. Скрутень». Дописувач навів його слова з їхньої розмови: «М[итрополит] поміг би нараз рект[орові] Огієнкові, якби не всував той православ'я, де його не треба»⁶⁴.

У липні 1939 р. багаторічне листування двох однодумців перервалося. Останнього відомого нам листа К. Студинському І. Огієнко відправив із Ворохти, імовірно, 20 липня. У ньому він ціка-

вився щорічними зборами НТШ, у негативному контексті відгукнувся про головування в товаристві Р. Смаль-Стоцького, оскільки нікому «ще на добро не вийшло», оповів про роботу над перекладом Біблії українською мовою, передав привіт докторові Й. Скрутневі й запрошував свого адресанта приїхати до Ворохти⁶⁵.

Під час приєднання Західної України до УРСР К. Студинський у жовтні 1939 р. був обраний головою Народних Зборів Західної України, а в 1940 р. – депутатом Верховної Ради УРСР, що дало йому можливість своїм клопотанням врятувати багатьох українців від тюремного ув'язнення. У червні 1941 р. під час втечі більшовиків зі Львова він був вивезений з міста, а невдовзі помер за нез'ясованих обставин. Ці події останніх місяців життя українського літературознавця ще довгий час залишалися невідомими його колезі – професорові І. Огієнку, якого 19 жовтня 1940 р. на святій Данилової Горі висвятили єпископом Холмським і Підляським ПАПЦ. 20 грудня 1941 р. у листі професорові І. Свенціцькому він запитував про свого багаторічного однодумця: «Яка доля К. Студинського?»⁶⁶ На жаль, останнього на той час уже не було серед живих.

Отже, наукова, педагогічна й видавнича діяльність І. Огієнка та К. Студинського у Львові й Варшаві, їх багаторічна співпраця спростували поширений у Другій Речі Посполитій стереотип українця як «страждальної» та романтично-мрійливої людини. Їх активна спільна участь у міжнародних наукових форумах Європи була помітним внеском до гуманітарної україністики й сприяла постійному інформуванню колег про тенденції розвитку української філології. Листування двох видатних учених засвідчувало наявність у міжвоєнний період принаймні віртуального зв'язку (почасти листовного спілкування та обміну науковими виданнями) між осередками української філологічної науки та її найвідомішими представниками в Берліні, Варшаві, Кракові, Львові, Празі та в радянській Україні (Київ, Харків та ін.). Очевидно, що українські вчені, які перебували на неконтрольованій комуністичною адміністрацією та її каральними органами території, мали можливість не лише порівняно вільно висловлюватися, але й опрацьовувати улюблені наукові теми, обговорювати дискусійні питання, безперешкодно стежити за еволюцією світової філологічної та історичної думки, бути активними учасниками європейського наукового життя.

Примітки:

1. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907–1968). Т. 2. Київ, 2001. С. 94.
2. Там само. С. 200.
3. Лист К. Студинського до Дир. Котули. 10 грудня 1923 // *Archiwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie* (далі – IPNW). *Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/124.S.3.*
4. Лист І. Огієнка до К. Студинського. 2 серпня 1924 // *Ibidem*. S. 4–5.
5. Лист І. Огієнка до К. Студинського. 2 серпня 1924 // *Ibidem*. S. 5; Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 203.
6. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 204–205.
7. Лист К. Студинського до Івана Огієнка. 20 вересня 1928 // IPNW. *Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/124. S. 21.*
8. Лист К. Студинського до Івана Огієнка. 20 липня 1925 // *Ibidem*. S. 7.
9. Лист К. Студинського до Івана Огієнка. 8 серпня 1925 // *Ibidem*. S. 8.
10. Ковальський М. Персональна справа Івана Огієнка в Архіві нових актів у Варшаві // *Український історик*. 1995. Р. XXXII. Вип. 1–4 (124–127). С. 263.
11. *Uroczystość obchodu drugiej rocznicy otwarcia Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego* // *ELPIS*. 1928. № 4. S. 93.
12. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 212.
13. Лист К. Студинського до Івана Огієнка. 7 червня 1925 // IPNW. *Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/124. S. 10–11.*
14. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 214.
15. Там само. С. 216.
16. Лист К. Студинського до Івана Огієнка. 18 січня 1927 // IPNW. *Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/124. S. 12.*
17. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 216.
18. Лист К. Студинського до Івана Огієнка. 21 березня 1927 // IPNW. *Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/124. S. 14.*
19. Лист К. Студинського до Івана Огієнка. 24 квітня 1927 // *Ibidem*. S. 17.
20. Там само. S. 16–17.
21. Лист К. Студинського до Івана Огієнка. 20 вересня 1928 // *Ibidem*. S. 21.
22. Там само. S. 21.
23. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 217–218.
24. Там само. С. 219.
25. Там само. С. 219.
26. Лист К. Студинського до Івана Огієнка. 2 березня 1928 // IPNW. *Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/124. S. 20.*
27. Лист К. Студинського до Івана Огієнка. 6 серпня 1930 // *Ibidem*. S. 27.
28. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 216–217.
29. Там само. С. 217–218.
30. Лист К. Студинського до Івана Огієнка. 22 серпня 1927 // IPNW. *Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/124. S. 18.*
31. Там само. S. 22.
32. Лист К. Студинського до Івана Огієнка. 6 серпня 1930 // *Ibidem*. S. 27.

Співпраця Івана Огієнка та Кирила Студинського ...

33. Лист К. Студинського до Івана Огієнка. 21 березня 1927 // Ibidem. S. 14.
34. Лист К. Студинського до Івана Огієнка. 21 березня 1927 // IPNW. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/124. S. 15.
35. Лист К. Студинського до Івана Огієнка. 2 березня 1928 // Ibidem. S. 20.
36. Там само.
37. Пам'ятки : Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 221.
38. Лист К. Студинського до Івана Огієнка. 18 травня 1929 // IPNW. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/124. S. 25.
39. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 226.
40. Лист К. Студинського до Івана Огієнка. 6 серпня 1929 // IPNW. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/124. S. 26-27.
41. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 229.
42. Лист К. Студинського до Івана Огієнка. 2 липня 1937 // IPNW. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/124. S. 39.
43. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 220.
44. Лист К. Студинського до Івана Огієнка. 18 травня 1929 // IPNW. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/124. S. 25.
45. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 228, 229.
46. Лист К. Студинського до Івана Огієнка. 29 грудня 1938 // IPNW. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/124. S. 74.
47. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 233.
48. Там само. С. 238.
49. Лист К. Студинського до Івана Огієнка. 20 вересня 1932 // IPNW. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/124. S. 36.
50. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 238.
51. Там само. С. 241-242.
52. Там само. С. 248.
53. Там само. С. 256.
54. Лист К. Студинського до Івана Огієнка. 21 квітня 1927 // IPNW. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/124. S. 17.
55. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 225, 276, 277, 286.
56. Там само. С. 257.
57. Там само. С. 259.
58. Там само. С. 282.
59. Там само. С. 283, 284.
60. Редакційна стаття «Ідея, манія і гешефт» // Діло. 1935. Ч. 249. С. 3-4.
61. Лист К. Студинського до Івана Огієнка. 29 грудня 1938 // IPNW. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/124. S. 74.
62. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 268.
63. Там само. С. 271.
64. Лист К. Студинського до Івана Огієнка. 8 лютого 1938 // IPNW. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/124. S. 21-22.
65. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 294.
66. Там само. С. 299.

ВАСИЛЬ БІДНОВ ТА ІВАН ОГІЄНКО* **(ДО ІСТОРІЇ СТОСУНКІВ І СПІВПРАЦІ В 1920–1935 РР.)**

У статті проаналізовано стосунки й співпрацю видатного державного, освітнього діяча, ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету Івана Огієнка з відомим українським істориком церкви, професором Василем Бідновим у період політичної еміграції. Підкреслено, що упродовж міжвоєнного двадцятиріччя стосунки українців, які опинилися в складі відродженої Польської держави, з владними структурами залишалися напруженими. Незважаючи на це, українські інтелектуали змогли згуртуватися навколо низки наукових і освітніх осередків – таборового Українського народного університету, Вищих українських курсів, Відділу православного богослов'я Варшавського університету, Українського наукового інституту у Варшаві, зберегли й помножили науково-культурний потенціал, використовуючи демократичні інститути Польщі. Відзначено складні відносини в середовищі різних течій української еміграції в Польщі й Чехословаччині.

Встановлено, що одне з центральних місць серед української академічної спільноти в II Речі Посполитій посідали професори І. Огієнко та В. Біднов, які активно співпрацювали у створенні й збереженні структур наукових та освітніх інституцій, сприяли поєднанню здобутків тогочасної європейської науки із суспільно-політичними очікуваннями українського національного руху, презентації доробку інтелектуалів на міжнародній арені. На основі неопублікованих епістолярних матеріалів з архіву Інституту національної пам'яті – Комісії з розслідування злочинів проти польського народу та інших джерел з'ясовано важливу інформацію, що відкриває нові перспективи для подальшого поглибленого дослідження їхнього життя, науково-творчої й педагогічної діяльності в еміграції, містить ключ до реконструкції їхнього складного, часом суперечливого ментального світу. Вияснено, що крім співпраці в державній, науковій і педагогічній сферах, упродовж 20 – початку 30-х рр. відносини обох учених розвивалися як дружні між членами їх родин.

Ключові слова: І. Огієнко, В. Біднов, співпраця, листи, українська еміграція, Польща.

* Друкується за: Копилов С.А. Василь Біднов та Іван Огієнко (до історії стосунків і співпраці в 1920–1935 рр.). Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Т. 30: До 70-річчя від дня народження академіка Валерія Смоля. С. 68-81.

В статье анализируются отношения и сотрудничество известного государственного и церковного деятеля, ректора Каменец-Подольского государственного украинского университета Ивана Огиенка и известного украинского историка церкви, профессора Василия Биднова в период политической эмиграции. Акцентировано, что на протяжении меж военного двадцатилетия отношения украинцев, которые оказались в составе возрожденного Польского государства, с властными структурами оставались напряженными. Не смотря на это, украинские интеллектуалы смогли объединиться вокруг ряда научных и учебных заведений – лагерного Украинского народного университета, Высших курсов украинознания, Отдела православного богословия ВУ, Украинского научного института в Варшаве, сохранили и умножили научно-культурный потенциал, используя демократические институты Польши. Отмечены сложные отношения в среде различных течений украинской эмиграции в Польше и Чехословакии.

Подчеркнуто, что одно из центральных мест среди украинской академической общественности во II Речи Посполитой занимали профессора И. Огиенко и В. Биднов, которые активно сотрудничали в создании структур научных и учебных институций, способствовали совмещению достижений европейской науки с общественно-политическими ожиданиями украинского национального движения, презентации результатов интеллектуалов на международной арене. На основании неопубликованных эпистолярных материалов из Архива Института национальной памяти – Комиссии с расследования преступлений против польского народа и других источников выявлена важная информация, что открывает новые перспективы для дальнейшего более глубокого исследования их жизни, научно-творческой и педагогической деятельности в эмиграции, содержит ключ для реконструкции их сложного, временами неоднозначного ментального мира. Отмечено, что кроме сотрудничества в государственной, научной и педагогической сферах, в течении 20–начала 30-х гг. отношения двух ученых развивались как дружеские между членами их семей.

Ключевые слова: И. Огиенко, В. Биднов, сотрудничество, письма, украинская эмиграция, Польша.

Мовними зворотами «на важкім вигнанні» та «на важкій еміграції» ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету (далі – КПДУУ) І. Огієнко в листі до відомого вчено-

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

го-славіста й голови філологічної секції НТШ К. Студинського схарактеризував роки політичної еміграції на території Другої Речі Посполитої.¹ У пропонованій статті проаналізовано стосунки й співпрацю відомого історика церкви В. Біднова та І. Огієнка в добу «важкого вигнання» 1920–1935 рр. Відтворення цієї сторінки історії української політичної еміграції в Польщі та Чехословаччині стало можливим завдяки введенню до наукового обігу епістолярію з власного архіву І. Огієнка, що тривалий час залишався поза увагою дослідників.

Зауважимо, що особистий архів, як і приватна бібліотека І. Огієнка, кілька разів зазнавали втрат і нищилися: перший – після еміграції з України до Польщі в листопаді 1920 р., другий – після втечі з Холма до Швейцарії в листопаді 1944 р. Сюди митрополит Іларіон прибув, маючи при собі тільки найнеобхідніші документи, зокрема нечисленні довідки, посвідчення, фотографії, листи до нього від деяких діячів української політичної еміграції й науковців. Інші документи та матеріали його особистого архіву залишилися в Холмі, а в повоєнні роки зберігалися в архіві МВС Польщі. У 1998 р. документи особистого архіву ректора КПДУУ було передано до архіву Інституту національної пам'яті – Комісії з розслідування злочинів проти польського народу (далі – ІНП) та зосереджено у фонді «Кореспонденція професора Івана Огієнка. Публікації, дослідження, нотатки, записи». На їх приналежність вказують відбитки печаток на обкладинках справ: «Із книгозбірні Проф. Др. Івана Огієнка №» та «Д-р Іларіон Огієнко Архієпископ Холмський і Підляський». Зібрані в ній листи, адресовані І. Огієнку від відомих державних, громадських, церковних діячів і вчених, зокрема професора Василя Біднова (1874–1935), дозволяють проаналізувати й відтворити окремі аспекти діяльності української еміграції в Польщі та Чехословаччині, що не були предметом ґрунтовних досліджень.

18 листопада 1920 р. міністр сповідань уряду УНР І. Огієнко взяв участь у засіданні Ради Народних Міністрів під головуванням Голови Директорії – Головного Отамана С. Петлюри, що відбулося в селищі Фрідріхівка (сьогодні у складі м. Волочиськ – С.К.). Згідно із записами журналу засідання у ньому взяли участь заступник Голови Ради Народних Міністрів О. Саліковський, 6 міністрів, товариш міністра внутрішніх справ, державний секре-

тар В. Оніхімовський (секретар), керуючий справами Директорії М. Миронович². На першому засідання І. Огієнко наголосив, що «чергове завдання Ради Народних Міністрів зберегти Голову Директорії – Головного Отамана Симона Васильовича Петлюру, в особі якого ототожується ідея державности Української Народної Республіки. Армію і Уряд необхідно зберегти, аби при сприятливих умовах розпочати визвольну боротьбу. Необхідно зберегти урядовців, а також і Українських громадян, що примушені були по політичних обставинах залишити Батьківщину». На вечірньому засіданні він висловив думку про організацію в Волочиську коридору до сусідньої держави, і зрештою одностайно було ухвалено постанову, що передбачала «визнати доцільним в разі необхідности перехід армії і Уряду УНР на територію Польщі».³

Рішення уряду УНР цього засідання дозволило розпочати перехід армії й урядових структур через Збруч на територію Польщі. Серед майже 40 тисяч українців, які перетнули кордон сусідньої держави⁴, було дві тисячі урядовців разом із членами родин, українські політичні та громадські діячі, генерали, офіцери й старшини армії УНР, церковнослужителі, землевласники, студенти і викладачі КПДУУ та ін. 25 листопада 1920 р. міністр і ректор І. Огієнко із сім'єю прибув до Тарнова (замешкали на вулиці Краківська №29, будинок пані Перуновської), де розмістилося очолюване ним міністерство. Він неодноразово звертався до голови уряду С. Петлюри і МЗС щодо організації роботи відомства в умовах еміграції, забезпечував комунікування з інтернованими українськими вояками, українськими громадами східних воєводств Польщі. І. Огієнко також домігся дозволу міністерства освіти Польщі для професорів, приват-доцентів та асистентів КПДУУ працювати в лабораторіях і бібліотеках Варшавського університету, забезпечував видачу довідок студентам тощо.⁵

Професор В. Біднов наприкінці листопада 1920 р. теж виїхав до Польщі (Д. Антонович назвав цю поїздку науковою подорожжю), де був інтернований у табір для українських вояків у Ланцутові, розділивши з ними «тяжке таборове життя».⁶ Потім були табори в Тарнові і Ченстохові. У травні 1928 р. в листі до І. Огієнка він пригадував перші роки перебування в еміграції: «Та як згадаю, що зазнав я од поліції на Волині, жах бере мене. Перевірка документів, одвідування староства, поліційні труси та арешти – згад-

ки про все це настільки впливають на мене, що я сем занедужав і днів десять почуваю себе дуже погано».⁷

Співпраця І. Огієнка та В. Біднова в КПДУУ й міністерстві сповідань (був членом Ради з 3 липня 1920 р. – С.К.) стала підставою для призначення останнього радником міністра. В. Біднов представляв міністерство сповідань у Комісії з підготовки законопроекту про цивільний шлюб, неодноразово відряджався на Волинь для налагодження контактів із православними громадами.⁸ За ініціативи І. Огієнка він уклав текст лекції «Українська автокефальна церква», що була виголошена для військовополонених у таборах, увійшов до складу урядової делегації до Константинопольського Патріарха.⁹ 24 лютого 1921 р. міністр сповідань листовно повідомляв «Декану Богословського факультету К[ам'янець]-П[одільського] Д[ержавного] У[країнського] У[ніверситету] Проф[есору] В. Біднову» про вихід з друку у видавництві «Українська Автокефальна Церква» книги «Свята Служба Божа св. Отця нашого Іоана Златоустового мовою українською» і просив її прийняти «на зиск моєї постійної й незмінної поваги до Вас». Водночас, на прохання міністра В. Біднов підготував статтю «Церковна справа на Україні» для часопису «Українська Автокефальна Церква».¹⁰

Навесні 1921 р. І. Огієнко та В. Біднов стали співзасновниками Українського народного університету в таборі для інтернованих українських вояків у Ланцутіві, ректором якого став останній. Він же викладав у ньому курс історії України, долучився до видання таборових часописів «Наша зоря», «Промінь», «Будяк». На прохання І. Огієнка відомий дослідник історії церкви підготував працю «Історія Української Церкви» (20 др. арк.), яку міністр сповідань намагався подати для друку в одне з канадських видавництв.¹¹

27 липня 1921 р. І. Огієнко в черговий раз відрядив свого радника на Волинь для з'ясування позиції духовенства щодо з'їзду представників парафій (мав відбутися 14 серпня у Варшаві – С.К.) та сприяння українізації православної церкви в краї.¹² УЦ Кременці В. Біднов отримав запрошення єпископа Волинського Діонісія (Валединського) на викладацьку діяльність у духовній семінарії, яке він прийняв. За дорученням міністра сповідань УНР він також брав участь у проведенні експертизи «надзвичайного акту» про співпрацю консисторії Української Греко-православної Церкви в Канаді та Об'єднаних державах з Українською правос-

лавною церквою, залученні коштів для погашення боргів видавництва «Українська Автокефальна Церква», став учасником Єпархіального Волинського з'їзду.¹³ Інформація В. Біднова щодо його участі в роботі з'їзду не задовольнила І. Огієнка, про що він листовно наголосив йому 24 жовтня 1921 р.: «Дуже мене шкода, що Ви не виступили в імені Мін[істр] Ісповідань. Шкода, що Ви про мене, як про Мін[істра], не поговорили. Ваше відношення до мене, як до проф[есора] Огієнка, не варто б приносити на Міністра Ісповідань». Він просив свого радника надіслати йому копії постанов з'їзду й короткий текст доповіді для більш докладного ознайомлення.¹⁴ Водночас міністр доручив В. Біднову підтримати в пресі активного прихильника автокефалії Православної Церкви в Польщі, ректора Кременецької духовної семінарії, протоієрея Олексія (Громадського), якого цькували промосковські видання.¹⁵

Взаємовідносини І. Огієнка та В. Біднова не обмежувалися співпрацею в державній, науковій і видавничій сферах, а впродовж тривалого часу мали характер дружніх стосунків між членами їх родин. Зокрема, подружжя Огієнків запросило Василя Олексійовича стати хресним батьком своєї доньки Лесі, яка народилася 8 січня 1921 р. у Тарнові,¹⁶ тому, в кожному листі до колеги він, як правило, вітав «любу мою хрещеницю», «маленьку хрещеницю мою», «свою любу хрещеницю маленьку», цікавився її самопочуттям, «чи поправилися вона? Невже й досі лежить у ліжку?», висловлював родині Огієнків побажання «радісті та втіхи од неї» тощо.

Посилення тиску польської влади на українських емігрантів, зокрема перевірки документів, обшуки, арешти й вислання навесні 1922 р. за межі Волинського воєводства, унеможливили викладацьку діяльність В. Біднова в Кременецькій духовній семінарії. Майже водночас його було обрано на посаду професора кафедри історії Української Церкви філолософічного факультету Українського вільного університету в Празі, куди він переїхав.¹⁷ Визначені контрактом заробітної плати професора (еквівалентна 700 польським злотим – С.К.), за його свідченням у червні 1928 р., «ледве-ледве вистачає на прожиття нам двом (із сином Арсеном – С.К.)».¹⁸

Упродовж наступних шести років зв'язки між В. Бідновим і І. Огієнком підтримувалися листуванням. Освіченість, глибоке усвідомлення кожним власної належності до європейської куль-

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

тури слугували основою для паритетної інтелектуальної комунікації. Однодумці та друзі залишалися на відстані цікавими один одному, регулярно обмінюючись думками з приводу актуальних наукових тем, конференцій, видавничих проєктів, прочитаного, книг та статей, над якими особисто працювали чи готували до друку, особистих і фінансових справ. Їх єднав спільний інтерес до стану й перспектив української науки в еміграції, її представників, установ, видань, до справ Польської Автокефальної Православної Церкви (далі – ПАПЦ).

Зважаючи на складнощі зі працевлаштуванням І. Огієнка внаслідок упередженого ставлення до нього польських урядовців, В. Біднов у листі від 22 лютого 1923 р. писав колезі в Варшаву: «Не раз думав про те, як перетягти й Вас сюди. Балакав серйозно з Д.І. Дорошенком, деканам «філософичного» факультету. Нічого не вигадаємо: все, що пригідне для Вас, заміщено й заміщено «ґрунтовно», нескоро буде вакувати. Незабаром одкриваються тут, в Празі, український педагогічний інститут. Господарі – громад[ський] комітет. Добре було б на українську мову попросити Вас, та самі пишете, хто тут бажаний. Я не можу говорити, бо моє втручання пошкодить лише. На мене дивляться так, як на людину «непевну». Для вирішення питання він радив написати листа до Голови Українського Громадського комітету в Празі М. Шаповала та члена цього комітету Н. Григорієва, «як осіб, од яких все залежить».¹⁹ Водночас адресант вважав за потрібне кількома фразами сказати про стосунки й атмосферу в емігрантському середовищі столиці Чехословаччини: «Живу тихо нікуди не встріваю, бо тут всі лаються поміж собою: Номо homini lupus est (лат.: людина людині вовк – С.К.). Чеської мови ще не знаю, а тому поки що не зав'язав зносин з прихильниками національної церкви. Але маю намір докладно ознайомитися з церковним життям».²⁰

У квітні 1923 р. І. Огієнко привітав колегу з Великоднем, надіслав у подарунок книгу й інформував про підготовку перекладу Богослужбових Книг. В. Біднов відповів листом, передавав вітання «всім – й високоповажній та дорогій кумі моїй і діткам Вашім, особливо любій хрещениці», побажав здоров'я та успіху, здійснення дорогих для них мрій, інформував про передачу вказаним особам надісланих примірників книги «Свята Відправа Вечірня й Рання» й радив перекладачеві розпочати її продаж на Волині.²¹

На питання щодо найближчої перспективи В. Біднов відверто писав: «Ніяких! Або сиди тут і працюй, наскільки дозволяють тутешні умови, або їдь в Совдепію на голод та поневіряння. Інших перспектив не бачу! Лізти до емігрантської гущі неприємно – сваряться, гризуться та лаються, і це обридло ще у Тарнові».²² Про моральне сум'яття празького адресанта та відстороненість від української еміграції свідчив його лист до І. Огієнка від 18 квітня 1925 р.: «Живу помаленьку, ховаючися од людей. Чи воно од старості мені так здається, чи справді так воно є, – всі мене одпихають, нікому непотрібний... але ж на чужині вмирати не хочеться».²³ Водночас, вітаючи І. Огієнка та його родину зі святами Різдва Христового і Новим 1929 роком, празький адресант відверто висловив побажання «швидче дочекатися того щасливого моменту, коли буде вільна дорога на Батьківщину!».²⁴

Листування двох колег та однодумців репрезентує широку палітру оточення кореспондентів, представленого великою кількістю діячів із різних науково-культурних сфер, а також відкриває можливості для їх багатовимірної реконструкції. Серед тих, хто присутній в листах, були відомі та впливові постаті еміграції, зокрема, М. Грушевський, І. Кедрин-Рудницький, Л. Білецький, О. Лотоцький, М. Кордуба, Й. Пеленський, С. Петлюра, В. Приходько, Р. Смаль-Стоцький, Ф. Швець, І. Фещенко-Чопівський та ін. Іноді В. Біднов дозволяв собі висловлювати відверті й критичні оцінки окремих діячів українського державотворення 1917–1921 рр., зокрема суворо оцінив роль і участь у цих процесах колишнього члена Директорії УНР й колеги по Українському вільному університету в Празі професора геології Ф. Швеця. «Я б не доручив йому навіть теляти пасти не то що державою керувати! – наголошував Василь Олексійович. – А йому довірили колись таку велику справу... за те ми й тиняємося тепер по чужих краях, що вибирали таких керівників. Не знаю, може він в геології щось тямить – нехай працю над нею й покутує свій гріх перед Україною... Мимоволі пригадуються мені срібні монети, що залишилися од нього в Кам'янці»²⁵.

Цікавим психологічним нюансом листовних контактів В. Біднова та І. Огієнка, як і більшості українських науковців, що мешкали «на важкім вигнанні» у Польщі, Чехословаччині та Німеччині, була постійна увага до наукового, культурного й церковного життя

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

на Великій Україні. Так, у листі від 23 квітня 1923 р. В. Біднов щиро жалкував, що «дуже мало» знає про події на Україні та інформував колегу: «Недавно одержав листа од С.О. Єфремова з Києва. Помер Стебницький. Випадково читав листа з Києва М.М. Загірні (українська письменниця і перекладачка, дружина Б. Грінченка – С.К.), що дуже тяжко в матеріальному відношенню»²⁶. Переживання розлуки з Україною та коханою дружиною, яка залишилася в Радянському Союзі, засвідчує лист В. Біднова до І. Огієнка від 22 серпня 1928 р.: «Я нічого не можу робити. Все не по собі. Вживаю засобів зв'язатися з своїми й боюся за Любов Євгеновну».²⁷

У листуванні давніх друзів обговорювалася й проблема утисків православних віруючих і процеси полонізації населення Волині. Зокрема, 23 квітня 1923 р. В. Біднов писав І. Огієнкові про обмеженість інформації про церковні справи на Волині, зокрема щодо діяльності нового митрополита Варшавського і Холмського Діонісія (Валединського), гостро критикував участь у судовому процесі українця, депутата польського сейму від Волинського воєводства С. Підгірського (у 1917–1921 рр. – член Центральної Ради УНР – С.К.), який виступив адвокатом архимандрита Смарагда – виконавця замаху на главу православної церкви в Польщі. «Акт вбивства митрополита Георгія – це один з моментів боротьби москалів з українізацією церкви!» – зазначав В. Біднов.²⁸ А в серпні 1928 р. він просив І. Огієнка допомогти вдові священника Длугопільського з Волині, яка опинилася в скрутному матеріальному становищі.²⁹

Упродовж 1928 р. колеги неодноразово обговорювали «варшавську справу» – можливий перехід В. Біднова на посаду професора кафедри православного відділу теологічного факультету Варшавського університету (далі – ВУ), де вчилися майбутні священники ПАПЦ. На посаді професора кафедри церковнослов'янської мови та палеографії цього відділу працював І. Огієнко, обраний 26 листопада 1925 р. комісією Сенату університету.³⁰ 17 березня наступного року професор виголосив польською вступну лекцію «Церковнослов'янська мова в Литві та Польщі за XV–XVIII вв.», а з початком навчального року викладав студентам курси: «Діяльність св. Братів Кирила і Мефодія», граматики церковнослов'янської мови (на першому і другому курсах) і кириличну палеографію (на третьому)³¹. Втім, становище І. Огієнка у Варшавсь-

кому університеті не було тривалим і надійним³². Це зумовлювалося однорічним контрактом, щорічне продовження якого потребувало погодження міністерства освіти й віросповідань Польщі.

Яскравою сторінкою співпраці І. Огієнка та В. Біднова стала підготовка до святкування 10-ої річниці відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету. Ініціатива відзначення цього першого ювілею, як свідчать епістолярні джерела, належала колишньому декану богословського факультету. У листі від 23 грудня 1927 р. до ректора університету він пропонував «добром згадати» університет і «нагади громадянству про нього!». В. Біднов повідомляв про згоду деяких викладачів університету підготувати свої спогади про діяльність закладу, а при наявності коштів видати присвячену ювілейній даті книгу. «В цьому напрямі й буду вести акцію серед бувших викладачів нашого університету», – писав він³³. У вересні 1928 р. В. Біднов вкотре інформував І. Огієнка про написання «замітки про університет» (надрукована в 11 і 12 кн. «Літературно-наукового вісника» за 1928 р. – С.К.) і просив надати дані «скільки грошей дали на університет городських Кам-ка управа і губерніяльне земство... скільки грошей привіз Вам до Києва п. Огородник». Він повідомляв, що Українське історико-філологічне товариство присвятить 10-й річниці відкриття університету одне з своїх засідань, але провести заплановані на 22 жовтня урочистості в Подебрадській Академії не відбудуться «в зв'язку з панікою».³⁴ 22 жовтня 1928 р. професори В. Біднов і Л. Білецький надіслали І. Огієнку вітальну телеграму у зв'язку з 10-ю річницею відкриття українського університету: «Згадуємо Кам'янецький університет Вітаємо ректора».³⁵

Наприкінці 1927 р. відомий дослідник історії церкви професор В. Біднов теж отримав пропозицію (імовірно, від митрополита Діонісія – С.К.) працювати на кафедрі історії християнської церкви і літургії відділу православного богослов'я теологічного факультету ВУ й дав попередню згоду. У листі від 25 травня 1928 р. до І. Огієнка він дякував, що той «багато клопочеться у його справі», а своє рішення переїзду до столиці Польщі пояснював так: «Хочеться перейти до Варшави, приваблюють тамтешні архіви».³⁶ Ще не отримавши офіційного запрошення, В. Біднов почав готуватися до переїзду, про що писав у листі товаришу й однодумцю: «Помалу збираюся в дорогу. Тут на мене нарікають на те, що виїзжаю се-

ред року. Кажуть, що руйную університет. Ну, та вже справа зроблена, і я не бачу можливості змінити їй». ³⁷ Ця заувага свідчила про остаточне рішення переїхати до Варшави. Визначальними в цьому, як свідчить епістолярій ученого, були бажання продовження студій в архівах і бібліотеках польської столиці з історії православної церкви, перспектива опинитися у прихильнішому інтелектуальному середовищі й сталі комунікації з Д. Дорошенком, М. Кордубою, Б. Лепким, О. Лотоцьким, І. Огієнком, Р. Смаль-Стоцьким та ін., а також «бути корисним у Варшаві для української справи». ³⁸

Утім, переїзд Василя Олексійовича до Варшави відкладався, вочевидь, через тяганину погодження його кандидатури чиновниками міністерства освіти і віросповідань, що негативно впливало на його моральний стан. «Мені передали через Ол. Гнат. (О. Лотоцький – міністр сповідань в уряді УНР, посол до Туреччини, автор праць з церковної історії та близький товариш В. Біднова з часу навчання у Київській духовній академії – С.К.), що мене хочуть бачити у Варшаві, й що я прибуду туди коли мене покличуть, і я матиму час і візу! ...Поки що думаю, як поставитися до пропозиції... Той факт, що до мене офіційно не звертаються, ще більше хвилює мене й не дає надії на щось добре, – зазначав він у листі до І. Огієнкові від 25 травня 1928 р. – Завдяки варшавській справі, я цілком вибився з звичайної своєї колії й навіть не можу працювати, і апетит пропав, і спати не можу». ³⁹ Він покладав надії на розмову з одним із членів конкурсної комісії ВУ, але не виключав довгочасного розгляду своєї справи. «Проф. Лотоцький три роки веде переговори, й нічого не виходить. Мабуть, буде щось подібне й зі мною», – зазначав він. ⁴⁰

Переїзд до Варшави пришивидшили дві його зустрічі з архієпископом Варшавським і митрополитом Польщі Діонісієм (обіймав також посаду декана православного відділу – С.К.) у вересні 1928 р. і поїздка до польської столиці О. Лотоцького. ⁴¹ Імовірно, під час спілкування з митрополитом Діонісієм історик отримав пропозицію обійняти посаду декана Відділу православного богослов'я теологічного факультету ВУ. У середині жовтня В. Біднов і О. Лотоцький отримали офіційні запрошення для працевлаштування на кафедрах Відділу православного богослов'я ВУ. «Я зробив це в силу необхідності, причому попередив товаришів, що мене кличуть до Варшави й що на переїзд туди дав свою згоду, – інфор-

мував він І. Огієнка 29 жовтня 1928 р. – Острота момента проходить, необхідність пощастило вже ослабити й я збираюся до переїзду. Вже розпочав справу здобуття потрібного в таких випадках паспорта й сподіваюся, що днів через 10 його матиму». ⁴²

Наприкінці жовтня – на початку листопада 1928 р. В. Біднов займався підготовкою до майбутнього переїзду, зокрема оформлював закордонний паспорт і влагоджував свої справи в університеті, а переїзд відкладався через брак грошей, віднайти які взявся О. Лотоцький, замисливши «якийсь проект». ⁴³ Останній зміг виїхати до Варшави в останні числа жовтня і 1 листопада 1928 р. укласти контракт професора кафедри православних слов'янських церков і румунської Відділу православного богослов'я. ⁴⁴ Професор В. Біднов залишився чекати обіцяних грошей у Празі. Його пригнічувала вимушена затримка й спогади про трагічну загибель сина (потонув у Влтаві, був похований у Празі на Ольшанському цвинтарі – С.К.), роздирали внутрішні вагання, про що він розмірковував у листі до І. Огієнка: «Тут я маю не менше того, що буде у Варшаві. Як додати ще два нових предмети на польській викладовій мові, то вийде, що їду на саможертву, а навіщо і для чого – не розумію! Міняю кращі умови на далеко гірші! Ось тут і питання...» ⁴⁵.

Зрештою, бажання змін перевершили сумніви і мотивували рішення В. Біднова переїхати до польської столиці. «Тягне до Варшави, одтягати надалі неможна, треба приступати до праці», – зазначав він у листі до І. Огієнка. Учений-історик підозріло поставився до влаштованого задля його пошанування засідання Українського історико-філологічного товариства, назвав його «похо роном». «Впровадили прощання, чого я всіма силами уникав, – писав він. – Дехто з приятелів моїх сильно незадоволений тим, що я кидаю університет. І мені його шкода, але ж думки мої направлені на Варшаву». ⁴⁶

В. Біднов прибув до Варшави не пізніше 30 січня 1930 р., коли разом із професорами С. Балеєм, І. Огієнком, Р. Смаль-Стоцьким був присутнім на інавгураційній лекції професора М. Кордуби «Найновіші теорії про початок Русі» у Варшавському університеті. ⁴⁷ Заступивши на посаду професора кафедри загальної історії християнської церкви і літургії, Василь Олексійович поступово адаптувався до нового середовища, де, за його словами, «проти-лежні табори гризлися між собою як собаки, й поява мого імені в

одному таборі викликала б незадоволення в другому».⁴⁸ Оселившись в інтернаті (гуртожитку) ВУ, він зосередився на вивченні польської мови, визначеної контрактом як мови його університетських викладів. 1 березня 1929 р. професор прочитав першу лекцію з церковної історіографії, а надалі вів два курси з історії християнської церкви та літургії.

У польській столиці В. Біднов підтримував приятельські відносини з професором О. Лотоцьким, родиною Огієнків. Таке усамітнення спричинило його непевне становище й навіть породило думки щодо повернення до столиці Чехословаччини, куди він неодноразово щороку виїжджав на кілька місяців. Тут він комунікував з українськими і європейськими науковцями, працював у бібліотеці Національного музею в Празі, виконував окремі доручення І. Огієнка, листовно інформуючи його про новини. Василь Олексійович продовжував вітати колегу й друга, всю його родину з Великоднем, святом Різдва Христового і Нового року, зокрема 4 квітня 1930 р. повідомляв про зацікавленість академічної громади виходом з друку його нової книги («Українська літературна мова XVI-го ст. і український Крехівський Апостол: літературно-лінгвістична монографія. Варшава, 1930 – С.К.). Кілька місяців по тому в листі до Домни Данилівни та Івана Івановича вітав їх родину із Великоднем і шкодував, що «не зміг, на жаль, одвідати Вас», домовлявся про зустріч після повернення з Праги, а в іншому листі висловлював побажання родині Огієнків «дочекатися того благословенного часу, коли зможемо святкувати найближчий Великдень в себе дома, серед рідних, християнських умов і обставин» та ін.⁴⁹

Після звільнення з 1 жовтня 1932 р. І. Огієнка з посади професора відділу православного богослов'я Варшавського університету відносини двох колег і друзів погіршилися. Як стверджував В. Біднов, той «весь час робив пакості», говорив, що через нього йому не дали посаду, водночас запрошував переселитися до нього на квартиру.⁵⁰ Хоча у квітні наступного року в листі до О. Назарука він так тлумачив причину свого звільнення: «Через «Діло» (їхнє дике протягування мене до процесу К. Студинського) втратив я посаду».⁵¹ Дещо згодом І. Огієнко наголошував, що «польський уряд звільнив мене з професорства в Варшавському університеті за «український націоналізм» і його «спротив політизації православних богословів».⁵²

Від цього моменту стосунки між В. Бідновим та І. Огієнком стали прохолодними і набули формального характеру, що підтверджує відсутність в особистому архіві І. Огієнка розлогих листів його колишнього колеги. Натомість з'явилися візитівки «Василь Олександрович Біднов. Професор університету» з його лапідарними автографами: «Христос Воскрес!», «Христос Воскрес, люба Лесю!», «З днем народження, святами й Новим Роком!», «З Святами Різдва Христового та Новим Роком. Здоров'я та всього доброго!», «Христос Воскрес! З Великодніми Святами вітаю Вас, високоповажний Іван Івановичу, й бажаю всього найкращого і Вам, і всім Вашим. Бувайте здорові!».⁵³ Формальний характер їх відносини підтверджує відсутність імені І. Огієнка серед числа організаторів і доповідачів ювілейних зборів на честь відомого історика церкви, які планували провести 26 березня чи 2 квітня 1935 р.

Останній розлогий лист на адресу родини Огієнків, що зберігся в особистому архіві професора, В. Біднов написав 5 січня 1935 р. Він вітав родину Огієнків зі святом Різдва Христового та Новим роком, а любу похресницю Лесю – з днем народження⁵⁴. Невдовзі після написання цього листа Василь Олексійович важко захворів, лікувався в одному із варшавських шпиталів, де помер 1 квітня 1935 р. «Завтра похорони Біднова, – писав 3 квітня 1935 р. головний редактор часопису «Рідна Мова» колишньому професору КПДУУ Л. Білецькому. – Може попросите кого дати статтю про Біднова».⁵⁵ Чи брав участь професор І. Огієнко в траурній церемонії на православному кладовищі польської столиці, де був похований історик, залишається не з'ясованим.

Отже, упродовж міжвоєнного двадцятиріччя стосунки українців, які опинилися в складі відродженої Польської держави, з владними структурами залишалися напруженими. Незважаючи на це, українські інтелектуали змогли згуртуватися навколо низки наукових і освітніх осередків – таборового Українського народного університету, Вищих українознавчих курсів, Відділу православного богослов'я ВУ, Українського наукового інституту у Варшаві, зберегли й примножили науково-культурний потенціал, використовуючи демократичні інститути Польщі. Одне з центральних місць серед української академічної спільноти посідали професори І. Огієнко та В. Біднов, які активно співпрацювали у створенні й збереженні структур наукових та освітніх інституцій,

сприяли поєднанню здобутків тогочасної європейської науки із суспільно-політичними очікуваннями українського національного руху, презентації доробку інтелектуалів на міжнародній арені. Крім співпраці в державній, науковій і педагогічній сферах, упродовж 20–початку 30-х рр. відносини обох учених розвивалися як дружні між членами їх родин.

Примітки:

1. Лист І. Огієнка до К. Студинського. 2 серпня 1924 // *Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie* (далі – IPNW). *Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko*. 1229/124. S. 4-5
2. Журнал засідання Ради Народних Міністрів за участю С. Петлюри 18 листопада 1920 року // Петлюра С. Статті, листи, документи. Т. 3 / Упор. В. Сергійчук. К., 1999. С. 307.
3. Журнал засідання Ради Народних Міністрів за участю С. Петлюри 18 листопада 1920 року // Петлюра С. Статті, листи, документи. Т. 3 / Упор. В. Сергійчук. К., 1999. С. 308, 312.
4. Potocki R. *Ukraińskie wychodźstwo polityczne w Polsce (1920–1939)* // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze*. 1996. № 3. S. 194.
5. Листи І. Огієнка до МЗС та С. Петлюри. 1921 р. // ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 26, 54, 55, 60, 85, 98 та ін.; Дозвіл Міністра освіти Польщі професорам, приват-доцентам та асистентам КПДУ працювати в лабораторіях та бібліотеках Варшавського університету. 23 березня 1921 р. // ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 419; Лист голови Ради студентських представників українського студентства в еміграції до І. Огієнка від 21 лютого 1921 р. // *Листування Івана Огієнка (1909–1921)* / упор. та автор передмови В.Р. Адамський. Кам'янець-Подільський, 2014. С. 566, 568 та ін.
6. Antonowuch D. Проф. Василь Біднов // *Свобода, Джерзи Ситі*, 1935. 28 травня. № 123. С. 3; Дорошенко Д. Життя й громадська діяльність проф. В.О. Біднова // Папмяти професора Василя Біднова. Засідання Українського історико-філологічного товариства в Празі дня 30 квітня 1935 року. Прага, 1936. С. 9.
7. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 4 січня 1928 // IPNW. *Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko*. 1229/31. S. 34.
8. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907–1968). Т. 2. С. 51, 57.
9. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907–1968). Т. 2. С. 61, 75.

10. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907–1968). Т. 2. К., 2001. С. 60, 93.
11. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907–1968). Т. 2. К., 2001. С. 123.
12. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907–1968). Т. 2. К., 2001. С. 99, 103.
13. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907–1968). Т. 2. К., 2001. С. 125, 131-133.
14. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907–1968). Т. 2. К., 2001. С. 133.
15. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907–1968). Т. 2. К., 2001. С. 144.
16. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 22 лютого 1923 // IPNW. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/31. S. 6.
17. Дорошенко Д. Життя й громадська діяльність проф. В.О. Біднова // Памяти професора Василя Біднова. Засідання Українського історично-філологічного товариства в Празі дня 30 квітня 1935 року. Прага, 1936. С. 10.
18. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 13 червня 1928 // IPNW. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/31. S. 42-43.
19. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 22 лютого 1923 // Там само. S. 4-5.
20. Там само. S. 5-6.
21. Там само. S. 8-9.
22. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 23 квітня 1923 // Там само. S. 10.
23. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 18 квітня 1925 // Там само. S. 19.
24. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 4 січня 1928 // Там само. S. 23.
25. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 23 квітня 1923 // Там само. S. 12-13.
26. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 23 квітня 1923 // Там само. S. 14.
27. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 22 серпня 1928 // Там само. S. 48.
28. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 23 квітня 1923 // Там само. S. 14.
29. Т Лист В. Біднова до І. Огієнка. 23 серпня 1928 // Там само. S. 48-49.
30. Ковальський М. Персональна справа Івана Огієнка в Архіві нових актів у Варшаві // Український історик. 1995. Рік XXXII. Вип. 1-4 (124-127). С. 263.
31. Uroczystość obchodu drugiej rocznicy otwarcia Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego // ELPIS. 1928. № 4. S. 93.
32. Ковальський М. Ковальський М. Персональна справа Івана Огієнка в Архіві нових актів у Варшаві // Український історик. 1995. Рік XXXII. Вип. 1-4 (124-127). С. 264.
33. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 23 грудня 1927 // IPNW. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/31. S. 28.

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

34. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 25 вересня 1928 // Там само. S. 59-60.
35. Телеграма В. Біднова та Л. Білецького до І. Огієнка. 22 жовтня 1928 // IPNW. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/31. S. 51.
36. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 25 травня 1928 // Там само. 1229/31. S. 34.
37. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 4 січня 1928 // Там само. 1229/31. S. 23.
38. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 29 жовтня 1928 // Там само. 1229/31. S. 59-60.
39. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 25 травня 1928 // Там само. S. 34, 35.
40. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 25 травня 1928 // Там само. S. 36.
41. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 25 вересня 1928 // Там само. S. 29-30.
42. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 29 жовтня 1928 // Там само. S. 59.
43. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 31 жовтня 1928 // Там само. S. 62.
44. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 29 жовтня 1928 // Там само. S. 61;
Портнов А.В. Наука у вигнанні: наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939). Харків, 2008. С. 134.
45. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 29 жовтня 1928 // Там само. S. 60.
46. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 20 січня 1929 // Там само. S. 65.
47. Українські професори на польських університетах: Дві нові кафедри у Варшаві // Діло. 1929. 10 березня. Ч. 53. С. 1.
48. Цит. за: Портнов А.В. Наука у вигнанні: наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939). Харків, 2008. С. 135
49. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 16 квітня 1930 // IPNW. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/31. S. 67; Лист В. Біднова до І. Огієнка. 12 липня 1930. S. 68, 73.
50. Ульяновський В.І. В.О. Біднов // Український історичний журнал. 1992. № 10. С. 90.
51. Лист І. Огієнка до О. Назарука. 13 квітня 1933 р. // ЦДІАУ у Львові. Ф. 359. Оп. 1. Спр. 226. Арк. 6.
52. Іларіон Митр. Біблійні студії: Богословсько-історичні нариси з духовної культури України. Вінніпег, 1963. Т.1. С. 229.
53. Визитівка «Василь Олександрович Біднов. Професор університету» // IPNW. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/31. S. 75-91.
54. Лист В. Біднова до І. Огієнка. 5 січня 1935 // Там само. S. 74.
55. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907–1968). Т. 2. К., 2001. С. 255.

ПРОФЕСОР І. ОГІЄНКО ТА МИТРОПОЛИТ А. ШЕПТИЦЬКИЙ: ВЗАЄМИНИ І СПІВПРАЦЯ В 1920-Х–1930-Х РР.*

У статті проаналізовано взаємини двох видатних постатей українського визвольного руху першої половини ХХ ст. – професора І. Огієнка й митрополита А. Шептицького. Підкреслено конструктивний характер їх стосунків, що були започатковані навесні 1921 р. й активно розвивалися в роки політичної еміграції міністра уряду УНР і ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету на території Другої Речі Посполитої. Акцентовано, що їх відносини були спрямовані на захист релігійних, культурних інтересів і соціальних прав 5 мільйонів українців, які після Першої світової війни опинилися у складі Польської держави. Дослідження базується на опублікованих епістолярних матеріалах, а також документах архіву Інституту національної пам'яті Польщі – Комісії з розслідування злочинів проти польського народу, що вперше вводяться до наукового обігу.

Ключові слова: І. Огієнко, А. Шептицький, листування, співпраця, Польща, українська громада.

Діяльність міністра сповідань уряду Директорії УНР, ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету (далі – КПДУ – С.К.) Івана Огієнка в період політичної еміграції в Польщі, незважаючи на існуючий масив праць, не була ґрунтовно досліджена. Це зумовлено вузькістю джерельної бази, на що неодноразово звертали увагу дослідники. Зазвичай, вони висловлювали жаль, що не віднайдено або втрачено епістолярій І. Огієнка за 1920–1930 рр., констатували брак листів періоду 1930-х років¹, відзначали, що статус політемігранта спонукав його «до [...] вимушеного спалення власних документів», до їх самознищення «змушували часто і невідрадні обставини 1930-х років, зокрема за час свого важкого варшавського побуту»².

Поступом у висвітленні різнобічної діяльності української спільноти в Польщі в міжвоєнний період, однією зі знаних постатей якої був професор І. Огієнко, стало введення до наукового обігу документів особистого архіву митрополита Холмського і Підлядшського Іларіона, що після його евакуації навесні 1944 р. із Холма до Швейцарії вважалися втраченими. Хоча ще наприкінці 1960-х рр.

* Друкується за: С. Копилов. Професор І. Огієнко та митрополит А. Шептицький: взаємини і співпраця в 1920-х–1930-х рр. // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія історична. Кам'янець-Подільський, 2020. Вип. 16. С. 9-25.

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

польська дослідниця вказувала, що частина особистих архівів С. Петлюри та І. Огієнка були знайдені в Лігниці й повернуті до Варшави³. На початку ХХ ст. вони були передані з архіву Міністерства внутрішніх справ до архіву Інституту національної пам'яті Польщі – Комісії з розслідування злочинів проти польського народу, й зосереджені у фонді «Кореспонденція професора Івана Огієнка. Публікації, дослідження, нотатки, записи». Штампи й службові позначки на обкладинках справ вказують, що вони були впорядковані в 2009–2014 рр. На приналежність цих документів до особистого архіву міністра і ректора КПДУУ вказують, як ми зазначали раніше, відбитки екслібрисів і печаток на обкладинках справ із написами «Із книгозбірні Проф. Др. Івана Огієнка №», «Д-р Іларіон Огієнко Архієпископ Холмський і Підляський», а також зроблені ним власноруч на документах нотатки й виправлення⁴. Ці документи особистого архіву І. Огієнка дозволяють відтворити багатогранну палітру його зв'язків і контактів з політичними, науковими, культурними і церковними діячами, зокрема, священниками та ієрархами православної, греко-католицької, римо-католицької церков.

Метою пропонованого дослідження є аналіз відносини двох видатних постатей українського визвольного руху першої половини ХХ ст. – професора І. Огієнка та митрополита Греко-католицької церкви (далі – ГКЦ) А. Шептицького, що є важливим свідомством для довершення повноцінної мозаїки їх образів і відтворення усіх аспектів діяльності української спільноти в Другій Речі Посполитій. Взаємини цих двох непересічних особистостей були предметом уваги українських дослідників Л. Гентош, М. Лозинського, В. Ляхоцького, І. Преловської, З. Тіменика, М. Тимошика, І. Тюрменко та ін. Зауважимо, що обставини і характер їх взаємин, що визначалися гостротою відносин між представниками різних течій і груп українства в Польщі й іншими чинниками, досі залишаються не з'ясованими.

Ще на початку 1900-х років у Галичині сформувався дієвий центр українського політикуму, громадянського суспільства й національно-культурного руху, який відігравав провідну роль у реалізації завдань національно-визвольної боротьби українців загалом. Активну роль у цих процесах відігравав митрополит Андрій Шептицький, який був заарештований російською адміністрацією у вересні 1914 р. під час окупації Львова. Звільнений Тимчасовим

урядом після Лютневої революції, він лише 10 вересня 1917 р. повернувся до Галичини, яка восени наступного року опинилася у складі Другої Речі Посполитої. Українські політичні партії та громадські організації не визнавали польського адміністрування, а офіційна Варшава не хотіла бачити духовного провідника української громади на Святоюрському престолі. Таке неприховане вороже ставлення польської влади до митрополита пояснювалося його позицією, починаючи з проголошення Української держави на території Східної Галичини 1 листопада 1918 р., і закінчуючи його дипломатичними зусиллями за кордоном на користь цієї держави аж до рішення Ради амбасадорів у Парижі в березні 1923 р. Для польського уряду і місцевих адміністрацій греко-католицьке духовенство апріорі було підозрюване в антидержавній діяльності й вчинках.

З осені 1920 р. Польська Республіка стала місцем перебування наддніпрянської еміграції, діяльність якої стала одним із елементів зменшення напруги в українсько-польських відносинах. Чисельність останньої становила 27 тис. військових і 7 тис. цивільних осіб, серед яких – 2,5 тис. урядовців УНР⁵. Водночас, Т. Зарецька вказує, що після переходу армії УНР на польську територію, українська еміграція в цілому налічувала 40 тис. осіб, серед яких – 65 депутатів, 14 міністрів, 1680 чиновників, 3530 офіцерів і біля 11500 солдатів⁶. Сусідня держава прихистила чимало студентів і професорів КПДУУ, зокрема ректор і міністр сповідань І. Огієнко з сім'єю прибув 25 листопада 1920 р. до м. Тарнів.

Документи особистого архіву І. Огієнка та опубліковані дослідження не підтверджують його контакти з А. Шептицьким до 1921 р. Науковці, зокрема, відкидають можливість їх спілкування в 20-х числах листопада 1920 р. у Львові, де міністр і ректор перебував (принаймні день – С.К.) проїздом на шляху до Тарнова⁷. Біограф владики зазначає, що восени того року він вирушив «у дипломатичну місію знайомити світ із трагічною ситуацією, в якій опинилася Галичина і шукати підтримки для свого народу та української Церкви», і наприкінці листопада 1920 р. прибув до Австрії⁸.

У Тарнові, де розмістилися державні структури УНР, міністр сповідань продовжив виконувати свої службові обов'язки. Він домогся позитивного рішення Міністерства освіти та віросповідань Польщі щодо отримання дозволу професорам, доцентам і асистен-

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

там КПДУУ працювати в лабораторіях і бібліотеках Варшавського університету, забезпечував видачу довідок студентам тощо.⁹ І. Огієнко неодноразово звертався до С. Петлюри, міністерства закордонних справ, українських дипломатичних місій про організацію роботи очолюваного міністерства в умовах Державного центру УНР в еміграції, активно листувався зі священнослужителями різних країн і конфесій.¹⁰

Очільник міністерства намагався налагодити робочі стосунки з представниками різних християнських конфесій Польщі, насамперед, найчисельніших віруючих на території Галичини. Він пильно спостерігав за дипломатичними зусиллями Львівського митрополита А. Шептицького в країнах Європи, Північної і Південної Америки, де він невтомно інформував урядовців і громадськість про неприязне ставлення польської влади до Греко-католицької церкви (далі – ГКЦ). Так, голова дипломатичної місії в Голландії та Бельгії А. Яковлев інформував І. Огієнка у листі від 14 квітня 1921 р. про перебування в Роттердамі митрополита й проведення ним двох конференцій «Пропаганда католицизму в Росії»¹¹. У відповіді українському дипломату керманіч міністерства акцентував, що позиція А. Шептицького неправильна, оскільки унія цікавила українців тоді, коли уніатська церква була національною більше ніж православна, й акцентував, що виступи митрополита «для української справи дуже корисні і заважати їм не потрібно»¹².

Міністр сповідань уряду Директорії УНР і предстоятель ГКЦ були заочно знайомі щонайменше з весни 1921 р., що підтвердив І. Огієнко в одному з листів до владики: «Жалкую, що мені не судилося в свій час зійтися з Вами»¹³. Ініціатива налагодження комунікацій між ними виходила від очільника міністерства, який осягав важливість порозуміння з моральним авторитетом українців Галичини та греко-католиків в еміграції. У травні 1921 р. він надіслав А. Шептицькому кілька книжечок видавництва «Українська Автокефальна Церква» (усього було видано майже 50 книжок обсягом переважно 2 др. арк. кожна історико-церковного і культурно-просвітницького змісту – С.К.). Владика відреагував подякою, на яку І. Огієнко відповів листом «Його Преосвященству Високоповажному Владиці» від 4 червня 1921 р. Він інформував про свою послідовну діяльність щодо «розмосковлення» Української церкви, кропітку роботу над перекладом «Служб божих» українською

мовою, звертався із проханням доручити Львівській Духовній Семінарії видати їх тексти латиною, німецькою, французькою і польською мовами для «виправлення своїх текстів», указати компетентних осіб і добрих знавців богослужбової грецької мови, висловив тверде переконання, «що церква на Україні у скорому часі буде націоналізованою, стане Церквою Українського Бога Живого»¹⁴. А за два місяці він дякував А. Шептицькому за теплий прийом і гостинність під час чотирьохденного перебування в Митрополичій палаті, де спостерігав, що «все живе Вами, де все на кожному кроці виявляє Вас»¹⁵.

Діяльність І. Огієнка була спрямована на нейтралізацію латинізаційних акцій Ватикану й польських державних інституцій, що стримували поширення українських ідей та провадили політику колонізації українського і білоруського населення. Живлячись ідеями соборності, міністр і ректор повсякчас докладав зусиль для поширення перекладів українською мовою богослужбових книг серед греко-католицького духовенства Галичини. Така діяльність відповідала намірам митрополита Андрея запровадити українську мову в греко-католицьких богослужіннях замість церковно-слов'янської. Першість у цьому належала духовенству Української автокефальної церкви, чому в значній мірі сприяв міністр сповідань уряду Директорії УНР. Ще 18 і 24 вересня 1919 р. він видав накази про загальне вживання української мови за Службою Божою і склав правила вимови українською мовою виголошених проповідей¹⁶. Перекладацьку діяльність І. Огієнка підтримував Голова Директорії УНР С. Петлюра, який у листопаді 1921 р. висловив йому щиру подяку за закінчений переклад «Літургії Святого Іоанна Золотоустого»¹⁷. Зрештою, у прагненні впровадити рідну мову в богослужіннях православної і греко-католицької церков очільник міністерства та предстоятель ГКЦ були однодумцями, і це стало важливим підґрунтям започаткування їх взаємин і розвитку співпраці на благо української громади в Польщі.

Упродовж перших років еміграції І. Огієнко підготував до друку й видав свої переклади українською мовою богослужбових книг «Свята відправа вечірня і рання мовою українською», «Свята служба Божа св. Отця нашого Івана Золотоустого», «Свята відправа на Зелені Свята», «Великодня Євангелія», «Свята Великодня відправа», «Православний Молитовник» для шкіл початкових мовою цер-

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

ковно-слов'янською й українською» та ін. Усі вони сприяли впровадженню рідної мови в богослужіння греко-католицької і православної церков (Православна церква Польщі проголошена в 1922 р. Собором єпископів, а в листопаді 1924 р. Вселенський Патріарх видав Томос, яким визнавав її автокефальною – С.К.). Перекладацька діяльність І. Огієнка отримала благословення греко-католицького Товариства ім. Апостола Павла, що в квітні 1921 р. ухвалило «вважати теперішню хвилю вельми пригідною для поступенного ввведення в наш обряд української мови як мови богослужбової»¹⁸. Консервативну ж позицію зайняли представники московфільського табору ГКЦ, готуючись навіть до «контракції» щодо введення рідномовних богослужінь в Огієнкових перекладах»¹⁹.

До дискримінації Огієнкових видань долучився директорат поліції у Львові, що вдавався до конфіскації видань його перекладів, зокрема, у березні 1922 р. це сталося зі «Святою відправою на Зелені свята». Приводом для цього стало проведення 26 березня 1922 р. у Преображенській церкві Львова вперше для Галичини відправи українською мовою (у перекладі І. Огієнка – С.К.). Доповідаючи про цю подію Варшаві, директор поліції наголошував на недопустимості розповсюдження «серед населення церковних книжок та брошур І. Огієнка, написаних українською мовою, як таких, що сприяють українізації Церкви», назвав колишнього міністра уряду УНР «ініціатором відродження Греко-Католицької Церкви»²⁰.

До повернення А. Шептицького із закордонної поїздки до Галичини в серпні 1923 р., що опинилася у складі Другої Речі Посполитої, відносини між ним і І. Огієнком підтримувалися через листовні зв'язки, але масив цих епістолярних матеріалів зберігся фрагментарно. Безсумнівно, прихильне ставлення владики до останнього зумовлювалося визнанням його послідовної роботи з українізації православної церкви й високою оцінкою його перекладів богослужбових книг українською мовою.

Під час закордонної поїздки А. Шептицький повсякчас отримував інформацію про життя української громади Галичини, зокрема, про релігійне, культурне і політичне життя, першочергові проблеми, на вирішення яких намагався реагувати. Владика був обізнаний з важким матеріальним становищем професора І. Огієнка і його родини. Притаманна Князю Церкви християнська добродієність та особисті симпатії до вченого-мовознавця спону-

кали морально й матеріально підтримати його, що мало незмірне значення у складний період перебування родини на чужині.

Надане А. Шептицьким сприяння без перебільшення було прятунком для І. Огієнка, особливо, коли постало питання про від'їзд його разом із сім'єю з Тарнова до Львова. Від березня з допомогою своїх знайомих намагався розшукати тут місце служби й пристойне помешкання. Через брак коштів віднайти бажану оселю не вдавалося, і лише за сприяння владики наприкінці літа два сини экс-міністра сповідань (Анатоль і Юрій) отримали пансіон і змогли продовжити навчання в митрополичій бурсі у Львові. Водночас інші члени родини оселилися у садибі Дмитра Маркевича у Винниках, неподалік від місця, де мешкала родина Івана Липи²¹. Безсумнівно, що після прикрих фактів із конфіскацією перекладених книг колишнього міністра уряду УНР, його переїзд у передмістя Львова був небажаним для польської влади, яка чинила опір його спробам українізації церковних громад Галичини.

Невдовзі владику вкотре прийшов на допомогу професорові й сприяв отриманню на початку листопада 1922 р. посади вчителя української мови і літератури (за контрактом) в Українській греко-католицькій семінарії сестер чину отців Василіан у Львові, куди він мало не щодня їздив на службу. Тут І. Огієнко зустрів прихильне ставлення до себе директора о. Ю. Дзеровича та о. І. Бучка (майбутнього архієпископа ГКЦ – С.К.), який фактично наглядав за бурсою для дяків²². Утім через тиск українофобів з адміністрації Львівського воєводства, які критично оцінювали громадську діяльність І. Огієнка, його було звільнено з 1 серпня 1923 р. без вихідної допомоги після закінчення контракту. «Поки що правдою є лише те, що мене звільнено з семінару (без платні літом) і загрожує висилка з Польщі», – з гіркотою писав він у листі О. Барвінському 12 серпня 1923 р.²³

У важку годину, коли безробітний професор вкотре відчув матеріальну скруту й інші проблеми, він отримав матеріальну й моральну підтримку свідомої частини української спільноти Галичини. До акції на його підтримку долучився митрополит А. Шептицький, рішуче заступництво якого вберегло Огієнкову родину від нових поневірянь²⁴, і до початку 1926 р. професор продовжив викладати в семінарії.

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

Два авторитети української громади Галичини – митрополит ГКЦ і экс-міністр уряду Директорії УНР – усіляко сприяли поглибленню наукових і міжконфесійних стосунків через листування, обговорення й вирішення нагальних потреб українського громадянства Галичини, обмін науковою й церковною літературою тощо. А. Шептицький розглядав фінансову підтримку видавничих проектів І. Огієнка, про що натякав у листовних посланнях до нього, зокрема у листі до Високоповажаного добродія від 16 лютого 1924 р. він писав: «Прийміть найщирішу мою подяку за цінний дар Ваших усіх видань, з яких многі були мені вже знані, але деякі досі незнані. Я дуже жалкував, що досі я не мав нагоди обзнайомитися з Вами, але маю надію, що коли принагідно будете у Львові не поминете моєї хати. Прийміть висказ моєї високої пошани»²⁵. У відповіді І. Огієнко сердечно дякував за миле й ласкаве запрошення, інформував владика Андрея: «Матиму честь і високу приемність побувати у Вас в суботу 1.03. [1924 р.] в 10 годин ранку, – час, коли я Ваше високопреосвященство – як мене інформовано – найменше потурбую»²⁶.

Перша зустріч А. Шептицького та І. Огієнка відбулася у Львові 1 березня 1924 р. Інформацію про їхнє побачення в резиденції Львівського митрополита, зокрема щодо змісту їх розмови, поки що встановити не вдалося. Припускаємо, що сторони обговорювали питання перекладацької й видавничої діяльності професора, українізації греко-католицької та православної церков, можливий переїзд І. Огієнка до Львова та ін. Очевидно, що під час цієї зустрічі владика висловив пропозицію щодо можливого облаштування родини Огієнків на квартирі одного з його приватних будинків у Львові. Шляхетність цього вчинку стає зрозумілішою, зважаючи на те, що невдовзі сім'я Огієнків замешкала в цій квартирі та не сплачувала за оренду. Наступна зустріч митрополита й колишнього міністра відбулася в суботу 10 травня 1924 р., а її початок о 10 годині ранку був погоджений Іваном Івановичем у листі, надісланому з Винників за день до побачення²⁷.

Одразу після цього побачення І. Огієнко надіслав до митрополитичої резиденції монографію «Іван Хведорович – фундатор постійного друкарства на Україні, життя і діяльність» (Львів, 1924). Предстоятель ГКЦ відреагував на подарунок листом від 28 травня 1924 р., де висловив таке: «Велике спасибі за прецінну працю про

першого нашого друкаря, яку я захопленням читаю». Він сповістив однодумцю важливу новину щодо його переїзду до Львова найближчим часом: «При сій нагоді мило мені повідомити, що помешкання вже кінчається. Інж. Пищанський, з котрим Вис[окоповажний] Ректор будьте добрі порозумітися, бо дасть знати коли можна буде спровадитися. З виразами найвищої пошани»²⁸.

У нове помешкання в приватному будинку митрополита (за адресою вул. Ходорівська, 15) родина Огієнків переїхала на початку червня 1924 р. і майже відразу виїхала в Карпати. «Сиджу тепер в с[елі] Москалівці коло Косова, куди змушений був приїхати, щоби підлічити своїх хорих дітей», – інформував він владика²⁹. У вільний час професор продовжував працювати: завершував розпочаті наукові студії, перекладав богослужбові книги, листувався з науковцями й видавцями.

Після повернення до Львова І. Огієнко повернувся до активної наукової діяльності, віддаючи їй увесь вільний від служби час. Кожне нове друковане дослідження він намагався надіслати митрополиту ГКЦ, отримуючи у відповідь його відгук у листовному посланні. Так, у вітальній листівці з нагоди Нового (1925 – С.К.) року владика дякував за надіслану «прегарну» працю про «Наголос чужих слів» і бажав: «Най Бог здарує Вас в здоровії мноїї літа – на славу нашого письменства»³⁰. У листі до І. Огієнка від 25 червня 1925 р. предстоятель ГКЦ вкотре дякував за отриманий відбиток цінної праці про «Молитовник князя Володимира», що є «доказом Вашої невтомної праці, та прихильності до мене», а також іншу надіслану книгу «Про наголос jako метод означення місця виходу стародрукованих книжок» – «...є незвичайно цінна праця, і не сумніваюся, що усі, які займаються як бібліографічною оцінюють її»³¹.

У цьому ж листі А. Шептицький високо оцінив доробок І. Огієнка в дослідженні перших друкованих пам'яток: «Ви перший Пане Ректор вказали на нові, досі не спостережені сторони стародруків, ви сотворили прямо нову дисципліну «палеотипію». Ви кинули нове світло на цю сторону нашої культури. Ви безумовно правильно надаєте повороту до українського наголосу в богослужбових книгах. При нагоді першою виданою церковних книг видавці, а може і комісія з уряду назначена, будуть з тим поглядом Вашим числитися»³². Тож обговорення наукових праць і видавничих проектів під час зустрічей або в листовних посланнях, обмін друко-

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

ваними виданнями, як форми комунікування, поглиблювали відносини двох діячів української громади II Речі Посполитої.

26 листопада 1925 р. комісія Сенату Варшавського університету (далі – ВУ) обрала І. Огієнка на посаду професора кафедри церковнослов'янської мови та палеографії православного відділу теологічного факультету.³³ 17 березня 1926 р. він виголосив польською мовою свою вступну лекцію «Церковнослов'янська мова в Литві та Польщі за XV–XVIII вв.»³⁴ і на початку травня переїхав до Варшави. «Працюю ще більше, як у Львові робив. Маю понад 80 студентів, серед яких багато таких, що хочуть працювати. Отже праця єсть, аби лише були сили», – інформував Іван Іванович колегу³⁵.

Із переїздом І. Огієнка до польської столиці зв'язки «старих друзів», як визначив характер їх взаємини А. Шептицький, набули нових форм. У листі владика від 21 червня 1926 р. до професора ВУ він радився щодо обрання стилю написів на пам'ятних таблицях митрополитів XVII–XVIII ст., що після виготовлення мали бути встановлені у Львові та Києві³⁶. Адресант запевняв Високоповажного владика, що не мав на думці забувати друзів, писав, що скупив за Львовом і акцентував на бажанні «служити Вам в Вашій справі». І. Огієнко висловив міркування щодо повчального характеру таблиць про митрополитів, особливо якщо буде додано інформацію про заслуги декого з них, вказав на доцільність використання написів кирилицею, зразком для яких міг бути гарний друкований тогочасний шрифт, із використанням фонетичного правопису. Водночас він звернув увагу владика на рукопис Національного Музею у Львові за №57, т.1, стор. 500 і 549, де згадувалося про висвячення Льва Шептицького священником у 1742 р., а Афанасія Шептицького – дияконом у 1744 р.³⁷

Характерним психологічним відтінком листовних контактів двох «старих друзів» була неодмінна увага до стану здоров'я кожного з них, дружини І. Огієнка й постійне висловлення найкращих побажань і здоров'я. Так, у листі до І. Огієнка від 25 червня 1925 р. владика вжив формулу прощання: «Прийміть Вис.[окоповажний] Ректор побажання здоров'я і успішної курації для Вашої сім'ї і висказати найвищої пошани і вдячності». Іван Іванович завершив лист до А. Шептицького від 8 липня 1926 р. оригінальною формулою прохання: «Уклінно прошу Святих Ваших молитов та Владичного архієрейського Благословення. Готовий до Ваших пос-

луг»³⁸. У вітальному листі з нагоди Новорічних свят (1927 р. – С.К.) І. Огієнко висловив стурбованість станом здоров'я владики: «Посилаю Вам сердечні на самому початку найкращого здоров'я на наступаючий Новий Рік. Власне, лише в останній час довідався від професора К. Студинського про Ваше здоров'я, і його оповідання дуже мене засмутило... Сердечно зичу Вам через те – найміцнішого здоров'я та доброго поведження в праці»³⁹. У своїй відповіді А. Шептицький сердечно дякував за «Ваш лист і Ваші желання та пересилання мені цікавого збірника взорів кирил[ичних] писем й все еще в ліжку ані могу ані писати ані підписати»⁴⁰. У серпні 1933 р. владику дякував І. Огієнкові за лист, «хоч приніс мені сумну відомість про недугу Добродійки» й висловлював побажання «за поміччю Божою скоро верне до здоров'я»⁴¹.

Наприкінці червня 1929 р. у листі до владики І. Огієнко вкотре порушив питання наголосу в текстах стародруків. «Разом з листом цим посилаю Вам свою нову статтю про «Наголос, яко метод означення місця виходу стародрукованих книжок». Коли писав статтю, у весь час мав на увазі власне Вас, – зауважив він. – Подаю громадянству (звичайно, вченому) новий метод определення національності не лише стародруків, але й рукописів... Думка Вашої Екцеленції, як людини компетентної в стародруках, мене дуже цікавить. При останнім побаченні нашим я вже підкреслював Вам вагу наголосів в стародруках». Професор ВУ слушно помітив, що в богослужбових книгах Галичини наголоси є московськими, хоча по всіх греко-католицьких церквах богослужбова вимова була українською, а тому нові книжки варто було б друкувати з українськими давніми наголосами⁴². І. Огієнко торкнувся й питання досліджень з історії діяльності й видань Унівської друкарні й запитував владику: «Чи нема в Вас чогось мені незнаного в цій справі»⁴³. Ймовірно, йшлося про підготовку нового варіанта статті «Початок друкарства в Уневі», що була видрукувана в спарованих 141-143 томах Записок Наукового Товариства Шевченка (1925 р.).

Нездужання митрополита й втрата ним можливості самостійно писати листи, не завадили розвитку зв'язків двох відданих поціновувачів української мови і культури й лідерів української громади II Речі Посполитої. У посланні до І. Огієнка від 22 грудня 1931 р. (цей і наступні листи видрукувані на машинці й підписаний нетвердою рукою митрополита А. Шептицького – С.К.) він дякував за

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

надіслану «Програму опису кирилівських стародруків», а також висловлював «найщиріші желання святочні й новорічні та побажання ще довго якнайуспішніше працювати на полі церковної літератури»⁴⁴. У наступних листах владика дякував за надіслані праці «Богослужбова мова в слов'янських церквах»⁴⁵, «Дві грамоти воеводи Валаського Івана Мирчі Великого»⁴⁶ та ін.

Восени 1932 р. владика Андрей листовно підтримав професора І. Огієнко, отримавши від о. Табінського і проф. Хруцького повідомлення про відмови міністерства поновити контракт на викладання в Варшавському університеті. У листі від 2 вересня 1932 р. він висловив своє «співчуття і сердечний жаль з приводу так жахливої ситуації Вашої і Вашої родини» і вкотре простягнув руку допомоги. Він запропонував йому укласти списки документів для його архіву (предстоятеля ГКЦ – С.К.), що стосувалися «нашого історичного минулого» та знаходилися у Варшаві в книгах головного Архіву. «За уложення тих списків з каталоговими описами документів у них я міг би Вам запропонувати по 500 зл. місячної винагороди протягом одного року, – вказував А. Шептицький. – ...А тому в разі Вашої згоди на мою пропозицію просив би Вас не відмовити рівнож повідомити мене і про те, чи змогли би приступити до праці від першого січня, чи потребуєте то зробити скорше»⁴⁷.

Позитивна відповідь І. Огієнка мала схвальну реакцію владика, який листовно відповів: «Цілим серцем радію в тої нашої співпраці бодай з далека». Він же просив вибачення, що спізнився з відповіддю, пояснюючи це поганим станом свого здоров'я: «...не стаючи на ноги і не маючи власти в правій руці – не могу як хочу свої обов'язки сповняти»⁴⁸. За кілька днів митрополит надіслав І. Огієнкові погоджений перелік розшукуваних джерел і структуру їх опису, висловив задоволення майбутньою співпрацею й тим, що «найшли мою пропозицію для себе вигідною»⁴⁹. Результатом студювань у Варшавському архіві стали виписки з Литовської метрики, інших манускриптів, які він упродовж 1933 р. регулярно надсилав предстоятелю ГКЦ. Водночас пропозицію І. Огієнка впорядкувати надіслані ним архівні виписки й підготувати їх опис для публікації в львівському часописі «Богословія» владика не прийняв⁵⁰. Імовірно, що таке рішення було зумовлено фінансовими проблемами, про що в травні А. Шептицький інформував

І. Огієнка: «Сего року незвичайно трудно о гроші і нераз треба довгих набігів і старань, заки гроші десь роздобудуться»⁵¹.

Пропагуючи ідею соборної літературної мови як «найголовнішу ділянку духовної культури кожного народу» І. Огієнко у 1933 р. засновує видавництво «Наша культура» і починає видавати щомісячний науково-популярний часопис «Рідна Мова». Журнал був присвячений проблемі історії, семантики та етимології слів, вимови, наголосу, діалектів української мови. Нове видання з цікавістю вітав митрополит А. Шептицький, щиро пошановуючи його головного редактора: «Дуже Вам дякую за Рідну Мову і тішуся дуже дивлячись на Вашу невсипучу енергію і працю, якої я заздростив би не будучи в силі від півтора року стати на ноги, наколи не ішлося о так много заслуженого і мною поважного чоловіка, перед яким мушу уступити і в праці і в усіх інших прикметах», – писав він І. Огієнкові⁵².

Видання нового часопису вимагало титанічних зусиль головного редактора і видавця для пошуку джерел фінансування, найбільш ефективними з яких І. Огієнко вважав залучення благодійних внесків меценатів, його передплату свідомими українцями й патріотичними організаціями. Утім ця проблема вирішувалася повільно і за підтримкою головний редактор і видавець вкотре звернувся до митрополита Андрея. У листі до нього він писав: «Духовенство мусить володіти доброю літературною рідною мовою – в школах, на проповідальницях, в громадському житті», сердечно просив владу взяти під свою опіку «Рідну Мову». «Вона строго наукова, строго аполітична. Служить своєму народові в його найціннішій ділянці – мові. Здобула собі популярність серед цілого народу, де б він не пробував. І буде великий жаль, а то й непрощenna шкода, коли б «Рідна Мова» так тяжко билася в своїй матеріальній скруті й надалі», – аргументував своє прохання редактор⁵³. Зважаючи на вагомість звернення, А. Шептицький не залишився байдужим і намагався віднайти кошти для фінансової підтримки журналу.

У 1935 р. І. Огієнко започаткував видання нового часопису «Наша Культура», який «пильнуватиме статі об'єктивним науковим органом, будуючи світогляд головно на християнській культурі»⁵⁴ та виховуватиме на емігрантських теренах нові національні кадри. До співпраці у виданні були запрошені відомі вчені, священники, колишні діячі уряду УНР, бібліографи, журналісти та ін.,

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

а одним із перших отримав запрошення «головний промотор й меценат української культури», митрополит ГКЦ. На прохання редакції нового журналу він мав викласти свої погляди на українську культуру та її місце у світовій культурі, що мали стати окрасою журналу⁵⁵. Через погане самопочуття владики написання статті затримувалося, а тому в першому номері, за рішенням редактора і видавця, було розміщено повідомлення про статтю А. Шептицького, де він розмірковував про розвиток національного мистецтва, що була видрукувана в «Літописі Національного музею» за 1934 р. (Львів, 1935)⁵⁶.

Невдовзі митрополит надіслав головному редакторові «Нашої культури» есей «З філософії культури», за необхідності доручав І. Огієнку відредагувати 9-сторінковий текст, оскільки не міг витратити на його написання більше півтори години, вважав його не досконалим, прагнув опублікувати цю працю в скороченому вигляді. Втім, есей А. Шептицького було опубліковано у 4 книзі «Нашої Культури» за 1935 р. майже без редакторських правок авторського рукопису⁵⁷. Полею для демонстрації власного сприймання проблеми бажаного співвідношення універсального й національного в світовій культурі владики обрав історіографію, що «також мистецтво, будучи до певної міри і стислою наукою», а кожний історик творить під впливом національного середовища й враховує очевидні риси власного народу. Результатом роздумувань над філософією «вселюдської» і «всенародної» культури стало твердження митрополита, що було виокремлено в тексті шрифтом через його важливість, а відтак стало дуже часто цитованим: «...світ тепер оцінює національні культури так високо, що тільки під фірмою національної культури можна здобути місце у всесвітній культурі»⁵⁸. Публікація цієї студії викликала критику на адресу «Нашої Культури» з боку «волинських певняків», які звинуватили редакцію в запровадженні унії⁵⁹. Але це не завадило І. Огієнкові просити владику написати про значення національного мистецтва: «Ваші думки глибоко творчі для нашої Культури, а це й підказало мені й надало сміливості ласкаво просити Вас дати таку статтю»⁶⁰.

Невеликий обсяг місячника «Наша Культура» відразу визначив проблему пошуку коштів для друку видання. І. Огієнко неодноразово просив К. Студинського опікуватися цією справою у Львові, розраховуючи на матеріальну допомогу владики Андрея,

оо. Василян, о. Юліана (Дзеровича) та інших меценатів. Авторитет нового часопису невпинно зростає серед освіченого громадянства, чому сприяла його висока оцінка предстоятелем ГКЦ. «Робите мені велику честь, запрошуючи мене до співучасті в «Нашій культурі», – писав владика І. Огієнкові. – Предмет такий інтересний, що загострює цікавість і побуджує охоту писати»⁶¹.

У 1935 р. редаговані професором І. Огієнком часописи відзначили 70-річчя митрополита А. Шептицького. На шпальтах «Рідної Мови» було вміщено вітального листа й статтю головного редактора, а в «Нашій Культурі» був надрукований есей ювіляра. Крім того, редакція «Нашої Культурі» додала «до загального хору своє скромне *ad multos annos*»⁶². Водночас від імені редакції цих видань І. Огієнко надіслав «Їх Емінінції Високопреосвященному Владиці Кір Андреєві гр[афу] Шепт[ицькому]» вітального листа. «Своєю довгою невтомною працею Ви показали нам достойний зразок правдивого культурного мецената, що глибоко розуміє триєдність віри-мови-культури, – зазначав він. – ...Ви той, що найглибше визнав мудру аксіому: хочеш міцно буду вати Церкву, будуй водночас рід ну мову й національну культуру. Бо Церква без них на піску збудована: перша повинь забере її. Ви той правдивий меценат національної культури, що, будши на високім становищу, підтримував її не кришками, які падають марно зо стола багатів, – Ви часто віддавали їй свою останню вдовину лепту»⁶³.

Лист митрополита А. Шептицького до І. Огієнка від 16 червня 1935 р. був останнім за хронологією, що зберігався в особистому архіві останнього. У ньому він дякував за надіслані йому праці «Історія церковно-слов'янської мови» і «Загублений Крем'янецький стародрук», зауважував, що «оба предмета особливо для мене інтересні»⁶⁴. На жаль, листи владика Андрея до І. Огієнка за період 1936–1939 рр. в особистій збірці останнього з Архіву Інституту національної пам'яті Польщі–Комісії з розслідування злочинів проти польського народу не збереглися. Імовірно, вони були втрачені під час перевезення у 1944 р. із Холма документів архівної збірки митрополита Іларіона.

Відносини між цими церковними і культурними діячами тривали аж до смерті А. Шептицького (1 листопада 1944 р.) із 22-місячною перервою в роки радянської окупації Львова (1939–1941 рр.). Їх відновив владика Андрей своїм листом від 3 листопада 1941 р. до

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

Архієпископа Холмського і Підляшского Іларіона (І. Огієнка). Листовні послання архієпископа Іларіона до Митрополита Галицького А. Шептицького, надіслані в 1941–1943 рр., були опубліковані українськими дослідниками в збірці епістолярних матеріалів Івана Огієнка в 2001 р.⁶⁵ і є предметом окремого дослідження.

Отже, започатковані навесні 1921 р. взаємини між міністром сповідань уряду Директорії УНР І. Огієнком і митрополитом Галицьким А. Шептицьким мали діловий і конструктивний характер. Вони спрямувалися на захист національних, релігійних, культурних інтересів і соціальних прав 5 мільйонів українців, які після Першої світової війни опинилися у складі II Речі Посполитої. У складний період політичної еміграції І. Огієнко повсякчас відчував моральну підтримку владики Андрея, який також надавав і фінансову допомогу його родині. Обмін науковою, науково-популярною й релігійною літературою, наукова співпраця, вітання з новорічними й великодніми святами, обговорення в листовних посланнях стану здоров'я владики й хвороби дружини І. Огієнка надало їх відносинам характеру спілкування «старих друзів». Усвідомлюючи важливість видання, заснованих І. Огієнком журналів «Рідна Мова» (у 1933 р.) та «Наша Культура» (у 1935 р.), предстоятель ГКЦ фінансово підтримував їх друк. Зв'язки І. Огієнка й А. Шептицького перервала радянська окупація Львова, вони були відновлені в листопаді 1941 р.

Примітки:

1. Преловська І. Постать Івана Огієнка у листах його кореспондентів // Листи громадських діячів, представників української науки, культури і церкви дпро Івана Огієнка (митрополита Іларіона) 1910–1969. Упор. І. Преловська та ін. К.: Вид-во Олени Теліги, 2011. С.32.
2. Тіменик З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) 1882–1972: Життєписно-бібліографічний нарис. Львів, 1997. С. 60.
3. Kawecka-Greczowa A. Ochrona zbiorów Biblioteki Narodowej//Walka o dobra kultury. Warszawa 1939–1945. Red. S. Lorentz. T.1. Warszawa, 1970. S. 217.
4. Копилов С.А. Іван Огієнко та Кирило Студинський (до історії стосунків і співпраці у міжвоєнний період) // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий зб.: серія історична / [редкол.: С.А. Копилов (гол. ред.), О.М. Завальнюк (від. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський:

- Кам'янець-Подільський національний університет іменем Івана Огієнка, 2019. Вип. XV. С. 10-11.
5. Bruski J.J. Petlurowscy: Centrum Państwowe Ukrainńskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924). Kraków, 2000. S.239-240.
 6. Зарецька Т. Юзеф Пілсудський і Україна. Київ, 2007. С.152.
 7. Тимошик М. Його бій за державність. К., 2017. С.85.
 8. Баб'як А. Подвиг митрополита Андрея Шептицького як апостольського візитатора для українців (1920–1923) і його взаємини з урядом Польщі. Тренто-Больцано, 2013. С.25.
 9. Дозвіл Міністра освіти Польщі професорам, приват-доцентам та асистентам КПДУУ працювати в лабораторіях і бібліотеках Варшавського університету. 23 березня 1921 р. // ЦДАВО України. Ф.3696. Оп.2. Спр.419; Лист голови Ради студентських представників українського студентства в еміграції до І. Огієнка від 21 лютого 1921 р. // Листування Івана Огієнка (1909–1921) / упор. та автор передмови В.Р. Адамський. Кам'янець-Подільський, 2014. С. 566, 568.
 10. Листи І. Огієнка до МЗС та С. Петлюри. 1921 р. // ЦДАВО України. Ф.3696. Оп.2. Спр.26, 54, 55, 60,85, 98 та ін.
 11. Листи від громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) 1910–1969 / Упор. І. Преловська та ін. К., 2011. С. 143-144.
 12. Лист п. Голові Української Дипломатичної Місії в Голландії та Бельгії від 16 травня 1921 р. // Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка (1907–1968) / Упоряд. В. Ляхоцький, Н. Московченко, І. Преловська. К., 2001. Т. 2. С. 86.
 13. Лист Митрополиту Андрею Шептицькому від 4 липня [1921 р.] // Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 94.
 14. Там само. С.89
 15. Там само. С.94.
 16. Біднов В. Церковна справа в Україні. Тарнів, 1921. С. 27.
 17. Лист С. Петлюри Міністрові сповідань І. Огієнкові. 28 листопада 1921 р. // Петлюра Симон. Статті, оисти, документи. Т.ІІІ. Упор. В. Сергійчук. К., 1999. С. 500; Свята Служба Божа св. Отця нашого Іоана Золотоустого мовою українською. На українську мову з грецької переклав проф. І. Огієнко. Львів, 1922
 18. Рідний Край. 1921. 13 квітня. № 81. С. 1.
 19. Тіменик З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) 1882–1972: Життєписно-бібліографічний нарис. Львів, 1997. С. 32.
 20. Там само. С. 32, 31.
 21. Тіменик З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) 1882–1972: Життєписно-бібліографічний нарис. Львів, 1997. С. 33.

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

22. Там само. С. 33-34.
23. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 200.
24. Тіменик З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) 1882–1972: Життєписно-бібліографічний нарис. Львів, 1997. С. 35.
25. Лист митрополита Андрея до І. Огієнка. 16 лютого 1924. // *Arciwm Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie* (далі – IPNW). *Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko*. 1229/127. S. 3.
26. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 202.
27. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С.202.
28. Лист митрополита Андрея до І. Огієнка. 28 травня 1924. // *Arciwm Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie*. *Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko*. 1229/127. S.4; Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С.202.
29. Там само. С. 205.
30. Лист митрополита Андрея до І. Огієнка. 11 січня 1925 // *Arciwm Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie*. *Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko*. 1229/127. S. 5.
31. Лист митрополита Андрея до І. Огієнка. 25 червня 1925. // *Arciwm Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie*. *Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko*. 1229/127. S. 7; Огієнко І. Наголос, як метод означення місця виходу стародрукованих книжок. Замітки з історії наголосу на послугах палеотипії // *Записки НТШ*. Львів, 1925. Т. СXXXVI– СXXXVII. С. 197-224.
32. Лист митрополита Андрея до І. Огієнка. 25 червня 1925 // *Arciwm Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie*. S. 7.
33. Ковальський М. Персональна справа Івана Огієнка в Архіві нових актів у Варшаві//Український історик. 1995. Рік XXXII. Вип. 1-4 (124-127). С. 263.
34. *Uroczystość obchodu drugiej rocznicy otwarcia Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego* // *ELPIS*. 1928. №4. S. 93.
35. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 212.
36. Лист митрополита Андрея до І. Огієнка. 21 червня 1926. // *Arciwm Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie*. *Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko*. 1229/127. S. 9.
37. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 213.
38. Лист митрополита Андрея до І. Огієнка. 25 червня 1925. // *Arciwm Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie*. *Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko*. 1229/127. S.7; Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 213.
39. Пам'ятки : Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 216.

40. Лист митрополита Андрея до І. Огієнка. 25 червня 1925. // *Arciwm Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/127. S. 13*
41. Лист митрополита Андрея до І. Огієнка. 13 серпня 1933. // *Arciwm Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/127. S. 27.*
42. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 223.
43. Там само.
44. Лист митрополита Андрея до І. Огієнка. 22 грудня 1931. // *Arciwm Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/127. S. 13; Програма опису кирилівських стародруків для вжитку палеографічного семінара: Склав проф. Ів. Огієнко. Варшава, 1931. 11 с.*
45. Лист митрополита Андрея до І. Огієнка. 18 січня 1932. // *Arciwm Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/127. S. 15.*
46. Лист митрополита Андрея до І. Огієнка. 16 березня 1932. // *Arciwm Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/127. S. 15.*
47. Лист митрополита Андрея до І. Огієнка. 2 листопада 1932. // *Arciwm Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/127. S. 20-21.*
48. Лист митрополита Андрея до І. Огієнка. 6 грудня 1932. // *Arciwm Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/127. S. 22.*
49. Лист митрополита Андрея до І. Огієнка. 9 грудня 1932. // *Arciwm Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/127. S. 23.*
50. Лист митрополита Андрея до І. Огієнка. 27 жовтня 1933. // *Arciwm Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/127. S. 26.*
51. Лист митрополита Андрея до І. Огієнка. 9 травня 1933. // *Arciwm Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/127. S. 26.*
52. Лист митрополита Андрея до І. Огієнка. 9 травня 1933. // *Arciwm Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/127. S. 26.*
53. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 247.
54. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 254.
55. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 254.

«На важкім вигнанні»: в роки еміграції...

56. Шептицький А. Про значення національного мистецтва // Наша культура. Варшава, 1935. Кн. 1. С. 41.
57. Шептицький А. З філософії культури // Наша культура. Варшава. 1935. Кн. 4. С. 200-207.
58. Там само. С. 207.
59. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 257.
60. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 278.
61. Лист митрополита Андрея до І. Огієнка // Наша культура. 1935. Ч.4. С. 257.
62. Наша культура. 1935. Ч.5. С. 336.
63. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 266.
64. Лист митрополита Андрея до І. Огієнка. 16 червня 1935 // Arciwm Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/127. S.32; Огієнко І. Історія церковно-слов'янської мови: Короткий науково-популярний нарис // ЕЛПІΣ. Варшава, 1931. Т. V. С. 20-38; Його ж. Загублений крем'янецький стародрук. Варшава, 1931. 95 с.
65. Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка. С. 295-298, 300, 305, 307, 308.

ЕПІСТОЛЯРІЙ

Василь Біднов

м. Прага, 22 лютого, 1923 р.

Високоповажний і дорогий Іване Івановичу!

Лист Ваш доставив мені не мало приємних хвилин. З нього довідався про Вас та про всіх Ваших, про Ваші справи та плани. Розуміється в умовах емігрантського життя більше клопоту та неприємностей, ніж радості та втіхи. Доля й без того не ласкова до нас, а ми ще самі шкодимо один одному. Але для Вас може бути втіхою вже те, що живете всі разом, нероспорошені по різних місцях, і що Ви не марнували часу, а навидавали багато книжок, які, помимо всієї своєї ідейної вартости, дають і деякий матеріальний прибуток. А чим можуть згадати часи своєї еміграції всі чинні втікачі як міністри й «бувші люди», так і професори?!

Не раз думав про те, як перетягти й Вас сюди. Балакав серйозно з Д.І. Дорошенком, деканом «філіографічного» факультету. Нічого не вигадасмо: все що придатне для Вас, заміщено «ґрунтовно», нескоро буде вакувати. Незабаром odkривається тут, в Празі, український педагогічний інститут. Господарі – громад. комітет. Добре було б на українську мову попросити Вас, але... самі пишете, хто тут бажаний. Я не можу говорити, бо моє втручання пошкодить лише. На мене дивляться косо, як неа людину «непевну». Даю Вам пораду, як потрапити в той інститут: напишіть безпосередньо до пп. Шаповала та Григорієва, як до осіб, од яких все залежить. Гадаю, що наслідки будуть гарні.

Живу тихо; нікуди не встріваю, бо тут всі лаються поміж собою: homo homini lupus est. Чеської мови ще не знаю, а тому поки що не завязав зносин з прихильниками національної церкви. Але маю намір докладно ознайомитися з церков. Життям. А Ви там збираєтеся святкувати 300-літній ювілей «священномученика» Юсафата. Це ще сильніше попусе наші [не розбірливе] відношеннями з галичанами...

Низенько кланяюся високо достойній кумі моїй Домні Даниловні; багато їй здоровія та спокою; цілую Ваших діточок, особливо свою хрещеницю. Дай, Боже, їм всім здоровія. Нехай ростуть і

вчатсь на радість Батькам! Всім Вам бажаю всього найкращого!
Бувайте здорові!

З повагою до Вас В. Біднов.

22 лютого 1923 р.

Praha, Vršovice, Na Spojce, 17, byt.15.

P.S. Відомий Вам п. Королів-Старий, що має відношення до видавництва в Подебрадах, хоче перенести друк книжок до Галичини й шукає людину, якій можна доручити догляд за справою, призначивши цій людині певну платню. Зараз видавництво має тисяч 15 чес. корон. Здається, він звернеться до Вас з проханням бути таким представником видавництва. Вважаю потрібним попередити Вас про це. Друкування книжок тут й дорого обходиться, і робить книгу неприступною для країн з низькою валютою.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/31. S.3-6. Автограф.

Василь Біднов

м. Прага, 23 грудня, 1927 р.

Високоповажні Домно Данилівно та Іване Івановичу!

Висловлюючи Вам щиру подяку за пам'ять про мене, з своєї сторони вітаю Вас з нашими Святами Різдва Христового та Новим Роком! Разом з тим посилаю Вам найсердечніші побажання здоров'я, спокою та успіху у всьому, паче яко радості та успіхи од любих діток Ваших! Вітаю і їх всіх, особливості маленьку хрещеницю мою! Нехай будуть здорові і ростуть розумними та втішними для всіх!

Найбільше ж моє побажання, щоб з рік Вавілонських всі ми швидче повернулися до рідного Сіону й там служили своєму краю! В гостях добре, а дома ліпше...

В Новому Році сповнюється десять літ з дня одкриття Державного Українського Університету в Кам'янці. Недовго він існував, а велике діло зробив, і тому, гадаю, необхідно добром згадати цю нашу улюблену дитину, що лиха година не дала розвинутися і задушила її. Там Ваша праця, там Ваша енергія!... Де з ким з тих, що були в складі лекторів нашого Університету, я вже розмовляв про потребу нагадати громадянство про нього! Вони погоджуються, але ж як саме це зробити? Як би ми мали кошти, то видали присвячену йому книгу. Шляхом спільного обміну думок, може, щось і

Іван Огієнко: у пошуку української ідеї...

вдасться вигадати. В цьому напрямі й буду вести акцію серед бувших викладачів нашого Університету. Вони є і в Празі і в Подебрадах. Час й неоднакові зв'язки з Університетом зробили те, що всі однаково відзначають значення його. Але ж на це нічого дивитися, а треба робити все, що можливо.

З правдивою до Вас повагою В. Біднов
23 грудня 1927 р. / 5 січня 1928 р.
Praha, Vršovice, Ruska tž, 16.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/31. S.26-28. Автограф.

Володимир Вишневецький

*православна парафія Орла на Підляшші,
13 вересня 1933 р.*

Високоповажний п. Професоре!

Прошу зачислити мене до передплатників журналу «Рідна Мова» і дослати мені примірники за Січень і Лютий. Будь ласка вложіть «p्रेसaz pocztowy Р.К.О.», щоби міг я вислати плату за журнал.

Будьте здорові, пане Професоре!

Дай Вам Боже сил і здоров'я для Вашої великої праці.

З пошаною Ваш ученик свящ. Вол. Вишневецький.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/18. S.99-100. Автограф.

Дмитро Донцов

м. Львів, 30 листопада 1923 р.

Високоповажний Пане Професоре,

Отсім позволяю собі звернутися до Вас з просьбою прислати щось нам до Літ.-Наук. Вістника. Журнал видаватиметься і на 1924 рік, отже його сторінки отворені для Вас.

Тема довільна, напрямок журналу Вам знаний, але мені спеціально залежало б на статті на релігійно-церковні теми. Напр. про «живу» церкву на Україні, про автокефальний рух на зах. українських землях під Польщею, рівно ж як і на Вел. Україні. Або про вплив російсько-петрівської церковної організації на українську православну церкву.

Епістолярій

Редакція (і наші читачі) були б Вам дуже вдячні хоч би за короткі статті на ст.6-8 (розуміється ся можуть бути і довші) друку.

На разі, з правдивим поважанням (підпис).

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie . Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/52. S.4. Автограф. На бланку редакції двотижневика «Заграда».

Дмитро Донцов

1 жовтня 1926 р.

Шановний Пане Професоре,

Сердечно дякую за вістку про Леонтовича і про його праці. Свого часу я запрошував його до співробітництва і дістав дуже симпатичну від нього відповідь, хоч і не мав він тоді нічого готового.

Певне, що я радо уміщу все, що він пришле і, очевидно, згоджусь з Вами, що йому належить гонорар... Але – ми винні друкарні понад 3000, винен мені Липа, Гнатків і пр. Чи при таких обставинах мені здається витягувати в пресловутій адміністрації гонорар для Л-ча, є велике питання.

В своїй редакційній зарозумілості уважаю, що коли наші інтелігенти і то заможні (теж послы) не передплачують ЛНВка*, то причина не в тому, що вони мають більші культурні домагання (яких ми не може мовляв задовольнити), а тому, що – замітки читають лише газетках і календарі («Наше життя», «Нов. Час» або «Громаду», то на одно виходить). Пишу я для пояснення, але кажу, зробию в Адміністрації все можливе.

Ще раз дякуючи за лист, залишаюсь з правдивою пошаною.

Дм. Донцов

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie . Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/52. S.5-6. Автограф.

Дмитро Донцов

Львів, 18 лютого 1930 р.

Шановний Пане Професоре,

Вашу працю охоче видрукуємо у ЛНВ-ку. Могла б вона піти в V-ій або VI-й книзі. Щодо рецензій на видання наукові, то рівно ж

* «Літературно-науковий вісник»

бажано було б мати їх, при чім – оскільки се не пошкодить річи – з огляду на малий розмір журналу – коротші. Для нихз гадаю могло б знайтися місце в кожній книзі.

На разі, з правдивим поважанням (підпис).

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie . Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/52. S.12. Автограф.

Дмитро Донцов

Львів, 30 вересня 1931 р.

Високоповажний Пане Професоре,

Прошу ласкаво вибачити за трохи спізнений лист. До Косова не писав, бо Адміністрація казала, що вертають листи (не подано вілі). За відбитку минулої статті, признаюся, забув. Тепер памята-тиму, прошу бути спокійним. Лише коли Вам не дуже на тим залежить, я волів би, щоб замітка про Гординського – як для читачів ЛНВ дуже спеціальна – появилася в стислонауковім, а не в популярнонауковім органі, яким є ЛНВ (Про Кучера іде в XI книзі). Що Ви про це думаєте? Гадаю, що вона зацікавить дуже обмежений круг спеціалістів.

Очевидно, що це не є жадним прецедентом і я, як і досі, завще буду радий, шановний пане професоре, коли Ви схочете прислати для друку нашій Редакції Ваші статі і замітки.

На разі, з правдивим поважанням (підпис).

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie . Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/52. S.20. Автограф.

Дмитро Дорошенко

м. Прага-Бубенеч, 21 вересня 1934 р.

Дорогий Іване Івановичу!

Вибачте будьте ласкаві за ту мою картку, що я Вам 7.IX. вислав. Я вже й сам був збагнув, що не слід було такого писати, то воно пізно було. Але скажу Вам знову по щирості: я не лінгвіст, і питання мови мене не цікавлять; у мене нема жодної здібності до мов, але

сором признатися. От я скільки маю діла з німецькою та і чеською мовами: і читаю, і пишу, і вічно граматики перечитую, – а все ніяк не навчусь! Друге діло історія літератури: тут усе, що ви писали і пишете, мене глибоко цікавить, я все перечитую уважно і багато чого у Ваших писаннях навчаюся.

Передплату на Р.М. вважаю для себе просто за національний обов'язок – піддержати добре і корисне діло: якщо «Р.М.» не цікава для мене персонально, то я бачу, як її у мене просто з рук рвуть ті, кому я її дарую, сам тільки розрізавши і переглянувши. Але у мене тепер такі обставини, що я ледве-ледве в стані виконувати обов'язки що до тутешніх пражських установ: платити вкладну на Жевницьку гімназію, на притулок для бідних дітей, членські вкладки до різних емігрантських товариств і т.д. І ось таке діло, що ніяк не можу не можу передплатити собі якийсь видання з свого сраму, мені конечно потрібне, а тут треба передплачувати видання з обов'язку, не з мого фаху, мені «непотрібне». А пригадка підскачила сама під такий мент, коли я крутив і вертів головою, як би його взагалі звести кінці з кінцями! От і взяла мене досада, і я погарячився, за що і прохаю у Вас вибачення.

За всі Ваші праці, які Ви мені надсилаєте, я Вам дуже вдячний, мені тільки досадно, що я і в десятій мірі не можу за них «зрешануватись». Але ті Ваші праці то одне діло, а «Р.М.» друге: це журнал, і я його дурно діставати не хочу. Ще як би я був співробітником, а чого би ні. Тому я передплатити мушу заплатити і вже написав до Львова, щоб з мого гонорару, який мені має припасти, було до редакції «Р.М.» вислано еквівалент 5-ти крон. Вам нема чого за це ображатись, – коли мені вислано журнал, то мушу за нього платити.

От мене дуже дивує, що Ви не дістали П. Тому мого «Нарису»; а я ж написав п. Гловінському, щоб він з моїх авторських примірників вислав Вам один, так само, як було і з т. І-м. І п. Глов. відписав, що на всі надані мною адреси буде вислано, – ось зараз я навмисне подивився у його лист з дня 18.XII.1933. Бо простіше переслати книгу з Варшави, ніж посилати до Праги, а потім назад. Тому я й просив усім моїм приятелям і знайомим, що в Польщі, вислати із Варшави. Якщо п. Глов. не вислав Вам, це якийсь непорозуміння. Я сьогодні напишу йому про це. Що до моєї книжечки про Чикаленка, то так само я прохав п. Вирового, який завідував розсилкою, вислати один прим. Вам, бо в його є особливі другі конверти для роз-

силки, а мені доводиться самому ліпити бандеролі, бо тих конвертів ніяк не можу допитатися.

Звістка про недугу Високоповажної Домни Даниловни дуже нас обох засмутила. Як був тут Біднов, ми його все розпитували, як її здоровля, але він сам уже був хворий, дуже розстроений, і не міг нічого до пуття нам розказати. А тепер самі знаєте, який його стан: у нього рак в шлунку, і мають йому робити операцію. Слава Богу, що операція Домни Даниловни минулася щасливо і що їй уже легше: тепер медицина робить дива, і можна вповні надіятися, що по щасливій операції Домна Даниловна зовсім одужає. І Нат. Мих. і я від усього серця того їй бажаємо!

Що до мого повороту до співробітництва з П.П.*, то – марна надія. Може сам П.П. й жалує, що так легко мене збувся, але ті, що коло його, і без кого він тепер обійтися не може, раді й щасливі, що мене виперто. Я не розумію, про які «деякі особисті уступки» Ви пишете. Хіба Ви не знаєте суті діла? Скажіть, – коли міг П.П. мене, свого старого співробітника, єдиного, що залишився йому вірним, що ризикував за нього своєю головою (Ви ж пригадайте часи Директорії!), що за-для нього порвав з усіма своїми товаришами, коли міг він мене так легко проміняти на якогось «проходимця»-карієриста, – як я можу вірити, що він мене «високо цінить», як Ви пишете? Адже мене й до сього часу за його лають (і в «Ділі» – лист Кочубея, і в «Самостійній думці», кн. 7-8, навіть Мякотин в «Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven» це саме мені закидає). І що ж? Ви думаєте, П.П. в мою щирість вірить? Не вірив він мені в 1918 році, не вірив в 1922, не вірив в 1926, не вірить і сьогодні. То й я перестав йому вірити. А без взаємного довіря яка може бути спільна праця? Тут ніякі «уступки» не допоможуть.

Я дуже шаную і люблю Адама Йосифовича, і певен, що коли б П.П. його слухав, а не інших своїх дорадників, то я й сьогодні був з ним в купі. Та на жаль він не Адама Йос. слуха, а тих, що саме мене викурили та вигнали сходити поневіряння й злидні.

Бувайте здоровенькі і ще раз вибачте за мою картку з дня 7.IX.34.

Щиро Вас поважуючий (підпис).

* П.П. – Павло Петрович Скоропадський (1873-1945) – політичний діяч, 29.04. – 14.12.1918 р. – гетьман Української держави. 14 грудня 1918 р. зрікся влади, емігрував до Швейцарії та Німеччини.

Дмитро Дороршенко

м. Прага-Бубенеч, 17 грудня 1934 р.

Високоповажний і Дорогий Іване Івановичу,

Одержав від Вас Вашу книжечку про розмежування пам'яток українських і білоруських, але не подякував у свій час, бо на ній була приписка, що Ви й досі, мовляв, не маєте т.2 мого «Нарису». Так наче мене ножом по шкірі хтось шкрябонув! І знову написав я до Варшави, і ось сьогодні дістав від п. Гловінського, що книгу Вам переслано. Тепер не соромно мені Вам одписати й подякувати за ласкаво надіслану книжечку, яку з великим інтересом і наукою для себе прочитав. Мав оддячити Вам одбиткою своєї статті про розмежування української й російської історії (в т.IX, в.1, Zeitschrift für osteuropäische geschichte), та бісові німці не шлють та й не шлють мені відбиток. У їх такий звичай, що попереду книжечка вийде, а вже потім тобі відбитки досилають.

Маю до Вас таке маленьке діло. Є в мене одна знайома шведка – славістка, пані Clara Thörngvist. Познайомились ми з нею ще в 1929 році на першому з'їзді слов'янських філологів у Празі. Пише вона іноді до Фасмерового «Zeitschrift für Slavische Philologie» Так от вона звернулася до мене з просьбою, – чи не можу я десь купити для неї Вашу книгу «Иноземные элементы вь русскомъ языке», Київ, 1915. Звісно, я би з дорогою душею купив би для неї цю книгу, якби її де знайшов, але де її здобути? Може Ви порадите щось, може знайдеться у Вас часом зайвий примірник, то можна було би аби хоч одкупити од Вас, аби замінити за щось. Або може хоч вкажете, де її добути? Можу Вам дати просто її адресу: ми листуємося з нею по-німецьки, але вона добре і по російське тямить, тільки не говорить: Clara Thörngvist, Lic. Fil. Pontus Viknersgatan 1 A. IV

Göteborg, Suide. Але Вам менше мороки було б мати діло зі мною, з моїм посередництвом. Буду вдячний, якщо допоможете в цій справі.

Не знаю, чи вислав мій возлюблений тезка зв Львова передплату за «Рідну Мову», про що я прохав його ще влітку, чи може доведеться й його цілий рік просити, як було з п. Головінським у справі надіслання Вам мого «Нарису»! Неакуратні наші люди. Але

я таки свого доб'юся і примучу тезка, щоб виконав мою просьбу а свого свою обіцянку.

Наталія Михайловна й я засилаємо високоповажній Домні Данилівні, Вам і всьому Дому Вашому з нагоди свят Різдва Христового і близького нового року наше сердечне поздравлення і наші найкращі побажання.

Щиро Вас поважаючий (підпис).

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie (далі – IPNW). Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/11. S.315-317. Автограф.

Григорій Ільїнський

м. Москва, 30 червня 1931 р.

Дорогой Иван Иванович,

Сердечно благодарю Вас за присылку мне Ваших статей, которые я прочел с удовольствием. Но меня очень удивляет, что Вы не ответили на два моих письма. Неужели они не дошли до Вас?

С сердечным приветом Г. Ильинский

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie (далі – IPNW). Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/18. S.31-32. Автограф.

Григорій Ільїнський

м. Москва, 10 жовтня 1931 р.

Дорогой Иван Иванович!

Вернувшись из Севастополя, где я гостил у родственников моей жены, я нашел у себя 2 ч. Ваших великолепных снимков со старых славянских рукописей XI-XVII в. Восхищаюсь Вашим легким вкусом, с каким Вы выбрали образцы, а также высотой их технического исполнения. Конечно, Ваше новое издание будет служить одним из лучших упражнений нашей науки! Еще раз благодарю Вас за Ваш чудесный подарок!

Ваш Г. Ильинский

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie (далі – IPNW). Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/18. S.37-38. Автограф.

Григорій Ільїнський

м. Москва, 22 листопада 1933 р.

Дорогой Иван Иванович,

Примите мою сердечную благодарность за 11 № Р.М. и за Вашу новую статью «Нові Cyrillo-methodiana». Читаю последнюю с захватывающим интересом.

Одновременно с этим письмом посылаю Вам № 10 «Р.М.» (дублетный) и одну мою новейшую статейку.

Не будете ли добры при случае черкнуть мне адрес д-ра Я. Гординського. Я хочу попросить у него некоторые труды, в частности, крайне интересующую меня «Рукописи б-ки м-та Онуфрия».

Ваш Г. Ильинский

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie (далі – IPNW). Teczka Kore-spondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/18. S.125-126. Автограф.

Іван Кедрин-Рудницький

м. Львів, 27 липня 1929 р.

Високоповажний Пане Професоре!

Прошу вибачення, що не відписував Вам так довго, але хотів в'яснити ті перешкоди, які несподівано станули на дорозі до поміщення відомої відозви «Т-ва допомоги укр. студ. у Варшаві». Річ у тім, що у Львові існує сильна тенденція проти перебування нашого студентства по різних польських університетах поза львівським (задля підтримування націон. характеру Львова й оборони перед денационалізацією молоді) і проти децентралізування допорогової акції. Особливо цей останній момент грає важку роль, тому що Т-во прихильників освіти завзято бореться за централізацію такої акції і люто бояться прецеденсу. Мені особисто все це дуже прикро, тому що я Вам, високоповажний пане Професоре, обіцяв відозву помістити і рішуче нічого проти її поміщення надалі не маю. Однак дуже прошу зрозуміти моє становище в оцій ситуації і вибачити, що мушу здержатися аж до приїзду сен. Децикевича, як Голови Т-ва прихильників освіти. Виїжджаючи в будучо-

му тижні зі Львова на відпустку – справу поручу ред. Мудрому. Стаття буде поміщена, тільки поки мусили піти у фейлетонах «лекші», ніж «огіркові» речі, описові та белетристичного характеру. За цей місяць пустив у «Діло» низку церковних статей: одну внесу про теолог. факультет, одну велику Річинського (у 3-х числах, на ту саму тему), листа б. членів Митроп. Ради і останню – статтю О. Ковалевського; використав теж інформацію про Страдчанський монастир. До Варшави вертаю у вересні.

Ще раз прошу вибачення і з глибокою пошаною здоров'я та найкращих феєрій бажаю.

I. Кедрин

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie (далі – IPNW). Teczka Kore-spondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/6. S.19-20. Автограф. На бланку щоденника «Діло».

Іван Кедрин-Рудницький

м. Львів, 23 грудня 1930 р.

В[исоко] Поважний Пане Професоре!

Вашої статті про Істор. словник укр. мови не можемо, на жаль, видрукувати, бо вона надто довга і має забагато чисто фахового матеріалу, який не може цікавити широкий загал.

З глибокою повагою (підпис)

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie (далі – IPNW). Teczka Kore-spondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/117. S.3. Автограф.

Броніслав Кобилянський

м. Рівне, 2 грудня 1932 р.

Вельмишановний Пане Професоре!

Відомість про видавання місячника «Рідна Мова» дуже мене врадувала, – прошу виписати мене на лісту передплатників та прислати хутко перше число (на гімназію, або адресу приватну) і гроші в найближчому часі вишлю чеком, що його отримав в листі.

З правдивою пошаною Б. Кобилянський

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie (далі – IPNW). Teczka Kore-spondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/18. S.71-72. Автограф.

Микола Ковальський

м. Варшава, 27 березня 1925 р.

Вельми Поважний Іване Івановичу!

Одержав Вашого листа. Що Ваших принуждень про певне відношення до Вас Митрополита, то, після спеціальної розмови на цю тему, можу повідомити Вас, В. Поважний Іване Івановичу, що Митр. нічого проти Вас не має. Навпаки він заявив, що йому було б приємно, коли би клопотання в Вашій справі закінчились успішно.

Отже, прошу Вас надіслати на мою адресу рекомендованим листом: 1) Прояснення до Укр. Центр. Комітету про клопотання в Вашій справі, 2) прохання Ваше до Митр. Діонісія, яко Куратора Православного Богословського Факультета, 3) curriculum vitae, з докладним переліченням Ваших наукових творів, зауваженням всіх Ваших наукових кваліфікацій, а також надсилання Ваших праць наукових, або хоч більших з них (Розуміється отих, які є можливість надіслати).

Пам'ятаючи Ваші, В. Поважний Іван Івановичу, заслуги перед укр. справою, зокрема перед укр. церквою, вживаю всіх можливих заходів і впливів, щоб досягти призначення Вас профес. На Богословському факульт., в результаті чого Ви були б поставлені в відповідні умови для продовження наукової праці.

Добре було б, коли б Ви, В. Пов. Іване Івановичу, написали прихильного листа до Митрополита, а крім того, що б написали листа до мене, який би можна було показати Митр., в якому підтвердили, що не являєтесь противником автокефалії православної церкви в Польщі, так, наче б Ви відповідаєте на моє запитання. Це в певній мірі потрібно для справи.

Нарешті, прошу прийняти мою щирю подяку за надісланий «Український правопис».

З правдивою пошаною Микола Ковальський
27 березня 1925 року.

Адреса: Warszawa. Ul. Pawia 41, m.4. Mikolay Kowalski.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie (далі – IPNW). Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/82. S.4-6. Авторграф.

Микола Ковальський

м. Варшава, 7 грудня 1925 р.

До Високоповажного Пана Ректора Івана Івановича Огієнка!

В. Поважний Іване Івановичу!

Хочу повідомити Вас, що Ви, В. Шановний Іване Івановичу, постановою Сенату Варшавського університету з 26 листопада ц.р. затверджені на становищі виконуючого обов'язки ординарного професора Православного Богословського факультету. Прошу дуже Вас подякувати М-ві Д. Він багато виявив доброї волі, обстоюючи Вашу кандидатуру. Тепер залишиться Вашій справі пройти третю найбільш трудну стадію – це затвердження Ваше М-вом освіти. Ми з свого боку зробили всі можливі заходи, щоб Ваша справа була вирішена позитивно. Коли це станеться, то М-во викличе Вас для підписання контракту. Тому ж ще раз прошу Вас подякувати М-ві Д. Викликав я Вас до Варшави теж маючи на увазі, крім похорону О.Х., ще й те, що Ви могли б скласти подяку.

Коли приїдете підписувати контракт, можу Вам запропонувати перебити потрібний час на це зі мною в кімнаті в кімнаті.

З правдивою пошаною і щирим привітом.

(підпис)

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/82. S.9-10. Автограф.

Харитон Лебідь-Юрчик

м. Дзялдово-Поморе, 7 вересня 1924 р.

Dzialdowa-Pomorae, Ul. Zamkowa 2

Високоповажний Іване Івановичу!

З польських газет довідався, що справа Українського Університету трактується поважно. Припускаючи, що Ви мусити брати участь в організаційні комісії, дуже прошу Вас сповістити мене, в якому стані знаходиться ця справа.

Мої особисті справи в стані кепському. Банк Кредитний злився з Банком для Handlu i Pizemustu, зліквідовано вже 50 відділів. Черга на відділ, де я працюю. Можливо, що в жовтню буду без жадної посади.

Прошу скласти моє щире привітання дружині і дітям.

З щирою повагою і пошаною до Вас.

(підпис)

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/91. S.7. Автограф.

Харитон Лебідь-Юрчик

м. Перемишль, 13 грудня 1926 р.

Високоповажний Іване Івановичу!

Звертаюсь до Вас з великою проською дати мені пораду, як поставитись до таких питань у зв'язку з моєю роботою про бюджетове право:

1. У «Правописних правилах» т-ва ім. Шевченка, 1922 року, на сторінці 11 зазначено, що «Закінченне у відм. однини іменників сер. роду не Е і Я може бути Е або Я. В поважніших писаннях (особливо в) наукових творах, в юридичній, філософській термінології і т.п. краще вживати форми на Е, щоби усунути всякі неясности і непорозуміння. Що можуть повстати із-за замішання відмінників однини на множини при виключнім уживанні форм на – Я». Отже, чи дотримуватись мені уізі засади, чи не звертати уваги і писати як кажуть галичани після правил проф. Огієнка?

2. Наш перший бюджет названо так: «Роспис державних прибутків та видатків України на 1918 рік». Чи можна замінити роспис кошторисом? Чи не можна іншого більш відповідного слова вжити?

3. Чи нема в Варшаві, або в іншому місті Європи словника правничої мови Всеукр. А. Наук? Він вже надрукований і випущений в світ. Звертався до книгарні в Львові, але там ще не мають і не очікують скоро мати. Цей словник дуже потрібний мені. Коли б у Вас був добрий правничий словник, о чи не можна було би одержати у Вас приблизно на 2 місяці через пошту? У Вас може повстати питання, чи поверну в свій час? От-же, будучи людиною справною, гарантую, що словник не пропаде у мене. Казали мені, що в Берліні є російська книгарня, де можуть бути новий словник, але назви її й адреси не знаю. Чи не знаєте Ви?

4. До цієї пори ще не пристоївся і не легко це тепер зробити. Дуже можливо, що після свят приїду до Варшави.

Прошу скласти моє щире привітання, високоповажній Домні Данилівні і діточкам.

Зі щирою повагою і пошаною

(підпис)

Чи не збираєтесь коли приїхати до Львова?

13.XII.1926.

Перемишль,
Ul. Grunwaldzka 67
Ch. Jurczyk.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/91. S.9-11. Автограф.

Харитон Лебідь-Юрчик

*10 січня 1927 р.
Grunwaldzka 67*

Високоповажний Іване Івановичу!

Всі ми, дружина, я й діти, складаємо Домні Данилівни, Вам і дітям найсердечніші бажання здоровля, щастя й повернення на Великодні свята на Україну.

Дуже дякую Вам за пораду щодо правопису й за адресу, де можна купити правничий словник. Ви запитуєте, що робитиму далі? Вживаю заходів дістати посаду, але ця справа ще не налагоджена. Запропонували мені посаду керовника кооператива в Рівному, яка ще й тепер вільна, але Рівенське староство офіційно відмовило дозволу жити мені там. За порадою М.І. Багриновського, який вів переговори в старостві, поновив просьбу й чикаю, що з того буде. У галичан є багато вільних посад у кооперативах, але мої заходи одержати посаду бухгалтера, чи якусь іншу, мали негативні наслідки. Перед 2 місяцями звернувся я до Д.І. Дорошенка з пропозицією надрукувати мою працю про бюджетове право з бюджетом України. Він відповів, що в найближчі часи не можуть ще друкувати окремих книжок, а тільки Записки І.Н.І. і запропонував мені дати статтю до Записок про наш бюджет на 1918 рік. Крім цього, за-

Епістолярій

пропонував мені обрання надзвичайним членом Інституту, що вже відбулось. На статтю й обрання я погодився. Стаття вже готова й за 10 днів вишлю її. Не знаю тільки, чи редакція Записок погодиться на зміни її. З обрання надзвичайним членом не виникає для мене, на великий жаль, жодних матеріальних благ, бо платню одержують тільки звичайні члени, що перебувають там.

Євген Михайлович Грицак знаходиться в Перемишлі, Ul. Zyblikiewicza b.5. Колись говорив він, що не одержує від Вас відомостей. Очевидно, він не одержав Вашого листа.

Ще раз бажаю Вам і Вашій родині всього найліпшого й здоров'я.
З щирою повагою і пошаною
(підпис)

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/91. S.12-14. Авторграф.

Харитон Лебідь-Юрчик

м. Луцьк, 15 липня 1931 р.

Високоповажний Іване Івановичу!

Сердечно дякую Вам за надіслану мені «Історію церковно-слов'янської мови». Читав я її з великим інтересом і радити-му своїм знайомим купити та прочитати. Ця праця є дуже на часі, бо спостерігається зацікавлення нашими церковними справами серед наших же людей.

Волинь цілком розкладається на релігійно-церковному ґрунті. Крім загальної деморалізації, упадок релігійності має такі місцеві причини: 1) значний розвиток сільробіства, 2) низькій культурний рівень зросійщеного духовенства, котре не вміє наблизитись до культурно-релігійних потреб населення та викликати інтерес його до цих потреб, 3) ширення без перешкод з боку церковного й адміністраційного ріжних релігійних сект і 4) велике зневірря багатьох людей в вищу православну церквну ієрархію, наслідком чого з'явився ґрунт для жондової і особливо греко-католицької унії. Остання має замітний успіх і пошановання, бо наближається до української людності на українській мові з розумінням укр. культурних інтересів.

Ви запитаете, чи є тут, на Волині, надія на пробудження великого заінтересовання до церковно-релігійних справ, яке затримало би розклад православної віри?

Припускаю, що на найблищі роки такої надії не може бути, бо люде, що змонополізували на Волині різні громадські й церковні справи не мають жодної моральної вартості, а Вам, як визначному церковному історикові добре відомо, що релігійне відродження вимагає ідейности, високої моральности провідників, самопосвяти й здібности прийняти муку. Решта громадянства поки що не має й не може мати жодного впливу.

Від Різдва я хорую на серце. Був у д-ра Панчишина. Тепер нібито трохи ліпше.

Як Вам добре відомо, я ніколи не займався політикою, а працював науково й бюрово. Мене наче хотят зробити політиком, а я не піддаюсь, бо це не мій фах. З цієї причини почала навесні дзвати мене Українська Нива та інші громадяне, як новонавернений О. Ковалевський, П. Пилипчук й інші. Домагаються й загрожують...! Вислав я Вам № 15 У.Н., де написано на мене доноса.

Гірко тут жити. Найгірше від своїх людей.

Прошу скласти щире моє привітання Високоповажній Домні Данилівні і дітям.

З глибокою пошаною до Вас
(підпис)

15.VII.931.

Луцьк, Красне, Рогова № 8А.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/91. S.19-22. Автограф.

Харитон Лебідь-Юрчик

м. Кельце, 15 липня 1931 р.

Христос Воскрес

Високоповажний Іване Івановичу!

Складаю Високоповажній Домні Данилівні, Вам і цілій родині Вашій сердечні бажання з Великодніми святами і щиро бажаю здоровля й всього найкращого.

Епістолярій

Дуже радий я був одержати Вашого листа з дня 7.IV. ц. року й зміст його прийняв близько до серця.

З приводу Вашої 30 ї наукової праці я постараюсь умістити в Українському Бескиді статтю, але прошу Вас надіслати мені докладні інформації, майже готові до друку, я доповню їх, оскільки буде мені можливо, й вишлю до редакції. Припускаємо, що стаття буде надрукована, однак ж не можу гарантувати цього. Вона стала би джерелом інформації і для інших газет. Якщо стаття буде надрукована, то я просив би знайомих умістити інформації і в інших газетах.

Про статтю для Н.К., як і про інші справи, порушені в Вашому листі, я подумаю.

1.V. вишлю передплату на Н.К. до кінця року.

З великою до Вас пошаною.

(підпис)

м. Кельци,
вул. Хенцінська 27.

26.IV.1935 р.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/91. S.28-29. Автограф.

Юрій Липа

3 квітня 1924 р.

Високоповажний і Дорогий Пане Професоре!

Ви певне вже отримали «Світильник». Ся книжка виконала завдання: дати популярну біографію Татову.

Тепер уся надія на Вас. Друга книжечка матиме в собі спогади про Тата, а з них найголовніший це Ваш. Книжку думаю почати друкувати в кінці цього місяця. Поки є можливість це робити, поки я – в Польщі, – треба можливість використати.

Уклоняюсь Вашій дружині.

Чекаю ласкавої відповіді.

(підпис)

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/2. S.3. Автограф.

22 березня 1925 р.

Високоповажний Іване Івановичу!

З одкриттям Богословського факультету ми розпочали заходи про призначення професорами українців, про що Вам відомо з листів М. М-ча. В розмові з Тугутом, який є щирим ворогом росіян, я вказав в першу чергу, розуміється, на Вашу кандидатуру, на яку Т-т звернув свою особливу увагу. Отже гадаю, що кого Д. і забув стару нашу, зокрема Вашу, «хліб-сіль», то все ж Вашу кандидатуру мусить прийняти. А тому ми всі вважаємо, що Вам треба внести відповідне подання. Я вагався писати Вам про це, бо загрожувала демісія Т-та, тепер, здається недужка пройшла.

Цілком интимно повідомляю Вас, що між галицькими ученими, які брались за справу укр. університету, і новою владою, сталися якісь непорозуміння. Як би йтам ни було, а Т-т у розмові зі мною висловив бажання, щоб за цю справу взяли наші учені, і просив мене списатись з відповідними людбми. Я не вступав з ним в детальні розмови, висловив тільки думку, що у-т мусить бути на землях етнографічно українських. Він принципово навіть стоїть за Львів, але констатує неможливість цього, з огляду на протести нові. Він каже, ніби самі галиц. Учені стоять на тому, щор він не ві Львові, то ліпше в Кракові тимчасово, ніж десь на Волині. Я відповів лише, що не знаю відношення до цієї справи наших учених, коли ж довідаюсь, то поінформую. Мені писав МД М-ч, що Вас ця справа цікавить. Коли це так, прошу Вас повідомити мене, і тоді я Т-тові вкажу на Вас, як на особу, з якою можна в цій справі порозумітися. В разі його бажання, я повідомлю Вас, а може навіть Ц. К-т вишле Вам гроші на приїзд до Варшави для безпосередніх переговорів. Поки що прошу це все тримати в сугубій таємниці. Не знаю Вашого вирішення, але характерно, що чомусь Стоцький та інші галичане, хоч і погоджувались на Краків, але не хотіли розмовляти з нашими ученими. В цій справі є певні деталі, про які – при побаченні.

Прощу передати моє привітання Вашій родині. С.В.* з Прокоповичем і Токарж.** зараз у Парижі, де фактично – осередок нашої політичної діяльності.

22/III. З глибокою повагою (підпис).

* Петлюра Симон Васильович.

** Токаржевський-Карашевич Ян.

Епістолярій

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/90. S.5-8. Автограф.

Андрій Лівицький

[до 15] квітня 1925 р.

Високоповажний Пане Міністре!

Я писав до Вас коло двох тижнів тому, але відповіді не одержав. Боюсь, чи не вчинив мій лист, як гинули листи мої до В. Садовського.

Писав я в справі Укр. універс. в Кракові. Ніяких заходів до одержання від Вас одповіді не робив і робити не буду, уважаючи лише Вас, Пане Професоре, компетентним у цій справі. П. Лебідь-Юрчик перекаже Вам подробиці. Коли б Вас ця справа не зацікавила, я дам негативну відповідь належним чинникам. Без Вашої ж думки вважаю себе некомпетентним, бо ця справа не є політична.

Прошу передати моє привітання Домні Даниловні і Вашим козакам. Коли приїдете до В-ви, прошу заїхати просто до мене (Podwale 16, m.6).

Глибокою повагою (підпис).

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/90. S.9-10. Автограф.

Андрій Лівицький

7 грудня 1925 р.

Високоповажний Пане Міністре!

У Парижі з Вашим юбилеєм сталося якесь непорозуміння. Редакція «Тризуба» і Вячеслав Костянтинович прислали до Варшави, і то з запізненням, привітання з приводу Вашого юбилею.

У мене таке вражіння, що там у Парижі переплутали і гадали, ніби Ваш юбилей святкується не у Львові, а в Варшаві. Але ж скрізь у пресі були подробиці... Може вони окремо надіслали і до Варшави, і безпосередньо Вам до Львова? Мене турбує також, що одержано тут привітання від В.К. а нема від Симона Васильовича. Може привітання від нього Ви одержали у Львові? Знаючи відношення до Вас Пана Головного Отамана, я не маю сумнівів, що Він до Вас привітання вислав. Боюсь тільки, чи не трапилось на пошті якихось несподіванок, які так часто трапляються у Галичині.

Наша Академія на честь Вашу вийшла далеко не повною. Докладчиками мали бути О.Х. Саліковський і проф. Заїкин, але бідний О.Х. був на передодні смерті, а Заїкин досить тяжко захворів. Довелося бути докладчиками мені та Миколі Миколайовичу. Я доповів про Ваші незміримі заслуги на ниві державно-політичній, а М.М. про Вашу науково-літературну діяльність. Мали на увазі надіслати звіт (детальний) про академію до Тризубу, та смерть незабутнього О.Х-ча все перекреслила.

Чому не бачимо Вашого натхненного мелодійного слова на сторінках «Тризуба»? Це ж – наш орган!

З радістю приношу Вам, дорогий Іване Івановичу, мої привітання з приводу призначення професором Варшав. Університету. Цю радісну новину ми почули з уст самого Митрополита.

З глибокою щирою повагою
7/ХІІ.35. (підпис)

Прикладаю привітання В.К. і «Тризуба».

Вашу ласкаву подяку мав за шану передати нашим громадянам.
(підпис).

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/90. S.12-15. Авторграф.

Андрій Лівицький

5 березня 1926 р.

Вельмишановний та дорогий Пане Міністре!

Писав я Вам перед трьома тижнями коротенького листа в справі допомоги панству Веденських, та й не знаю, чи одержали Ви того листа. Пам'ятаю, як пропадали мої листи до В. Садовського і тому цього листа посилаю рекомендованим.

Дуже радий, що нарешті всі формальності з Вашим призначенням закінчилися успішно, як мені відомо зі слів Стоцького. Уважаю, що він наробив в справі університетській багато помилок, в цьому обвинувачую ще в більшій мірі його галицьких товаришів, які з початку цілковито з ним солідаризували, а потім... злякались. Нароблять ще не мало лиха ці недороблені галицькі політики.

Епістолярій

1926 рік принесе нам багато нового. Досить того, що Ваш покірний слуга виїздить завтра до Парижу, Відня і Праги. Мушу пробути за кордоном до середини квітня. Треба перед наближенням «подій» порозумітись з С.В. і з тими нашими людьми, що з нами солідаризують. Перст Божий бажав того, щоб і Ви наш давній співробітник, напередодні акції були в Варшаві. Тут мені при допомозі Вашій і О.Г. Лотоцького, легше буде орієнтуватись.

Тут всі готуються до того, щоб П.* обняв всю повноту влади, і це мусить бути в ближньому часі. Коли ж це станеться, почнеться орієнтація на Англію і «активна політика на Сході». Які наслідки будуть для нашої справи, побачимо, але зійдемо принаймі з мертвої точки. «Лівциця» починає порозуміватися з укр. Колами, доказом чому є такі статті, як ст. в «Robotniku» № 26/II. Почалась серія відчитів поліських, про які Ви читали в Тризубі. Запахло стервою на Сході...

Маю до Вас прохання. У мене не залишилось копії телеграми, яку Ви одержали за підписом моїм і Л. Лукасевича з приводу В. юбілею. Прошу дуже надіслати мені копію в листі до Парижу, щоб я міг подбати про надрукування в Тризубі. Велика Вам подяка, що почали писати в нашому органі.

Моя адреса в Парижі, як поштова адреса Тризуба. В П. буду майже до кінця цього місяця.

Прошу передати мої привітання вельмишановній Домні Данілівні і всім добрим знайомим.

З сердечною повагою (підпис).

5/III.

До поштової адреси Тризуба прошу додати «roug A.L.».

Маємо інформацію про інтенсивну акцію Скоропадського. Чи правда ніби і у Вас у Львові є немало його симпатиків?

З б. послом нашим Стоцьким ми нарешті «познайомились» в середині січня. Шкода, що не раніше.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/90. S.56-57. Авторграф.

* Пілсудський Юзеф.

Андрій Лівицький

22 квітня 1926 р.

Високоповажний Пане Міністре.

Прошу прийняти від мене і наших товаришів сердечну подяку за привітання. З свого боку щиро вітаю Вас і всю Вашу родину з минулими Святами і бажаю Свята в майбутньому році провести не тут, а на наших рідних землях!? В повітрі запахло бурєю, і наші надії відроджуються. Я мав мову в Варшаві з високою особою і почув багато цікавого. Ще цім літом мусять бути події, яких давно чекаємо.

Ви докоряєте, ніби я не відповідаю на Ваші листи. Навпаки, я писав Вам квітні з доручення ради М-в, але не одержав од Вас відповіді. Я запитував Вас, оскільки правдиві інформації, ніби Ви призначені на державну службу. Такі інформації були в часописах. Відповіді я не одержав, але потім довідав, що Ви працюєте «по вільному найму». Дуже радий, що Ви влаштувались матеріально, бо для нас все тяжче складаються фінансові обставини. Прошу повідомити, з якого саме часу Ви влаштувались, і чи не належить Вам утриматися на минулий час. Кошти на канцел. Видатки будуть Вам надіслані ціми днями.

Прихід до Варшави сподіваємось використати. Уряд має в короткому часі і стислому складі переїхати до Волян (в околицях Варшави).

Прошу передати моє привітання високоповажній дружмеї Вашій і дітям.

З правдивою повагою і товариським привітанням (підпис).
22/IV.26.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/90. S.3-4. Авторграф.

Андрій Лівицький

27 січня 1927 р.

Сердечно вітаючи з іменинами, щиро бажаю вельмишановному Панові Міністру довголітньої, так продуктивної праці, українському народові на користь, нашої святій державній ідеї на славу!

20/I. 1927.

(підпис)

Епістолярій

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/90. S.20-21. Автограф.

На бланку візитівки АНДРІЙ ЛІВИЦЬКИЙ.

Андрій Лівицький

26 вересня 1927 р.

ANDRÉ LIVITZKY

PRÉSIDENT INTERIMAIRE DE LA RÉPUBLIQUE DEMOCRATIQUE UKRAINIENNE
дуже просить високоповажного Пана Ректора поклопотатись перед Владикою в справі, яку зреферує Генерал Загородський. Підполковника Семена Лещука особисто знаю як бездоганного укр. Патріота і церковника. З глибокою повагою (підпис).

26/IX. 27 р.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/90. S.24-25. Автограф.

На бланку візитівки ANDRÉ LIVITZKY PRÉSIDENT INTERIMAIRE DE LA RÉPUBLIQUE DEMOCRATIQUE UKRAINIENNE.

Андрій Лівицький

5 серпня 1929 р.

Високоповажний Іване Івановичу!

Пишу Вам екстренно цього листа через особливі обставини і сподіваюсь, що Ви вже повернулись з гір. Не знаю, коли саме зможу приїхати, бо тяжка хворість Ольги Опанасівни вимагає мого перебування в В-ві, де я постійно зношуся з Парижем. А хворість прийняла такі фор., що можна побоюватись найгірших наслідків. Довелося мені вже не мало грошей вислати, а ще треба мати на увазі різні видатки. Виїхала вже до Парижа сестра О. О-ни пані Сірополкова, а в цих днях виїздить моя Олена Іванівна.

Перехожу до справи. Довідався я від Смаль-Стоцького, що він в цих днях одержав з М-ва дві тисячі злотих для Вашого Т-ва. Маючи на увазі великі видатки на лікування та відсутність у В-ви на довгий час п. Голувка, прошу Вашої згоди на позичення мені цих двох тисяч злотих терміном найбільше на два місяці, себ тодо 6 жовтня цього року. Можливо, що й раніше цього терміну я ті гроші повер-

Іван Огієнко: у пошуку української ідеї...

ну. В разі згоду прошу про це повідомити Романа Степановича. Цей останній, а також інші члени Управи згоду свою узалежнюють од Вашої. Розуміється ця позика мала б характер неформальний.

Завідаю Вашому перебуванню в таких чудових околицях. Моя родина дуже задоволена, що послухались Вашої поради. Може й мені пощастить вирватися десь в двадцятих числах ц. м-ця. Всього найліпшого. Всю Вашу родину сердечно вітаю.

З щирою пошаною
(підпис)

5/VIII.29 р.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/90. S.36-37. Автограф.

Осип Маковей

10 грудня 1921 р.

Високоповажний Добродію!

Ваші церковні брошури і листки доходять до мене правильно і я Вам за них гарненько дякую. Остання брошура «Мова укр. була вже мовою церкви» навіть дуже гарно видана.

Коли читаю сі видання, учу ся багато і жалкую, що вони не доходять мабуть туди, куди призначені – до рук українських священиків. Але прийде час і на те. Покищо і Ви і ми з Вами глибоко відчуваємо отсих 16 місяців «журби безупинної по Рідному Краєві». Коли вже цьому прийде кінець? «І тут і всюди-скрізь погано» – мовляв Шевченко. Та годі про це писати...

Я б радив ще Вам, ВПв. Пане Професор, поки Ви сидите у Галичині, поладнати справу правопису з нашими ученими. Є деякі такі спірні питання, що ми на них дивимося инакше, як Ви, – і отсе варто би довести до ладу, щоби всі однаково писали.

Здоровлю щиро Вас і Сімю.
(підпис)

10/XII.1926.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/97. S.1-2. Автограф. З штампом Міністерство Ісповідань; Вхідне Ч.1643 Одержано 13/XII.1921 р.

Микола Миринович

м. Тарнів, 13 січня 1921 р.

КАНЦЕЛЯРІІ І.І. ОГІЄНКО
ШАНОВНИЙ ІВАНЕ ІАВАНОВИЧУ

Маю за честь повідомити, що ПАН ГОЛОВА ДИРЕКТОРІЇ просить Вас з дружиною завітати до нього на шклянку чаю 14 цього січня в 6-й год. Вечора.

Прошу прийняти запевнення в щирій пошані
(підпис)

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/107. S.4. Автограф, машинопис. На бланку Керуючий справами Директорії Української Народної Республіки.

Микола Миринович

м. Тарнів, 27 січня 1921 р.

Шановний Пане Міністре

Маю за шану повідомити, що ПАН ГОЛОВА ДИРЕКТОРІЇ ГОЛОВНИЙ ОТАМАН запрошує Вас на шклянку чаю 28-го січня ц.р. о 9-ій годині вечора.

Керуючий Справами ДИРЕКТОРІЇ (підпис)

27 січня 1921 р.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/107. S.5. Автограф, машинопис.

Іван Огієнко – Кирилу Студинському

2 серпня 1924 р.

Високодостойному п. Голові Українського Наукового Товариства
ім. Шевченка у Львові

Знаходячись на важкій еміграції, одірваний од своєї бібліотеки, я постійно почуваю брак потрібної книжки. Особливо дається в знаки відсутність підручних найпотрібніших видань з діляки язикознавства, літератури та історії.

Як Вам відомо, Пане Голово, науковій праці я не лишав і на важкім вигнанні, і тільки в цій науковій праці бачу і маю собі будь яку розраду важкого емігрантського життя.

В своїй науковій праці я постійно потребую видань Наукового Товариства; випозчання цих видань з львівських бібліотек все потребує часу та часом і енергії.

Ось тому ласкаво прошу Вас, високодостойний п. Голово, дозволити видати мені з складу книгарського ось такі видання Товариства Наукового:

1. «Записки», всі томи, включаючи тих, що їх Товариство вже не продає.
2. «Етнографічний Збірник», всі томи, виключаючи т.т. 10, 16, 23, 24, 27 і 28, які я маю.
3. Пам'ятки українсько-руської мови та літератури, т.т. I-VII.
4. Збірник філологічної секції, т.т. 1-18.
5. Збірник іст.-філософ. секції т.т. 14, 15, 16.
6. Українсько-руський архів т.т. 1, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 і 15.
7. Матеріали до укр. Бібліографії, т. I-V.

Звичайно, з зазначеного тут прошу лише те, що можна видати.

До цього додам, що в свій час Академія Наук в Петрограді видала мені безплатно більшість своїх видань. Те саме я мав від багатьох наукових товариств та наукових видавців.

Всі видані мені книжки, в разі потреби, обов'язуюся вернути Науковому Товариству назад.

Проф. Київського Університету, б. Ректор Університету в Кам'янці-Подільським, член СПб. «Общества Любителей Древней Письменности», «Общества Нестора-Летописца», член Київської, Подільської та Катеринославської Архівної Комісії, член Київського та Львівського Наукових Товариств, –

Проф. (підпис)

2.VIII.1924.

Іван Огієнко – Павлу Скоропадському

10 липня 1933 р.

Ясновельможний Панне Гетьману!

У день Вашого шостидесятиліття посилаю Вам сердечні побажання міцного здоров'я та віку довго для доброї праці на користь нашої безталанної України. Глибоко вірю, що ми ще стрінемося всі на дружній праці при відбудуванні зруйнованої України.

З глибокою до Вас пошаною.

Пр. Др. І
10/VII/1933

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/122. S.18. Автограф. Чернетка.

Домет Оляничин

Берлін, 5 липня 1931 р.

Високоповажний Пане Професоре!

Через різні перетурбації вислав відповідне прохання й належні документи до університету Варшавського 3 ц.м., долучивши «удостовереніє» від єписк. Тихона. Тому прошу Вас мені вибачити, що я то раніше не міг учинити. Рівнож прошу Вас, Пане Професоре, про добрий вислід на те прохання подбати, за що я Вам буду дуже вдячний. До Варшави думаю приїхати по прийняттю на Studium, бо тоді лише буде також з візою. Торкаючись інтернату, то було б для мене дуже добре, коли б Studium вирішив мене прийняти до нього разом з проханням. Від тепер я потерпаю, чи зможу в інтернаті продуктивно працювати, коли нема одинарних кімнат. Зрештою це – справа другорядна. Доведеться очевидно жити так, як диктуватимуть обставини, до яких я всіляко привик. Аби все було гідне. Ваш привіт про-ві Д.І. Д-кові передав, за що він Вам сердечно дякував. Рівночасно він просив мене передати його щирий привіт Вам, Вп. Пане Професоре, що я з приємністю виконую. Бажаю Вам веселого і доброго відпочинку та з правдивою до Вас пошаною зістаюся Др. Д. Оляничин.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/18. S.33-34. Автограф.

Симон Петлюра

19 листопада 1921 р.

ГРАМОТА ГОЛОВИ ДИРЕКТОРІЇ

Української Народної Республіки від 19-го листопада 1921 р.,
Ч.1510

До Міністра Ісповідань Професора Івана Огієнка

Шановний Іване Івановичу!

Більше двох років тому, в порозумінні з організованим громадянством українським, покликано Вас було на уряд Міністра Ісповідань. Від того часу незмінно, при всіх обставинах, залишаєтесь Ви на своєму пості.

Уважно слідкуючи за діяльністю Вашою, з вдовolenням бачив я, що, повсяк час, при самих несприятливих обставинах, Ви, з повною відданістю та великою любов'ю, віддавали всі свої сили, знання та енергію для справи духовного відродження Українського Народу.

Завдяки видатній дбайливості та невсипучій енергії Вашій покладаються міцні підвалини для найкращого розвитку відродженої Автокефальної Православної Церкви Української: перекладено Службу Божу на живу мову українську, розвинуто широко видавничу діяльність у питаннях церковно-національних, підготовляється кадр національно-свідомого духовенства. Українська Церква Православна нав'язує зносини з Вселенським Патріархом та організовано вступає до всесвітніх об'єднань церковних. Одночасно з цим проводиться релігійно-освітня праця серед нашого вояцтва й громадянства та задовольняються релігійні потреби їх на чужині.

Дбаючи найбільше про розвиток Православної Церкви Української, не забули однак Ви і про справи інших церков і громад релігійних усіх визнань, в Україні сущих. Перебуваючий в живих стосунках з видатними представниками цих церков і громад, Ви зуміли викликати в них прихильне відношення до справи нашої державности.

Ревна та вельмикорисна праця Ваша заслужила собі признання серед вояцтва й громадянства нашого та Архипастирське благословення Преосвященного Єпископа Кременецького. Маю певність, що таку ж вдячну оцінку, в скорому часі, зустрине Ваша праця на рідній землі у боголюбивого Народу Українського, що в останні роки з особливою ревністю та високим релігійним піднесенням, власними силами буде відроджену живу Національну Церкву.

З нагоди закінчення праці Вашої по перекладу Літургії Святого Івана Золотоустого, оглядаючись на перейдений Вами шлях державного служіння, вважаю за свій приємний обов'язок в імені Української Народної Республіки, висловити Вам щиру подяку за досконалу працю Вашу, й побажати Вам здоров'я й сил для дальших трудів на добро Народу й Батьківщини.

З пошаною Симон ПЕТЛЮРА.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie (далі – IPNW). Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/1. S.3-5. Автограф. Машинопис.

Віктор Приходько

Подебради, [1926 р.]

Високоповажний і дорогий Іван Іванович!

Набираюся відваги і пишу Вам листа... Передовсім вітаю Вас я, а також моя родина зі Світлим Христовим Воскресінням та бажаю од щирого серця всього найкращого Вам і Вашій родині. По друге, читав я в «Ділі» і в «Тризубі», що Ви приступили до викладів славянської мови, як професор Варшавського Державного Ун-ту. Уважаю цей факт подією, бо певен, що Ви, десь певне, не обмежитесь чисто академічними справами, а будете брати участь також і в життю церковному, знову впливати на церковні чинники і в життю культурному та політичному, оскільки воно сконцентровано у В-ві.

А тепер дозвольте вибачитись перед Вами, за те, що на Вашу доброту і допомогу виявився таким... сказавши делікатно – невдячним і неакуратним: не сповістив про одержання грошей, а ще саме головне виявився неакуратним у віддачі сих грошей. Не хочу виправдовуватись, бо не можу – скажу лише одне: приїхавши сюди, і виїзжаючи взагалі з Перемишля до Праги, а з Праги до Подебрад я був остільки заклопотаний ріжними справами, а головне матеріальними недостачами, приїхавши ж сюди екстреною підготовкою до вступної лекції, а потім до самих викладів, що яюсь все одсував і одсував, бо по правді, трохи таки хвилювався своїми виступами. Все-ж лектура у вищій школі справа дуже поважна, відповідальна і для мене нова...

Але, по двох місяцях праці, яюсь освоївся, бачу, що можна буде працювати, тільки треба не лінуватися і справа піде. Я поки-що

маю два курси: «Історія місцевих самоврядувань за час української влади» і «Організація шкільництва і освітньої справи». Як бачите, справи для мене не чужі, але все-ж потребують підготовки. Отже все-ж тепер – кажу – я трохи одійшов і залагоджую ріжні справи. Отже у Вас, Високоповажний Іван Іванович, прошу вибачення за нневчасного листа і за неакуратність, а до Т-ва Емігрантів посилаю листа, в яким пишу, що половину свого боргу надішлю їм ще в цім місяці, а другу половину – в червні, звичайно рахуючи на доляри.

З загально-політичних справ не знаю, чи напишу що – нет нового для Вас. Там тепер Ви десь певне бачитесь з Андр. Мик. то нехай він Вам розкаже про якісь англійські пляни. Переїзжаючи з Парижу через Прагу Андр. Мик. Власне говорив про це, але конкретно і в подробицях я не знаю (та, крім того, якимсь скептично ставлюсь). Турботою сьгоднішнього дня у нашій еміграції є майбутнє тих, що кінчають в цьому році школи (а кінчає їх чоловік 500 в Празі та Падебрадах). Отже, що їм робити. Є якісь пропозиції в Конго і на чорну роботу до Франції. Але ж хіба варто було боротися за Україну, йти на еміграцію і кінчати вищу школу, щоб кінчати життя на якихось французьких шахтах. Тому на черзі – питання про можливі способи і форми повороту до дому (не сміновіховство). Але більшовики особливої готовності щодо повороту нашої інтелігенції щось не виявляють і на сьгодні ся справа є трудна. Тому на другій черзі справа повороту нашої інтелігенції до Польщі, на Волинь та Галичину, щоб тут працювати серед свого народу і заробляти при тім для себе гріш. Ось добра нагода для Польщі направити свої помилки і стосунки до бувшої У.Н.Р. чи до України взагалі. Але чи зрозуміють се хоча-б П.П.С. і чи думають наші чинники еміграційні та наші послы належно поставити сю справу. Дві-три сільськогоспод. українських школи і дві-три середніх школи зразу дали б вихід для енергії якоїсь півтори сотні наших покінчивших вищі школи...

Знаю, що все це справи дуже тяжкі, пишу Вам лише так, в порядку інформації і на кождий випадок...

Що до становища на Україні, то я тут, до певної міри з обов'язку читаю Харківські «Вісті». Газета, як офіціоз страшно нудна, хоч і велика і про дійсні настрої з неї трудно, майже неможливо довідатись. Все-ж, треба сказати, що виступи Затонського, Петровського та Чубаря і інших членів укр. Уряду в Москві на за-

Епістолярій

сіданню В.Ц.К. Союзного дуже багато говорять про еволюцію їх. Про настрої же обивателя може добре свідчити лист Садовського, що цими днями одержаний тут від нього із Харькова. Що його будуть вітати – можна було сподіватись, але те що сталося, перейшло усякі межі! Можете собі уявити, коли він вийшов уперше на сцену, то овації тягнулись 40 хвилин! Виходив, нарешті режисер, просив дати почати, але ніщо не допомагало! Ось де прорвалося!...

Ну, кінчаю. Дружину та дітей. Будьте здорові, не гнівайтесь дуже на мене. Анна Павловна вітає Вас, дружину та дітей.

З щирою пошано. (підпис)

Poděbrady, Wostalisowa ul.,
d. Reznickowoj.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie (далі – IPNW). Teczka Kore-spondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/112. S.40-45. Автограф.

Віктор Приходько

3 січня 1930 р.

Високоповажний Іване Івановичу!

Ганна Павлівна я та Євген щиро дякуємо Вам за новорічне привітання. З свого боку засилаємо Високоповажній Домні Данилівні, Вам та усій Вашій родині побажання здоров'я і всього найкращого в Новім Році.

Ви пишете про поворот до Кам'янця. Не знаю, як у Вас, у Варшаві, а тут цілими днями так пригріває сонечко, що справді чомусь лізуть у горлову думки, – чи не поїдемо цього року до дому. Сталін і К^о, здається, все для цього роблять.

Тимчасом «звідти» маємо лише дуже скупі ба та виключно сумні вістки. Так, напр., відомий Вам д-р Бутовський, чоловік моєї сестри, у якої троє малих дітей, уже 4 місяці сидить в тюрмі. І, треба думати, винятково за те, що українці, бо можна напевно сказати, що політикою він не займався. Сидить також 70-літній учений старець о. Євфимій Сіцінський, сидить чоловік молодшої доньки пок. д-ра Солухи – п. Герасименко і т.д. Звідти переважно бояться писати – листи короткі, стримані. «Туди» тепер майже ніхто не пише, щоб не робити неприємностей. Так що часом просто буває ніяково за ой хоч і відносний добробут та повний спокій, яким користуємось ми тут...

Ви запитуєте, що я зробив у «тій» справі. Я написав В.К. Пр., як прем'єру, що формально за все відповідає, листа. В тім листі висло-вив усе, що накипіло – не тільки у мене, а у цілого громадянства; коштував той лист мені багато нервів, але... уявіть собі, я його не післав. Не післав, бо сталася ота американська історія. Тут її трак-тують, як безсумнівно і, властиво, перший успіх уряду УНР за кордо-ном, отже мені приятелі вказують, що зараз адресати як найбільш психологічно підготовлені до «восприняття» того листа. Будуть лаятись і дивитись згори вниз. Довелося признати їм рацію і спра-ву щонайменше одкласти. Мені дуже шкода, що так сталося. Шкода тому, що, що, не дивлячись на амер. Справу, там (в листі) вся правда.

Коли б Ви цікавилися, я би прислав Вам копію, а Ви, ближче знаючи обставини, написали б мені, чи варто все ж його посилати (для Ан. М. призначалася копія того листа).

Якби то не було, скажу, що Україна переживає такі невидані часи, що сидіти далі в куточку, як сидіть «наші» і що звідти тихе-нько пишати – це значить абсолютно не розуміти історичного мо-менту і своєї місії. Вся акція протесту і допомоги Україні має пот-реби зовсім іншого масштабу і розмаху. Це мусить бути акція все-народна (по цей бік Збруча) і світова по розголосу. Так тут багато людей думає. Але скажіть, порадьте, звідки треба почати, щоб усе це розказати, здвинути з мертвої точки?...

Будьте здорові. З щирою до Вас пошаною (підпис).

Між іншим: я тут маю досить вільного часу (але за те мало [не зрозуміло]). Чи не трапляється коло Вас якоїсь літерат. праці перек-ладів чи чогось подібного, щоб доробити і добре діло зробити? В.П.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie (далі – IPNW). Teczka Kore-спondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/112. S.3-4. Автограф.

Віктор Приходько

Ржевиця поблизу Праги, 26 червня 1930 р.

Високоповажний Іване Іванович.

Оце закінчив я спогади свої «З історії повстання українського Університету у Кам'янці на Поділлі». Будуть видрукуватися, здаєть-ся, у тижневику «Неділя» у Львові. Оскільки спогади торкаються

Вашого «дітища» центральною фігурою у споминах моїх являється Ви, і я рішив переслати їх Вам, Іван Івановичу, щоб Ви їх переглянули.

Як Ви побачите, здається, Ваша особа і Ваша роля в створенню Укр. Ун-ту окреслені много (на мій погляд) правильно, але я хотів би, щоби навіть з боку окремих деталей та виразів усе було добре (конкретно, я маю на увазі окремі вирази і деталі, що торкаються Вашої особи чи методів Вашої роботи і уміщені на стр.35, 57,61.

Я особисто, як автор, уважав би найкраще, щоб все залишалось так, як воно уже написано (такий погляд і деяких людей, що ознайомились зі спогадами. Отже, Огородник), – бо тоді портрет діяча отримується живий, вірний, а тому цікавий, а в противному разі – шаблонно-елейний, але оскільки Ви хотіли б, щоби в цих місцях було щось виправлене, то прошу написати що саме і я це зроблю (хоча, як Ви побачите, і цими окремими виразами зв'язані далі цілі міркування).

Оце, властиво, головне, для чого я посилаю Вам на перегляд спомини. Що торкається різних деталей самої організації Ун-ту (як Ви побачите, я внутрішньої організації не беру, бо не маю її), то Ви безумовно знайдете там деякі неточності (щодо деяких осіб, дат і т.д.), але виправляти і доповнювати на мій погляд не потрібно, бо це була б Вам і мені велика праця, хіба за виключенням грубих помилок, які прошу виправити. Всю ж решту Ви, очевидно, виправите і доповните, нове будете писати свої спогади. Таким чином, майбутній історик чого не знайде у мене – візьме у Вас і навпаки.

Як філолог, Ви також знайдете помилки в правопису, (напр., університет), але я писав приміняючись до галичан. Вони виправляють все по своєму, не рахуючись з науковими авторитетами. Це я знаю з досвіду. Ваші зауваження прошу зробити на першому аркуші, вказавши лише сторінки, яких вони стосуються. Відповідно до того я зроблю поправки чи додатку в праці, яку прошу мені ласкаво надіслати назад.

Тепер ще одне прохання, з яким я уже до Вас звертався, коли вітав з Великоднем, а саме – прошу неодмінно надіслати мені фотографії: свою, Університету і Кам'янця (коли останніх дві маєте). Як що у Вас єсь готове кліше з Вашої фотографії або Ун-ту то їх, будь ласкові одішліть одразу по адресі: Lwów, Rynek, Apteka obwodowa, p. Michał Telecki. Він буде знати, в чім річ. Крім Вашої, я думав умістити такі фотографії: О.М. Пащенко, Шульмінського, Солу-

хи (перших двох не можу добитися і не маю точної адреси й Пащенко) і перших деканів Л.Т. Білецького, В.О. Біднова і Бучинського (як-би у Вас була).

Колись Ви, Іване Івановичу, висловлювали думку, що варто було б видати збірник, присвячений Кам'янецькому Університету. Тепер, коли, слава Богу, я уже зафіксував усе, що лежало у мене на совісті в справі Кам. Ун-ту, я охоче підтримую Вашу ідею. Тим більше, що Ви, досі певне знайдете й гонорар, щоби достойно оплатити авторів (Ми тут, у Чехії, не такі буржуї, як ви у В...і і тому потребуємо сторонніх заробітків). Знаю, що у Білецького уже лежать готові спогади про Ун-т (4 аркуші). Далі чув, що в больш. журналі «Шлях Освіти» («Путь просвещения») (року не знаю) теж єсть історія повстання, життя і останніх реформ в Ун-ті, отже матеріал набрався б. Коли б написали ще Ви та все ілюструвати щедро (портрети професорів), то книжечка вийшла б безумовно цікава і потрібна. Потрібна тому, що більшовики всі заслуги приписують виключно собі. До речі: такий збірник дуже можна видати Варш. Наук. Інстит., тим більше, що зараз вони, десь певне і матеріалів багато не мають.

На цім дозвольте справу зі споминами про Ун-т покінчити додавши моє прохання: надіслати Ваші поправки і зауваження, а також фотографії можливо швидче, бо не виключено, що матеріал почнуть невдовзі уміщати.

Поки що будьте здорові. Привіт од Г. Павлівни і од мене Домні Данилівні та Вашим студентам.

З високою пошаною.

Віктор Приходько.

Моя адреса: Řečnice u Prahy,
č.438.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie (далі – IPNW). Teczka Kore-spondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/112. S.9-12. Автограф.

Віктор Приходько

Ржевиця поблизу Праги, 30 липня 1930 р.

Високоповажний Іван Іванович.

Прошу вибачити, що не одразу відповів Вам. Ваші зауваження і листа Вашого одержав. Справа ціла стоїть так: Спомини мої про

Університет будуть друкуватися в журналі «Неділя», у Львові. Цей журнал поза Галичиною мало відомий, бо виник всього два роки назад, але в Галичині він одразу пішов дуже добре і має уже тепер вдвоє більше передплатників, ніж «Діло» (себ-то біля 8000). Спомини будуть друкуватись фельстонами, в зв'язку з чим не виключене, що де-щоє вони скоротять (вони люблять це). За Ваші зауваження дуже вдячний – більшість з них я використав, – власне усі, що можна було так чи сяк «пристроїти» до тексту. Але у Ваших зауваженнях є деякі цікаві моменти, які я не наважився «присвоїти», і які будуть, власне, дуже цінні і важливі в устах дієвої особи, себто, нові про них розкажете Ви. Це, передовсім, справа з приїздом Гетьмана. Виходить, – це Ви уперше зраджуєте таємницю про Вашу, так-би мовити, «таємну угоду» з Гетьманом що до його приїзду. Другий важливий момент для характеристики діючих сил Гетьманського періоду – це Ваше твердження, що Кисилів старався, щоби Ун-т не був одчинений. Цьому легко повірити, з огляду на загальну тодішню політику, але от цікаво: чи це Ваше загальне вражіння, чи Ви посідаєте для цього якісь факти? Між иншим, мені дивно, що про перешкоди Кисильова що до організації Ун-ту я ні од Вас, ні од кого иншого тоді не чув (правда, що тоді ми всі були дуже заняті). Отже висвітлити цей момент було б просто необхідно. Третій цікавий момент – це подача Вами телеграми про амністію і наслідки її. Нарешті, не позбавлене інтересу Ваше твердження, що М-во Освіти справою Ун-ту не цікавилось (які причини цього)? Отже що до цих головніших зауважень я прийняв до висновку, що уміщати їх десь в примітках не варто, бо вони втратили б у своїй важливості; крім того, в інтересах історичної правди, треба було б до деяких тверджень навести факти (напр., перешкоди з боку Кисильова). Тому я рішив, що відповідні місця у своїх спогадах я залишу непорушними, а що до Ваших цих доповнень, то треба зробити так. По-перше, Ви пишете свої спогади про Ун-т і в них Ви попутно виправляєте чи доповнюєте невідомі мені моменти. Коли ж ця справа у Вас ще не стоїть на черзі, то, найкраще, – по скінченню друкування моїх споминів у «Неділі», Ви пишете до редакції листа, в якому доповнюєте оці моменти (приїзд Гетьмана, відношення Кисильова, наслідки телеграми про амністію). Нарешті, можливий третій вихід: після надрукування споминів, я, на підставі Вашого листа, роблю відповідні доповнення. Тоді для чита-

чів все буде ясно, а, крім того, буду додержана основна умова цінності мемуарів: писати про те лише, що сам чув і бачив. Отже, я гадаю, найкращим може бути другий вихід: Ваш лист до редакції «Неділі» з доповненнями. Я думаю, що й редакції буде приємно умістити Вашого листа. В листі тим лише виразно зазначити, що це доповнення до моїх, написаних правдиво, спогадів. Щоб не було вражіння, що я щось набрехав. В зв'язку з цим ту частину Ваших зауважень я посилаю Вам для використання (між іншим, і I-го зауваження я не міг умістити, бо, як Ви бачили, я упустив цілий той «предісторичний» період, що не був мені відомий: я написав п. Пащенко, що вона про цей період мусить докладно написати). З огляду на Ваші поправки правопису, я свій перший примірник в Редакції відкликав, а післав для набору виправлений Вами. Щодо оцінки Вашої особи, за що Ви дякуєте, то, як бачите, я не маю ніяких «корисних» виглядів, роблячи це. Просто таке у мене залишилося враження од цілої Вашої роботи в період організації Ун-ту, і не тільки у мене: всі, що пам'ятають той період, сходяться на тому, що Ви вложили в справу Ун-ту масу праці, енергії і ентузіазму. Це так було – і це люде мусять знати і не тільки знати, а й використовувати: це є трагедією і непорозумінням, що люде з такою звичкою і умінням працювати, як у Вас, сидять без нац. Державної праці і черговим завданням всіх чесних укр. Людей – в найближчому часі покінчити з цією ненормальністю (я де-що роблю в цін напрямку про що сповіщу Вас). Таким чином, з цими спогадами ми кінчаємо. Мушу лише подати Вам адресу «неділі»: вона така: Lwów, Dominikanska, 4, Redakcja «Nedila». Думаю лише, що один примірник буде Вам мало: комусь дасте і нічого у Вас не залишиться.

Тепер щодо спогадів, які я надіслав Вам для «Дз. Сіяча». Що до видання їх окремою книжкою, я маю принципову згоду «Червоної Калини», але це В-во щось тягнуло справу і я думав, що, до виходу книжки, вони можуть бути десь уміщені. Але тепер я довідався, що «Черв. Калина» приступає до набору їх і тому ціла справа відпадає. Я прошу вибачення, що потурбував Вас і тепер буду турбувати ще й матеріально «обламувати», а саме, я хочу просити, щоби Ви переслали мені мій рукопис простою бандероллю назад. Особливо мені потрібна частина «Привороття» (надрукована у Л.Н.В.). Про бойкот «Дух. С.» я не знав, а що це орган офіційний, то думав, що має гроші і може щось схотити. Коли «Чер. Калина» випустить першу книжку

Епістолярій

Споминів, то, десь певне, видасть й другу та третю і ось там, очевидно, найдуть місце й споминам про Ун-т. Ви питаєте, коли встаетмо до дому. На жаль, у нас про це нічого не відомо. Навпаки, відомо, що на другий день по упадку большевиків ми будемо мати нову українську-російську війну. Але відомо також, що для одвернення цієї війни чи для побідного кінця її абсолютно нічого не робиться. На діяльність наших «ворохів» тут всюди панує дуже критичний погляд: люде розуміють, що вони не мають права жадати чуда од центру – повалення більшовиків, але раз це Центр, то від нього є право жадати широкої політичної, культурної, дипломатичної та всякої іншої роботи на всіх ділянках національного життя. Його обов'язок чесно працювати, його обов'язок використати всі сили для праці, але, на жаль, на сьогодні, ми маємо можливість на патріотизм, на нац. працю і маємо через те повільне життя. Так у нас всі дивляться і чергова справа – організуватися, щоби з цим покінчити.

Поки що бувайте здорові. Привіт од Анни Павловни і од мене Високоповажній Домні Данилівні і Вашим хлопцям. Оце їздив на Підкарпаття, а тепер вернув додому.

Ваш Вікт. (підпис)

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie (далі – IPNW). Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/112. S.13-18. Автограф.

Віктор Приходько

8 лютого 1934 р.

Високоповажний і дорогий Іван Іванович!

Давно уже не писав Вам, але нині, коли справу, яка мені цвяком сиділа роками, такі пощастило зрушити з місця, я все частіше згадую Вас, міркуючи, що в реалізації великої всенаціональної справи В.Н. Конгресу* і Ви мусите прийти до Слави. Було б дуже довго переповідати Вам цілу підготовчу акцію і працю 8-ми місячну Ініціативної Комісії у Празі. Скажу лише, що справу зрушено, уже про неї пишуть укр. часописи по цілому світі, а нині уже вона стає на реальний ґрунт, бо уже у Львові–Празі організується Підготовчий Комітет, як представництво політичних партій і громадських організацій, які зійшлись до ідеї Конгресу.

* Всеукраїнський Національний Конгрес.

Свого часу післав я Вам часопис «За Конгрес», де подано цілу суть справи; маємо вражіння, що вона до Вас не дійшла. Роблю другу спробу надіслати її Вам.

Але пишу Вам не лише для того, щоби поінформувати Вас про справу. Уважаю, що цього замало. Уважаю, що в тій чи іншій формі треба Вас запросити до участі в підготовчій праці. Звичайно, як Ви то собі ясно представляєте, така велика справа, як Конгрес може наразитися і безумовно наразиться на великі зовнішні труднощі, але оскільки ми уважаємо, що основні завдання К-су не революція, а внутрішня самоорганізація і ділова праця, то сподіваємось ці труднощі обійти.

Щоби Ви собі конкретніше уявили, як ми представляємо собі К-с і його працю, посилаю Вам програм підготовчих праць. Він ще не є офіц. Ухвалений, але принципово прийнятний. Там Ви побачити багато ділянок, в яких можете забрати слово, як був. Мін. Освіти. Зокрема, єсть там точка якою Ви спеціально займаєтесь, а саме: проблема єдиної мови і єдиного правопису для світового українства. Я так гадаю, що Конгрес, як найавторитетніший орган для цілого світового українства, мусить видати в цій ділянці обов'язуючі всім приписи. І ось – діло наших філологів підготувати для К-су відповідні «законопроекти». Я знаю теж, що Ваш брат філолог страшно «зав'ийий» елемент і сварливий, але, оскільки, на ґрунті К-су зійшлись навіть наші політики, що роками не розмовляли, то їм мусять наслідувати й філологи. Але конкретно собі уявляю, що власне, Ви в цій справі зможете і зумієте зробити найбільше, хоча-би тому, що Вам не первино писати проекти законів і т.д. Та і щось подібного я уже зустрічав од Вас у академ. часописі.

Вам треба лише подумати, як зробити, щоби Ваші мовні і прпвописні законопроекти перейшли якісь філологічні комісії, скажімо, Наук. Т-ва ім. Шевченка.

Знаю, що Ви маєте не мало проектів і в справі укр. богослужебних книжок і взагалі упорядкування наших церковних справ. Але ці справи так заплутані, що не знаєш навіть, з чого і з кого починати. Тому ми у Празі і не намічали для себе секції церковної. Але я так гадаю, що наші укр. православно-церковні діячі мусіли б закласти цю секцію у Варшаві і поміркувати, що Всеукр. Нац. К-с мав би право, компетенцію і силу зробити для зменшення нашого церковного хаосу. Коли б Ви самі не уважали можливим цю справу ініці-

ювати, то прошу написати до кого найкраще в цій справі звернутись. Моє звернення має, звичайно, лише завданням побудити справу приватно і в імені Ініціативної Комісії В. Н. Конгресу. Але нині наша роль кінчається і на сцену виступає «Підготовчий Комітет В. Н. Конгресу», що буде мати своїм осідком головно Львів. Офіційно туди треба тепер і звертатись по адресі: Lwów, Podvale, 7/III, Posel, d-r L. Makaruška.

Є ще одна сторінка, в якій дуже мені хотілось-би, щоби Ви взяли участь: це організація К-су по сторінці зовнішньо репрезентативній. У Вас є відповідний масштаб розмов.

Пишу Вам усе для інформації у формі власних міркувань-побажань, бо не знаю, як Ви тепер живете, які маєте пляни і т.д. Уявляю собі, що коли справа з К-сом піде добре, то на підготовчу працю будуть і гроші, так-що праця відповідна могла б бути також оплачена.

Але пишу Вам усе це ще й тому, що знаю, як Ви завжди тужили за справді державною укр. працею. Можу Вам з великим задоволенням і просто з гордістю сказати, що, власне, справою К-су мені пощастило, нарешті, зрушити з місця наше УНР. Вони були притиснуті до стіни. Не йти на К-с – не можна. Йти – як на заріз. Отже вони вибрали таку лінію: вони страшно мобілізуються, кокетують з УНДО і хочуть взяти К-с у свої руки. Вершок їхніх бажань, – вийти з К-су цілими і далі існувати, як У.Н.Р., тихо і мирно, обманюючи еміграцію і укр. народ. Але наш плян такий: коли збереться В.Н. Конгрес, то виділяється наддніпрянський Сектор, вимагає у У.Н.Р. звіту і робить «порядок». Але це прошу держати в Секреті, щоби не «сплохати» їх і не одвернути од участі в К-сі. Нині-ж, у Польщі, треба, щоби порозумілись уся опозиція У.Н.Р., заактивізувалась і домогалась місця на К-сі, як партія чи група. Це конче треба зробити!

Взагалі, оскільки я спостеріг на пражськ. ґрунті, їх К-с, як такий, не цікавить. Їх не цікавить можливість роботи у всеукр. маштабі, надія на націон. Податок (певніша справа з чужим неолітом!) і нові, справді широкі, горизонти для нашого майбутнього, оскільки навкруги К-су пощастило б об'єднати усю 10 мільонову укр. Націю, що є по цей бік Збруча. Пресова дискусія показала, що Нація хоче цього, але-ж завданням провідників організувати конкретну працю, бо біля порожнього місця ніхто об'єднуватися не буде.

Отож цікаві мені будуть Ваші думки і міркування у всіх порушених справах.

Живемо ми по старому, тільки значно гірше, бо маємо дуже зменшене утримання. Справу Конгресу веду з останнього, щоби не кинути на півдорозі, а по суті дуже тяжко і нізвідки нема помочі! Спомини про Ун-т я посилав Кедровському, але вони пролежали там 2 роки і він7 прислав їх мені назад, на моє жадання і з лайкою на редакторів «Свободи», що жалують для наддніпр. гроша. Нині минуло 15 літ з часу заснування Ун-ту і я хочу десь умістити ці спомини в Галичині. Зараз тільки дуже зайнятий К-сом. Маю біду зі своїм Євгеном: уже третій рік на Ун-ті, але все перебірає факультетами та не вчиться! Що робити?

Бачу, що ви широко поставили рекламу з приводу «Рідної Мови». Цікаво, чи дає це відповідні наслідки? Знаю, що з нашою Нацією дуже тяжко працювати. Це – не Нація, а – один великий жебрак!

Наш привіт Домні Даниловні і Вашим студентам. Нині живемо у Празі. Наша адреса: Praha, III, Tržiště, 12.

Ваш (підпис)
8/II-34.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie (далі – IPNW). Teczka Kore-spondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/112. S.23-32. Автограф.

Віктор Приходько

17 червня 1938 р.

Високоповажний Іван Іванович.

Після одержання Вашої листівки, якою замовляєте 100 пр. майбутньої брошури, берусь до її друку. Її давно треба було видрукувати, але я поганий фінансист, грошей не маю, а при таких умовах головне має лише клопіт і неприємності. 100 прим., звичайно, справи фінансові не вирішує в цілому, але все ж це єсть «база»: зможу заплатити першу рагу в друкарню. Буде друкуватись, очевидно, у Львові, – Вам буде дано знижку, відсотків 20-30, щоб не втратили й не муіли докладати власних грошей.

Статтю свою – з приводу ст. Корольова – ще раз перечитав і бачу, що по своїй будові й змісту вона така, що її нема де і нема як скоротити. Або уміщувати цілу або зовсім не містити. Я особисто, міркуючи з поглядів заглавно – нац., уважав би корисним уміщення її в «Рідній Мові», навіть коли б вона заняла й трошки більше місця. Оскільки спостерігаю по редакційному листуванню, в особі

Епістолярій

Ваших передплатників «Рідної Мови», Ви маєте своєрідний парламент, як мені здається, людей вдумливих, серйозних і патріотів. Я майже певен, що до статті вони поставляться з повагою і навіть захотят потрошки висловлюватись (Про це може бути редакційна примітка, яку прикладаю). З другого боку, я маю підстави рахувати, що справа нац. податку скоро стане д. актуальною, отже було б навіть в інтересах «Р.М.», щоб вона прислужилась до популяризації цієї ідеї. Але уміщенням статті Ви нічого не втратите, а, навпаки, виграєте і з боку т.м. редакційно-педагогічного. Річ в тім, що це була б певна «передишка» для Ваших читачів. Ви думаєте, дорогий Іван Іванович, що нам так легко «гризти» підряд статті про «Сприкметниковані дієприкметники»? Ми, як школярі, будемо задоволені, коли учитель заговорить поро щось «стороннє». А Ви, як педагог, знаєте, що такі відсутні для кляси д. корисні: вони освітають. Отже кажу: мій нюх мене не обманює. Але, зрештою, звичайно, Вам усе видніше, як Редактору.. Я тільки прошу, якщо статтю не будете друкувати, – переслати її до «Дзвонів» – Львів. Там була надрукована ст. Корольова «Мертві вперед» і я гадаю, що вони її умістять. Про це, здається, Корольов напише до «Дзвонів». Оскільки стаття уміщали б у себе (та й «Дзвонах»), то я зробив два невеличких додатки, що торкаються конкретно «Р.М.» і «Н.К.», бо, справді, у статті своїй про них навіть не згадував, захопившись загальною темою. Додатки прикладаю на окр. листках.

Про загальну ситуацію нічого особливо написати не можу: Ви із часописів знаєте усе, а ми також більше не знаємо. Можу сказати лише, що переживаємо часи під оглядом нац.-політичним надзвичайно цікаві, але під оглядом особистим – тяжкі. Ще невідомо, – як і куди нас доля поверне. Я все ще не можу остаточно видужати після втрати Ганни Павловни, а 18 травня згадував разом з Вами в думках Вашу світлу велику втрату... Все ж мушу дивуватись Вашій надзвичайній працьовитості й продуктивності. Заздрю Вам дуже, – от як би мені хоч 1/10 того! Читав про Могил.-Маз. Академію і бачу, що до Вашої особи д. послідовні. Ну, що ж, гадаю, – буде більше одною мертворожденою «становою» для замилювання людям очей!...

Будьте здорові.

З високою до Вас пошаною

(підпис)

17/VI-38.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/15. S.43-45. Автограф.

Іван Рудичів

м. Париж, 2 січня 1933 р.

Високошановнаний пане Професоре,

Прошу прийняти щирі й сердечні привіти з нагоди Нового Року та наших Свят Різдва Христового. Ваше перше число «Рідної Мови» прийняли, як цінний Новорічний подарунок. Вітаємо Вашу працю та бажаємо повного успіху в Вашій цій справі. Будемо рекомендувати Ваш журнал землякам-емігрантам. Потреба в ньому велика, бо бачимо, як люди потроху та помалу починають все менше й менше грамотно писати. Між іншим тут заклали молоді письменники Укр. Літер. Гурток, який постановив завданням і студіювання своєї мови. Що з нього вийде тимчасом годі передбачити.

Дай Боже Вам всього доброго та здоров'я.

І. Рудичів бібліотекар

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/18. S.81-82. Автограф. Машинопис. На бланку поштової картки Української бібліотеки імені С. Петлюри в Парижі.

Павло Скоропадський

м. Ваннзее, 12 квітня 1925 р.

Високоповажний Пане Професоре!

Вашого листа з дня 22-го с.р. одержав.

Дякую Вам за пропановану поміч в виясненню церковного питання. Щоби Ви могли таку поміч мені зробити, я коротко з'ясую Вам, що саме мені в цій справі обходить.

Яко віруючого православного і учасника українського національно-державного руху мене непокоїть розкол православної Церкви в Україні, а зокрема те, що мила моему серцю національна течія церковна загрузла в баюрах самосвятства і легковажного порушення каноничних підвалин православія. За цей еретичний напрям українського церковного руху я більшу частину провини складаю на всеросійську висчу церковну ієрархію, яка й досі ще не зрозуміла свого становища.

Епістолярій

Україні в далеко більшій мірі, ніж Московщині, загрожують інославні впливи. Щоби зберегти православіє і піднести авторитет церкви на Україні, треба зберегти на Україні єдність Православної Церкви і віродити її моральний вплив, який вона мала в козацьких часах. Це необхідно і для морального підвищення народніх мас, і для консолідації української нації і для успіху державних змагань України. Тому я почуваю себе зобов'язаним працювати для відновлення церковної єдності православних на Україні і для підвищення морального авторитету Православної Церкви на Україні.

Зо всіх матеріалів, які в цій справі мені довелося перечитати, я не міг скласти ясного окреслення головних, нерушимих засад Української Національної Церкви. Тому я хочу Вас прохати мені необхідні роз'яснення в цій справі дати.

Щиро Вас поважаючий
(підпис)

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/122. S.3. Автограф. Машинопис.

Павло Скоропадський

12 квітня 1925 р. Ваннзее.

Високоповажний Пане Професоре!

Обидві вислані Вами книжки одержав і щиро Вам дякую за їх присилку. З свого боку я хотів би Вам віддячити присилкою якихось книжок, які Ви потребуєте, але не маєте можливості дістати в своїм місці. Тому, як буде у Вас потреба в який книжці, то будьте ласкаві мене про це повідомити.

Щиро Вас поважаючий
(підпис)

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/122. S.4. Автограф. Машинопис.

Павло Скоропадський

12 квітня 1925 р. Ваннзее.

Високоповажний Пане Професоре!

Дуже приємно мені було одержати від Вас цікаву Вашу книжку «Початки друкарства в Уневі».

За неї та за пам'ять Вашу шлю Вам щиро подяку.

Щиро Вас поважаючий
(підпис)

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/122. S.5. Автограф. Машинопис.

Павло Скоропадський

12 грудня 1925 р. Берлін.

Високоповажний Пане Професоре!

З доручення пана Гетьмана отсим повідомляю Вас, що Вашу книжку: «Хрещення українського народу» Пан Гетьман одержав і за присилку її сердечно Вам дякує.

Прошу прийняти засвідчення найглибшої моєї до Вас пошани.
(підпис)

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/122. S.16. Автограф. Машинопис, на бланку Центральної управи Об'єднаних Українських Хліборобських Організацій.

Павло Скоропадський

19 жовтня 1926 р. Ваннзее.

До Пана Професора Івана Огієнка, у Львові.

Високоповажний Пане Професоре!

Вислану Вами 11.Х.с.р. брошюру «Українська мова Богослужбового тексту в XVII віці» ПАН ГЕТЬМАН одержав і доручив мені переказати Вам ЙОГО сердечно подяку.

Прошу ласкаво прийняти засвідчення найглибшої моєї до Вас пошани.

(підпис)

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/122. S.17. Автограф. Машинопис, на бланку Центральної управи Об'єднаних Українських Хліборобських Організацій.

Павло Скоропадський

9 грудня 1926 р. Ваннзее.

Високоповажний Пане Професоре!

З доручення ЙОГО СВІТЛОСТІ ЯСНОВЕЛЬМОЖНОГО ПАНА ГЕТЬМАНА повідомляю Вас, що Ваш історичний нарис: «Новочасний

Епістолярій

церковно-слов'янський правопис» ПАН ГЕТЬМАН отримав і за його присилку сердечно дякує.

При сій нагоді повідомляю також Вас, що ще два примірники того ж самого Історичного нарису одержано мною і один з них п. Б.К. Липинському переслано. З свого боку засилаю Вам найщирішу мою подяку.

Прійніть, Високоповажний Пане Професоре, засвідчення моєї найглибшої до Вас пошани.

(підпис)

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/122. S.15. Автограф. Машинопис, на бланку Центральної управи Об'єднаних Українських Хліборобських Організацій.

Павло Скоропадський

[нісля 10 серпня] 1927 р.

Павло і Олександра Скоропадські
Мають шану повідомити Вас про
вінчання їхньої доньки МАРІЇ з
гр. АДАМОМ МОНТРЕЗОРОМ

Гр. КОНСТАНЦІЯ МОНТРЕЗОР
має шану повідомити Вас про
вінчання її сина АДАМА з
МАРІЄЮ СКОРОПАДСЬКОЮ

Обряд вінчання відбувся дня 10. Серпня 1927 р. у Ванзее.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/122. S.8. Автограф.

Павло Скоропадський

21 листопада 1927 р. Ванзее.

Високоповажний Пане Професоре!

Я одержав Вашу цінну монографію: «Константин і Мефодій, їх життя і діяльність» і за її присилку сердечно Вам дякую. Зміст Вашої книжки цікавий для мене і я збираюся її уважно перечитати. Зовнішній вигляд видання дуже гарний.

Поважаючий Вас
(підпис)

Іван Огієнко: у пошуку української ідеї...

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/122. S.9. Автограф. Машинопис.

Павло Скоропадський

12 грудня 1927 р. Ваннзее

Високоповажний Пане Професоре!

Я одержав вислані Вами другу і третю книжку журналу «Ельпіс». Дякую за присилку їх.

Поважаючий Вас
(підпис)

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/122. S.10. Автограф. Машинопис.

Павло Скоропадський

8 червня 1928 р. Ваннзее.

Високоповажний Пане Професоре!

Четверту книжку «Ельпіс» одержав, за присилку котрої Вам дякую. При цій нагоді хочу підкреслити, що з великою увагою ставлюся до життя Православної Церкви на всіх українських землях і тому я особливо вдячний Вам за присилку видань православних організацій в Польщі і зокрема за присилку Ваших праць.

Поважаючий Вас
(підпис)

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/122. S.11. Автограф. Машинопис.

Павло Скоропадський

28 грудня 1934 р.

Високоповажний Пане Професоре!

Здоровлю Вас з Різдвом і Новим Роком і дякую Вам за надіслання брошури Вашої «Розмежування пам'яток українських від білоруських».

Бажаю Вам і Родині Вашій здоровля і щастя в Новім Році.

Щиро Вас поважаючий
(підпис)

Павло Скоропадський

28 квітня 1935 р.

Високоповажному Воскресе!
Шлю щирий привіт

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/122. S.13-14. Автограф. На бланку візитівки PAUL SKOROPADSKY.

Йосафат Скрутень

Львів, 4 листопада 1926 р.

Високоповажний Пане професоре!

Прошу не відмовити моїй просьбі і написати для «Записок Чина» фахову оцінку книжки, виданої в Києві, т.н. «Українська книга XVI-XVII-XVIII ст.». Потрібна вона мені при кінці грудня. Вірю, що Ви, Впов. Пане Професоре, маєте не багато часу вільного, але дуже залежить мені на тім, щоби якраз та оцінка вийшла з-під Вашого пера, тому й осмілюся звернутися до п. Професора в тій справі. Саму книжку, думаю, що маєте у себе, так що не треба мені буде її пересилати до Варшави.

За переслану останню розвідку – щире спасибі. Др. Гординський напише окрему замітку, що буде поміщена в найближчих «Записках». При тій нагоді зазначу, що недавно проф. Брікнер помістив у «Zeitichrfe für slavische Philologie» (III, 233) досить обширну рецензію на працю п. Професора «Іст. укр. друкарства». Також і статтю про друкарство в Уневі думаю оцінити в «Записках».

В кінці ще одна просьба. Бібл. правосл. факультету в Варшаві одержує від нас «Записки», однак ані платити за них, ні теж не догадується зреваншуватись за них іншими виданнями. Слід нам хіба здержати дальшу висилку, якщо ж не справляє п. професорови трудність прошу ласкаво при нагоді звернути на се кому треба увагу. Можна принаймні посилати нам «Воскр. чтеніє», але від початку 1926 р.

В так усіх справах відношуся до Впов. п. Професора з повним довірям, знаючи услужність і прихильність, з якими відносилися досі до всіх моїх просьб. Остаюся з глибокою пошаною

ОЙІв. Скрутень (підпис)

Львів 4/XI.1926.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/123. S.10-11. Автограф.

Йосафат Скрутень

Львів, 19 січня 1928 р.

Вельмишановний і високоповажний Пане професоре,

На днях саме повернув я з Чехії і спішу подякувати Вам, Пане Професоре, за пам'ять намене. З правдивою приємністю одержав я найновішу поважну працю: Константин і Мефодій, ч.І, як також цінні для мене новорічні бажання. Дозвольте, Пане Професоре,, що й я, окрім моєї особливішої дяки і найглибшої пошани для Вашої особи, побажаю Вам, щоби ласкавий Бог кріпив Ваші сили, Вашу охоту до праці, щоби благословив Ваші починання і замислили не лише на сей біжучий рік, але на многі літа! Нову працю, як і усе, що Вами буде написане, зрецензуємо в наших чергових «Записках».

При сій нагоді хочу представити п. Професорові одну справу. В двох місцях на Закарпаттю й нарочно спитав при огоядинах місцевої бібліотеки і школи, чи мають у себе цінні праці граматичні пана Професора. Несподівано дізнаюся, що про них навіть не знають. Тому обіцяв я д-рови І. Панькевичеві роздобути їх та переслати йому, як граматикові і письменникові для евентуального використання. Сьогодні, коли пишу отсей лист, прийшла мені думка, чи не краще було б, якщо самі пан Професор від себе переслит свої видання. Се, думаю, для нашої науки принесло би честь і скріпило наші зв'язки із Закарпаттем. Прошу отже ласкаво сю мою пропозицію взяти під увагу і мене звідомити про своє рішення, щоби я знав для мене дальше поступити. Посилку можна заадресувати на ім'я д-ра Івана Панькевича, Źžhorod, Pavloviča 15. ČSSR. – В Празі справа стоїть зовсім інакше. Там лише проф. Яворський просив

Епістолярій

мене прислати йому відбитку зі «Записок ЧСВВ»: «Укр. наголос на поч. XVII віку». На днях справлю його просьбу.

Прошу прийняти вислови належної пошани і щирої подяки за прихильність і уважливість до мене.

Вповажного Пана Професора слуга в Христі.

ОЙІв. Скрутень (підпис)
Львів 19/І.1928.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/123. S.17-18. Автограф.

Йосафат Скрутень

Жовква, 21 жовтня 1933 р.

Високоповажний Пане професоре,

Саме вчора сказав вислати готову відбитку: Нові Cyrillo-Metthadiana (50 прим.). Скоріше не встиг упоратися, бо бував поза домом і позатягував з іншими роботами. Хотів би поспішити в друкарні, там щось, чужі роботи пильніші, а свої «Записки ЧСВВ» – можуть подождати. І так раз-у-раз. Тому прошу ласкаво не дивуватися, що не посилаю коректи дальших статей. От, при нових умовах, чи можна й мріяти про українську «Slavia»?

Казав я настоятелеві львівського монастиря й управителеві друкарні, щоби за друк «Рідного Писання» ставляли по змозі найбільш умірковані ціни, та чи вони вчинили так, як обіцяли – мені невідомо. До друкарні не мішаюся і стаю здалека і стаю здалека від рахункового відділу. Думаю про те, щоби на рахунок Пана Ректора виписати якусь квоту, титулом гонорару від «Записок ЧСВВ», та можливо з огляду на фінансові труднощі сього вчинити не можу. Зі всіх боків тиснуть нас і калькумовати треба, щоби загалом удержавти видавництво.

Сподіваюся, що здоровля Впов. Пані Професорової поправилось і що Бог є ласкавий для Достойної Родини Пана Доктора. Пересилаю низький поклін Впов. Пані, а Вас, ГВпов. Пане Професоре, зокрема сердечно поздоровляю і остаюсь з належною пошаною відданий

ОЙІв. Скрутень (підпис)
Жовкава 21/Х.1933.

P.S. І прим. відбитки «Нові Cyrillo-Metthadiana» я передав проф. Юл. Яворському з Праги.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/123. S.46-47. Автограф.

Кирило Студинський

Львів, 21 березня 1927 р.

Високоповажний Пане Ректор!

Останніми днями я був дуже зайнятий працею про Куліша, призначеною для київської «України» і тому вибачте за те, що мій лист приходиться з чотиродневним опізненням. Щиро дякую Вам за присилку Ельпіса. З великою радістю переглянув я його і прийшов, не пораз перший до пересвідчення, що де-б Ви тільки не появилися, серйозна робота піде. Вичитав я також, що готується друк великої евангелії в народній мові. Велика буде заслуга, як вона вийде друком. Для мене ясне, що й тут вложите багато своєї праці. Не виключена річ, що я Вас послухаю і приїду клопотати за підмогою, хоч вірив мене нема на успіх а Товариство жиє серед тяжких матеріальних злиднів. Я вже повідомив Київ про Вашу працю для Збірника на честь Акад. М. Сергієвича. З приводу ювілею, який випав так блискучо має Михайло Сергієвич великі прикrostі з боку тих людей, які повинні би радіти, що на Україні виріс чоловік, якому під оглядом праці, таланту, формування і знання нема рівного в Європі. В переїзді з Росії й України був у мене дня 16 березня проф. Мазон, який приглянувся відноsinам в Києві і просто не міг вийти з дива, що против чоловіка такої великої міри, як М.С. заводиться непрактиковану в культурних кругах боротьбу. А що ми оба із Свенціцьким їздили на Україну і з ювілейного льокального свята зробили загально українське, тому і против мене пішла така війна, що хорони Господи! Те про неї я Вам розкажу особисто, бо соромно мені передавати сі вістки листом. Мих. Серг. Чекає весни і хоче утечи перед всякими прикrostями до Китаєва і там працювати здалека від людської злости. М.С. перебув дійсно велике нещастя. Приїхав до нього на Різдво його і мій сердечний приятель Іван Коссак. Занедужав на запалення сліпої кишки, лікарі зразу не зорієнтувалися в недузі а операція була вже опізнена. Коссак умер 27 січня с.р. а мав він в Харкові великі впливи і не менче значіння. Писала мені його

Епістолярій

вдова, що дружина й дочка М. Сергієвича сиділи цілими ночами в санаторії, М.С. покрив всі видатки звязані з недугою і похороном і на своїх плечах ніс домовину на цвинтарі. Велика, невіджалована страта, котра і мене ударила таким молотом по голові, що я протягом більш як місяця не був спосібний до праці.

Мило мені донести, що серед великих матеріальних злиднів, про які довідаєтеся з долученої статті, друкованої в Українськiм Голосі, Товариство видало 144/5 том Записок, а приступило до друку 146/7. Як тільки том вийде в переплеті, ми Вам його негайно перешлемо. Адреса Акад. Александра Брікнера: Berlin, Wilhelmsdorf, Wilhelmsaue 18.

Прошу прийняти від мене слова глибокого поважання і щирої вдячності за Вашу жичливість.

(підпис)

Вашій, завжди для мене ласкавій Вис. Дружині сердечно цілую руки а Дітей здоровлю.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/124. S.14-15. Автограф. Машинопис, на бланку НТШ.

Кирило Студинський

12 листопада 1928 р.

Високоповажний Пане Ректор!

Перед усім щиро дякую Вам за ласкаву пам'ять на моє 35-ліття праці та 60-ліття життя. Люди на мене дуже уважливі а я ніколи не сумнівався, що між ними завжди зустрінуюсь з Вашої особою. Щира подяка!

Я вибирався до Варшави та роздумався. Хотів бути у мін. Світальського за підмогою для Товариства, яку прирік мін. Добруцький. Коли ж п. Світальський (тіточний брат моєї дружини) навіть не подякував за побажання переслані йому моєю дружиною і мною, я порішив не їхати. Від Товариства вислав я пригадку в справі підмоги, але й вона залишилася без відповіді. Для складання податків поверх міліара ми «logilni objwatele», для підмог з наших податків ми «bolszewicu» або «niclojalni». Супротив цього я рішився не їхати до Варшави.

Прислав мені телеграми др. Роман Стоцький. Я подякую йому листом, а як буду в столиці, буду старатись побачитися з ним. Поговорити можемо. В багатьох справах він не визнається, а міг би бути корисний при добрих інформаціях.

Тягну віз Товариства та роблю довги. Хочу їх покрити та нема звідки. Роблю, як циган. В горі урву, а в долі надкусую. Ось Вам доля! Ваш контракт, без сумніву, буде підписаний.

Вашій ВПв. Дружині сердечно руки цілую, Вам, Пане Ректор, здоровлю і низенько кланяюсь.

12/XI.1928 р.

(підпис)

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/124. S.22. Автограф.

Кирило Студинський

18 травня 1929 р.

Високоповажний Пане Ректор!

Прошу мене вислухати. Перед Різдвом сів я, щоб побажати Вам свят, та листа не вислав, бо лікар сконстатував у мого внука скарлатину. З обережності не писав я до нікого по кінець марта. Від дня 5 квітня до 23 був я на Україні. Опісля застав безліч занедбаної роботи, а що у Львові не було карток святочних, нікому не вислав побажань.

Вам щиро дякую за листи і книгу і прошу мене виправдати.

Книгарня виправдовується, що просила Вас о 5 екз., а дістала 100 екз., які будуть лежати, бо на наукові видання покупців мало.

На Україні йде руїна церкви, як найбільшого прихильника царату (не говорю тут про автокефалію), а у нас руйнує її недотепа – Дионізий. Унія пропадає через двох недоростків-владик, бо ще один Шептицький уміє ладити з громадянством. Чи є які надії на єпископа-грека? Як довго сусіди потребували Дионізія, так довго тримали при собі, а небавом копнуть. Це доля всіх, що йдуть на сусідську ласку. Хитрі вони політики і нема в них засобу, якого би вони не ужили, щоби підставити ногу лишньому їм чоловікові. Цілую руки Вашій дружині, дякую за пам'ять Обоїм і кланяюсь Вам, Пане Ректор, щиро відданий

(підпис)

18.V.1929 р.

Кирило Студинський

7 січня 1931 р.

Високоповажний Пане Ректор!

Щастя, здоровля і всего добра бажаю Вам, Вашій Дружині і Дітям з нагоди зміни Нового Року!

Ви вгадали. Мене обрано головою 81 голосами на 83 відданих голосів. Два голоси дстав Вол. Левицький. Хтось зробив йому пакість, бо він в останньому часі по відомій «пацифікації» і по виборах завважав, що моя лінія добра, та йшов зо мною рука в руку.

Сондував свою кандидатуру Кордуба, одначе не міг дати зобов'язуючого приречення, що визднає у Варшаві велику підмогу для НТШ.

На Лотоцького, як кажуть, збори зробили корисне вражіння, бо відбулися поважно, без ніяких інвектив, а контрольна комісія назвала господарку знаменитою.

Чи приєднував він членів для Укр. Наук. Інституту – не знаю. Між членами філол. секції – ні. А в історичній найде, без сумніву, сторонників, відомих Вам з імени. Деякі з них йдуть слідами Кордуби, а його лінія Вам відома.

Лотоцький був у мене, я дав йому бажані рукописи. Знайомий з ним від 1895 року, але обличчя не пам'ятав. Вигоядає культурно. Заявив, що друкується кілька томів Укр. Наук. Інст. Більшн про Інст. Ми не балакали.

«Діло» не містить згадки про вибори в НТШ, бо вони не випали по його думці. На те ж почав писати Міхель Рудницький пасквіль на мене і НТШ, а коли його вдарив по пальцях В. Левицький в листі до редакції, називаючи його фейлетони і напасти ординарними, Міхель взяв хвіст під себе.

Завважу, що Кордуба, побачивши безвиглядність своєї кандидатури, стаивв на голову д-ра Костя Левицького, та цей подякував за пропозицію. Чи дам я раду?– йдуть роки тяжкі!

Кланяюсь Вам і Дітям низенько, а Вашій Дружині руки сердечно цілую.

7/І.1931 р.

Щиро відданий (підпис)

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/124. S.30-31. Автограф.

Кирило Студинський

Криниця, 20 вересня 1932 р.

Вельми Шановні Пане Ректор!

З прикрістю перечитав Вашого листа. Треба подякувати п. Кедринові, що ввалив мене, а поцілів у Вас і Товариство. Останнє лежить на обох лопатках. На письмо до М. освіти в справі друку шкільних книжок вистилізоване і «підтримане» п. Кордубою, воно навіть не відповіло. В квітні Ваші «приятелі» дуже цікавилися Вашими статтями, тому я перестерігав Вас перед органом, а Ви мскене не послухали. Тут, а не в моїй справі треба, на мою думку, шукати жерела Ваших клопотів. Письмо посилаю, хоча не знаю, чи воно так стилізоване, як треба.

Мене Ваше письмо застало в Криниці, звідкіля вертаю домів дня 22 ^{т.}IX.1932 р. Бажаю, щоби Ваша справа прибрала корисну форму. Вашій ВПв. Пані ручки цілую, Вас і дітей здоровлю.

Кланяюсь (підпис).

Криниця 20.IX.1932 р.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/124. S.36. Автограф.

Кирило Студинський

Львів, 8 лютого 1938 р.

Вельми Шановні Пане Ректоре!

Вибаchte, що на Вашу картку з дня 17.I відповідаю щойно сьогодні. Дня 15-го I перевезено мене на ношах з Санаторії до дому, а що рана ще трохи при їзді рипунковим возом розсклепилася, лікар-оператор поклав мені ще на 8 днів до ліжка я щойно з днем 24-го I міг назвати себе реконвалесцентом. Все ж почуваю себе ще дуже слабосильним і поза хату нікуди не виходжу. Спущено мені чимало крові і коли я вперше дня 19-го I хотів стати на ноги, вони відмовили мені послуху. Все ж не можу нарікати. Моє здоров'я тільки поправляється і гадаю, що при кінці лютря буду вже ходити до унів. Бібліотеки на роботу.

Через мою недугу, що тривала чотири місяці, я не мав нагоди бути у Митр., а все ж таки, старався в'яяснити, чи можливе намовити Митр., щоб він місячною квотою 100 зол. причинився до повного видавання «Н.К.».

Моя думка – ні, а підтвердить її Вам о. Скурень. У свято-юрських колах дивуються, а може не так дивуються, як невдоволені, що Ви завжди висуваєте на перше місце «Його Блаженство». На другому місці йде щойно митр. Андрій. А яка велика різниця між обома – це Ви самі хіба найкраще знаєте. Найкраще було поминути одного і другого, щоб Вас не стрічав заміт, що висуваєте, де треба й не треба – православ'я.

У свято-юрських кругах, це Ви теж на приятелів рахувати не можете, негодовано недавно, що побіч «Його Блаженства», митр. Андрея, еп. Мик. Чарнецького поставлено навіть суперінтенданта Кузіва, против якого усі згадані люди-владики мусять боротися. Поруч перших (владик) ставити ім'я Кузіва – неfortunно. Кузіва знаю особисто. Він дуже симпатичний чоловік. Одначе маю вражіння і знаючи Галичину, що його робота в нас не поведеться, а чи добре, що євангеліки пішли тепер на Волинь, Полісся і т.д. – а не здаю собі справи.

Саме вчора був у мене о. Скрутень враз із проф. Гординським. Ми цю справу обговорювали, а о. Скр. сказав: М. поміг би нараз рект. Огієнкові, якби не всував там православ'я, де його не треба. В кінці М. мусить також з не одним рахуватися. Якби на Його місці був Хомишин, то відразу заборонив би кожний часопис, де була би згадка про Його Блаженство.

Гадаю, що не погніваєтеся на мене за щирість: Завважжу ще, що о. Дзорович не має ніякого впливу на митрополита. Він ніби радше попсувати справу.

Я зараз на відпустці навіть від роботи в НТШ. Перед операцією зрікся я директорування у Секції, бо перше при операціях (аж двох) гроза смерті не виключена, а друге, дня 4-го жовтня 1937 почав я сімдесятий рік життя, отже гадав, що час усунутися і провід віддати в молодші руки. Одначе дня 20.І. відбулося засідання Секції, де мене одноголосно вибрано директором, при дуже палкій підтримці усіх моїх приятелів, а навіть Сімовича, що ставив моє поведення з Чеховичем як зразок провідника, що справи секції ставить вище, як свою власну особу.

Завважу ще, що Е.Ю. Пеленський і Вітанович відкликали свої підписи на письмі висланому до Перемишля та філол. секцією і те не перепросили, а Е.Ю.П. був у мене в санаторії і що особисто виправдовувався передо мною та просив, щоб йому цього не пам'ятати.

Знаю, що Вам може придатися, подаю Вам у відписі письмо Е.Ю.П. і Вітановича:

«До Високоповажного пана, д-ра Іларіона Свенціцького, дир. Нац. Музею у Львові.

Високодостойний Пане Директоре! В травні ц.р. ми підписали листа проти участі Високоповажного Пана д-ра Кирила Студинського у з'їзді музейників і істориків Перемиської землі. Тому, що крок цей – признаємо – вчинили ми без належної надуми й згодом солідарно помітили свою помилку, хотіли б ми направити її за Вашим ласкавим посередництвом.

Будьте такі ласкаві, Високодостойний Пане Директоре, в нашому імені попросити вибачення в Високоповажного Пана Професора Кирила Студинського, тепер недужого, й запевнити його про нашу пошану до нього, як довголітнього, поважного, наукового робітника.

Просимо прийняти вислови нашого глибокого поважання.

Др. Ілля Вітанович, Др. Е.Ю. Пеленський.

У Львові, 25 грудня 1937 р.»

Др. Свенціцький, заст. Директора Секції, заки мене про це письмом повідомив, предложив його на засіданні Секції, а вона прийняла його з вдовolenням до відома.

Як тепер виглядають п. Константин Чехович і товариші, особливо по загальному зібранні НТШ і де їх роля була просто скандальна? Вони хотіли вибрати головою НТШ – д-ра Сліпого, а коли ця кандидатура не мала виглядів, запропонували д-ра Панчишина.

Заміте, що тепер ті самі «патентовані» католики йдуть проти Панчишина, звуть його радянофілом, хоть йому політика не в голові. А що він є прибічним лікарем Митрополита, тож туди пішли інтриги. Взагалі католики (патентовані) жеруться між собою. Против Чубатого, що не пішов з ними на зібранні, пішла люта нагінка з боку Іщака, Залозецького і Андрусяка на засіданні Істор. Секції. Внесено проти Чубатого скаргу до ректорату. Андрусяк зокрема пішов проти Крип'якевича (голови істор. Секц.). Оповідав Скрутень, що ціле одне засідання іст. Секц. виповнила сварка. Чу-

Епістолярій

батий віддав знову справу проти Чеховича до церк. Суду. Отже йде погана забава на всі боки, негідна становища дійсних членів НТШ. Я все говорив, що (вибачте за слово) смердюхів не треба вибирати дійсними Членами. Філол. Секція стоїть з боку від всіх інтриг і як бачите з виборів, між нами повна солідарність.

Коли Е.Ю.П. відкликав свій підпис против мене, його дня 5-го II.1938 вибрано більшістю голосів дійсним членом філ. секції. За те вибрано одноголосно теж дійсним членом Зайцева, що зв'язаний мало що не із всіма членами роботою в Укр. Наук. Інституті. Я на засіданні не брав участь через те, що не маю ще сил до виходу.

Що Залоз. Перепросив д-ра Ярослава Гординського – про це знаєте з «Діла». Це також одна із компромітацій «патентованих» католиків. В кінці, відомо, що Залозецький поганій інтриган і з його особою зв'яжеться ще не одна справа.

Бідує у нас д-р Щурат. Його руйнує молодий син, картяр, а бідна мати йому потурює грішми і векслами. Хоче Щурат перенестися на село, бо буквально гн має з чого жити і вже п'ятий місяць не платить за мешкання.

Ось стільки новин.

Кланяюсь Вам низько і залишаюсь з глибокою пошаною.

(підпис)

Львів, дня 8.II.1938 р.

Ваша рецензія на оповідання Парфановської викликала теж в Юрі невдоволення.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/15. S.21-26. Автограф.

Кирило Студинський

29 грудня 1938 р.

Вельми Шановний Пане Ректоре!

Ваш лист із дня 25.XII.1938 р. мене сильно здивував. Беру його на рахунок Ваших особистих турбот, а все ж таки не можу залишити його без відповіді.

Не жалую того, що я поїхав на похорон Ст. Стоцького. Це був мій культурний обов'язок. По похороні запросив мене не тільки

Роман, але й обоє Луцькі, щоб з'їсти з ними сніданок. Воно було б дивне, якби я запрошення не прийняв. В часі похорону гукаються навіть вороги, а хоч я з Романом стою заєдно здалека, мій *savoir vivre* велів мені взяти участь у сніданні і тут ціла справа усувається навіть з під дискусії.

Що Роман, як пишете, повів «хрестового похода проти «Нашої Культури» власне за моє співробітництво», – це мене цілком не переконує, бо він «Ваш особистий ворог, був би теж повів його против «Нашої Культури», якби мене між її співробітниками не було.

Над тим, що мої вороги против мене робили, то вже давно перейшов до денного порядку. Більше болить мені це, коли Приятель, що я, на його прохання, дав йому безкорисно свою працю, вже втретє дорікає мені моїм співробітництвом в його ж «Нашій Культурі». І висновок у мене готовий, не давати своєї праці там, де її друк уважається за акт ласки, чи великодушності. Я ні до першої, ні до другої не привик, але їх не потребує.

Роман зле вчинив, що не був на похороні Вашої Дружини, бо не раз й не двічі користав з її доброго, ласкавого слова та гостинності. Вірю, що якби в нього найшлося було більше такту, Ви, певно, у важкій для Вас хвилині, були подали йому руку, а може й примирилися та вибачили, як вибачила Ваша Дружина усім Своїм і Вашим ворогам, коли були на Божій дорозі.

Роман поміг позбавити мене й Вас хліба. Нехай йому за це Бог заплатить! Я до нього претензій не маю, бо це його фах, робити те, чого домагаються від нього «свише». А з якими то людьми сьогодні не засідається разом при одному столі?! Ви ж самі говорили, що у Вашій хатіосновано нагінку на мене у 1932 р. Ви, що правда, мали заявити, що до нагінки не пристаєте, але спонукані обставини. Ви цих панів не викинули за двері з Своєї хати. Цього я Вам навіть за зле не беру, бо такі були обставини і Ви, мабуть, інакше вчинити не могли.

А діялась нагінка на мене з приказу поліції, бо їй не було на руку, що я демаскував Юрченка, що вже тоді був на поліційній службі, а сьогодні працює, як вишколений поліційний «спец» на залізничній станції в Шепетівці.

Ті люди, що вішали псів на мене, сьогодні кажуть, що я мав рацію.

Я писав Вам про мої матеріальні обставини і дивує мене, що Ви ще й по моїй щирій сповіді дорікаєте мені, що я «стану допомагати п.п. Вознякам, що до моїх приятелів не належить». На це можу Вам

Епістолярій

відповісти, що Возняк ніколи від мене ніякої матеріальної, чи моральної допомоги не домагався. А Ви Самі, за моїм посередництвом, старалися, щоб він був співробітником «Н.К.» і навіть хотіли йому платити. Очевидна річ, що він вже тоді мав свою іншу лінію і співробітником «Н.К.» не захотів бути. Возняк був звичайно лояльний супротив мене, а коли ним не буде, то це його річ. Причини до ворогування я йому не давав ніколи.

Брилуєтесь, Пане Ректоре, на своїх ворогів. Вони б'ють Вас за Вашу працю. Але чи тоді стає доцільним, що Ви ластань зі мною, не за що іншого, а за мою працю? Навіщо ті дісонанси між нами? Я роблю свою роботу і був завжди тим цементом, що єднав людей між собою, а ніколи їх не роз'єднував. Від всіляких дісонансів хочу й буду стояти з далека.

Моє видавництво буде чисто науково-літературне. Може які Гнатишики схочуть накидатися на мене – це їм вільно. Мій «Записник» вийде може раз, або двічі в році. На передплатників не рахую, а хочу мати малесеньку трибуну для себе і для своїх однодумців.

Ви свого часу, Пане Ректоре, подали у двох листах оцінку моєї драми. Посилаю Вам дословні виїмки і прошу про дозвіл їх видрукувати. Може з них пропустити, що вважаєте за доцільне. Коли не схочете подати подати Вашого імені, то я зазначу, що один із визначних учених і критиків написав таке: ...

Дуже мені залежало би на Ваших стрічках і я прохаю переглянути виїмки з Ваших листів та *mutatis mutandis* і *omissis omissis* їх відослати.

З Різдва Христовим і Новим Роком бажаю Вам, Пане Ректоре, усього добра, а перед усім душевного спокою, так дуже потрібного для наукової праці.

Залишаюсь з глибокою пошаною.

29.XII.1938 р.

(підпис)

«Назустріч» від пів року не виходить, тому й до Вас її не посилають. Колись зачіпили Ви Свят. Гординського, а він Вам зрванжувався. Таке він каже. Прошу не брати його слів за мій висказ. З ним зачіпатись не добре і небезпечно, бо змовчати не вміє.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/15. S.73-75. Автограф.

Сава Токар

с. Мала Доманінка,

повіт Вишеградський, 3 квітня 1938 р.

Високодостойний Пане Професоре!

В грудню р. минулого виславам передплату на перше півріччє сього року на журнал «Наша Культура», однак до дня теперішнього не отримавши жодної книжки. Не знаю, що за причина? «Рідну Мову» отримую.

Одночасно засилаю Високій Редакції «Рідної Мови» і «Нашої Культури» найщиріший привіт! «Рідна Мова» і «Наша Культура» виконують високе завдання – «до змагань за краще завтра нації кладуть найкращу і найціннішу цеглину – мову – skarb народній». Жичу, щоби «Р.М.» і «Н.К.» стала бажаним гостем найбіднішої селянської і мійської хатини, а кожен член нації став її передплатником! «Р.М.» і «Н.К.» отримую з перших днів їх появи і дуже ціную ту працю. За щирю повагою перебуваю – передплатник Сава Токар.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/18. S.205-206. Автограф.

Іван Фещенко-Чопівський

м. Краків, 20 квітня 1926 р.

Високоповажний і дорогий Іване Івановичу!

Насамперед дозвольте привітати Вас на новому видному і відповідальному становищі і побажати Вам удачливої праці і доброго поведження Вам на славу й Україні на честі! Я безконечно радий за Вас і не тільки тим, що маєте нарешті сталий безпосередній фак і широкі горизонти, які Ви, зі властивою енергією і любов'ю, конечно використаете як найширше. Ще й тому, що Вас одного з визначніших проводирів нашого українського руху – відзначили й оцінили чужинці. Оце єсть дуже важке не тільки на сьогодні, але й на далеке довіра!

Конечно Ви станете першим чоловіком на факультеті, бо Вам це місце належить. Той Ви мусите опанувати ситуацію. Бо, наше українське православіє, воно є дороге навіть таким маловірам як я, металограф і гістолог неорганічної природи. Ви дасте православію по цей бік нашого національного кордону українську національну окрасу. А ми, навіть у Кракові, може будемо мати прием-

Епістолярій

ність і насолоду ходити до церкви української, а не славяно-общепонятної, до якої ми просто не ходимо! Бо – не хочемо.

Довідався від Кизими, що на літо Ви збираєтесь до Косова. Дуже можливо, що ми поїдемо до Кут. А це значить, наш дружній контакт підтримаємо й зміцнимо. Знову поїдемо до Гриняви, а назад дорогою. Такі приємні спогади мене й зараз бадьорять.

Був у нас на польський Великдень Д. Лукасевич і розказував, що Ваша вступна лекція була Вашим триумфом: нам було це чути дуже й дуже приємно.

Іване Івановичу, підійміть в часописах справу конечности видання дитячої літератури патріотично-історичного-романтичного напрямку. Такої у нас бракує. Тороніна щось друкує, але це мало та й не те. Цьому мусять посвятитися ліпши люди. Я зараз під враженням передової «Ловці душ» – Тризуб № 26-27. Така література потрібна і для тутешніх, а окрім того й потрібно писати для того боку. Ой як це важко! Як би я не був таким далеким по своєму фаху, я б з обов'язку занявся б цим писанням.

Окрім того, як Ваша ласка, будете йти під Книгарню Наук Т-ва, або Рутковського, най вишлють мені за післяплатою для Орисіни. Вона не має читати Білоусенка (в оправі) ліпше II частину, бо з букваря вона вийшла. А може I частина могла б бути для Юрка? Для Юрка конче треба вкласти якусь «з малюнками», бо він дуже любить одержувати «почту»*.

А для З. О-ни: Габоріє «Таємний підпомагач» або Доде «Сафо». Разом на суму 10 злот. (бо зараз на гріші скрутня).

Знаємо від Кизими, що Ваші козаки були хворі. Сподіваємося, що вони вже здорові. А як ні – бажаємо скорого здоровля.

Для Високоповажної Домни Данилівни від мене «уціловання ручок», а від пані – дружні привітання.

Діти мої, особливо Юрко – визгадує Лесіного тата та його чудодійний чемодан!

З правдивим привітанням й дружніми щирими побажаннями всього доброго.

Ваш (підпис)

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/53 S.18-20. Автограф.

* Орися не читала Казок Бехштейна. Подайте свою Варшавську адресу.

Антоній Флоровський

м. Варшава, 8 липня 1930 р.

Многоуважаемый Collega,

приехал на некоторое время из Праги в Варшаву для занятий в библиотеках, пользуюсь случаем – спросить Вас – выпустили ли Вы уже в свет ту работу, в которой, по Вашему не одному мне сообщению, Вы имели в виду коснуться обстоятельно вопроса о чешском влиянии на украинский язык в XVI веке? Был бы весьма Вам обязан за исходное указание названия этой работы, а если можно, то м.б. и за экземпляр ее.

С совершенным уважением А. Флоровский.

Не можете ли мне сообщить, в Варшаве ли г. Заикин, который так переоценивает ныне [не розбірливо] по вопросу о первых шагах христианства на Руси?

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/18 S.23-24. Автограф.

Андрей Шептицький

м. Львів, 16 лютого 1924 р.

Високоповажний Добродію!

Прийміть найщирішу мою подяку за цінний дар Ваших усіх видань, з яких многі були мені вже знані, але деякі досі незнані. Я дуже жалкував що досі я не мав нагоди познайомитися з Вами, але маю надію що коли принагідно будете у Львові не поминете моєї хати. Прийміть висказ моєї високої пошани.

+ Андрей Митрополит

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/127. S.3. Автограф.

Андрей Шептицький

м. Львів, 28 травня 1924 р.

ВПоважний Пане Ректор!

Велике Спасибі за приятну працю про першого нашого друкаря яку з запялом читаю. При си нагоді мило мені повідомити що по-

Епістолярій

мешкання вже кінчиться. Инж. Пищанський з котрим Вер. Синод будуть добре порозумітися дасть знати коли можна буде спровадитися.

З виразами найвисшої пошани зістаюся щиро прихильний слуга

+ Андрей М

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/127. S.4. Автограф.

Андрей Шептицький

11 січня 1925 р.

ВПов. Пане Професор,

Прийміть найщиріші мої желаня з нагоди Нового року. Най Бог удержує Вас в здоровю, многі літа – на славу нашого письменства. Мало еще сплатити і довг вдячності за прегарну працю про «Наголос чужих слів». Щирий привіт [не розбірливо].

11.1.925.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/127 S.5-6. Автограф. На бланку візитівки о. Андрей Шептицький.

Андрей Шептицький

м. Львів, 25 червня 1925 р.

ВПоважний Пане Ректор!

Я еще не встиг подякувати за Вашу так цінну працю про «Молитовник князя Володимира», коли дістаю нову книжку, і новий доказ Вашої невтомної праці, та прихильності до мене, книжку «Про наголос еко метод визначення місця виходу стародрукованих книжок» – є незвичайно цінна праця, і не сумніваюся що усі які займають як бібліографією оцінять єї. Ви перший Пане Ректор вказали на нові, досі не спостережені сторони стародруків, Ви створили прямо нову «палеографію». Ви стояли від другої половини XVIII ст. під впливом московських видань, але ми не здавали собі з тою справи до якого ступеня цей вплив був шкідливий. Ди-

вую бо що Москалі бодай – бо старообрядці роблять се, інстинктивно, не вірять до-Никоновських текстів більше чим поправлених Никоном, мені вони видаються ліпшими, бодай в многих деталях. Неудачна реформа Никона (бо по моєму вона була такою) пересторогою перед деякою поспішною реформою, але і доказом що треба нам до первісних текстів, і наголосів вернути.

Прийміть ВП. Ректор побажання здоровля і успішної курації для вашої сім'ї і вискази найвисшої пошани і вдячності.

+ Андрей М

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/127. S.7-8. Автограф.

Андрей Шептицький

м. Львів, 21 червня 1926 р.

Високоповажний Пане Професор!

Ваш лист утішив мені дуже бо був доказом, що не забуваєте на старих друзів у Львові – а утішив мене тим більше, що я збирався писати до Вас щоби в одній справі порадитися. Чи дозволяєте? Справа ось яка. Я хотів би у Львові і Києві покласти таблиці пам'яткові для попередників моїх з XVII і XVIII стол.: треба написів сталевих в духу епокі і з письмом епокі. – Отож чи дати писати по церковному? Як писати народився – помер? Чи упокоївся? Чи Крестик? Прим.: Йосиф Шумлянський: нар... + ... єпископом Львівським від ... до – але у тим треба характеру його спокою – отже не фонетикою, але не хочу і польських слів, таких якіх би тоді певно уживало. Чи може по церковному – кирилицею? і з кого? Чи взірці письма взяти з рукописів? – Такі пам'ять їхній участі історії і [не розбірливо] церквам характер. – Чи ви били би так добрі мені поради же лаючи Вам Високоп. Пане Професор найкращих успіхів у Варшаві зістаю з виразами найвищої пошани щиро зичу Вам.

+ Андрей М

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/127. S.9-10. Автограф. На бланку Archevéché Place st. George № 5 LÉOPOL (GALICIE ORIENTALE)

Андрей Шептицький

м. Львів, 30 травня 1932 р.

Високоповажний Пане Професор,

Дуже дякую за надіслання послідного цінного Вашого твору, який на днях одержавем. Дай Борже, щоби Ви якнайбільше творів могли написати, бо в нас на жаль всяка ділянка наукової праці не є ще належито оброблена.

Прошу прийняти вислови мого високого поважання.

+ Андрей М

Високоповажний Пан Професор
О Г І Є Н К О Іван
у Варшаві Стальова 25/10.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/127. S.18. Автограф. Машинопис.

Андрей Шептицький

м. Львів, 2 листопада 1932 р.

Високоповажний Пане Професор!

Щойно від о. Табінського П. і п. проф. Хруцького цілком для мене несподівано я довідався, що міністерство не поновило з Вами контракту на Ваші виклади на Університеті і через те Ви з родиною опинилися від тепер в скрутній ситуації. Ясно собі представляю, що це тимбільше тяжкий для Вас удар головно тепер, коли ми всі переживаємо такі невиносні часи економічної кризи і загальних недостатків, таку кругом біду, що просто не знати, як її направити.

Високо оцінюючи Вашу так значну наукову працю і так корисну для громадянства роботу від щирого серця висловлюю Вам мое співчуття і сердечний жаль з приводу так жакливної ситуації Вашої і Вашої родини.

Не возьміть мені за зле Високоповажний Пане Професор, що я подам Вам певні свої пропозиції. Мені для мого архіву потрібні були би списки документів, що безпосередньо відносяться до нашого історичного минулого і переходяться у Варшаві в книгах головного Архіву (Архівум Глувне, Длуга 24.). Для того треба би пе-

реглянути книга за книгою, акти деяких архівних фондів і зробити описи відповідних матеріалів. Ціль сеї праці і тих описів – вишукати серед чужих матеріалів про нас, зорентуватися в них визначивши місця їх знаходження, скількість і бодай в головних нарисах їх зміст і тим дати можливість на майбутнє як дасть Бог лучші часи, видати їх, вводячи тим нові історичні знання в наш національно-науковий фонд. Отже переведення цієї роботи для мого архіву я хочу Вам поручити. Найбільше мене цікавлять акти польської нунціатури, яких знайдеться в Головному Архіві до 200 книг з рр.1578-1795., а рівнож литовська Метрика, що є в тім Архіві в копіях, зроблених 1773.р. і обіймає час 1386-1551., а може решта її якщо вона вернула в останніх роках з Росії. За уложення тих списків з каталогоовими описами документів у них я мігби Вам запропонувати по 500 зл. Місячної винагороди тягом одного року.

Сподіваюся, що у всякім разі міністерство не позбавило Вас певної сатисфакції і дало Вам належну виправу, а тому в разі Вашої згоди на мою пропозицію просивби Вас не відмовити рівнож повідомити мене і про те, чи змоглиби приступити до праці від першого січня, чи потребуєтє то зробити скоріше.

Зразки описів, які мені потрібні і ріжні мої завваги я тоді Вам подам.

Прошу прийняти вислови моєї найвисшої пошани.

+Андрей М. лівою р.

Високоповажний Пан Професор
Др. Огієнко
у Варшаві Стальова 25/10.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/127. S.20-21. Автограф. Машинопис.

Андрей Шептицький

м. Львів, 6 грудня 1932 р.

Високоповажний Пане Професор,

Дуже дякую Вам за Ваш лист і прийняття праці для нашого архіву. Цілим серцем радію з тої нашої співпраці бодай з далека. Плян праці вишлеться Пану Професорові вневдовзі.

Епістолярій

Простіть, що кілька днів спізнився з відповіддю, але при слабім стані мого здоров'я – не стаючи на ноги і нем маючи власти в правій руці – не могу як хочу свої обовязки сповняти.

Здоровлю сердечно.

+Андрей М.

Високоповажний Пан Професор
О Г І Є Н К О
у Варшаві.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/127. S.22. Автограф. Машинопис.

Андрей Шептицький

м. Львів, 9 травня 1933 р.

Високоповажний Пане Професор,

Передовсім дуже сердечно дякую за переслання мені цінних відписів і нотаток.

Мушу зачати лист від перепрошення Лесі за мою нічим неоправдану і непоняту похибку, що про ню не спімнув. Щоби її перепрошити, я пересилаю книжечку, якої образці її займуть перепрошуючи рівночасно, що нічо лучшого не міг найти. Залучаю рівнож фотографію згл. Портрети і перепрошую, що так пізно те все висилаю.

Дуже Вам дякую за Рідну Мову і тішуся дуже дивлячися на Вашу невсипучу енергію і працю, якої я заздостивби не будучи в силі від півтора року станутьи на ноги, наколи не ішлоби о так много заслуженого і мною поважаного чоловіка, перед яким мушу уступити і в праці і в усіх інших прикметах.

Пані Добродійці, дорогим хлопцям, а тм разом другий раз Лесі і Вам Високоповажний Пане Професор пересилаю мої найщиріші поздоровлення і поклони.

+Андрей М

П.С. дуже перепрошую, що моя канцелярія нераз спізниться з пересланням гонорарів, діло одначе в тім, що сего року незвичайно трудно о гроші і нераз треба довгих набігів і старань, заки гроші десь роздобудеться.

Високоповажний Пан Професор
Др. О Г І Є Н К О Іван у Варшаві

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/127. S.26. Автограф. Машинопис.

Андрей Шептицький

Підлюте, 13 серпня 1933 р.

Високоповажний Пане Професор!

Дуже дякую за лист, хоч приніс мені сумну відомість про недугу Добродійки. Надіюся, що за поміччю Божою скоро верне до здоровля.

Прикрий був для мене також інцидент з Богословією, про який я допера з Вашого листа довідуюся. Я сиджу тут і працюю та дуже мало маю часу на читання дневників і листів. Після того, що пишете, вже не дасться нічого направити – що мені також незвичайно прикро. В справах науковимх я тої думки, що треба отверто висказувати свою думку, заховуючи однак при тім якнайбільшу чемність і пошану для заслуг і наукової поваги того, котрого працю критикується. З Вашого листа виджу, що тих приписів не дуже трималися ті, що Вашу критику рецензують.

Прийміть Високоповажний Пане Професор вискази моєї найщирішої пошани і вдячності за Ваші такі цінні архівальні праці.

+Андрей М

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/127. S.27. Автограф. Машинопис.

Андрей Шептицький

м. Львів, 30 листопада 1934 р.

Високоповажний Пане Професор,

Дуже дякую за ласкаву пам'ять і надіслання мені нової цінної Вашої праці під заголовком «Розмежування памяток українських від білоруських». Желаю Вам багато ласк Божих а передовсім кріпкого здоровля, щобиєте могли ще більше написати творів згл. прчинитися до піднесення своїми працями нашої літератури.

Прошу прийняти вискази моєї високої пошани

+Андрей М

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/127. S.31. Автограф. Машинопис.

Андрей Шептицький

16 червня 1935 р.

ВПв Пане Професоре

Сердечно дякую за цінну Історію Церк.-Слов. Мови і Загублений Крем'янецький Стародрук – оба предмета особливо для мене інтересні. Прийміть вискази найвисшої пошани.

+ Андрей

(підпис)

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/127. S.32. Автограф.

Андрей Шептицький

м. Львів, 28 лютого 1938 р.

Високоповажний Пане Професор!

Дуже дякую за пам'ять і надіслання нової цінної Вашої праці під заголовком «Повстання азбуки і літературної мови в Слов'ян» якрівнож милої мені дедикації «в дні утиску». Книжка, що ставить собі за завдання ознайомити найширші круги українського громадянства з головними питаннями славістики має колосальне значення для глибшого вивчення історії української мови. Тому гратуюлю і бажаю дальших успіхів у праці видання намірених творів відносно історії української мови.

З висловами найвищої пошани

+ Андрей (підпис)

Високоповажний Пан Професор

Др. О Г І Є Н К О

у Варшаві Стальова 25 м.10.

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie (далі – IPNW). Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/15. S.28. Машинопис.

Євстахій Ярема

м. Дрогобич, 4 березня 1933 р.

Хвальна Редакція!

Повідомляю, що приступаю до передплати Науково-популярного місячника «Рідна Мова» так необхідного для кожного свідомого Українця. Журнал цей виповнює важну люку з ділянки культури

української мови. Крім великої своєї актуальності має ще ту прикмету що є відносно дешевий. Передплату за пів року висилаю рівночасно з карткою реком П.КО на поданеkonto. Прошу отже по одержані передплати вислати мені ласкаво 1 і 2 число (січень, лютий) і подати кілька вислати кошта поштової пересилки цих двох чисел.

З глибокою пошаною Євст. Ярема

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie (далі – IPNW). Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/18. S.101-102. Автограф.

Від групи українців щодо публікації у XII книзі «Вісника»

м. Варшава, 30 грудня 1936 р.

До Високодостойного П. Ректора, Професора Д-ра Івана Огієнка

Ми, нижчепідписані, оцим висловлюємо наше обурення з приводу випадку проти Вас п. М.Л. в XII книжці «Вісника» за 1936 р. стор.930, а Вам, Пане Ректоре, засвідчуємо наше признання.

Разом із цим ми вислали протеста до Редактора «Вісника» п. Д. Донцова.

Просимо прийняти Пане Ректоре, вислови глибокої до Вас пошани.

(7 підписів)

30 грудня 1936 р.

Варшава

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie (далі – IPNW). Teczka Korespondencia do profesora Iwana Ohijenko. 1229/13. S.3-4. Автограф.

Українська книжкова палата

м. Харків, 9 січня 1933 р.

До шановної редакції журналу «Рідна Мова» у Варшаві

Українська книжкова палата потверджує з великою подякою одержання ч.І Вашого видання та просить ласкаво надсилати й надалі зразки «Рідної Мови» до Палати для поповнення архіву українського друку та науково-довідкової роботи.

З пошаною

Директор

Референт (підпис)

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie (далі – IPNW). Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/18. S.83-84. Автограф.

Український Науковий Інститут в Берліні

м. Берлін, 7 вересня 1933 р.

Хвальне видавництво,

Дирекція Українського Наукового Інституту в Берліні ввічливо прохає Вас надати Інституту Ваш цінний журнал (часопис), потрібний Інституту для наукових цілей. Взамін за це буде Вам Інститут постійно висилати свої періодичні публікації («Вісті УНІ»). Було б дуже бажаним якби Хвальне Видавництво могло вислати Інституту всі числа свого цінного журналу (часопису) з попередніх місяцф цього року. Надіючись, що Хвальне Видавництво, не відмовить отьому проханню остаємо з високою пошаною

(підпис) бібліотечний референт

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie (далі – IPNW). Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/18. S.115-116. Автограф. На бланку поштової картки Ukrainisches Wissenschaftliches Institut in Berlin

**Український Центральний Комітет в Речі Посполитій
Польській**

м. Варшава, 5 березня 1925 р.

До Високоповажного Пана Професора І.І. Огієнка

Пам'ятаючи Вашу прозьбу В.П.Пане Професоре, про підтримання Вашої кадідатури на катедру старо-церковно-слов'янської мови при Православному Богословському Факультеті Варшавського Університету, Український Центральний Комітет, з огляду на те що нині приступлено до організації сього факультету на нових підставах, відповів клопотання про призначення Вас професором Варшавського Університету по катедрі старо-церковно-слов'янської мови.

Український Центральний Комітет просить Вас негайно прислати до Комітету:

1. відповідне прохання Ваше на ім'я Митрополита яко куратора Православного Богословського Факультету.

2. Ваше curriculum vitae власноручно написане й підписане Вами.

3. по можливості повний список Ваших наукових та популярно-наукових творів.

Всі зазначені матеріали просимо прислати в двох примірниках: один повинен бути написаний мовою українською, другий – польською.

Крім того, бажано представлення Вами тих Ваших праць, які Ви можете тепер надіслати.

При цій нагоді Дирекція У.Ц.К. висловлює Вам свою щире пошану і поважання.

Заст. голови комітету (підпис)

Член керівник правничої секції (підпис)

Секретар (підпис)

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie (далі – IPNW). Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/82. S.3. Машинопис.

Український Центральний Комітет в Речі Посполитій Польській

м. Варшава, 6 березня 1926 р.

Дорогий Іване Івановичу.

Маю шану повідомити Вас, що нарешті проект Вашого договору з Варшавським Університетом затверджений Міністерством. З огляду на те, Митрополіт Діонісій в розмові зі мною висловився, що для справи богословського факультету, є не бажаним затримка в розрочаттю читання викладів, кінче необхідно, щоб Ви приїхали до Варшави, чим прискорите підписання договору, а по-друге, встановите термін, необхідний Вам для ліквідування Ваших справ в Львові.

Під час полагодження Вашої справи у Варшаві, прошу зупинитися у мене.

Чекаю в скорому часі Вашого прибуття до Варшави і прошу прийняти від мене вирази правдивої пошани.

Заст. голови комітету (підпис)

Arciwum Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie (далі – IPNW). Teczka Korespondencja do profesora Iwana Ohijenko. 1229/82. S.14. Машинопис.

АНОТОВАНИЙ ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Адамський Віктор (1966) – укр. історик. У 1998–2006 – міський голова м. Красилова. Автор праць з історії Української нац. революції 1917–21 рр. Опублікував документальне видання «Листування Івана Огінка (1909–21)» (2014) – 114

Аленич Олександр (1890–1923) – астроном-наглядач, асистент, приват-доцент по кафедрі фізики КПДУУ. 1920 видрукував курси лекцій «Сферична тригонометрія», «Сферична геометрія». Після поразки революції залишився в Україні. У 1921–22 працював у Кам'янець-Подільському ІНО. Помер від хвороби серця і гострої анемії 24 квітня 1923 – 162

Алещенко Михайло (1952) – історик, автор праць з аграрної історії України та історичного краєзнавства – 9

Алтухова Олена (1946) – історик-архівіст. Автор праць про соратників І. Огієнка під час сталінських репресій в Україні в 1930-х – 11

Андрусин Богдан (1959) – укр. історик, археограф. Автор праць із соціально-економічної історії Української революції, історії держави, права та церкви в Україні 1917–21 – 15

Андрусак Микола (1902–85) – історик, громадсько-культурний діяч, дійсний член НТШ. 1937–38 – ректор та викладач історії України в Робітничому ун-ті т-ва «Сила» у Львові. 1939 – проректор з навч. роботи Львів. ун-ту. Наприкінці 1939 переїхав до окупованого Кракова. У 1942–44 викладав в Українській держ. гімназії у Львові, Греко-кат. Богословській академії. 1944 переїхав до Праги, а згодом до Мюнхена. З 1949 проживав у США. Автор майже 600 праць – 299

Антонович Дмитро (1877–1945) – укр. історик мистецтва і театру, архівознавець, пол. діяч. Син В. Антоновича. Один із засновників Революційної української партії (1900). Під час режиму П. Скоропадського брав участь в організації УАН та Акад. мистецтв. 1921 – в еміграції: Відень, Прага. Був серед фундаторів Українського вільного ун-ту (Відень, Прага), його ректор (1928–30, 1937–38). Автор праць з історії церк. будівництва, життєписів діячів України – 184, 209

Аристов Г. – автор твору, на основі якого випускник Пра-

- зького університету та Слов'янського учительського інституту в Петербурзі В. Петру середині 1870-х написав «Слов'янський марш» – 120
- Аристофан (Аристофан)** (бл. 450 до н.е. – бл. 385 до н.е.) – великий давньогрецький поет, ушлавлений представник давньогрецької комедії – 121
- Архипенко Євген** (1884–1959) політ. і держ. діяч. Один із лідерів Укр. нар.-респ. партії. За Директорії – міністр земельних справ в урядах С. Остапенка і Б. Мартоса, міністр нар. госп. в уряді В. Прокоповича. З 1921 – на еміграції. 1922–28 видавав журнали «Українське пасічництво» та «Сільський світ» у Львові – 158
- Багалій Дмитро** (1857–1932) – укр. історик, громад. і політ діяч. Академік УАН (1918). 1914 обраний міським головою Харкова. Після Лютневої революції приєднався до політ. руху укр. ліберально-демократичної інтелігенції. Разом із В. Вернадським і А. Кримським очолив роботу зі створення УАН. Наприкінці 1920-х перейшов на бік рад. влади, брав активну участь в організації науки. Автор понад 350 праць з історії Лівобережної, Слобідської і Півд. України, історіографії, археології, історичної географії – 153
- Багриновський Микола** – рівненський адвокат – 257
- Баженов Лев** (1946) – укр. історик, директор Центру історії Поділля при Ін-ті історії України НАН України. У 1975–93 – декан історичного факультету КПДПІ, згодом проф. кафедри всесвітньої історії цього навчального закладу. Автор понад 600 праць з історії Поділля і Волині – 9,10,11
- Балей Степан (Стефан-Максим)** (1885–1952) – український і польський філософ і психолог. Член НТШ (1917). Разом із І. Крип'якевичем, Ф. Колесою та ін. був запрошений до КПДУУ його ректором І. Огієнком на посаду доцента. У 1922–24 викладав психологію і логіку в Українському (таємному) ун-ті у Львові. У 1928 очолив кафедру психології виховання Варшавського ун-ту. Під час нацистської окупації працював у Варшавському і Краківському підпільних ун-тах – 134, 177
- Барвінський Богдан** (1889 – ?) – історик, знавець бібліотечно-архівної справи. Дійсний член НТШ. Син Олександра Барвінського – 181

Барвінський Олександр (1847–1926) – історик та літературознавець, громадсько-політичний діяч, лідер христ.-сусп. руху, секретар освіти та віросповідань у першому Держ. секретаріаті ЗУНР. Дійсний член НТШ з 1899. Разом із братом Володимиром стояв біля витоків газ. «Діло», був серед чл.-засн. Народної ради. Автор популярних версій історії України, шкільних підручників з укр. літ-ри, укладач понад 20 видань читанок з укр. л-ри – 190, 229

Бачинський Леонід (1896–1989) – громадський і культурний діяч. Помічник міністра військ. справ в уряді УНР (1917), входив до Ради УНР. У 1920 – асистент кафедри зоології КПДУУ. 1929–32 – директор і викладач Жіночого ін-ту в Перемишлі, 1933–44 – директор комерц. школи в Ярославі. Засн. 1-го Пластового музею в США та Укр. музею-архіву в Клівленді (1952, кер. до 1977) – 115

Бачинський Сергій (1879–1941) – обраний від Катеринославського виборчого округу до Української Центральної Ради (1917), увійшов до складу Малої Ради. У період Директорії обраний делегатом Трудового конгресу

України – вищого тимчасового законодавчого органу УНР. 1919 – в.о. доцента механіки, у 1919–20 – в.о. декана сільськогосподарського ф-ту та в.о. проректора з господарчої частини КПДУУ. У листопаді 1921 емігрував до Польщі. Розстріляний у червні 1941 як укр. буржуазно-націоналістичний діяч – 156, 158

Беринда Павло (XVI ст. – 1632) – чернець Києво-Печерської Лаври та її друкар (з 1619 р.). Видатний український письменник, лексикограф, культурно-освітній діяч. Автор книги «Лексіконь славенороскскій и имень тлькованіє» (1627) – 42

Биковський Лев (1895– ?) – книгознавець, бібліограф. 1921 емігрував спочатку до Чехословаччини і Польщі, згодом до США. Автор численних праць з книгознавства та бібліотекознавства – 157

Біднов Василь (1874–1935) – громадський і освітній діяч, історик церкви. Один із засновників Катеринославської «Просвіти». У 1918–20 – екстраординарний проф. історії Укр. церкви та декан богословського ф-ту КПДУУ. 1922–28 – професор церковної історії УВУ у Празі та Укр.

- господарчій академії. 3 січня 1929 – професор кафедри загальної історії Церкви і літургії відділу православного богослов'я теологічного ф-ту Варшавського ун-ту – 5, 64, 134, 156, 158, 160, 161, 177, 179, 198, 206-219, 243-245, 249
- Білан А.** – автор статті, присвяченої І. Огієнку, в часописі «Українська культура» (1992) – 7
- Білецький Леонід** (1882–1955) – історик укр. літ-ри. Дійсний член НТШ, віце-президент УВАН. 1918 – доц. КПДУУ, у 1920–23 – проф. Українського ун-ту у Львові. З 1923 – проф. укр. літ-ри і директор Укр. високого пед. ін-ту ім. М. Драгоманова у Празі, згодом проф. УВУ. Автор літ. розвідок, книг, підручників – 48, 65, 103, 134, 156, 158, 160-162, 184, 213, 215
- Білозерська Олександра** (псевдонім Ганна Барвінок) (1828–1911) – видатна укр. письменниця, дружина Пантелеймона Куліша, сестра Василя та Миколи Білозерських – 105
- Білозерський Василь** (1825–99) – укр. громадський діяч, журналіст. Член Кирило-Мефодіївського тов-ва та один з авторів «Статуту Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія». Редактор час. «Основа» (1861–62). Згодом переїхав до Варшави. Підтримував зв'язки з галицькими політ. діячами. Останні роки мешкав на х. Мотронівка – 200
- Білон Петро** – протоієрей, священник VI Дивізії січових стрільців Армії УНР. Член Братства Св. Покрови в таборах для інтернованих у Польщі, член редакції журналу «Релігійно-Науковий вісник» (1921–23), який виходив у таборі для інтернованих в Александрові Куявському. У 1924 емігрував до США, а потім Канади – 157
- Білоусенко О.** (справжнє ім'я – Лотоцький Олександр Гнатович; ще псевдоніми і криптоніми: Лотоцці, О.І. Подоляк, О. Липовецький, А.Б., А.Л. та ін.; 1870–1939) – укр. громадсько-політичний діяч, письменник. Закінчив Київську духовну академію (1896). У 1894 взяв участь в організації видавництва «Вік». Із 1920 мешкав у Відні, з 1922 у Празі, з 1929 у Варшаві. Автор казок для дітей – 304
- Борисевич Сергій** (1958) – український історик. У 1989–93 – стажист-дослідник КПДПІ. Директор Кам'янець-Подільської філії Хмельницького обл. держ.

- архіву (1994–98), Кам'янець-Подільського міського держ. архіву (1998–2001). Згодом переїхав і працював в навчальних закладах Києва – 11
- Боцян Йосиф** (1876–1926) – єпископ Луцький УГКЦ, таємно рукоположений у Києві 21 березня 1914 митрополитом Андреем Шептицьким. Не допущений польським урядом до своєї єпархії. Церковний письменник, перекладач. Автор статей у богословських і наукових журналах – 190
- Брандт Роман** (1853–1920) – учений-славіст, літературознавець, письменник. Учень академіка І. Срезневського і проф. В. Ламанського. У 1877–86 викладав у Ніжинському іст.-філол. інституті, в 1886–1920 – на кафедрі слов'янської філології Московського ун-ту. Володів 20 мовами, що дозволяло йому здійснювати дослідження в галузі порівняльного мовознавства та літературознавства – 36
- Брікнер Олександр** (1856–1939) – польський філолог-славіст, історик культури мови й літ-ри. Дійсний член НТШ (1914). Автор праць з історії польс. й ін. слов'ян. мов і літератури, історії польс. культури, народознавства й фольклору – 290, 294
- Будка Никита** (1877–1949) – перший укр. греко-католицький єпископ у Канаді. На священника рукоположений митрополитом Андреем Шептицьким у жовтні 1905. У сан архієрея з титулом «Єпископ Патарський» поставлений Андреем Шептицьким у жовтні 1912 і призначений єпископом для галицьких поселенців у Канаді. 1927 його призначено генеральним вікарієм укр. греко-катол. митрополічної капітули у Львові. 1945 репресований карними органами радянської влади – 190
- Буслаєв Федір** (1818–1897) – рос. філолог і мистецтвознавець. Вивчав пам'ятки давньоруської літ-ри і мистецтва, обґрунтовував зв'язок історії мови з життям народу, його звичаями, віруваннями, обрядами та ін. Цікавився укр. фольклором, розглядав лексику і фразеологію укр. народної поезії в порівнянні з лексикою й фразеологією «Слова о полку Ігоревім» – 35
- Бутовський П.** – чоловік рідної сестри Віктора Приходька. Голова комісії з влаштування Шевченківського свята в Кам'янці-Подільському

в 1919, зазнав переслідувань радянської влади наприкінці 1920-х – 274

Бучинський Петро (1852–1927)

– учений-біолог, громадський діяч, педагог. У 1881–1911 працював у Новорос. ун-ті на посадах консерватора зоол. музею, приват-доцента, екстраординар. проф., завідувача зоотоміч. кабінету і його музею. Організатор і голова Поділ. Т-ва природознавців і любителів природи (1911–17). Від 1918 працював у КПДУУ (від 1921 – ІНО): екстраорд., засл. проф., декан фіз.-мат. ф-ту, від 1921 – декан ф-ту профес. освіти, 1922–23 – ректор, від 1923 – проф., один із засновників і почес член Кам'янець-Подільського Наук. т-ва при ВУАН (1925) – 48, 52, 97, 134, 156, 162

Бучко Іван (1891–1974) – церк.

та освітньо-культурний діяч. 1921 – ректор Малої Духовної Семінарії в Римі. 1922–29 – ректор Малої семінарії в м. Львові, проф. Греко-католицької теологічної семінарії. 1929 – найменований Апостольським Престолом як єпископ, помічник митрополита Галицького Андрея Шептицького. 1929 – хіротонізований на єпископа й з того часу став правою рукою митро-

полита Андрея. Виявився безстрашним оборонцем Церкви й українського народу під час ославленої «пацифікації». З 1942 – представник УГКЦ при Ватикані. Заснував Укр. допомогивий комітет у Римі. З 1953 – титулярний архієпископ Леокадійський – 229

Б'ялковський Леон (1885–1952) – учений-історик, архівіст, уродженець Поділля.

Закінчив Ягелонський університет у Кракові. 1919 – приват-доцент кафедри політознавства КПДУУ. Вивчав соціально-економічну історію XV–XVIII ст. окремих регіонів Польщі та України, зокрема Поділля – 164

Валєдинський Діонісій див. Діонісій.

Ваврик Н. – співавтор праці про І. Огієнка як фундатора КПДУУ – 9

Василенко Микола (1866–1935) – укр. громад. та політ.

діяч, історик держави і права. Чоловік Н. Полонської-Василенко. Від 1919 – голова Істор. тов-ва Нестора-літописця, акад. УАН (1920). У травні 1918 затверджений гетьманом П. Скоропадським міністром освіти і тимчасово в.о. міністра закордонних справ, від липня 1918 – президент

- Держ. сенату Української Держави. Став одним з ініціаторів створення КПДУУ. 1920–29 – голова соціально-економ. відділу ВУАН. 1924 засуджений до 10 років ув'язнення, згодом амністований. Дослідницьку роботу поєднував з публікацією істор. джерел – 47, 96, 131, 150, 153
- Васильківський Микола** (1891–?) – приват-доцент кафедри філософії релігії богословського ф-ту КПДУУ (1919–21), доцент Кам'янець-Подільського ін-ту теоретичних наук (1921–23). З вересня 1923 – викладач педагогічних курсів ім. Г.С. Сковороди в Харкові – 162
- Вернадський Володимир** (1863–1945) – основоположник геохімії, біогеохімії та радіології, автор теорії ноосфери, філософ, мислитель. Акад. Петерб. АН (1909; з травня 1917 РАН, з липня 1925 АН СРСР). Один із засн. УАН та її перший президент (1918–21), почесний чл. багатьох іноз. академій і нац. т-в. Після Лютневої революції 1917 – заст. міністра освіти Тимчасового уряду. Від листопада 1917 жив у Полтаві, Києві. З 1922 – у Петрограді. Автор понад 400 наук. праць – 47, 131, 150, 153
- Винниченко Володимир** (1880–1951) – держ. і політ. діяч, письменник. Один з ідеологів і керівників укр. нац.-визв. руху. З 19 листопада 1918 до 10 лютого 1919 – голова Директорії. У лютому 1919 емігрував до Відня, згодом до Франції, де присвятив себе літературній та публіцистичній діяльності – 165, 174, 177
- Вировий Євген** (1889–1945) – громадський і культурно-освітній діяч, організатор Катеринославської «Просвіти» й Українського видавництва. 1919 – голова культурно-просвітницької комісії Трудового конгресу. Емігрував до Праги, де продовжив громадську й видавничу діяльність – 157
- Вишневський Володимир** – священник православної парафії Орла на Підляшші – 245
- Вітанович (Витанович) Ілля** (1899–1973) – український економіст, історик, соціолог, кооператор і громадський діяч. Учителював в укр. серед. школах (1927–37), очолював Кооп. ліцей у Львові (1937–38), працював в установах укр. кооперації Галичини. Виїхав зі Львова 1939, перебував у Кракові, з 1944 –

- у Німеччині, проф. Укр. тех. госп. ін-ту та Укр. вільного ун-ту в Мюнхені (1946–49). Переїхав до США – 299
- Вовчок Марко** (1833–1907) – укр. письменниця, перекладачка. Здобула значної літературної слави в Україні після публікації в 1857 українськомовної зб. «Народні оповідання». Започаткувала в укр. л-рі соціально-феміністичний жанр – 105
- Возняк Михайло** (1881–1954) – літературознавець. Проф. Львівського ун-ту, дійсний член ВУАН, співробітник НТШ, завідувач відділу укр. літератури Ін-ту суспільних наук АН УРСР. Автор праць з історії укр. літератури – 302
- Востоков Олександр** (1781–1864) – філолог-славіст, один із засновників рос. мовознавства. Автор двох граматики рос. мови (1831), «Граматики церковнослов'янського язика» (1863). Йому належить низка археогр. праць і видань стародавніх рукописів – 35
- Гаврищук Анатолій** (1938) – історик, краєзнавець. Член Нац. спілки журн. України (2001). У 1968–2013 працював у КПДПІ: асистент, ст. викладач, доцент, редактор газети «Студентський меридіан» (від 2002) – 11
- Гагенмейстер Володимир** (1887–1938) – графік, мистецтвознавець і видавець. 1916–33 – завідувач Кам'янець-Подільської худ.-пром. школи, з 1931 – технікум скла і фарфору. Викладач КПДУУ (1919). З 1933 – викладач Харківського худож. ін-ту. Заарештований у 1937 за звинуваченням у шпигунстві на користь Польщі та участі в укр. нац. організації. Засуджений до вищої міри покарання і розстріляний. Реабілітований 1971. Автор серії літографій до альбому «Старий Кам'янець-Подільський» (1928, 1930) – 157
- Гадзінський Микола** – дійсний студент математичного відділу фізико-математичного фак-ту КПДУУ (1919) – 157
- Гаєвський Степан** (1876–?) – професорський стипендіат Київського університету при кафедрі укр. літератури (1918–20). У січні 1919 відраджений до Кам'янця-Подільського досліджувати рукописи церковно-археологічного музею. Від липня 1920 – в.о. приват-доцента кафедри московської літератури і мови КПДУУ. Переїхав до Харкова у грудні 1922 – 158

Галецький Оскар (1891–1973) – польський історик, дійсний член УВАН та НТШ. Викладав польську і сх.-європ. історію у Варшавському ун-ті та Вищій школі політ. наук. Із 1940 – у США. 1942 разом з ін. польсь. ученими створив Польський наук. ін-т у Нью-Йорку, був його директором та президентом (до 1964). Співпрацював з укр. науковими установами і т-вами на еміграції. Один із перших авторів концепції Центр.-Сх. Європи – 175

Гаятовський Іоаникій (бл. 1620–88) – церковний і освітній діяч, від 1650 викладав риторику у Києво-Могилянському колегіумі, 1657–69 – ректор цього колегіуму. Від 1669 і до кінця життя – архимандрит Чернігівського Єлецького Свято-Успенського монастиря. Автор майже 20 праць – 4, 34, 37-40, 42, 87, 106, 124

Гаморак Нестор (1892–1937) – ботанік, у 1919–20 – приват-доцент кафедри фізіології рослин КПДУ, у серпні 1920 р. обраний головою профспілки професорів, урядовців і службовців навчального закладу. У 1921–25 – проректор з наукової частини і професор Кам'янець-Подільського ІНО. З 1930

працював у Київському ін-ті профосвіти та Ін-ті ботаніки ВУАН. Заарештований 1932 і в жовтні 1933 засуджений на 5 років за контрреволюційну діяльність. Помер за нез'ясованих обставин у серпні 1937 – 162

Гандельсман Марцелій (1882–1945) – польський історик-медієвіст. Із 1915 працював у Варшавському ун-ті: професор (1919), декан гуманітарного ф-ту (1927–34). Один з організаторів Ін-ту досліджень нац. справ (1919), Ін-ту історії Варшавського ун-ту (1931), співзасновник Міжнар. к-ту істор. наук, член численних академій і наук. т-в у Польщі та європ. країнах. Співпрацював із Укр. наук. ін-том у Варшаві – 177

Ганицький Іван – громадський діяч, учений-математик. 1918 – товариш генерального секретаря торгу і промисловості УНР, ректор і професор Укр. держ. народного ун-ту в Києві. 1919 – один з ініціаторів створення Укр. науков. тов-ва у Відні – 92, 130, 149

Ганцов Всеволод (1892–1979) – мовознавець. Учень О. Шахматова, Л. Щерби, Я. Бодуена де Кортуне. З жовтня 1918 – проф. Київського ун-ту, 1919–29 – наук. спів. ВУАН. Дослі-

джував проблеми історії укр. мови, правопису та лексикографії. Дослідник автографів Т. Шевченка. Зазнав репресій від каральних органів рад. влади – 197

Гентош Ліліана – український історик. Співробітник Ін-ту іст. досліджень Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка. Автор праць з історії Греко-католицької та Католицької церков, міжнаціональних та міжконфесійних відносин, зокрема першої в Україні наук. біографії митрополита Андрея Шептицького – 224

Георгієвський Володимир – умовнодійсний студент КПДУУ з листопада 1918 – 157

Герасименко Володимир (1895–1984) – літературознавець, д-р філол. наук (1961). Закінчив Кам'янець-Подільський ІНО (1922). Був одружений на доньці К. Солухи. У 1931 заарештований за звинуваченням у корттррев. діяльності, висланий з України. Досліджував історію укр. преси й книговидання Півдня України – 274

Геринович Володимир (1883–1948) – географ, дослідник Поділля. 1919 – приват-доцент кафедри географії фізико-математичного факультету

КПДУУ, з вересня 1920 – завідувач метеостанції. У 1923–28 – ректор Кам'янець-Подільського ІНО. Заарештований у грудні 1932, у листопаді 1933 ув'язнений у виправно-трудовому таборі, звідки звільнився аж після війни – 162

Гермайзе Йосиф (Осип) (1892–1952) – історик, громадсько-політичний діяч. У 1917–29 викладав у середніх і вищих навч. закладах Києва, сприяв українізації освітим. З 1919 працював у ВУАН, очолював Археографічну комісію (1924–29) та Комісію Лівобережної України, виявив себе прибічником марксизму. 1929 заарештований у праві СВУ, засуджений до 5-ти років ув'язнення. 1937 і 1944 отримав за рішенням позасудових органів ще два строки по 10 р., помер на засланні – 197

Герус Олег (Gerus O.) – історик, член редколегії часопису «Український історик: журнал історії та українознавства». Працював у Манітобському ун-ті в м. Вінніпег (Канада). Автор праць про участь І. Огієнка в заснуванні КПДУУ – 45, 75, 171

Гирич Ігор (1962) – укр. історик, дійсний член НТШ, член-кор. УВАН (США), автор

- понад 500 наук. і наук.-попул. праць з питань історіографії, джерелознавства, істор. топографії тощо – 7
- Глик М.** – власник підприємства «Русская типографія», що в 1880-х працювала в Кам'янці-Подільському – 120
- Гнатків** – діяч укр. громади Галичини. У середині 1920-х замовляв друк укр. літ-ри в друкарні Д. Донцова – 246
- Гнатюк Володимир** (1871–1926) – укр. етнограф. З 1899 – секретар НТШ у Львові. З 1901 – секретар, з 1916 – голова Етнографічної комісії, редактор усіх її видань. Член ВУАН (1924) – 193
- Годованець Микита** (1893–1974) – укр. поет-байкар. У 1914–18 рр. перебував на військовій службі. 1920 – вільний слухач історико-філологічного факультету КПДУУ. Працював у редакціях газет «Червоний край» (Вінниця), «Радянська Волинь» (Житомир). У січні 1937 незаконно заарештовано і невдовзі вислано на Колиму, де перебував до 1947 – 156
- Головінський** – розповсюджувач праці Д. Дорошенка «Нариси історії України. Т. 2: Від половини XVII ст.» (Варшава, 1933) – 250
- Головко Олексій** (1941–2015) – лікар, педагог, краєзнавець. У 1982–2013 працював у КПНУ ім. Івана Огієнка: ст. викладач, доцент, завідувач каф. цивільної оборони (з 1983). Автор праці про діяльність І. Огієнка як голови філії Товариства Червоного Хреста в Кам'янці-Подільському – 9
- Голушко Тадеуш-Людвік** (1889–1931) – польський держ. діяч. Соратник і послідовник Ю. Пілсудського. Очолював Ін-т дослідження нац. справ у Варшаві (від 1925), Східний відділ МЗС Польщі (від 1927). Брав участь у формуванні держ. політики щодо нац. меншин у Польщі, підтримував укр. політичну еміграцію – 266
- Гординський Ярослав** (1882–1939) – письменник, літературознавець, проф. Укр. таємного ун-ту у Львові, дійсний член НТШ, доктор філософії – 199, 201, 247, 252, 290, 298, 300, 302
- Городецький Олександр** (1956) – політолог. Із 1978 працював у КПДПІ. Завідувач (2003–2007), доцент (2007–2019) кафедри політології і соціології КПНУ ім. І. Огієнка – 9
- Григоренко Олександр** (1948) – історик і краєзнавець. Викладач кафедри сусп. наук КПДПІ

- (1979–89). Працював у Хмельницькому нац. ун-ті (до 1998), Нац. академії держ. прикорд. служби України ім. Б. Хмельницького (1998–2007) – 11
- Григорійв Никифор** (1883–1953) – громадсько-політичний діяч, публіцист, педагог. У січні 1918 – міністр освіти в уряді Голубовича. 1919 – керівник пресової служби УНР. За часів Директорії – Міністр освіти (квітень, серпень 1919 – травень 1920). У 1919 – член Трудового Конгресу. 1921 емігрував до Праги. Співзасновник, проф., згодом директор Укр. соціолог. ін-ту – 65, 212, 243
- Грицак Євген** (1890–1944) – український педагог, мовознавець, публіцист. У 1915–20 – вчителював у Миргороді, Києві, співпрацював з Термінологічною комісією ВУАН. Професор українських гімназій у Перемишлі (1922–39) та Ярославі (1940–44). Пропав за нез'ясованих обставин у таборі для переміщених осіб Оремлаз, де був заарештований більшовицькими партизанами – 258
- Грищенко Степан** – студент КПДУУ. Учасник нац.-визв. змагань, загинув у протистоянні з більшовицькими військами – 159
- Грінченко Борис** (1863–1910) – укр. письменник, громадський діяч, фольклорист і мовознавець – 105, 214
- Грінченко Микола** – дійсний студент КПДУУ з листопада 1918, член студентського наук. тов-ва – 157
- Громадський, чернече ім'я Олексій** (1882–1943) – церк. діяч, правосл. митрополит. Автор богословських творів, проповідей. 1918–29 – проф. і ректор духовної семінарії у м. Кременець. 1922 – архімандрит, хіротонізований на єпископа. Викладав канонічне право у Варшавському ун-ті. З серпня 1941 оголошений екзархом Моск. Патріархії в Україні з резиденцією у Кременці. Убитий невідомими особами – 211
- Грушевський Михайло** (1877–1934) – видатний історик, гром.-політ., державний діяч. У 1894–1914 – проф. Львівського ун-ту, голова НТШ. Голова Української Центральної Ради. 1919 емігрував до Австрії, де очолював Український соціологічний ін-т у Відні. 1924 повернувся в Україну, академік ВУАН, з

- 1929 – академік АН СРСР – 129, 195, 197, 213, 293, 294
- Грушевський Олександр** (1877–1943) – історик літератури, проф. Укр. держ. ун-ту в Києві (1918–19). У 1920-х – член Археографічної комісії ВУАН, проф. Київського ІНО, Українського наукового товариства в Києві, дійсний член НТШ. 1937 р. репресований карними органами рад. влади. Помер на засланні – 90
- Гудзій Юрій** – скарбник і помічник лікаря КПДУУ. Редактор журналу «Наше життя», що виходив у липні-серпні 1920 – 66
- Децикевич Володимир** – сенатор, у 1927–33 – голова товариства прихильників освіти (засновано 1927 у Львові з ініціативи НТШ) – 252
- Дзерович Юліан** (1871–1943) – церк. та освіт.-культурний діяч, педагог. 1894 висвячений на священника. Викладав катехитику у Львівському ун-ті, проф. Львівської греко-катол. духовної семінарії, Львівської богословської академії, дир. Укр. жін. учительської семінарії, голова т-ва «Просвіта», «Товариства святого Андрія». Редагував реліг. часописи – 229, 237, 298
- Димитрій Ростовський** (в миру Данило Савич Туптало; 1651–1709) – церковний і культурний діяч, літописець, богослов і проповідник. Написав і видав низку книг, зокрема Четьї минеї («Книгу житій святих») – звід житій святих по днях і місяцях церковного року – 35, 106
- Дитель В.** – канадський науковець, досліджував діяльність І. Огієнка – 171, 180
- Діонісій (Валединський; 1876–1960)** – блажніший митрополит Варшавський і всієї Польщі. Декан Студіума православного богослов'я Варшавського ун-ту. Автор богословських і наук. праць – 174
- Длугопільський** – православний священник з Волині – 214
- Длугош Ян** (Іоанн) (1415–80) – польський історик, церковний діяч, дипломат. Головна праця – історія Польщі в 12 кн. (лат. мовою), доведена до 1480, в якій поєднано риси середньовічних хронік з елементами гуманістичної історіографії. Праця містить численні відомості з історії України – 178
- Дмитрієв Степан** (1936) – організатор освіти, історик, краєзнавець. Директор школи в с. Чаньків Дунаєвецького р-

ну. У 1973–2014 працював на викл. посадах у КПДПІ, КПДПУ, КПНУ ім. І. Огієнка – 9

Добровський – чеський учений, один з основоположників слов'янознавства. Чл. Королів. т-ва наук у Празі (1784). Перший почав досліджувати лексику церковних книг, зіставляючи словникові відповідники старослов'янських текстів із лексикою живих слов'янських мов – 35

Добруцький Густав – наприкінці 1920-х – міністр віровизнань і нар. освіти Польщі. Вдався до незначних поступок нацменшинам у галузі освіти, зокрема: запровадив обов'язкове вивчення укр. чи біл. мов у польських школах на сході держави, зрівняв у правах із польськими деякі гімназії нац. меншин – 193

Донцов Дмитро (1883–1973) – політ. діяч, літер. критик, публіцист. У 1919–21 – керівник пресо-інформ. відділу укр. місії в Швейцарії. З 1922 – у Львові. Редактор журналів «Літературно-науковий вісник», «Заграда», «Вісник» – 5, 245–247, 313

Дорошенко Дмитро (1882–1951) – гром. і держ. діяч, історик. Один із фундаторів Української ЦР. У гетьманському уряді

П. Скоропадського 1918 р. – міністр закордонних справ. Після утворення Директорії УНР – професор кафедри укр. історії КПДУУ. Після 1920 – на еміграції. Протягом 1921–51 – проф. Укр. вільного ун-ту у Відні, Празі, Мюнхені. Директор Укр. наук. ін-ту в Берліні (1926–31), проф. Варшавського ун-ту (1936–39). Опублікував понад 1000 наук. праць з історії України, історії к-ри й церкви – 64, 97, 121, 156, 157, 212, 216, 243, 247

Драй-Хмара Михайло (1889–1939) – поет, учений-славіст. 1918–20 – приват-доцент КПДУУ, у 1920–23 – приват-доцент Кам'янець-Подільського ІНО. У 1923–29 – професор українознавства Київського медичного ін-ту. Очолював Слов'янський відділ і вів семінари з аспірантами в Інституті мовознавства при ВУАН. Був заарештований у 1933 і 1935. Помер за нез'ясованих обставин – 48, 65, 122, 134, 156, 160–162

Дуб'янський Віктор (1880–1925) – петрограф, фізико-географ. Декан фіз-мат. ф-ту й заст. ректора Київського ун-ту (1919). Директор Київського геогр. ін-ту, вчений секретар комісії з вивчення природ. багатств України при УАН (1919–21). У берез-

- ні 1919 разом з І. Огієнком прибув до Кам'янця-Подільського у складі комісії, що мала вивчити можливість відкриття там філії укр. ун-ту – 92, 149
- Дурдуківський Володимир** (1874–1938) – літературознавець і громад. діяч. Член НТШ і УНТ. Від 1917 – дир. і викл. укр. мови і л-ри 1-ї Київської г-зії. Від 1919 співпрацював з ВУАН. 1921 – член Всеур. православного собору УАПЦ. У липні заарешт, на процесі СВУ засуджено до 8-ми років ув'язнення. У 1937 за звинуваченням у націоналіст. діяльності засуджено до розстрілу. Реабіліт. 1989 – 197
- Євшан Микола** (1889–1919) – літер. критик, публіцист, перекладач. У роки навчання в Львівському ун-ті працював особистим секр. М. Грушевського. З утворенням ЗУНР (листопад 1918) організував і очолив оборону її зах. кордону по р. Сян. Голова архівно-істор. відділу при начальній команді УГА. Помер від тифу – 164
- Єгоров І.** – професор ун-ту Св. Володимира, член Комісії з вищих шкіл і наук. інституцій при Мін-ві освіти і мистецтв, що вивчала можливість відкриття в Кам'янці-Подільському філії укр. ун-ту – 153
- Єфремов Сергій** (1876–1939) – громад., політ. і держ. діяч, літературознавець. Ідеолог і теоретик Укр. революції 1917–21 рр. Один з ініціаторів і учасників утв. Української Центральної Ради, заст. голови УЦР. Дійсний член НТШ. Академік УАН (1919; з 1921 – ВУАН, з 1937 – АН УРСР). Віце-президент ВУАН (1922–28). Від середини 1920-х зазнавав постійних переслідувань і цькувань від партійних органів і керівництва ВУАН. 1930 засуджено у справі СВУ на 10 років тюремного ув'язнення. Помер у в'язниці м. Ярославль – 178-179, 196, 214
- Животко Аркадій** (1890–1948) – громад.-політ. діяч, публіцист, дослідник історії укр. преси. У 1917–18 – член Української ЦР. З 1923 викладав у Педагогічному ін-ті ім. М. Драгоманова в Празі – 157
- Жулинський Микола** (1940) – укр. літературознавець, критик, громад. та політ. діяч. Акад. АН України (1992, від 1994 – НАН України). Директор (з 1991) Ін-ту літ. ім. Т. Шевченка НАН України – 12
- Завадський Є.** – випускник Львівського університету. У вересні 1919 був оформлений на посаду в.о. приват-

- доцента кафедри римського права КПДУУ. Був делегований радою професорів до складу комісії з вироблення проекту Конституції УНР, яка запрацювала на початку липня 1920 (у вересні працювала у м. Тарнов) – 158
- Завальнюк Олександр** (1951) – історик, гром. діяч. Ректор КПНУ ім. Івана Огієнка в 2002–12. Автор 870 наук. і навч.-метод. праць. Засновник і керівник наук. школи, що розробляє питання історії України напр. ХІХ – у сер. ХХ ст. – 5, 6, 9-12, 43, 84, 146, 171
- Завідський Ян** – міністр віровизнань і нар. освіти Польщі. У 1926 затвердив Тимчасовий статут Студіуму православного богослов'я Варшавського ун-ту – 175
- Заводовський Анатолій** (1965) – історик. 2003–12 – проректор, також із 2008 – доц. кафедри історії України КПНУ ім. Івана Огієнка – 11
- Загірня Марія** (Грінченко Марія; 1863–1928) – укр. письменниця, перекладачка і гром. діячка. Дружина Бориса Грінченка – 214
- Загородський Олександр** (1889–1968) – військовий діяч часів УНР, генерал-полковник Армії УНР (в еміграції), учасник Першого зимового походу. У 1921 очолив Українську спілку інвалідів Армії УНР. 1936–39 – член Головної ради Хреста Симона Петлюри. З 1949 – у США – 266
- Зайкин В'ячеслав** (1886–?) – історик, автор праць з історії укр. церкви і церковного права. Викладав на Студіум православного богослов'я Варшавського ун-ту – 176, 178, 180, 194, 263
- Зайцев Павло** (1886–1965) – громад., політ. і культурний діяч. Дійсний член НТШ, член Української ЦР. 1919 – начальник культ.-освітн. відділу Армії УНР. З 1921 – у Варшаві, співр. Українського наукового ін-ту і викладач Варшавського ун-ту – 300
- Заленський Т.** – представник польських гром. організацій у Кам'янці-Подільському – 94
- Залозецький (Залозецький-Сас Володимир Сергій)** (1884–?) – видатний політ. і культ. діяч на Буковині, мистецтвознавець. Із 1918 – член УНРади ЗУНР. У 1932-34 – посол до румунського парламенту – 300
- Зарецька Таїсія** (1952–2017) – історик, дослідниця історії українсько-польських стосунків та польської нац. меншини в Україні, автор понад 50 праць – 225

Затонський Володимир (1888–1938) – держ. і парт. діяч. Академік ВУАН (1929; від АН УСРР, від 1937 – АН УРСР). Брав активну участь у захопленні влади більшовиками в Україні. Завзято боровся проти Української Центральної Ради. У 1922–24 і 1933–37 – нарком освіти. Негативно ставився до проявів великодержавного шовінізму, за що був заарештований і страчений – 273

Захлюпана Ніна (1946) – філолог. Із 1973 – на кафедрі укр. мови Львівського національного ун-ту ім. Івана Франка. Автор праць із соціолінгвістики, методики викладання укр. мови, морфології – 9

Зизаній Лаврентій (р.н. невідомий – не пізніше 1634) – філолог, письменник, перекладач, цер.-освіт. діяч. Із 1612 – протопоп у м. Корець, активний діяч культ.-освіт. руху. 1596 у Вільно надруковано його «Грамматику словенску», де розглянуто теорію віршування та буквар – «Наука к читанню и розумню писма словенскаго...». У книзі «Катехізис» (1627) намагався раціоналістично тлумачити церк. догмати та наводив деякі природничонаук. відомості – 42

Зіньківський Василь (1881–1962) – протоієрей. Міністр ісповідань у Гетьманському уряді (1918). 1919 емігрував до Праги. У 1920–23 – проф. філософії Берлінського ун-ту. У 1923–26 – директор Педагогічного ін-ту в Празі – 153

Іван Золотоустий (також вживається Йоан/Іоан/Іоанн; 347–407) – святий, видатний візантійський церк. діяч і богослов, один з отців церкви, проповідник. Із 398 – Патріарх Константинопольський, з 404 р. – в засланні. Автор літургії Св. Іоана Златоустого – 210

Ільїнський Григорій (1876–1937) – мовознавець-славіст, етнограф. Приват-доцент Харківського ун-ту (1907–09), проф. Ніжинського історико-філологічного ін-ту (1909–15), одночасно – викл. Вищих жіночих курсів у Києві. Згодом проф. Юр'євського, Саратовського, Московського ун-тів. Автор праць з історії церковнослов'янської, староболгарської та укр. мов. У 1934 заарештований у «Справі славістів», у 1937 – заарештований вдруге та згодом розстріляний – 251, 252

Іщак Андрій (1887–1941) – церк. діяч УГКЦ. У 1914 був висвячений на священника

Андреєм Шептицьким для Львівської архієпархії. 1918 – префект Львів. духов. семінарії, згодом пастор у сільських парафіях. Із 1928 поєднував викладання та професорську діяльність у Львів. богосл. академії зі службою у парафії с. Сихова. Автор праць з історії церкви, догматики, схоластики і патристики. Загинув під час відступу рад. військ. Беатифікований 27 червня під час візиту папи Івана-Павла II до Львова – 299

Кармалюк Сергій (1971) – історик, краєзнавець. Із 2003 працює в Чернівецькому нац. ун-ті ім. Юрія Федьковича. Досліджував діяльність організацій Червоного Хреста в Україні в 1867–1920. Автор понад 70 праць – 10

Кармалюк (Карманюк) Устим (1787–1835) – подільський «останній» гайдамака, ще за життя опоетизований та оповитий славою народного месника – 140

Кедрин-Рудницький Іван (справжнє прізвище – Рудницький, 1896–1995) – журналіст, історик, політ. діяч. Дійсний член НТШ. У 1919 вступив до армії УНР, брав участь у бойових діях. 1922–39 (з перервою 1925) працював у редак-

ції часопису «Діло» у Львові, з 1935 – її політ. редактор. Багатолітній секретар Товариства письменників і журн. у Львові. З 1949 – у США – 199, 213, 252, 253, 297

Кедровський Володимир (1890–1970) – громад., військ. та політ. діяч, журналіст. Чл. Укр. ЦР. У лист.-груд. 1917 виконував обов'язки товариша ген. секретаря військ. справ Ген. секр. УЦР. За доби Української Держави – чл. Укр. нац. союзу. З травня 1919 призначений кер. держ. інспекції Армії УНР, полковник. 1919–21 – військ. аташе в дипломатичних представництвах УНР у Латвії, Естонії та Фінляндії. З 1921 – на еміграції, спочатку в м. Відень, згодом у США. 1926–33 – співред. газ. «Свобода» – 283

Кизима Лука – член УЦР, Малої Ради і Всеукраїнської ради військ. депутатів. Входив до УСДРП – 304

Кирюшко Микола – історик, сходознавець. Співавтор праці про митрополита Іларіона – 9

Кисильов Сергій (інколи Кисельов, Кисилів) – 13 травня 1918 призначений гетьманом П. Скоропадським на посаду губернського старости Поділля, яку обіймав до 20

листопада ц.р. У 1919 очолював міський осередок Червоного Хреста в Проскурові. На початку 1920-х виїхав до Вінниці. Заарештований у жовтні 1937 р. за звинуваченням у систематичній «націоналістичній контрреволюційній агітації», у листопаді ц.р. засуджений до розстрілу і був розстріляний 2 грудня. Реабілітований у 1989 – 278

Клепатський Павло (1885 – після 1938) – історик, архівіст. Член УЦР від Херсонської губернії. Приват-доцент, проф. КПДУУ (1918–20); викладач, проф. Полтавського ІНО (1923–31). Тричі був заарештований (1922, 1931 – у справі «Спілки визволення України», 1936). До останнього арешту викладав у Мелітопольському й Дагестанському пед. ін-тах, Татаро-Башкирському державному унті (1934–35). 1936 засуджений до 5 років позбавлення волі. 1938 судовий вирок переглянутий та винесено новий – 7 років ув'язнення. Подальша доля невідома – 65, 97, 160, 164

Клименко Пилип (1887–1955) – історик, джерелознавець. Проф. КПДУУ (1918–19), Кам'янець-Подільського ІНО (1920–23).

У жовтні 1921 був заарештований ВУЧК. Співробітник Археографічної комісії ВУАН (1924–33). У травні 1938 заарештований органами НКВС УРСР і засуджений Воєнним трибуналом Київського військового округу до 6-ти років позбавлення волі. Звільнений 1943. Досліджував історію цехів на Україні та укр. міст, автор майже 50 наук. праць – 97, 156, 158, 160, 162, 164

Климчук Олександр (1942–2015) – письмен., журн., публіцист. Член Нац. спілки письменників України, член Нац. спілки журналістів України. Заслужений діяч мистецтва України. Працював у тижневикі «Україна», був гол. ред. журналу «Музейний провулок». Автор праць про І. Огієнка – 7, 9

Кобилянський Броніслав (1896–?) – доц. Львівського педагогічного ін-ту. Автор підручника з церковнослов'янської мови та праць з методики навчання укр. мови – 253

Ковалевський Олександр (1890–1939) – гром.-політ. діяч, публіцист. У 1918–21 – засновник та голова Укр. Нар.-Респ. Партії. Наприкінці 1920 призначений міністром рільни-

- цтва УНР. З 1921 перебував в еміграції, жив у Луцьку, очолював правління Укрінбанку. У 1930-х редагував газету «Українська нива» (з 1937 – «Волинське слово»). Керівник Волинського Укр. об'єднання (1931–39) – 259
- Ковальський Микола** (1929–2006) – укр. історик, джерелознавець, археограф. У 1967–94 працював у Дніпропетровському ун-ті. Є творцем загальноновизнаної школи з джерелознавства історії України, яка розробляє переважно проблеми джерелознавства історії України ранньомодерної доби (XVI–XVIII ст.), стояв біля витоків відродженої Археографічної комісії, потім – Ін-ту укр. археографії і джерелознавства імені М. Грушевського НАН України. Автор понад 400 праць – 5, 183, 254, 255
- Козачок Ярослав** (1965) – літературознавець. Від 2002 – у НАУ (із перервою). 2010 – заступник Міністра транспорту і зв'язку України. 2010–16 – завідувач кафедри журналістики НАУ. Автор праць з історії укр. л-ри XIX ст. у контексті становлення нац. ідеї – 11
- Козицький Сергій** (1883–1941) – укр. композитор, просвітник, гром. і політ. діяч. Навчався у КПДУУ. 1922–28 – посол до польського сейму й голова укр. парламентського клубу; 1928–30 – член польського сенату. У листопаді 1930 засуджений на 18 міс. за антидержавну діяльність. З 1938 – диякон у Луцькому повіті – 157
- Козловська Ольга** – досліджувала роль І. Огієнка у відродженні укр. церкви – 9
- Колесса Олександр** (1867–1945) – літературознавець, поет, мовознавець, фольклорист, гром. політ. діяч. Із 1895 – у Львів. ун-ті: 1897–1918 – проф. каф. укр. словесності, водночас 1903–04 – декан філос. ф-ту. 1920–21 – проф. Віденського ун-ту. Один із засновників Укр. Вільного Ун-ту та ректор (1921–22, 1925–28, 1935–37, 1943–44). Проф. Карлового ун-ту в Празі (1923–39). 1907–18 – посол австро-угор. парламенту, де обстоював укр. права в галузі освіти. Автор праць з історії укр. л-ри, проблем укр. л-ри і мов-ва – 184
- Колесса Філарет** (1871–1947) – музикознавець, композитор, фольклорист, етнограф. Брат Олександра Колесси – 193
- Колодний Анатолій** (1937) – укр. учений. Засновник і

Президент Асоціації релігієзнавців (1993). Гол. ред. журналу «Українське релігієзнавство». Співавтор праці про митрополита Іларіона – 9

Колосов Митрофан (1839–81) – філолог. Історик рос. і старосл. мови, діалектолог. Із 1871 – викладач Варшавського ун-ту. 1879 заснував журнал «Російський філологічний вісник» – 35

Колпакова О. – історик, автор статті про Кам'янець-Подільський держ. укр. ун-тет – 9

Кониський Олександр (1836–1900) – укр. перекладач, письменник, видавець, лексикограф, журналіст. Один із фундаторів літературного т-ва ім. Т. Шевченка у Львові (1873), а згодом ініціатор його перетворення в НТШ. У др. пол. 1890-х допомагав В. Антоновичу заснувати всеукр. політичну організацію, що мала об'єднати всі кола національно свідомих українців – 105

Конькова Тетяна (1952) – педагог, краєзнавець. У 1986–2015 працювала в КПДП, КПНУ ім. І. Огієнка: викл. ст. викл., доц. (1992) кафедри педагогіки – 11

Копилов Анатолій (1936–2007) – історик-славіст, організатор науки і освіти. Ректор

КПДПІ (КПДПУ) в 1977–2001. Опікувався підготовкою науково-пед. кадрів для навчальних закладів Правобережної України, збереженням, дослідженням і популяризацією місцевих пам'яток історії, розвитком краєзнавчого руху. Науковий доробок складає майже 120 робіт – 7, 9-10, 16, 45

Копилов Сергій (1963) – історик-славіст, історіограф. З 1988 працює в КПНУ ім. І. Огієнка на посадах асистента, ст. викл., доц., проф., декана історичного факультету, завідувача кафедри всесвітньої історії, ректора (2013–20, з 2020). Науковий доробок складає 370 робіт – 6, 9, 11, 34, 37, 43, 84, 120, 123, 146, 172, 189, 206, 223

Кордуба Мирон (1876–1947) – історик. Член НТШ, діяльний співр. археографічної комісії НТШ. У жовтні 1920 р. призначений екстраординарним проф. КПДУУ. Голова іст.-філол. секції НТШ, від 1926 – член Археографічної комісії ВУАН, з 1928 – Істор. секції ВУАН. У 1929–39 – проф. історії України Варшавського ун-ту. Від 1934 – дійсний член Ін-ту досліджень нац. справ (Варшава), з 1938 – почесний член Укр. наук. ін-ту в Варшаві. Від

- грудня 1941 мешкав і працював у Львові. Науковий доробок складає понад 500 наукових і науково-популярних праць – 174, 177, 181, 213, 296
- Королів-Старий Василь** (1879–1941) – письменник, журналіст. Після приходу до влади Директорії виїхав до Праги як член дипломатичної місії УНР. Проф. Української Господарської Академії в Подєбрадах – 244
- Корольов** – автор статті «Мертві вперед», що мала бути видрукувана на шпальтах щомісячного літ.-наук. журналу католицького спрямування «Дзвони» (Львів), який згадує В. Приходько – 283, 284
- Коссак Іван** (1876–1927) – військовик, гром. діяч. У 1917 обраний до складу членів Української Центральної Ради. 1919 відряджений із дипломатичною місією УНР до Праги. Активний діяч Західноукраїнського т-ва Ліги Націй у Відні – 195, 293
- Котляревський Іван** (1769–1838) – письменник, драматург, поет і гром. діяч. Автор поеми «Енеїда» (1878), що стала твором нової укр. літ-ри – 105
- Котуля Рудольф** – директор бібліотеки Львівського ун-ту в роки Першої світової війни і середини 1920-х – 190
- Коцюбинський Михайло** (1864–1913) – письменник і гром.-культ. діяч. Член «Братства тарасівців» (1892). Ініціатор і активний учасник багатьох нац.-культ. починань і літературних видань – 105
- Кочубей Микола** – укр. гром.-політ. діяч, публіцист. Один із засновників Укр. союзу хліборобів-державників, перший голова гетьманської управи, член Ради присяжних. Протягом тривалого часу мешкав у Ванзее разом із родиною П. Скоропадського. Політ. однодумець і послідовник В. Липинського – 249
- Крачкович Болеслав** – 24 січня 1920 наказом Головного комісару землі Волинської і Подільського фронту був призначений начальником Подільського округу в Кам'янці-Подільському – 67
- Кримський Агатангел** (1871–1942) – сходознавець, історик, мовознавець, перекладач. Один з академіків-засновників УАН, незмінний секретар і голова Істор.-філол. відділу. Зробив значний внесок у її становлення та розбудову. Після процесу у справі СВУ звільнений з усіх наукових посад та усунутий від викладацької дія-

- льності. З 1937 був залучений до підготовки аспірантів в Ін-ті мовознавства АН УРСР. У липні 1941 р. заарештований за звинуваченням в укр. націоналізмі – 196
- Крип'якевич Іван** (1886–1967) – історик, археограф, організатор наук. життя, гром.-освітній діяч, академік АН УРСР (1958). Учень М. Грушевського, дійсний член НТШ. Керував іст.-філ. секцією НТШ (1934–39). Проф. і завідувач кафедри історії України, декан істор. ф-ту Львів. ун-ту (1939–41, 1944–46), директор Ін-ту суспільних наук АН УРСР (1953–62) – 97, 134, 177, 299
- Кропивницький Марко** (1840–1910) – драматург, актор, режисер, композитор, один із засновників укр. професійного театру – 105
- Крушельницький Антін** (1878–1937) – письменник, критик, видавець, перекладач, гром. діяч. Від квітня 1919 очолював міністерство освіти УНР, згодом – голова пед. місії УНР у Відні. 1929 у Львові заснував видавничу спілку «Нові шляхи» й однойменний журнал. У 1934 разом із родиною виїхав до Харкова, тоді ж засуджений на 10 років таборів. 1937 засуджений особливою трійкою Управління НКВС до страти. Страчений в урочищі Сандромах – 72
- Кудрявцев Михайло** (1945) – літературознавець, доктор філ. наук (1997), проф. (1997). Із 1987 у КПНУ ім. І. Огієнка: доцент, зав. каф. історії укр. літ-ри і компаративістики (1997–2015). Автор праць з теорії л-ри, творчості І. Франка, Лесі Українки, О. Гончара, Б. Олійника, Л. Костенко – 10
- Кузів Василь** (1887–1958) – пастор, адресат і довірена особа М. Грушевського – 298
- Куліш Пантелеймон** (1819–97) – укр. письменник, фольклорист, історик, видавець. Учасник Києво-Мефодіївського т-ва. Перекладач Біблії та автор першого укр. істор. роману «Чорна зрада» – 105, 193, 200, 293
- Кульбакін Степан** (1873–1941) – рос. і укр. мовознавець, славіст. Член-кор. Російської АН (з 1919), дійсний член Сербської АН з 1925. Протягом 1904–19 працював у Харківському ун-ті: доц., а з 1908 – проф. Водночас у 1911–19 – ректор Вищих жіночих курсів. Дослідник і автор праць зі старослов'янської мови. Автор праці «Українська мова. Кор-

ткий нарис історичної фонетики і морфології» (1919) – 36

Купчинський Олег (1934) – історик, філолог, археограф. Учень І. Крип'якевича та Л. Гумецької. З 1990 – відп. ред. «Записок наукового товариства імені Шевченка». Від грудня 2005 – голова НТШ. Дійсний чл. Укр. вільної академії наук в США, низки ін. наук. товариств. Автор понад 500 наук. і наук.-популярних праць, зокрема вивчав діяльність І. Огієнка як дослідника і видавця пам'яток писемності – 10

Кучер Володимир (1885–1959) – фізик. Дійсний член НТШ (1919). У жовтні 1918 призначений приват-доц. каф. фізики КПДУУ. 1920–25 – проф. теор. фізики Львівського (таєм.) укр. ун-ту. Згодом учителював. У 1940–47 – у Львівському ін-ті рад. торгівлі (з перервою): зав. каф. фізики, в.о. ректора (1944–47); у 1947–56 – зав. каф. фізики та метеорології Львів. с.-г. ін-ту (звільн. за звинуваченням у політ. неблагонадійності) – 247

Лебідь-Юрчик Харитон (1877–1945) – учений-економіст, держ. діяч. 1918 очолював департамент міністерства

фінансів УНР, виконував обов'язки товариша (заст.) міністра фінансів, згодом – Української Держави, був директором Державної скарбниці. 1919 – доц. КПДУУ, 1920–21 – товариш (заст.) міністра фінансів УНР. Із 1921 перебував на еміграції в Польщі, від 1926 – доц., згодом – проф. Укр. наук. ін-ту в Берліні – 156, 255–259, 262

Левицький (Лівицький) Василь (1899–1975) – письменник, журналіст. Служив у легіоні УСС. Працював редактором «Літопису Червоної Калини» у Львові (1929–39) – 296

Левицький Кость (1859–1941) – держ. і громад. діяч, дійсний (1899) та почесний член НТШ. Входив до керівництва Укр. нац.-дем. партії. 1907 був обраний послом до австрійського парламенту, 1908 обраний також послом до Галицького крайового сейму. Після проголошення ЗУНР обраний главою її уряду – Держ. секретаріату ЗУНР. Після повернення з еміграції до Львова очолював Союз укр. адвокатів, Центробанк у Львові. З приходом радянської влади в Західну Україну був заарештований органами НКВС. Після проголошення Акту

- Тридцятого червня 1941 став головою Ради сеньйорів – 296
- Леонтович Володимир** (1866–1933) – гром. діяч, письменник. 1918 – міністр земельних справ Укр. Держави. Емігрував до Німеччини, потім переїхав до Праги. Автор оповідань та юридичного рос.-укр. словника – 246
- Лепкий Богдан** (1872–1941) – письменник, перекладач, літературознавець, гром. діяч. Автор «Начерку історії української літератури» у 2-х кн. (1909, 1911), «Нарису української літератури» польською мовою (1930), підготував до друку повне видання поезії і прози Т. Шевченка у 5-ти т. (1919–20). Викладав укр. літ-ру в Ягелонському ун-ті. Провідне місце у різножанровій творчості належить поезії – 174
- Леся Українка** (Косач-Квітка Лариса; 1871–1913) – письменниця, перекладачка, публіцистка, літературознавиця, гром.-політ. діячка. Донька Олени Пчілки, племінниця М. Драгоманова – 86
- Лещук Семен** (1880–1941) – підполковник Армії УНР, похований на православному цвинтарі в м. Біла Підляська – 266
- Липа Іван** (1900–23) – гром.-політ. діяч, письменник, лікар. 1917 – комісар Української ЦР Одеси. 1921 – міністр здоров'я уряду УНР в екзилі – 69, 116, 201, 229
- Липа Юрій** (1900–44) – гром. діяч, письменник, публіцист, лікар. Син І. Липи. З 1929 по 1943 жив і працював у Варшаві. Лікар в УПА. Автор поетичних збірок, публ. творів, праць з фітотерапії. У серпні 1944 заарештовано і після катувань розстріляно вояками НКВС – 156, 246, 260
- Личков Борис** (1888–1966) – геолог, геоморфолог. У 1918–27 – проф., зав. каф. геології Київського ун-ту, товаришував із В. Вернадським. У 1918 увійшов до складу Комісії в справах вищих шкіл і наук. інституцій при Мін-ві освіти та підкомісії з визначення структури створюваного КПДУУ. Один з учасників робіт з природно-географічного районування України (1922) – 153
- Лібов Євген** (1857–?) – військовий. Учасник російсько-турецької 1877–78 і Першої світ. воєн. 1917 – нач. артилер. бриг. 34 арм. (1-го Укр.) корпусу під команд. П. Скоропадського. Від липня 1918 – ген. старшина

- Армії Української держави, ген. хорунжий Влас. Штабу гетьмана України й особистий ад'ютант П. Скоропадського. 22 жовтня 1918 як особистий представник П. Скоропадського разом з офіц. делегацією прибув до Кам'янка-Подільського, де на святі відкриття Укр. ун-ту зачитав гетьманську грамоту. Після повалення Гетьманату подальша доля невідома – 96
- Лівицький (Левицький) Андрій** (1874–1954) – гром.-політ. і держ. діяч. За часів Директорії УНР – міністр юстиції, заст. голови Ради міністрів, міністр закордонних справ УНР. З 1921 р. перебував за кордоном, де був президентом Ради Міністрів УНР в екзилі та керував дипломатичною роботою. Після смерті С. Петлюри став його наступником. У 1926–54 рр. очолював держ. центр УНР в екзилі (Голова Директорії і Головний отаман УНР) – 261-263
- Лозинський Іван** (1927–92) – літературознавець, бібліограф. Від 1957 працював бібліографом Львівської б-ки іноз. літ-ри, яку згодом очолював. Досліджував л-ру європ. народів. Кілька праць присвятив І. Огієнкові та проблемі книгодрукування в Україні – 9
- Лозинський Мар'ян** (1957) – історик, журналіст. Із 2005 – проректор з науково-педагогічної роботи та соціальних питань і розвитку, згодом доц. Львівського нац. ун-ту імені Івана Франка. Член нац. спілки журналістів України. Автор праць з історії релігійної видавничої діяльності – 224
- Лозовий Віталій** (1959) – історик, фахівець у галузі історії Укр. революції 1917–21. Працював на кафедрі історії України КПНУ ім. І. Огієнка. З 2012 – гол. наук. співробітник, згодом – зав. відділу гуманітарної політики Нац. ін-ту стратегічних досліджень – 11
- Лотоцький Олександр** (1870–1939) – гром.-політ. діяч, письменник, публіцист. Міністр ісповідань у гетьманському уряді. За Директорії УНР – міністр віросповідань. Емігрував до Відня, пізніше до Праги і Варшави; викладав церковне право та історію православної церкви в ВНЗ. У 1930–39 – засновник і директор Укр. наук. ін-ту (Варшава), водночас – заст. уряду УНР в екзилі – 174, 198, 213, 216, 265, 266
- Лукашевич Левко** (1896–1982) – укр. економіст, проф., учас-

ник студентської сотні в бою під Крутами. Співредактор і автор матеріалів в економічно-статистичних збірниках, що виходили до вересня 1939 у Варшаві. Брав участь у громад.-культ. житті укр. громади в Чехословаччині. Був заарештований органами держбезпеки під час придушення Празької весни 1968 – 264, 304

Лукаевич Ян-Леопольд (1878–1956) – філософ, математик. Закінчив Львівський ун-т (1902) і працював в ньому (1906–14). З 1915 – у Варшавському ун-ті: 1916–18 – дир. Ін-ту філософії, 1920–39 – проф., 1922–23 та 1932–33 – ректор; 1919 – міністр освіти Польщі. Під час Другої світової війни – викл. підпіл. ун-ту у Варшаві. У 1932 погодив заяву І. Огієнка про продовження контракту «на період одного року» – 184

Лучицький Володимир (1877–1949) – укр. геолог і петрограф. Син історика Івана Лучицького. Співорганізатор Укр. геологічного тов-ва та його керівник (1917–23). З 1947 – директор Ін-ту геологічних наук АН УРСР – 153

Любарський Іван (1893–1937) – мовознавець. Досліджував проблеми історії розвитку

давньогр. мови. З 1919 – приват-доцент КПДУУ, де викладав історію ант. л-ри, грец. та лат. мови. Брав участь в організації укр. автокефал. Церк. руху. 1925–27 – зав. каф. історії, к-ри та економіки Поділля Кам'янець-Подільського ІНО. Очолював мовно-літ. каф. в Ін-ті соц. виховання (1930). Був заарештований 1932, 1933 і 1937, згодом розстріляний – 97, 162

Любичанківський Микола (1884–1919) – біолог і природознавець. Асист. каф-и зоології КПДУУ. Також викладав курс географії у Кам'янець-Подільській укр. гімназії для дорослих, а також географію України, загальну географію і методику викл. географії слухачам пед. курсів з підготовки фахівців для вищих початкових закладів освіти. Загинув 23 червня 1919 – 160, 162

Ляпунов Борис (1862–1943) – мовознавець. 1903–23 – екстраординарний проф. Новоросійського ун-ту в Одесі, 1924–29 – проф. Ленінград. ун-ту. Акад. АН СРСР (1932), Польської АН (1930). Автор праць з порівняльної граматики слов'янських мов, старосл. мови, взаємозв'язків укр. і рос. мов. Вивчав етимологію окремих укр. лексем – 35, 36

Ляхощька Лариса (1957) – педагог, працює в ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Автор праць про творчу спадщину І. Огієнка – 9

Ляхощький Володимир (1957) – історик, архівознавець. 1994–2001 – організатор і перший директор Укр. НДІ архівної справи та документознавства. З 2016 – заст. директора цент. кінофотоархіву України. Автор праць з історії України, окремих аспектів арх. справи, джерелознавства, архівознавства – 9, 11, 12, 16, 45, 171, 224

Мазепа Ісаак (1884–1952) – політ. і держ. діяч. У серпні 1917 обраний депутатом Катеринославської міської думи, губерн. управи. Негативно сприйняв гетьман. переворот на чолі з П. Скоропадським, якого критикував за узурпацію влади. З квітня 1919 – міністр внутр. справ УНР в уряді Б. Мартоса. У серпні 1919 – травні 1920 – голова Ради нар. міністрів УНР та міністр внутр. справ УНР, згодом міністр земел. справ УНР в уряді В. Прокоповича. Від листопада 1920 мешкав у Львові, 1923 переїхав до Праги, 1925 – у м. Подебради. Під час німецької окупації жив замкнено, напередодні

вступу рад. військ виїхав до Німеччини – 158

Мазон Андре (1881–1967) – франц. філолог-славіст. У 1905–08 викладав франц. мову в Харківському ун-ті. після Першої світової війни – проф. слов'янської мови і лри Страсбурзького ун-ту (1919–23), а в 1924 до 1952 зав. каф. в Коледж де Франс. Від 1937 – директор Ін-ту слов'янознавства в Парижі – 293

Майборода В. – автор праці про діяльність І. Огієнка на посаді міністра освіти УНР – 10

Макаренко Андрій (1886–1963) – громад. і політ. діяч. 1918 – директор департаменту мінва шляхів сполучення Укр. Держави. Був одним з організаторів протигетьманського повстання 1918. У листопаді 1918 обраний членом Директорії УНР. У 1920–30-х перебував на еміграції в Чехословаччині та Австрії. Після Другої світової війни жив у Німеччині, з 1951 – у США – 146

Маковей Осип (1867–1925) – гром. і культ. діяч, письменник. Редактор укр. часописів «Зоря», «Буковина», «Літературно-науковий вісник» та ін. Директор учительської семінарії в Заліщиках. Автор сатиричних оповідань, іст. і крит. праць – 267

Малиновський Андрій (1884–1937) – фізик. Із 1909 – в Ун-ті Св. Володимира: приват-доц. (1918). З лютого 1919 – екстраординарний проф. каф. фізики, фіз. кабінету і лабораторії КПДУУ. 1923–37 – зав. каф. фізики Дніпропетровського гірнич. ін-ту. Репресований 1937, реабіліт. 1957. Засновник наук. школи електрон. теорії горіння та електропровідності низькотемпературної плазми – 97, 157

Маркевич Дмитро – мешканець Винників, у садибі якого після від'їзду з Тарнова наприкінці літа 1922 замешкала родина Огієнків – 229

Марушкевич Алла – педагог, з 2013 – зав. каф-и педагогіки психологічного факультету Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Автор праць про управління діяльність І. Огієнка – 45

Маслов Сергій (1880–1957) – літературознавець, археограф. Під час навчання в Ун-ті Св. Володимира разом з І. Огієнком був членом семінару проф. В. Перетца. У 1923–35 працював в Укр. наук. ін-ті книгознавства. Автор численних праць з історії укр. літератури, книгознавства – 177

Мацько Віталій (1952) – літературознавець, поет, перек-

ладач, журналіст. Голова Хмельницького обл. т-ва «Просвіта» (1994–2002). Із 2012 – проф., від 2016 – зав. каф. укр. мови і літ-ри Хмельницької гуманітарно-пед. академії. У наук. працях звертався до худож.-естет. та філос. моделей, займається краєзнавством – 10

Машевський Олег (1971) – історик. Із 1998 – в Київ. нац. ун-ті ім. Тараса Шевченка, зав. каф. нової та новітньої історії зарубіжних країн. Автор праць про політику уряду П. Скоропадського в галузі освіти і науки – 9

Миринович Микола – керуючий справами Директорії УНР – 268

Миронович Мирослав (1949) – укр. правозахисник, публіцист, релігієзнавець, чл.-засновник Української Гельсінської спілки, віце-ректор УКУ у Львові – 209

Міклошич Франьо (1813–91) – словенський, австрійський мовознавець, славіст. Основоположник школи порівняльно-історичного вивчення граматики слов'янських мов. У 1849 очолив кафедру слов'янських мов Віденського ун-ту, у 1854–55 – ректор цього ун-ту. З 1882 учнем Ф. Міклошича був мовозна-

вєць, громадсько-політичний і культурний діяч Буковини С. Смаль-Стоцький – 36

Монтрезор Адам (1888-?) – гром. діяч, політик консервативного крила. Чоловік старшої доньки гетьмана П. Скоропадського – Марії. Товаришував із В. Липинським. Провідний діяч осередку Укр. союзу хліборобів-державників у Варшаві. Активно популяризував ідеї гетьман. руху. Від 1937 – один із лідерів Союзу гетьманців-державників. З поч. Другої світової війни і вступом на тер. Польщі нім. військ і Червоної армії зник безвісти – 288

Монтрезор Констанція (1852–1928) – мати Адама Монтрезор – 288

Мудрий Василь (1893–1966) – гром. і політ. діяч, журналіст. Дійсний член НТШ. Член (1918–19) і голова (1920) земської управи в Проскурові. Співорганізатор, скарбник, секретар Львівського таємного укр. ун-ту (1921–25). Голов. ред. щоденної газети «Діло» у Львові (1927–35). Співзасн. і заст. голови Укр. нац.-демокр. об'єднання (1928–35), вибраний депутатом до сейму Польщі (1935). Провідник Укр. парламентської репрезентації

та віце-маршалок сейму Польщі. Секретар Укр. нац. к-ту в Кракові (1941). 1949 переїхав до США – 174

Мякотин Венедикт (1867–1937) – рос. історик, публіцист, політ. діяч. На поч. 1890-х рр. жив у Києві, працюючи під кер-вом І. Лучицького над соц.-екон. історією Гетьманщини. Був одним із лідерів Трудової групи в 1-й Держ. думі Рос. імперії. Вітав Лютневу революцію 1917. 1922 з великою групою рос. інтелігенції висланий з Росії без права повернення. У Берліні узяв участь у створенні Рос. наук. ін-ту. 1928–37 – очолював каф. рос. історії в Софійському ун-ті. Центр. місце в наук. дослідженнях займали проблеми історії України XVII–XVIII ст. – 249

Назаренко Євген (1938–2009) – історик, краєзнавець. Від 1962 вчителював у школах Хмельницького, викладав в Хмельницькому технікумі рад. торгівлі, проф.-тех. училищі. Член редкол. і наук. консультант книги «Реабілітовані історією» – 11

Назарук Осип (1883–1940) – укр. гром. і політ. діяч, письменник, журналіст, публіцист. У серпні 1914 вступив

- до Легіону Укр. січових стрільців. Був членом Укр. радик. партії (1905–23). З лист. 1918 по лист. 1919 перебував на Великій Україні, зокрема очолював Гол. управління преси і пропаганди в урядах В. Чехівського та С. Остапенка. Із середини листопада 1918 разом з урядом ЗУНР виїхав на еміграцію до Відня. У 1918–39 – гол. ред. часопису «Нова Зоря» – 218
- Наконечна С.** – автор статті про І. Огієнка в рівненській газеті «Волинь» (1992) – 7
- Неселовський Опанас** (1866–1932) – богослов, історик. Член Подільського іст.-археологічного т-ва (1893). Після лютого 1917 р. брав активну участь у розгортанні укр. нац. руху. 1919–20 – в.о. екстраординарного проф. по каф. історії богослужіння на богословському ф-ті КПДУУ. 1921–23 – декан професійної освіти Кам'янець-Подільського ІНО, водночас від 1924 – зав. Кам'янець-Подільського історико-архітектурного музею. У 1929 був звільнений з усіх посад, оскільки «не володів класовою ідеологією», деякий час працював в інститутській бібліотеці – 97, 161, 164
- Нестеренко Афанасій** – інженер, мав товариські відносини із І. Огієнком з кінця 1920-х. Автор книги «Митрополит Іларіон служитель Богові і Народові. Біографічна монографія» (Вінніпег, 1958) – 171
- Нечитайло Віталій** (1941) – історик-аграрник, письменник, поет-гуморист. Член НСПУ (1996). Від 1978 працював у КПНУ ім. І. Огієнка: 2007–15 – зав. каф. політології і соціології, 2015–18 – проф. кафедри. Досліджував історію укр. селянства. Автор поет. зб. лірики, гумору і сатири, повістей і оповідань – 11
- Нечуй-Левицький Іван** (1838–1918) – укр. письменник, етнограф, фольклорист, педагог. Викладав у Полтавській духовній семінарії, жіночих гімназіях Каліша та Седлеця, Кишинівській чоловічій гімназії. У 1885 переїхав до Києва, де присвятив себе літературній діяльності. Від початку революції 1917 р. був осторонь політичного руху – 105
- Никон** (у миру – Микита Мич, 1605–81) – патріарх Московський (1652–66). Реалізовував реформу уніфікації рос. та грец. церк. обрядів. Був активним причіником

відновлення ідеї «Москва – третій Рим», згідно з якою Москва могла претендувати на вселенський центр православ'я. Уніфікація рос. церк. обряду з укр. та грец. обрядовою практикою спричинила розкол Рос. церкви на новообрядську («ніконівську») та старообрядську («розкольніцьку») – 307

Ніковський Андрій (1885–1942) – гром. і політ. діяч, літературознавець, журналіст. Один із засновників УЦР, у 1917–18 – заст. голови. У травні 1920 – міністр закордонних справ УНР (у кабінеті В. Прокоповича). Міністр закордонних справ уряду УНР в еміграції. 1924 повернувся в Україну. Співробітник ВУАН. Засуджений у справі СВУ на 10 років ув'язнення, звільнений 1940. Автор літературознавчих статей – 178

Огієнко Іван (митрополит Іларіон, 1882–1972) – історик і письменник, мовознавець, видавець, педагог, громад., політ. і церк. діяч. Фундатор і перший ректор Кам'янець-Подільського держ. ун-ту, один із активних діячів УАН, мережі нац. вищих навч. закладів, міністр нар. освіти (1919), міністр сповідань,

ний міністр УНР (1919–20), професор відділу православного богослов'я теологічного фак. Варшавського університету (1925–32). Єпископ, архієпископ, митрополит Холмський і Підляський (1940–44). З 1947 – у Вінніпезі (Канада), першоієрарх Укр. греко-правосл. церкви в Канаді (1951–72). Перекладач Біблії на низки богослужбових книг на укр. мову, автор віршованих творів реліг. змісту, багатьох праць з історії, к-ри, канонічного права, славістики, мовознавства – 2, 3, 4, 5, 6 та ін.

Огієнко Домна (Домініка) (дівоче – Литвинчук, 1882–1937) – дружина І. Огієнка – 116, 244, 251, 257, 259

Огородник Яків (1894–1930) – член Ради республіки УНР, доктор історії – 215, 276

Оксіюк Йосип (1894–1991) – богослов, педагог. 1919–20 – приват-доц. кафедри історії стародавньої церкви богословського ф-ту КПДУУ. У 1921 – в штаті Кам'янець-Подільського ІНО. Прийняв сан священника УАПЦ і висвячений на єпископа Кам'янецької церкви. На II Всеукраїнському Соборі УАПЦ (1927) був обраний заступником митрополита УАПЦ.

- Після «самоліквідації» автокефальної церкви (1930) повернувся до мирського життя. У 1937 був заарештований і засуджений до 7 років ув'язнення. У 1961 вийшов на пенсію, переїхав до Києва. Працював в редакції «Православного вісника» – 97, 161
- Оксман Пінкас** – рабин єврейської громади міста в Кам'янці-Подільському упродовж перших десятирічь ХХ ст., учасник місцевих відділення Т-ва любителів єврейської мови (1908) і комітету Єврейського еміграційного т-ва (1909) – 94, 151
- Оляничин Домет** (1891–1970) – історик. 1918 – працював як урядовець у відділі шкільної ради мін-ва освіти УНР. Від червня 1920 – при штабі Армії УНР. Навчався на історико-філол. ф-ті КПДУ (1920–21). На еміграції з 1921. Асистент кафедри історії України Українського наукового інституту в Берліні (1926–30). Від 1937 мешкав у Штутгарті, працював в Ін-ті закордонних справ у Штутгарті (1937–40). Видав низку документів і матеріалів з укр. історії, віднайдених у німецьких архівах. Автор праць з укр. історії середньовіччя і ранньомодерних часів – 270
- Оншімовський Віктор** (?) – державний діяч, Генеральний писар, керуючий справами Народного секретаріату України – 209
- Опанасюк О.** – автор статті про І. Огієнка в газеті «Заповіт» (Тернопіль, 1992) – 7
- Опря Анатолій** (1947) – історик. 1971 – закінчив Кам'янець-Подільський держ. пед. інститут, аспірантуру Дніпропетровського державного ун-ту (1979). Працював на кафедрі всесвітньої історії КПКУ ім. Івана Огієнка (до 2015). Автор праць з аграрної історії України, укр. православ'я – 10
- Остапенко Сергій** (1881–1937) – держ. і політ. діяч, економіст. Екон. радник у складі укр. мирної делегації на переговорах у Брест-Литовську (1918). З квітня 1918 – в міністерстві праці УНР. За часи Директорії обіймав посаду міністра торгу і промисловості, голова Ради нар. міністрів УНР (лютий-квітень 1919). 1919–20 – професор КПДУУ. Зазнав репресій більшовицького режиму. 1920–30 викладав у вишах Києва і Харкова. 1937 заарештований і страчений – 156, 158, 162
- Охріменко Павло** (1919–97) – літературознавець, фолькло-

рист, член Спілки письменників України, дослідник Слова о полку Ігоревім – 9

Павловська Н. – автор статті в часописі «Старожитності» (1992, Ч.4(20)) – 7

Павлуцький Григорій (1861–1924) – історик мистецтва. Учень Ю. Кулаковського. Брав участь у створенні Української Академії мистецтва (з 1918 – її професор), Укр. держ ун-ту в Києві (з 1918 – проф. і декан історико-філол. ф-ту). Викладав у Київ. Археол. ін-ті та Київ. Ін-ті нар. освіти, проректор і директор інститутської б-ки. Брав участь у створенні УАН, Нац. б-ки Укр. Д-ви. Досліджував історію арх-ри і народно-декоративне мист-во України – 90, 153

Панчишин Мар'ян (1882–1943) – лікар і громадський діяч. Організатор і довголітній голова Укр. лікарського тов-ва. Особистий лікар Андрея Шептицького. У 1924–25 – ректор Укр. таємного ун-ту – 259, 299

Панькевич Іван (1887–1958) – укр. мовознавець, літературознавець, фольклорист, етнограф, історик, гр. діяч. чл. НТШ (з 1924). Працював 1912–19 викладачем, доц. Консулярної академії (Відень), 1920–39 – у наук. осеред-

ках, гімназіях Ужгорода, з 1939 – проф. Братиславського і Карлового (Прага) унів-тів. Досліджував сучас. стан укр. говорів Закарпаття – 291

Папенгут Є. – інженер-технолог, завідувач будівельно-технічною частиною Кам'янець-Подільського міського самоврядування, у листопаді 1918 – вересні 1919 – архітектор КПДУУ – 70

Пашенко Володимир (1947) – укр. історик, ректор Полтавського педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Дослідник державно-церковних відносин в Україні в ХХ ст. – 9

Пашенко Олімпіада (Олімпія) (1879–1972) – педагог, громад., політ. і держ. діяч. Член Подільського тов-ва «Прогресіта». У лютому 1917 обрана в Кам'янецьку міську думу, у березні 1917 – у Кам'янецьке повітове земство. Одна із засновниць УЦР, входила до її першого складу від Укр. пед. т-ва. Голова Кам'янець-Подільської повітової земської управи (1918–20). Секретар урядової комісії з відкриття КПДУУ. 1923 переїхала до Польщі – 63, 69, 92, 96, 110, 114, 131, 147, 276, 279

Пеленський Йосип (1879–1957) – історик, мистецтвознавець.

- Брав участь у Першій світовій війні. Професор КПДУУ (1919–20). Викладав у гімназіях на Галичині. Заст. голови комісії НТШ з історії мист-ва. Старший наук. співробітник Львів. відділення Ін-ту археології АН УРСР (з 1945). Автор праць з історії дерев'яної арх-ри та пам'яток Галича (давнього), давнього Львова та візант. мист-ва – 213, 299
- Перетц Володимир** (1870–1935) – учений-літературознавець. Академік УАН (1919). 1903–14 – професор Київ. ун-ту. Голова філол. секції УНТ в Києві. 1907 заснував філол. семінар, що пропрацював 8 років. З нього вийшло 30 дослідників історії укр. літератури; серед них – В. Адріанова-Перетц, О. Білецький, М. Драй-Хмара, С. Маслов, І. Огієнко, В. Розов, Є. Тимченко та ін. Автор понад 300 праць із літературознавства, джерелознавства, історіографії, археології, бібліографії, з них понад 100 написані під час перебування в Києві – 34, 36, 124, 125, 182
- Перуновська** – господиня помешкання по вул. Краківська, 29, у м. Тарнів, у якому мешкав І. Огієнко – 209
- Петлюра Симон** (1869–1926) – політ., держ. і військ. діяч, публіцист. У квітні 1917 обраний головою Укр. фронтової ради військ Західного фронту. Член УЦР. У жовтня 1918 – член Директорії УНР, з травня 1919 – голова, Головний отаман Армії УНР. З 1920 – в еміграції, з 1924 – у Парижі – 90, 129, 146, 158, 159, 213, 227, 261, 271, 272
- Петр В'ячеслав** (1840–1923) – філолог-славіст. У 1882, 1883–85 працював у гімназіях Кам'янця-Подільського. Проф. Ніжинського іст.-філол. ін-ту, з 1918 – проф. КПДУУ – 4, 48, 53, 97, 120–122, 134, 156
- Петров Микола** (1952–2008) – укр. історик, археолог і краєзнавець. У 1991–2004 і 2007–08 – завідувач кафедри історії України КПНУ ім. Івана Огієнка. Досліджував історію Кам'янця-Подільського – 10
- Петровський Григорій** (1878–1958) – радянський держ. і партійний діяч. З 1922 – заступник голови ЦВК СРСР, звертався до Всеросійського ЦВК припинити вивіз продовольства за межі УСРР – 273
- Пижик Андрій** (1972) – історик, з 2017 – зав. кафедри новітньої історії України Київського нац. ун-ту імені Та-

- раса Шевченка. Автор праць з історії системи нац. освіти в добу Директорії УНР – 16
- Пилицький Пилип** (1889–1940) – укр. державний діяч. 1921–22 – голова Ради Народних Міністрів УНР в екзилі. 1922–25 – професор Українського (таємного) політехнічного ін-ту у Львові. З 1926 жив у Луцьку. Був засновником та головою Тов-ва імені Лесі Українки – 259
- Пилявець П.** – укр. історик, автор статті про І. Огієнка в «Малій енциклопедії етнодержавознавства» (Київ, 1996) – 9
- Пиріг П.** – автор праці про І. Огієнка як фундатора КПДУУ – 9
- Пищанський** – інженер, опікувався ремонтом будинку митрополита Шептицького на вул. Ходорівська у Львові, в одній з квартир якого влітку 1924 оселилася родина Огієнків 231, 306
- Підгірський Самійло** (1888–1945) – адвокат, громад.-політ. діяч. Член 2-го і 3-го скликань УЦР та двох скликань Сейму Польщі від Волинського воєводства – 214
- Пілсудський Юзеф-Клеменс** (1867–1935) – польський політик, військовий діяч. Маршал Польщі (1920). У

роки Першої світової війни – комендант Легіонів Польських, які воювали в складі австро-угор. армії. 10 листопада 1918 приїхав до Варшави і очолив незалежну Польщу, ставши тимчасовим нач. д-ви. У 1919–20 підтримував контакти з представниками уряду УНР і деякий час сприяв підтримці укр. еміграції в міжвоєнній Польщі. У травні 1926 здійснив військовий переворот і побудував авторитарну систему влади, що спиралася на військо. Період його перебування при владі відзначався репресіями щодо тих укр. нац. рухів, які не підтримували його політику – 172, 264

Плевако Микола (1890–1941) – бібліограф, літературознавець. Учень М. Сумцова. 1919 – бібліотекар, 1919–21 – приват-доцент КПДУУ, де викладав історію нової укр. літ-ри, спецкурс «П. Куліш і його епоха». 1921–30 – проф. Харківського ун-ту, керівник секції української літ-ри при кафедрі історії укр. к-ри Д. Багалія. 1934–38 – працював у ВУАН. 1938 заарештований як член «контрреволюційної націоналістичної організації», висланий у Ка-

- захстан, де його вбили невідомі злочинці – 67, 162
- Плисюк Василь** – історик, автор праць про І. Огієнка – 9
- Погребенник Федір** (1929–2001) – літературознавець, бібліограф. Заслужений діяч науки і техніки України. Працював провідним наук. співр. Ін-ту л-ри ім. Т.Г. Шевченка НАН України, головним бібліографом Націон. парламентаьської б-ки України. Автор праць з історії укр. л-ри, критики, публіцистики – 11
- Поліщук Валер'ян** (1897–1937) – укр. письменник, поет і прозаїк. Брав участь у повстанні Директорії, був інтернований. 1920 – навчався на історико-філол. ф-ті КПДУУ, редагував студентський журнал «Нова думка». 1921 – перебрався до Харкова, працював у різних літературних часописах. Спілкування з П. Тичиною спонукало його до пошуків нової художньої якості в ліриці й декларування неореалізму пролетарського змісту. 1925 заснував у Харкові модерністську групу «Авангард», що обстоювала програму конструктивного динамізму. У 1934 заарештований, 3 листопада 1937 страчений в урочищі Сандармох – 67, 156
- Постолюк Петро** (1894–1978) – військовик Легіону Українських Січових Стрільців, у 1920–23 вивчав філософію у Віденському університеті, один із засновників Вид-ва «Червона Калина» у Львові. В роки Другої світової війни – директор Укр. вид-ва у Кракові. Емігрував до США, де відновив вид-во «Червона Калина» – 198
- Потебня Олександр** (1835–91) – укр. мовознавець, фольклорист, літературознавець, гром. діяч. Автор фундаментальних праць, що стали суттєвим внеском у загальне мовознавство, психолінгвістику, етимологію, іст. граматику, діалектологію – 36
- Прахов О.** – богослов, приват-доцент КПДУУ, 1919 увійшов до складу комісії з перекладу Св. Письма – 97, 161
- Преловська Ірина** (1966) – укр. історик, джерелознавець, археограф. Автор праць з історії Православної церкви в Україні XIX – поч. XX ст., біографії видатних діячів України – 224
- Приходько Віктор** (1886–1982) – гром.-політ. діяч, правник. Член УЦР, голова Подільської губернської нар. управи (1918), голова Подільського губернського земства (1918–

- 20). З 1920 – в еміграції у Польщі, товариш міністра фінансів УНР і керуючий цим міністерством (1922–23). Емігрував до Чехословаччини, проф. Укр. господарської академії в Подєбрадах. У роки Другої світової війни був у складі Укр. Центрального Комітету в Кракові. У 1949 емігрував до США – 63, 69, 110, 113, 114, 213, 272, 274, 275, 277, 280, 283
- Приходько Юрій** – дійсний студент КПДУУ з 28 жовтня 1918. У 1919 брав участь у кровопролитних боях із білшовиками – 159
- Прокопович В'ячеслав** (1881–1942) – політ. і гром. діяч, історик, публіцист. Член Української ЦР. У січні – квітні 1918 – міністр нар. освіти УНР. У травні 1920 – Голова Ради Міністрів УНР. З 1924 – у Парижі, у 1926–39 – Голова Ради Міністрів УНР. Упродовж 1925–39 – редактор тижневика «Тризуб» – 113, 149
- Прокопчук Віктор** (1944) – історик, краєзнавець. 1980–85, 1988–2004 – зав. відділу освіти Дунаєвецького р-ну, 2004–15 – директор бібліотеки КПНУ ім. І. Огієнка. Автор праць з історичного краєзнавства – 16
- Рагай Мацей** (1884–1940) – польський політик. У 1919–
- 30 і 1934–35 – депутат Сейму. 1920–21 – міністр віровишень і нар. освіти Польщі. У 1922 та 1926 – виконувач обов'язків президента Польської республіки. З вересня 1939 – учасник руху Опору – 175
- Рибачук Микола** (1942) – дослідник у сфері політ. та етнонац. відносин. Автор праць з історії міжконфесійних відносин, статті про І. Огієнка в «Малій енциклопедії етнодержавознавства» (Київ, 1996) – 9
- Річинський Арсен** (1892–1956) – церк. і гром. діяч, композитор, автор церковної музики. Редактор-видавець укр. часописів: «Нова дорога» (1918), «На варті» (1925–26), «Руїни церкви» (1927), «Наше братство» (1927) – 253
- Розенкранець Аркадій** – студент фізико-математичного відділу КПДУУ – 157
- Романюк Василь** (1946) – з 1986 – доцент Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту, автор праць з історії освіти на Поділлі – 9
- Рудичів Іван** (1881–1958) – гром.-політ. діяч, юрист, видавець. Після поразки Укр. революції жив в еміграції у Варшаві, Берліні, Відні, Празі. З 1926 – в Парижі, де осів емігрантський уряд УНР. Піс-

ля вбивства Симона Петлюри долучився до заснування та діяльності в Парижі Укр. бібліотеки ім. С. Петлюри, яку відкрито для відвідувачів у травні 1929. Директор цієї бібліотеки (до 1950) – 285

Рудницький Михайло (1889–1975) – літературознавець, літ. критик, поет, перекладач. У 1922–25 – професор Львівського таємного ун-ту. Працював у газ. «Діло» та журналі «Назустріч». Із кінця 1939 – проф. Львівського ун-ту. Автор оповідань, спогадів, перекладів – 202, 296

Русов Юрій (1895–1961) – укр. біолог, румунський іхтіолог. Син С. Русової. З січня 1919 – асистент кафедри анатомії КПДУУ. У лютому 1919 ініціював створення студентського гуртка дослідників природи. Викладав у Кам'янець-Подільському нар. ун-ті. У 1920-х – лектор, доцент, зав. кафедри пластичної анатомії (1925) Укр. студії пластичного мистецтва у Чехословаччині. Професор Укр. господар. акад. в Подєбрадах, Укр. пед. ін-ту ім. М. Драгоманова в Празі. Активний діяч Гетьманського руху в Німеччині – 162

Русова Софія (уроджена Ліндфорс, 1856–1940) – укр. пе-

дагог, письменниця, літературознавець і громадська діячка, одна з піонерок укр. фемінізму. Від 1909 – викладачка і проф. на Вищих жіночих курсах А.В. Жекуліної та у Фребелівському педагогічному ін-ті в Києві. 1917 – член Української ЦР, голова Всеукраїнської учительської спілки. 1920 – лектор педагогіки в КПДУУ. Від 1922 – на еміграції, з 1923 у Празі – 111, 154

Рутковський – у 1920-х – власник відомої книгарні у Львові – 304

Садовський Валентин (1886–1947) – гром. і політ. діяч, географ, економіст. У 1917 – член Центральної Ради. Генеральний секретар судівництва в уряді В. Винниченка. Як член Малої Ради брав участь у голосуванні IV Універсалу. За Директорії УНР – міністр праці в кількох кабінетах. З листопада 1920 – на еміграції в Польщі. Очолював кафедру економічних наук в Укр. наук. ін-ті в Варшаві. Заарештований у травні 1945 військовою контррозвідкою Першого Укр. фронту. Загинув у Лук'янівській в'язниці – 262, 263, 274

Саліковський Олександр (1866–1925) – гром.-політ. і культ.

- діяч, журналіст. Лютий 1917 – голова Української Ради в Москві. Один із засновників і лідерів Укр. партії соц.-федералістів. Був членом УЦР. У 1920 – міністр внутрішніх справ Директорії УНР в уряді В. Прокоповича. 1921–22 – редактор щоденника «Українська трибуна» у Варшаві – 154, 208, 263
- Свенціцький Іларіон** (1876–1956) – філолог, історик мист-ва, музейник. Організатор та довголітній директор Національного музею у Львові (1905–52), в окремі роки доцент, проф. (1939) Львів. ун-ту, із 1945 – зав. відділу мовознавства Ін-ту сусп. наук АН УРСР. Автор праць з проблем давнього й сучасного укр. і слов'ян. мов-ва і літер-ва історії книги, давнього й нового укр. мист-ва, музеєзнавства – 90, 299
- Свидницький Анатолій** (1834–97) – поет, прозаїк, етнограф, фольклорист, краєзнавець Поділля. Писав «Народні оповідання» на новаторську тематику – про життя маргінальних верств суспільства. Головний твір – роман «Люборацькі» про життя трьох поколінь подільського духовенства 1840-х – перший реалістичний побутовий роман в Україні – 105
- Свідзінський Володимир** (1885–1941) – поет, перекладач. 1918 – мовний редактор у видавничому відділі подільської Нар. управи, згодом – архівіст. Одночасно був вільним слухачем КПДУУ, з часом – аспірант каф. нар. госп-ва і к-ри Поділля Кам'янець-Подільського ІНО. Восени 1925 переїхав до Харкова. Заарештований у вересні 1941, трагічно загинув 18 жовтня ц.р. у Курській обл. – 156
- Світальський** – родич К. Студинського по його дружині – 294
- Сергієнко Григорій** (1925–2015) – історик, дослідник історії козацтва, суспільно-політичного руху в Україні – 9
- Сердюк Євген** (1876–1921) – укр. архітектор, учень і послідовник В. Кричевського, один із фундаторів укр. архітектурного модерну. З вересня 1919 – архітектор, з березня 1920 – в.о. приват-доц. кафедри сільськогосподарського будівництва КПДУУ – 70
- Синенька Іванна** (1897–1988) – укр. співачка, лірико-драматичне сопрано. З весни 1920 – вільна слухачка іст.-філол. фак-ту КПДУУ – 157

Синявський Антін (1866–1951) – історик, економіст, фахівець з істор. географії. Учень В. Антоновича. 1918 – директор департаменту сер. школи мін-ва нар. освіти Укр. держави. 1919–21 – викладав у КПДУУ. Згодом викладав у різних вищих навч. закладах – 160

Синявський Олекса (1887–1937) – укр. мовознавець і педагог. У 1910-х брав участь в укр. національному русі. Проф. укр. мови Харківського ІНО (1920–28). Член Комісії для впорядкування укр. правопису при Наркомосі України (1925–28; відредагував його кінцевий варіант). Безпідставно заарештований і страчений 1937 – 194, 200

Сірополкова – дружина Степана Сірополка – радника міністра нар. освіти УНР (1919), директора бібліотеки КПДУУ (1919), члена екзильного уряду (до 1924) – 266

Сіцинський (Сецинський) Юхим (Євфимій) (1859–1937) – історик Поділля, археолог, етнограф, музейний діяч, правосл. священник. Один із засновників (1890) першого на Поділлі громад. музейного закладу – Давньосховища Подільського єпархіального історико-статист ку-ту (із

1903 – Музей). Беззмінний директор цього закладу з 1891 до 1922. Один із засновників Кам'янець-Подільської краєзнавчого наук. т-ва (1925). Приват-доц. КПДУУ і Кам'янець-Подільського ІНО. Зазнав політичних репресій та утисків з боку влади у 1930-ті. Автор понад 200 наук. праць – 156, 161, 164, 274

Скоропадська Марія (1898–1959) – дочка останнього гетьмана України Павла Скоропадського. У 1927 вийшла заміж за графа Адама Монтрезора – 288

Скоропадська Олександра (1878–1952) – укр. аристократка, прямий нащадок гетьмана Кирила Розумовського, дружина гетьмана Української Держави Павла Скоропадського – 288

Скоропадський Павло (1873–1945) – держ. і військ. діяч, Гетьман всієї України та військ козацьких (1918). Створена під його проводом Укр. держава досягла значних успіхів у зовн. політиці, розбудові економіки, культ. розвитку, але не змогла вирішити земельного та соц. питань – 5, 47, 50, 69, 92, 95, 115, 132, 137, 150, 249, 264, 270, 285-290

Скрутень Йосафат (1894–1951) – церк. діяч, василіанин, історик церкви, професор філології, дійсний чл. НТШ (1930), засновник Богословського Наукового Т-ва (1923). У 1921–24 – редактор журналу «Поступ», згодом «Записок Чину св. Василя Великого», професор (1928) філософії у Греко-Католицькій Богословській Академії у Львові – 203, 290-292, 298, 299

Славутиньська Степаніда (1862–?) – засновниця (1901) і директор першого в Кам'янці-Подільському приватного училища для дівчат, з 1905 – гімназії. На початку 1920-х – вчителька рос. мови XI рос. трудової школи – 101

Слівінський А. – голова Тов-ва допомоги укр. емігрантам з Великої України, що підтримало призначення І. Огієнка на посаду проф. Варшавського ун-ту – 175

Сліпий Йосип (1892–1984) – церк. і гром. діяч, богослов. Кардинал (1965), патріарх Укр. греко-католицької церкви (1975–84). Дійсний (1930) і почесний (1964) член НТШ – 299

Смаль-Стоцький Роман (1893–1969) – укр. філолог-славист, політ. діяч, д. член НТШ (1934), професор. З 1919 – дипл. пред-

ставник ЗУНР; 1923–24 – проф. Укр. вільного ун-ту в Празі, 1926–39 – проф. Варшавського, у 1939–45 – Празького ун-ту. З 1945 – в еміграції (Німеччина), з 1947 – у США. З 1955 – член Амер. асоціації істориків – 174, 177, 183, 192, 203, 213, 217, 263, 264, 266, 295

Смаль-Стоцький Степан (1859–1938) – мовознавець, літературознавець (один із перших теоретиків укр. віршування), історик, політ. і гром.-культ. діяч. Академік-фундатор УАН. Голова філол. секції НТШ (1914). Батько Р. Смаль-Стоцького. Обирався депутатом (1892–1912) і заст. маршалка (1905–12) Буковинського крайового сейму, депутатом австрій. парламенту (1911–18). З 1921 – проф. укр. мови і згодом декан філос. ф-ту Укр. вільного ун-ту (Прага). Один із перших упорядників укр. філол. термінології – 300

Смотрицький Мілентій (ймовірно, 1577–1633) – укр. мовознавець, письменник, церк. і осв. діяч. Викладав церковнослов'ян. та лат. мови в Київ. брат. школі, був одним із перших її ректорів. 1619 у м. Єв'ї біля вільна вийшла друком його славнозвісна праця «Грамматика...» – один із найвидатніших творів старожитнього слов'ян. мовознавства – 41

Соболевський Олексій (1856–1929) – рос. філолог, етнограф, палеограф. З 1988 працює в Петербурзі – проф. ун-ту та Археол. ін-ту, з 1918 – у Моск. ун-ті. Вважається одним із засновників істор. та описової діалектології укр. мови – 36, 37

Соловей Сергій (1966) – учитель історії в школах Полтавщини та Дніпропетровщини (1988–2005). Автор статті про діяльність І. Огієнка на чолі Міністерства ісповідань УНР – 7

Солуха Кость (1861–1922) – гром. і культ. діяч, лікар. Дільничний лікар земської лікарні Оринина Кам'янецького повіту (1889), городовий лікар у Кам'янці-Подільському (1894). Голова Українського т-ва «Просвіта» в Кам'янці-Подільському (1905–17). Один з ініціаторів відкриття КПДУ у 1918 – 113, 147, 274

Сохацька Євгенія (1944) – філолог, педагог. З 1974 у КПДПІ: ст. викладач, доцент, завідувач кафедри укр. л-ри, декан філологічного ф-ту (1988–2002). Декан факультету укр. філології (2002–03), доцент (до 2014) КПУ. Лауреат Всеукраїнської науко-мистецької премії імені І. Огієнка (1998). Досліджува-

ла організаційну і пед. діяльність І. Огієнка – 7, 9, 11, 12, 45

Срезневський Ізмаїл (1812–80) – філолог-славіст, історик, палеограф. 1842–46 – проф. слов'янознавства Харківського ун-ту, 1847–80 – проф. слов'янознавства Петербурзького ун-ту, на поч. 1860-х – його ректор. Провідний діяч укр. романтизму, засновник петербурзької школи славістів – 35, 36

Сталін Йосиф (1879–1953) – один із керівників СРСР і КПСР. Був ініціатором ключових рішень про чистки і масові репресії 1937–38 – 274

Старицька-Черняхівська Людмила (1868–1941) – укр. письменниця, гром. діячка. Донька Михайла Старицького, дружина Олександра Черняхівського. У 1920-х працювала у ВУАН. У січні 1930 заарештована у справі «Спілки визволення України». Заарештована до 5 років позбавлення волі, невдовзі строк змінено на умовний. Вислана до міста Сталіно (нині Донецьк). Вдруге заарештована у липні 1941 і вислана до Казахстану – 197

Стебницький Петро (1962–23) – громад., політ. і державний діяч, учений, письменник,

- публіцист, видавець. Після лютого 1917 – один з організаторів і керівників Укр. нац. ради в Петрограді. У липні 1917 затверджений УЦР на посаді комісара у справах України при Тимчасовому уряді. У жовтні – листопаді 1918 короткий час очолював мін-во освіти Укр. д-ви. Був причетний до створення Укр. академії наук – 214
- Степовик Дмитро** (1940) – богослов, мистецтвознавець, професор. Автор праць про наукову і перекладацьку діяльність І. Огієнка – 7
- Стещенко Іван** (1873–1918) – громад. і політ. діяч, педагог, літературознавець, письменник. Дійсний член НТШ (з 1917). Член УЦР. Генеральний секретар (з червня 1917), згодом – міністр (січень – лютий 1918) освіти – 12
- Стипінський С.** – начальник відділу науки і вищих шкіл Мін-ва віросповідань і нар. освіти Польщі, що в червні 1932 рекомендував ректору Варшавського ун-ту не продовжувати контракт з д-ром І. Огієнком – 184
- Столярів (Столяров) Микола** – математик, проф. кафедри теоретичної механіки Харківського технологічного ін-ту (1914–18). З січня 1919 по листопад 1920 – в.о. ординарного проф. КПДУУ, завідувач каб. теоретичної механіки. Згодом – проф. об'єднаного Київського ун-ту, з 1938 – зав. кафедри механіки Білоруського держ. ун-ту – 97, 156
- Студинський Кирило** (1868–1941) – філолог-славист, літературознавець, фольклорист, громад. діяч. Дійсний член НТШ (1919), академік ВУАН (з 1929 по 1933), академік АН УРСР (з 1939). 1900–18 – проф. Львів. ун-ту. 1923–32 – голова НТШ. 1939–41 – проф. Льві. ун-ту, декан філол. ф-ту. У жовтні 1939 обраний головою Народних зборів Західної України. Урядовав своїми клопотаннями багатьох українців від репресій. Автор майже 500 наук. публікацій. У червні 1941 примусово вивезений НКВС УРСР, помер за нез'ясованих обставин – 179, 190–197, 199, 200, 202, 203, 293–297, 300
- Сушицький Феоктист** – приват-доц. Київського ун-ту, в.о. директора Другої гімназії м. Києва (1917), директор Департаменту вищої і середньої і школи Мін-ва народної освіти УНР (1917–18) – 69, 91, 113

- Табінський Петро** (1888–1950) – церк.-осв. діяч, протоієрей. Від 1919 – ректор Подільської духовної семінарії, від жовтня 1919 – приват-доц. каф. патрології КПДУУ – 161, 234, 308
- Тимошик Микола** (1956) – журналіст, філолог. Член Національних спілок письменників і журналістів. З 1999 – на викладацькій роботі. Автор багатьох досліджень про життя і діяльність І. Огієнка – 9-13, 45, 89, 224
- Тимченко Євген** (1866–1948) – мовознавець-україніст, перекладач. Дійсний член НТШ, чл.-кор. АН СРСР (1929). 1914–15 – приват-доц. Варшавського ун-ту. Із 1918 – проф. кафедри українознавства Київ. держ. ун-ту. Із жовтня 1919 – ординарний проф. кафедри мовознавства та санскритської мови КПДУУ. Згодом повернувся до Києва, де працював в структурах УАН, ВУАН. Автор праць із фонетики, граматики, лексикографії, діалектології та історії укр. мови – 156
- Титаренко К.** – член тов-ва «Праця». Входив до складу делегації київської інтелігенції для улаштування справи заснування в Кам'янці-Подільському укр. ун-ту, яка відвідала місто в квітні 1918 – 92, 149

- Тіменик Зиновій** – філолог, письменник. Із 1999 – на каф. філософії НУ «Львівська політехніка». Автор книги «Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) 1882–1972. Життєписно-бібліографічний нарис» (1997), праць з укр. філософії релігії, релігійної філософії – 171, 224
- Ткачук Анатолій** – автор праці про книгу І. Огієнка «Українська культура» – 9
- Ткачук Петро** (1937–2007) – філолог, діалектолог, краєзнавець. У 1964–2007 працював (із перервою) у КПДП, КПНУ ім. І. Огієнка: декан філологічного ф-ту (1977–78), зав. каф. укр. мови (1978–2007). У 1995 створив і незмінно керував Центром мовознавчих студій Ін-ту укр. мови НАН України при КПДП. Автор понад 60 наукових праць – 11
- Токар Сава** – передплатник часописів «Наша Культура» і «Рідна Мова» з с. Мала Доманівка Вишеградського повіту – 303
- Токаржевський-Карашевич Ян** – громад. і політ. діяч, дипломат, геральдист, князь. 1911–18 – член і уповноважений орг-ий Червоного Хреста. Із 1918 – на дипломатичній ро-

- боті, радник укр. посольства у Відні, надзвичайний посол УНР в Туреччині (1920–21). 1924–36 мешкав у Парижі, від 1936 – у Римі, де працював у Ватиканському архіві, з 1948 – у Лондоні – 261
- Третьяк Людмила** (1951) – філолог, літературознавець, краєзнавець. У 1977–2015 викладала в КПДПІ та КПУ ім. І. Огієнка, водночас голова профспілкового комітету викладачів і співробітників (2005–14) – 9, 11
- Тугутт Станіслав** (1873–1941) – польський політик, 2-й Прем'єр-міністр Тимчасового Народного уряду (листопад 1918), Віце-прем'єр-міністр Республіки Польща (1924–25), Президент Селянської партії «Визволення» (1921–24). Після 1939 емігрував до Швеції – 175
- Тюрменко Ірина** (1957) – укр. історик, зав. каф. історії, культурології та документознавства Нац. авіаційного ун-ту (з 2009). Правнука Василя Огієнка, брата Івана Огієнка. Автор праць про наукову спадщину І. Огієнка – 9-12, 16, 224
- Удод Олександр** (1957) – історик, архівіст. Зав. від-лу укр. історіографії Ін-ту історії України НАНУ. Автор праць з укр. історіографії, інструменталізації історії, публічної історії, іст. освіти – 10
- Фещенко-Чопівський Іван** (1884–1952) – держ., громад. і політ. діяч, учений-металург. Проф., чл.-кор. Польс. АН (1933). 1917 – член УЦР. З січня 1918 – міністр торгу і пром-ті УНР, 1919 – міністр і заст. прем'єр-міністра УНР (у кабінеті С. Остапенка). У січні – серпні 1921 – голова ради Республіки. Із 1921 жив у Польщі, проф. Гірничої академії і Варшавського ун-ту. Автор праць у галузі металургії і металознавства – 5, 193, 213, 303
- Филипович Людмила** (1956) – укр. філософ, релігієзнавець, співавтор праці про митрополита Іларіона – 9
- Філінюк Анатолій** (1953) – історик, краєзнавець. Доцент, проректор з наукової роботи КПДПІ (1994–2006), професор, завідувач кафедри (2010–22) історії України КПУ ім. І. Огієнка. Автор праць із проблем історії України нового часу – 11
- Філь Юхим** – умовнодійсний студент іст.-філол. ф-ту КПДУ з листопада 1920 – 157
- Флоринський Тимофій** (1854–1919) – історик-славист, археограф, візантолог, філолог,

видавець. Від 1882 – в Ун-ті Св. Володимира: приват-доцент, проф., декан історико-філол. ф-ту. Прихильник панславістської ідеї, виступав проти українства. Із ученим полемізували В. Антонович, С. Томашівський, К. Михальчук. Заарештований і розстріляний більшовиками – 34, 36, 124, 127

Флоровський Антоній (1884–1968) – історик, славіст. Із 1907 викладав у середніх навч. закл., читав курси на Одеських вищих жіп. курсах, курс економ. історії Росії на економічному ф-ті Одеського політ. ін-ту (1917–18). До вересня 1922 читав лекції в Одеському ІНО, Ін-ті зовнішньої торгівлі, Археологічному ін-ті, згодом в еміграції. Мешкав у Стамбулі, Софії, Белграді, Празі. У празький період досліджував історію чесько-східнослов'янських зав'язків – 305

Фортунатов Пилип (1848–1914) – рос. мовознавець. Проф. Московського ун-ту (1876–1902). Член комісії Рос. АН, що опрацьовувала «Доповідну записку про скасування обмежень укр. друк. слова» (1905) – 35, 36

Франко Іван (1856–1916) – укр. поет, письменник, філо-

соф, політик, гром. діяч. 1893 захистив у Відні докторську дисертацію. Писав твори і праці укр., пол. і нім. мовами. Номінувався на здобуття Нобелівської премії – 164

Хведорів (Федорів) Михайло (1867–?) – математик, педагог. Від січня 1919 – орд. проф. каф. математики КПДУУ, проректор (1919), ректор Кам'янець-Подільського ІНО (квітень – серпень 1921), декан ф-ту соціального виховання (від травня 1922). У 1923 перевівся до Московської гірничої акад. У 1929–34 – очільник каф. гірничої механіки відділення тех. наук АН УРСР, згодом директор Ін-ту гірничої механіки АН УРСР (1934–39) – 97, 156

Холодний Петро (1876–1930) – художник, громад., політ. і освіт. діяч. Працював на посадах асист., викл. і проф. Київ. політехнічного ін-ту (1899–1917). Належав до Укр. партії соціалістів-федералістів, член її фракції в УЦР. Виконував обов'язки міністра освіти в урядах гетьмана П. Скоропадського і Директорії УНР (грудень 1918). Один з організаторів відкриття КПДУУ. Від 1920 – на еміграції в Тарнові, Львові. Львівській період найбільш

- плідний у творчій біографії художника – 197
- Хруцький Сергій** (1887–1954) – гром.-церк. діяч. У 1911–15 учителював у школах Варшави. Посол від Волині до Сейму Польщі першої (1922–27), другої (1928–30) і третьої (1930–35) каденцій, де відстоював права православних. Улітку 1941 увійшов до складу Укр. національної ради у Львові, що мала сприяти організації сусп. життя в умовах нацистського окупац. режиму – 234
- Цибульський В.** – автор праці про наукові зацікавлення І. Огієнка – 9
- Чайківський Микола** (1887–1970) – укр. математик. Дійсний член НТШ (з 1911). Приват-доц. кафедри чистої математики КПДУУ (жовтень 1918 – лютий). Від лютого 1919 – директор дворічних учительських курсів при КПДУУ. На еміграції з листопада 1920. Викладав у Львів. таємному укр. ун-ті (1922–24), приватних укр. гімназіях (1924–29), також в Одеському ІНО (1929–33). Зазнав переслідувань у 1933, реабілітований у 1956 – 162
- Чарнецький Миколай** (1884–1959) – церк. діяч Укр. греко-

католицької церкви, єпископ, проф. Духовної семінарії у Станіславі, настоятель монастирів у Костополі й Ковелі, Апостольський візитатор для слов'ян візантійського обряду поза руськими єпархіями в Польщі. Хіротонізований (на єпископа) з осідком у Варшаві, згодом у Ковелі. У 2001 проголошений мучеником і блаженним УГКЦ – 298

Черняхівська див. Старицька-Черняхівська Людмила.

Черняхівський Олександр (1869–1939) – укр. учений-гістолог. Чоловік Л. Старицької-Черняхівської. Проф. Київського та Донецького мед. ун-тів. Організатор та довголітній голова медичної секції ВУАН. У грудні 1929 заарештований органами ГПУ та звинувачений у шпигунстві у справі «Спілки визволення України». Автор праць з нейрогістології – 197

Чехівський Володимир (1876–1937) – громад., політ., держ. і реліг. діяч. Депутат 1-ї Держ. думи Росії (1906). 1907–17 – мешкав в Одесі, займався викладацькою діяльністю. Член УЦР. Із квітня 1918 – директор департаменту сповідань в уряді УНР. Брав участь у підготовці і

здійсненні прогетьмансько-го повстання 1918, член Укр. революц. к-ту. У грудні 1918 – лютому 1919 – голова Ради нар. міністрів УНР та міністр закорд. справ. У 1920-ті працював в історико-філол. відділі ВУАН. У липні 1929 заарештований у справі «Спілки визволення України». 1937 в результаті чергового перегляду справи засуджений до страти. Страчений в урочищі Сандромах – 197

Чехович Константин (1896–1987) – богослов, філософ, славіст, мовознавець. Хорунжий УГА. Працював в Українському Вільному Ун-ті у Празі, Укр. наук. ін-ті в Берліні, Укр. Богословській академії у Львові – 298-300

Чубарь Влас (1891–1939) – парт. і держ. діяч. Голова Ради нар. комісарів УРСР (1923–34). 1920–36 – обирався членом ЦК КП(б)У, 1937–38 – депутат ВР СРСР. У 1932 прохав Сталіна зменшити план прод. заготівель в Україні і надати республіці допомогу. У листопаді 1938 заарештований, у лютому засуджений до смерті. Реабілітований 1955 – 273

Чубатий Микола (1889–1975) – історик, педагог, публі-

цист, сусп. і церк. діяч. Дійсний чл. НТШ (1928). Учень М. Грушевського та О.-М. Бальцера. Проф. Львів. таємного укр. ун-ту (1920–24), Греко-католическої богосл. академії у Львові (1925–39). із 1939 – в еміграції в США. Зановник і перший голова НТШ у США (1948–52), член Америк. асоціації (з 1946). Автор праць з істор. укр. церкви, укр. права, етногенезу укр. народу – 299-300

Шаповал Микита (1882–1932) – політ. і громад. діяч, публіцист, соціолог, поет. Один з організаторів і лідерів Укр. партії соціалістів-революціонерів. Міністр пошти і телеграфу в уряді В. Винниченка. Співорганізатор антигетьманського повстання (1918). Співтворець Укр. госп. акад-ії у м. Подєбрадах, у Празі – Укр. високого пед. ін-ту ім. М. Драгоманова та ін. фахових шкіл. Гостро критикував Уряд УНР в екзилі – 212, 24

Шаровольський Іван (1876–1954) – укр. філолог, перекладач. Проф. Київського ун-ту (1908–50, з перервою), перший декан ф-ту іноземних мов (1937–40). Дослідник західноєвропейських літ-р Середньовіччя, германських і

- романських мов, зокрема в їх стосунках з укр. – 89, 126
- Шахматов Олексій** (1864–1920) – рос. мовознавець, акад. Петерб. АН (з 1899). Розробляв проблеми укр. мови та історії її розвитку – періодизацію, територію поширення, мовну ситуацію в Україні в різні часи, нормат. і діал. мовлення, правопис та ін. Мав тісні наук. контакти з О. Потебнею, П. Житецьким, А. Кримським, С. Смаль-Стоцьким та ін. укр. мовознавцями – 35-42
- Швець Федір** (1882–1940) – укр. геолог, громад. і політ. діяч. У 1918–19 – член Директорії УНР. Від 1920 – в еміграції в Празі: проф. Укр. вільного ун-ту та Укр. високого пед. ін-ту імені М. Драгоманова – 146, 213
- Шевченко О.** – автор праць про висвітлення історії укр. православ'я І. Огієнком – 9
- Шевченко Тарас** (1814–61) – поет, художник, мислитель, гром. діяч. Восени 1846 у Києві брав участь у засіданнях Кирило-Мефодіївського т-ва, згодом заарештований і засуджений на заслання без терміну в солдати із зобороною писати і малювати. Повернувся у Петербург наприкінці березня 1858. На

урочистому річному засіданні Академії мист-в у вересні 1860 був удостоєний звання академіка «за искусство и познания в гравировальном искусстве» – 87, 106, 267

- Шептицький Андрій** (1865–1944) – церк., культ. і громад. діяч, митрополит Галицький, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський. У жовтня 1918 як член Укр. нац. ради вітав встановлення укр. влади в Галичині. У липні 1933 спільно з ін. єпископами видав послання, в якому рішуче засудив голодомор 1932–33 років в Україні. Був послідовним противником політ. терору. До гітлерівської окупації ставився негативно – 190, 201, 202, 223-238, 295, 305-312

Шептицький Афанасій – служитель культу, висвячений дияконом у 1744 – 232

Шептицький Лев – служитель культу, висвячений священником у 1742 – 232

Шиманович Іоанікій (1885–?) – економіст, педагог. 1917 обраний до Всеросійських установчих зборів у Подільському виборчому окрузі. У 1917 обраний до складу Укр. ЦР, в уряді УНР – товариш міністра пошти і телеграфу. 3

- жовтня 1919 по 1921– асист. кафедри статистики, секретар фак-ту КПДУУ – 162
- Шинкарук Анатолій** (1952–2015) – педагог, психолог. У 1982–92 – зав. каф. легкої атлетики з методикою викладання КПДПІ, згодом зав. каф. практичної (загальної) психології (2002–15). Автор праці про дослідження І. Огієнком укр. іконопису – 11
- Широцький Костянтин** (1886–1919) – історик укр. мистецтва. У 1915–17 читав курс історії старого київ. і галицького мис-ва як приват-доцент кафедри історії миства Петрогр. ун-ту. У жовтні 1918 призначений на посаду в.о. екстраординарного проф. кафедри історії укр. мистецтва КПДУУ, але через хворобу фактично не викладав – 48, 57, 97, 134
- Шульгін Олександр** (1889–1960) – держ., громад. і політ. діяч, історик, публіцист. Член Укр. Центральної Ради. Із 22 січня 1918 – міністр закорд. справ УНР, його діяльність на цій посаді сприяла міжнар. визнанню України як незалежної д-ви. 1920 – голова делегації УНР на 1-й асамблеї Ліги Націй у Женеві. 1926–36, 1939–40 і 1945–
- 46 – міністр закордонних справ, 1939-40 – голова уряду УНР на еміграції – 193
- Шульмінський Олександр** (1860?–1944) – міський голова Кам'янця-Подільського. Дружина – Олімпіада Пашченко. У січні 1918 запропонував міській думі домагатися переведення в місто окремих факультетів ун-ту Св. Володимира з укр. відділом. Усіляко сприяв відкриттю та діяльності в місті КПДУУ – 148
- Шумлянський Йосиф (Іван)** (1643–1708) – церк. діяч, православний, а згодом уніатський єпископ Львівський (з 1667, за іншими даними – з 1668). У 1677 прийняв католицьку віру, а в 1700 перевів львівську єпархію на унію – 307
- Шумлянський Антін** – умовно-дійсний студент природничого відділу фіз.-матем. ф-ту КПДУУ з листопада 1918 – 157
- Щепкін Дмитро** (1817–57) – рос. філолог, автор праці «Про джерела і форми російських байок», що була видана після смерті автора – 35, 36
- Щоголев Сергій** (1862–1919) – лікар за фахом, громад. діяч, публіцист, член «Клубу російських націоналістів міста Києва». У 1909–17 – член Ки-

ївського тимчасового комітету у справах друку, в якому відповідав за цензуру укр. кн. Його доповідна записка «Про польські і малоросійські просвітницькі товариства з 7 статутами» стала підставою для появи Столипінського циркуляру 20 січня 1910, спрямованого проти інородницьких культурно-просвітних тов-в – 125

Щурат Василь (1871–1948) – літературознавець, фольклорист, поет, педагог, перекладач. Дійсний чл. (1914) і голова НТШ (1915–23), ініціатор і ректор Укр. таємного ун-ту (1921–23). Член ВУАН, з 1929 – академік АН УРСР. Директор Львівської наукової біб-ки АН УРСР – 193, 300

Юрченко Віталій (справжнє ім'я Юрій Карась-Галинський 1900–43) – сотник Армії УНР, публіцист. Після поразки армії УНР керував до 1922 повстанськими загонами на Поділлі. 1929 заарештований і висланий в північні табори. У 1931–32 вид-во «Червона калина» у Львові видало його автобіографічний роман «Шляхами на Соловки» в 3-х ч. – 301

Яворський Юліан (Юліан) (1873–1937) – укр. історик,

москвофіл, літературознавець, фольклорист, публіцист. У 1904 через тиск австрійської влади емігрував до Росії. Вів активне листування з І. Франком. Після встановлення більшовицького режиму повернувся до Львова. Від 1925 мешкав у Празі, працював у Слов'янському інституті – 291

Ягич Ватраслав (1838–1923) – філолог-славист, акад. Загребської АН (з 1866), Петербурзької АН (з 1890) та ін. зарубіжних академій. Засновник і багаторічний редактор (1875–1920) загальнославист. журналу «Archiv fur slavische Philologie» («Архів слов'янської філології»). Автор численних праць із різних проблем славістики – 35, 36

Яковлев Андрій (1872–1955) – гром. і політ. діяч, правознавець. У 1917–18 – член УЦР, директор її канцелярії, голова дипломатичної місії УНР в Австро-Угорщині. 1919 – представник УНР в Голландії та Бельгії. З 1923 – в еміграції у Празі – 226

Ярема Євстахій – гром.-культ. активіст із м. Дрогобич, передплатник часопису «Рідна Мова» – 312, 313

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВУАН	– Всеукраїнська академія наук
ЗУНР	– Західноукраїнська Народна Республіка
ІНО	– Інститут народної освіти
КПДПІ	– Кам’янець-Подільський державний педагогічний інститут
КПДПУ	– Кам’янець-Подільський державний педагогічний університет
КПДУУ	– Кам’янець-Подільський державний український університет
КПНУ ім. І. Огієнка	– Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
НКВС	– Народний комісаріат внутрішніх справ
НТШ	– Наукове товариство ім. Шевченка
УГА	– Українська Галицька армія
УАН	– Українська академія наук
УНР	– Українська Народна Республіка
УНТ	– Українське наукове товариство
УПА	– Українська повстанська армія
УСС	– Українські січові стрільці
УЦР	– Українська Центральна Рада

Фотоматеріали

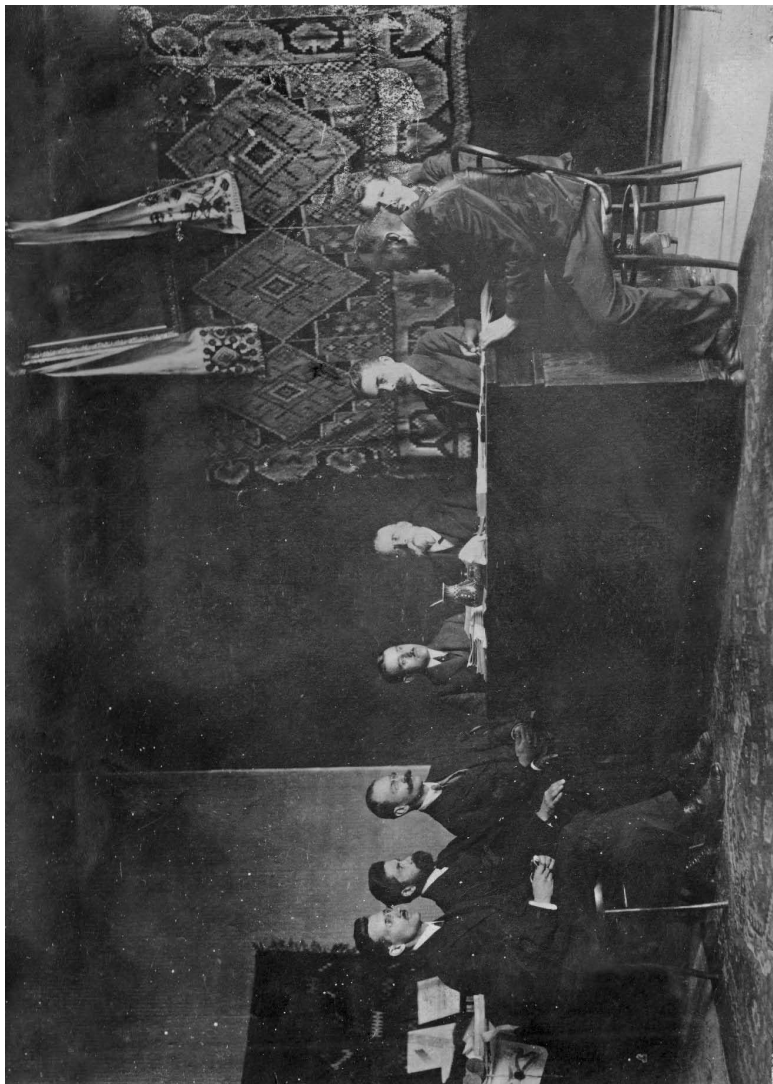
Іван Огієнко за столом президії святкового зібрання колективу і гостей
університету. 22 жовтня 1918 р.

Школярі Кам'янця-Подільського біля будинку міської думи перед початком святкової ходи до університету. 22 жовтня 1918 р.

Студенти перед будинком Кам'янець-Подільського державного українського університету.
22 жовтня 1918 р.

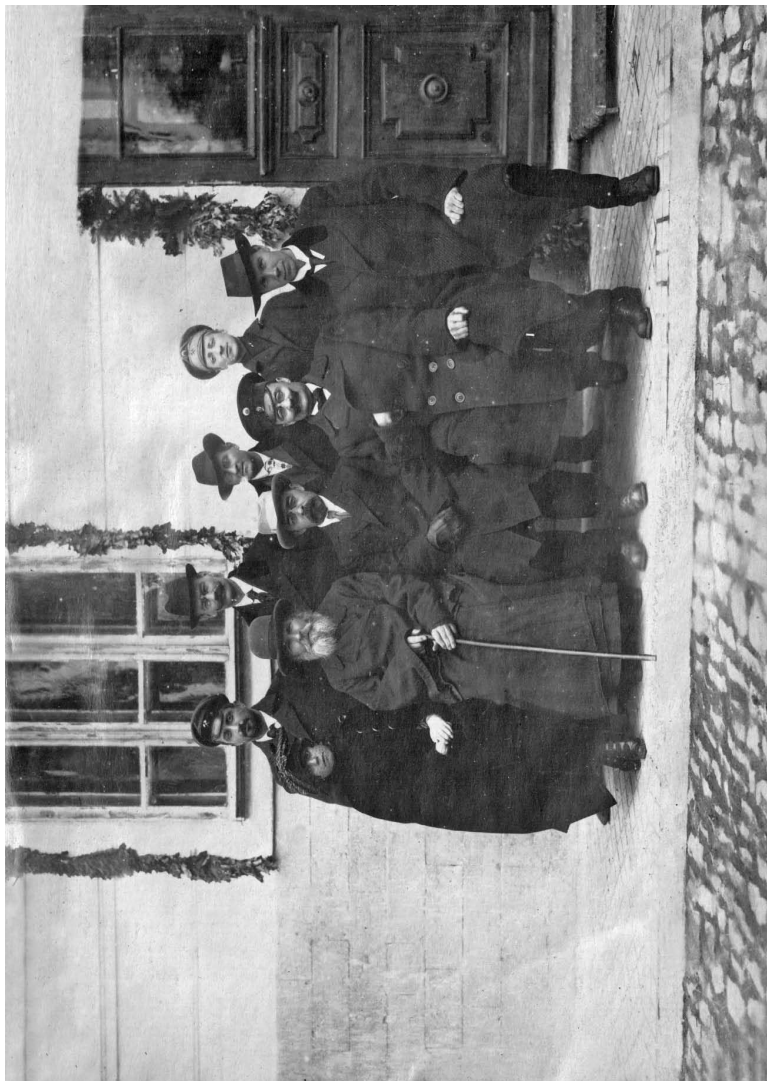
Президія святкового зібрання колективу та гостей університету.
22 жовтня 1918 р.

Учасники свята відкриття університету з родиною Івана Огієнка

Учасники святкового зібрання під час обіду.
22 жовтня 1918 р.

Кам'ячани і гості університету. 23 жовтня 1918 р.

Проводи учасників свята відкриття біля потягу на залізничному вокзалі Кам'янець-Подільського.
23 жовтня 1918 р.

ЗМІСТ

Переднє слово	3
НА ШЛЯХУ ДО УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ КАФЕДРИ	6
Основні напрями огієнкознавчих студій істориків в Україні (1990-і рр.) <i>(у співавт. з О.М. Завальнюком)</i>	6
Іван Огієнко – професорський стипендіат університету ім. Святого Володимира	34
Із епістолярної спадщини Івана Огієнка (листи до академіка О. Шахматова та професора О. Соболевського)	37
УЧАСТЬ В ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ	43
Організаторська, управлінська, науково-педагогічна і громадська діяльність Івана Огієнка на посаді ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.) <i>(у співавт. з О.М. Завальнюком)</i>	43
Першопроходець: Іван Огієнко – освітянин, будівничий, ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету; відкрита лекція (прочитана 21 вересня 2018 року в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка) <i>(у співавт. з О.М. Завальнюком)</i>	84
Освітнянська співпраця В. Петра та І. Огієнка у Кам'янець-Подільському у українському університеті (1918–1920 рр.)	120
Професор Іван Огієнко – перший ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.) <i>(у співавт. з О.М. Завальнюком)</i>	123
Кам'янець-Подільський університет у національному відродженні України 1918–1921 рр. <i>(у співавт. з О.М. Завальнюком)</i>	146

«НА ВАЖКІМ ВИГНАННІ»: В РОКИ ЕМІГРАЦІЇ У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ	171
Іван Огієнко у Варшавському університеті: між політикою, дидактикою і науковими студіями (1925–1932 рр.)	171
Співпраця Івана Огієнка та Кирила Студинського в міжвоєнний період	189
Василь Біднов та Іван Огієнко (до історії стосунків і співпраці в 1920–1935 рр.)	206
Професор І. Огієнко та митрополит А. Шептицький: взаємини і співпраця в 1920-х – 1930-х рр.	223
ЕПІСТОЛЯРІЙ	243
Анотований іменний покажчик	316
Перелік умовних скорочень	368
Фотоматеріали	369

Сергій Копилов

**ІВАН ОГІЄНКО:
у пошуку української ідеї
та шляхів її реалізації
(перша третина ХХ ст.)**

Підписано до друку 15.07.2022 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Cambria.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 22,09.
Наклад 100 прим. Замовлення № 349.

Видано та віддруковано ТОВ «Друкарня „Рута”»
(свід. Серія ДК №4060 від 29.04.2011 р.)
м. Кам'янець-Подільський, вул. Руслана Коношенка, 1
тел. (038) 494-22-50, drukruta@ukr.net